

50012

1966 MAR 25

Jg-1317

1-6

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

~~50636~~

50012

Tócs!

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1968

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1968. LXXII. évfolyam 1. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Czine Mihály
Király István
Klaniczay Tibor
Komlóvszki Tibor
Németh G. Béla
Szauder József
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTIK

Németh G. Béla
Szauder József
felelős szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

Komlóvszki Tibor
titkár
V. Kovács Sándor
Rigó László
Tarnai Andor

Budapest XI., Ménési út 11–13.

- Gyenis Vilmos: Késő-barokk és népies irodalom 1
Király István: A konzervativizmus harca a haladó iro- 25
dalom ellen 1908–1912 között
Kabdebó Lóránt: A pályakezdő Szabó Lőrinc költői világa 49

Kisebbségi közlemények

- Szabó Flóris: A Pray-kódex egy helyének megfejtése.
65 — Áfra János: Balassi Bálint szidalmazó szavairól.
66 — Varga Imre: Tallózások Madách Gáspár körül.
67 — Taxner Ernő: Teslér Lászlóról. 74 — Hegedűs
Sándor: Egy ismeretlen Krúdy-regény. 77 — Wacha
Imre: József Attila páncélvonalának forrásához. 78

Adattár

- Kubinyi András: Pesti Gábor családi összeköttetései. 81
— Láng József: Gyulai Pál egy kiadatlan cikke. 87 — Fi-
czay Dénes: Adalék Papp Dániel irodalmi kísérleteihez.
88 — József Farkas: Újabb dokumentumok Király
György 1919/20-as állásfoglalásáról. 89 — Varsányi Péter:
Móricz Zsigmond ismeretlen levele kezdő korából. 92

Szemle

- Kardos Tibor: Az Árgirus-széphistória (Szauder József) 93
Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kia-
lakulása Magyarországon a XI–XIV. században
(Boronkai Iván) 97
Szalay Károly: A magyar szatíra száz éve (Kovács
Győző) 104
Dsidá Jenő: Versek (Rónay György) 106
Petr Rákos: Rhythm and metre in Hungarian verse
(Kecskés András) 107

*

Magyar széphistóriák. — Büky Béla: A Jankowich
Miklós-féle katalógusgyűjtemény, mint ismeretlen, 1712
előtti régi magyar könyv- és variánsadatok forrása.
— József Attila: Irodalom és szocializmus. — László
Lajos: Sorsunk. — Berde Mária: Tüzes kemence. — Illés
Béla: Pipafüst mellett... — Bori Imre: Eszmék és látó-
mások. — Südosteuropa-Bibliographie. (Gerézdí Rabán,
Holl Béla, Kaposi Márton, Merhán Miklós, Farkasházi
Zoltán, Stenczer Ferenc, Béládi Miklós, V. Kovács Sándor) 111

Krónika

Gerézdí Rabán (1914–1968) (Bán Imre) 119 — A Ma-
gyar Irodalomtörténeti Társaság veszprémi vándorgyűlé-
séről (Kispéter András) 120 — Az Irodalomtudományi
Bizottság 1967. évi munkájáról (Hopp Lajos) 121 —
Intézeti hírek (1967. november 1–december 31.) 123

~~55886~~

50012 !

79-1317

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BARTA JÁNOS, CZINE MIHÁLY, KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR,
KOMLOVSZKI TIBOR, NÉMETH G. BÉLA, SZAUDER JÓZSEF, TOLNAI GÁBOR,
VARGA JÓZSEF

SZERKESZTIK:

NÉMETH G. BÉLA, SZAUDER JÓZSEF (felelős szerkesztő)

1968. LXXII. ÉVFOLYAM

1968

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Szerkesztőség

Komlowszki Tibor (titkár) V. Kovács Sándor, Rigó László, Tarnai Andor

A LXXII. évfolyam munkatársai

Áfra János (Budapest)
 Agárdi Péter (Budapest)
 Alexa Károly (Budapest)
 Angyal Endre (Pécs)
 Bán Imre (Debrecen)
Bánfi Florio (Róma)
 Baránszky Jób László (Budapest)
 Barta András (Budapest)
 Barta János (Debrecen)
 Béládi Miklós (Budapest)
 Benda Kálmán (Budapest)
 Béneyi Miklós (Debrecen)
 Bessenyei György (Budapest)
 Boronkai Iván (Budapest)
 Borzsák István (Debrecen)
 Botka Ferenc (Budapest)
 Csonkás Mihály (Budapest)
 Dán Róbert (Budapest)
 Dévényi Iván (Esztergom)
 Domokos Pál Péter (Budapest)
 Eckhardt Sándor (Budapest)
 T. Erdélyi Ilona (Budapest)
 Farkasházi Zoltán (Budapest)
 Fehér Géza (Budapest)
 Fekete Sándor (Budapest)
 Fenyő István (Budapest)
 Ferenczi László (Budapest)
 Ficzy Dénes (Arad)
 Fodor István (Budapest)
 Földényi László (Debrecen)
 Fried István (Budapest)
 Futaky István (Göttingen)
 Gál István (Budapest)
 Gáldi László (Budapest)
Gerezdí Rabán (Budapest)
 Gergely Gergely (Budapest)
 Gyenis Vilmos (Budapest)
 Hegedűs Sándor (Budapest)
 Heverdle László (Budapest)
 Holl Béla (Budapest)
 Hopp Lajos (Budapest)
 ifj. Horánszky Nándor (Budapest)
 Horváth Károly (Budapest)
 Hógye István (Sátoraljaújhely)
 Jelenits István (Budapest)
 Jenei Ferenc (Budapest)
 József Farkas (Budapest)
 Kabdebó Lóránt (Miskolc)
 Kajtár Mária (Budapest)
 Kaposi Márton (Szeged)
 Kardos Pál (Debrecen)
 Kecskés András (Várpalota)
 Kerényi Ferenc (Budapest)
 Király István (Budapest)
 Kispéter András (Budapest)
 Kiss Albert (Debrecen)
 Kiss Sándor (Budapest)
 R. Kocsis Rózsa (Budapest)
 Kókay György (Budapest)
 Komlóssy Ákos (Dunaiújváros)
 Komlowszki Tibor (Budapest)
 Korompay János (Budapest)
 Kovács Győző (Felsőgöd)
 Kovács József (Budapest)
 Kovács Magda (Budapest)
 V. Kovács Sándor (Budapest)
 Kovács Sándor Iván (Szeged)

Krajkó András (Szeged)
 Kubán Endre (Temesvár)
 Kubinyi András (Budapest)
 Kulcsár Péter (Szeged)
 Kurcz Ágnes (Budapest)
 Láng József (Budapest)
 László János (Budapest)
 Lőkös István (Eger)
 Lőrinczy Huba (Szombathely)
 Markovits Györgyi (Budapest)
 Martinkó András (Budapest)
 May István (Budapest)
 Merhán Miklós (Budapest)
 Molnár József (Budapest)
 Molnár Ferenc (Budapest)
 Nagy Miklós (Budapest)
 Nagy Sz. Péter (Budapest)
 E. Nagy Sándor (Eger)
 Németh G. Béla (Budapest)
 Oltványi Ambrus (Budapest)
 Petrovich Ede (Pécs)
 Pomogáts Béla (Budapest)
 Pór Péter (Budapest)
 Rákos Péter (Prága)
 Redi Károly (Budapest)
 Regulí Ernő (Szeged)
 Réti Tamás (Budapest)
 Rigó László (Budapest)
 Rónay György (Budapest)
 Rosszijanov, Oleg (Moszkva)
 Rusznyák Márta (Budapest)
 Say István (Budapest)
 Schéda Mária (Székesfehérvár)
 Scheiber Sándor (Budapest)
 Seres József (Budapest)
 Sinka Erzsébet (Budapest)
 Stenczer Ferenc (Budapest)
 Suhai Pál (Budapest)
 Szabó Flóris (Pannonhalma)
 Szabó Zoltán (Budapest)
 Szakács Béla (Budapest)
 Szauder József (Budapest)
 Szegfű László (Szeged)
 Széles Klára (Budapest)
 Szerb Antalné (Budapest)
 Sziklay László (Budapest)
 Szmodits Anikó (Budapest)
 Szőnyi Zoltán (Budapest)
 Tamás Anna (Budapest)
 Tarnai Andor (Budapest)
 Tarnóc Márton (Budapest)
 Taxner Ernő (Budapest)
 Tóth János (Székesfehérvár)
 H. Törő Györgyi (Budapest)
 Urbán Aladár (Budapest)
 Vajay Szabolcs (Párizs)
 Varga Imre (Budapest)
 Varga József (Budapest)
 Varga Rózsa (Budapest)
 Varjas Béla (Budapest)
 Varsányi Péter (Hódmezővásárhely)
 Vass Péter (Budapest)
 Veres András (Budapest)
 Voigt Vilmos (Budapest)
 Wacha Imre (Budapest)
 Weber Antal (Budapest)
 Wintermantel István (Budapest)
 Zemplényi Ferenc (Budapest)

TARTALOMMUTATÓ

Tanulmányok

<i>Agárdi Péter</i> : Gyöngyösi István és a középnemesi rendiség	125
<i>Baránszky Jób László</i> : Kosztolányi és a német irodalom	310
<i>Fenyő István</i> : A demokrácia történetírója	153
<i>Fried István</i> : Vörösmarty Mihály és a Tudományos Gyűjtemény	644
<i>Gáldi László</i> : József Attila trocheusairól	420
<i>Gerézy Rabán</i> : Balassi Bálint utóélete	401
<i>Gyenis Vilmos</i> : Késő-barokk és népies irodalom	1
<i>Kabdebő Lóránt</i> : A pályakezdő Szabó Lőrinc költői világa	49
<i>Kabdebő Lóránt</i> : Szabó Lőrinc, a Nyugat kritikusa	659
<i>Király István</i> : A konzervatívizmus harca a haladó irodalom ellen 1908–1912 között	25
<i>Kispéter András</i> : Mindenkinek szeretni kell valakit	517
<i>Komlövöski Tibor</i> : A Balassi-vers jellegéhez	633
<i>Németh G. Béla</i> : A polgári realizmus kritikai kezdeményezői	284
<i>Pomogáts Béla</i> : A népi irodalomszemlélet kérdéséhez	173
<i>Rákos Péter</i> : Ady fejlődésképe külföldi szemmel	528
<i>Szegfű László</i> : Eretnekség és tirannizmus	501
<i>Tarnai Andor</i> : Pax Aulæ	273
<i>Weber Antal</i> : Erdélyi János irodalomszemlélete	411

Kisebb közlemények

Áfra János: Balassi Bálint szidalmazó szavairól. 66. — *Áfra János*: Móricz Zsigmond, a debreceni újságíró. 682. — *Alexa Károly*: Arany és Madách (A Madách-líra kronológiájához). 443. — *Angyal Endre*: A magyar rimes-időmértékes verselés történetéhez. 676. — *Bánfi Florio*: Joannes Pannonius—Giovanni Unghero: Váradi János. 194. — *Barta András*: Az Asszonyok díja. 685. — *Benda Kálmán*: Még egyszer Verseghy Marseillaise fordításáról. 677. — *Borzsák István*: Az Aeneis alvilági seregszemléjének utókorához. 432. — *Csonkás Mihály*: A költő Zrínyinek egy ifjúkori barátja. 429. — *Dán Róbert*: Apácai heber nyelvtudásához. 338. — *Eckhardt Sándor*: Megjegyzés Balassi szidalmazó szavaihoz. 210. — *Ficzay Dénes*: Adalék Török Gyula életrajzához. 554. — *Hegedűs Sándor*: Egy ismeretlen Krúdy-regény. 77. — *Kiss Albert*: Adatok Papp Dániel életrajzához. 339. — *R. Kocsis Rózsa*: A magyar groteszk tragikomédiát megteremtő Karinthy Frigyes. 555. — *Kókay György*: Besenyei Der Mann ohne Vorurtheil című műve magyarországi másolatának provenienciájához. 350. — *Komlóssy Ákos*: Kiss József és Juhász Gyula költészetének rokon vonásai. 679. — *Kovács Magda*: Petőfi versei és a cenzúra. 200. — *V. Kovács Sándor*: Egy Vergilius reminiscencia Balassinál. 338. — *Kubán Endre*: A temesvári „Dél” Irodalmi Társaság. 560. — *May István*: Mészáros Ignác dalbetétjeiről. 437. — *Molnár Ferenc*: Radnóti Miklós pályakezdésének körülményeiről. 343. — *Petrovich Ede*: Veresmarthy Ipoly pécsi kódexe. 672. — *Rosszijanov, Oleg*: A sokarcú isten: keresése és tagadása Ady istenes verseiben. 204. — *Scheiber Sándor*: Az elveszett alkotmány egy helye. 442. — *Szabó Flóris*: A Pray-kódex egy helyének megfejtése. 65. — *Szönyi Zoltán*: Budapest első irodalmi lapja 1945-ben. 350. — *Taxner Ernő*: Teslér Lászlóról. 74. — *Vajay Szabolcs*: A magyar Roland-ének nyomában. 333. — *Varga Imre*: Tallózások Madách Gáspár körül. 67. — *Varga Imre*: Thordai János zsoltárainak forrásáról, manierizmusáról. 541. — *Vass Péter*: A tartalom és forma kérdései József Attila Kései sirató-jában. 449. — *Veres András*: Adalék a Tündérváros értelmezésének kérdéséhez. 445. — *Wacha Imre*: József Attila páncélvonatának forrásához. 78.

Adattár

<i>Benda Kálmán:</i> Adalékok Wathay Ferenc életéhez	211
<i>Bényei Miklós:</i> Eötvös József ismeretlen kéziratok feljegyzései	462
<i>Botka Ferenc:</i> Egy elfeledett Radnóti-fordítás	235
<i>T. Erdélyi Ilona:</i> A Regélő-Honművész történetéhez	457
<i>Fehér Géza:</i> Ha valaki híven tüzesen szeret	567
<i>Ficzay Dénes:</i> Adalék Papp Dániel irodalmi kísérleteihez	88
<i>Fodor István:</i> Egy Ady-vers francia fordítása 1913-ból	468
<i>Futaky István:</i> Kazinczy, Rummy és a göttingai Tudós Társaság	218
<i>Iffj. Horánszky Nándor:</i> Mikszáth Kálmánné ismeretlen levelei	692
<i>Högye István:</i> Batsányi Jánost köröztető levél 1810-ből	456
<i>Jenei Ferenc:</i> Ismeretlen Zrínyi-levél Zrínyi-Újvárról	691
<i>József Farkas:</i> Újabb dokumentumok Király György 1919/20-as állásfoglalásáról	89
<i>Kerényi Ferenc:</i> Madách Imre ismeretlen levelei	232
<i>Korompay János:</i> Kéziratok és Ady-levelek Horváth János hagyatékából	352
<i>Kubinyi András:</i> Pesti Gábor családi összeköttetései	81
<i>Láng József:</i> Gyulai Pál egy kiadatlan cikke	87
<i>László János:</i> Eötvös József két levele	568
<i>Lőkös István:</i> Alexovics Vazul Verseghyről és a Martinovics-perről	213
<i>Markovits Györgyi:</i> Elsüllyedt költészeti	694
<i>Markovits Györgyi:</i> Vető Miklós ismeretlen versei	573
<i>Martinkó András:</i> Az első Petőfi-verskézirat kalandos és szomorú története	458
<i>Rigó László:</i> Gyulai Pál kiadatlan politikai cikke	365
<i>Scheiber Sándor:</i> Móricz Zsigmond négy levele	571
<i>Szerb Antalné:</i> Szabó Lőrinc ismeretlen verse	236
<i>Tarnai Andor:</i> Faludi Constantinus-drámájának programja	563
<i>Urbán Aladár:</i> Az 1848-as sajtó történetéhez	221
<i>Varga József:</i> Horváth János levele Ady Lajoshoz	364
<i>Varsányi Péter:</i> Móricz Zsigmond ismeretlen levele kezdő korából	92

Szemle

A cenzúra árnyékában. (<i>József Farkas</i>)	710
A Korunk költészete. (<i>Krajčík András</i>)	479
A magyar nyelv története és rendszere. (<i>Jelenits István</i>)	382
Arcképek a magyar szocialista irodalomból. (<i>Bessenyei György</i>)	709
Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában. 1–2. köt. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	716
Barta János: Költők és írók. (<i>Németh G. Béla</i>)	471
Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. (<i>Boronkai Iván</i>)	97
Csomasz Tóth Kálmán: A humanista metrikus dallamok. (<i>Bán Imre</i>)	374
Dante a középkor és a renaissance között. (<i>Kovács Sándor Iván</i>)	595
Dsida Jenő: Versek. (<i>Rónay György</i>)	106
Gyertyán Ervin: József Attila. (<i>Földényi László</i>)	250
Hatvany Lajos: Igy élt Petőfi. (<i>Martinkó András</i>)	587
Horvát István: Mindennapi. (<i>Fenyő István</i>)	377
Jancsó Elemér: A felvilágosodástól a romantikáig. (<i>Wéber Antal</i>)	372
Jókai Mór: Följegyzések. 1–2. köt. (<i>H. Törő Györgyi</i>)	582
Jókai Mór összes művei. 35., 51., 52–53., 56. köt. (<i>Katona Béla</i>)	711
Jókai Mór összes művei. 26., 38., 44., 50. köt. (<i>Szakács Béla</i>)	246
Kardos Tibor: Az Árgirus-széphistória. (<i>Szauder József</i>)	93
Kemény Zsigmond: Gyulai Pál. (<i>Rigó László</i>)	575
Levelek Hatvany Lajoshoz. (<i>Dévényi Iván</i>)	483
Mikes Kelemen: Épistolák. (<i>Gyenis Vilmos</i>)	238
Móricz Miklós: Móricz Zsigmond érkezése. (<i>Gergely Gergely</i>)	591
Rákos, Petr: Rhythm and Metre in Hungarian Verse. (<i>Kecskés András</i>)	107
Rónay György: Fordítás közben. (<i>Jelenits István</i>)	718
Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján. (<i>Rigó László</i>)	473
Szalay Károly: A magyar szatíra száz éve. (<i>Kovács Győző</i>)	104
Török Gábor: A líra: logika. (<i>Széles Klára</i>)	476

Trencsényi-Waldapfel Imre: Humanizmus és nemzeti irodalom. (<i>Gerézi Rabán</i>)	380
Trócsányi Zsolt: Wesselényi Miklós. (<i>Oltványi Ambrus</i>)	243
Vargyas Lajos: Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad. (<i>Voigt Vilmos</i>)	251

*

A magyar irodalom bibliográfiája. 1959. (*Zemplényi Ferenc*) 605. — Balogh Edgár: Toll és emberség. (*Say István*) 394. — Bányai Kornél: Vasénekű testvéreim. (*Sinka Erzsébet*) 722. — Batsányi János: Der Kampf. (*Kovács Győző*) 386. — Benedek Elek: A százesszrendős jövődömdő. (*Korompay János*) 491. — Berde Mária: Tüzes kemence. A szent szegény. (*Farkasházi Zoltán*) 115. — Bibliografia przekładów z literatury węgierskiej w Polsce 1918 — 1960. (*Hopp Lajos*) 494. — Bori Imre: Eszmék és látomások. (*Béldi Miklós*) 116. — H. Boros Vilma: Széchenyi István hátrahagyott iratainak története. (*Suhai Pál*) 600. — Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában. (*Gál István*) 487. — Büky Béla: A Jankovich Miklós-féle katalógusgyűjtemény, mint ismeretlen, 1712 előtti régi magyar könyv- és variáns-adatok forrása. (*Holl Béla*) 112. — Celtis, Conradus: Opuscula quae Vindobonae prelo subicienda curavit. (*V. Kovács Sándor*) 256. — F. Csanak Dóra: Balázs Béla hagyatéka az Akadémiai Könyvtár kéziratárában. Ms 5009—Ms 5024. (*Rusznayk Márta*) 259. — Csapodi Csaba: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye. (*Kulcsár Péter*) 720. — Csáthi Dániel: A Vásárhelyi Találkozó. (*Varga Rózsa*) 601. — Dénes Zsófia: Élet helyett órák. (*Széles Klára*) 391. — Dersi Tamás: A rejtélyes doktor. (*Ferenczi László*) 390. — Devecseri Gábor: Lágymányosi istenek. (*Szerb Antalné*) 393. — Documenta Romana historiae Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis. 1—3. köt. (*Domokos Pál Péter*) 486., 597., 720. — Fábry Zoltán: Valóságirodalom. (*Szabó Zoltán*) 724. — Füst Milán: Emlékezések. (*Varga József*) 261. — Gárdonyi Géza: Versek — drámák. (*E. Nagy Sándor*) 389. — Gergely Sándor: Valami készül. (*Lőrinczy Huba*) 602. — Győri János: Áprily Lajos alkotásai és vallomásai tükrében. (*Nagy Sz. Péter*) 603. — Hermann, Eva: Die Buchstadt Leipzig und ihre Rolle bei der Vorbereitung der bürgerlichen Revolution von 1848 in Ungarn. (*Fekete Sándor*) 258. — Illés Béla: Lövészárokban... (*Seres József*) 725. — Illés Béla: Pipafüst mellett... (*Stenczer Ferenc*) 116. — József Attila: Irodalom és szocializmus. (*Kaposi Márton*) 113. — Kabdebó Lóránt: Szabó Lőrinc a lázadás kezdetén. (*Kiss Sándor*) 392. — L. Kiss Ibolya: Az asszony tragédiája. (*Schéda Mária*) 722. — László Lajos: Sorsunk. (*Merhán Miklós*) 114. — Lipták Gábor: Jókai Balatonfüreden. (*Nagy Miklós*) 488. — Magyar szépirodalom története. (*Gerézi Rabán*) 111. — Makay Gusztáv: Tóth Árpád. (*Szmodits Anikó*) 490. — Mályuszne Császár Edit: Színház-történetünk társadalomtörténeti összefüggései. (*Jelenits István*) 493. — Nagy Iván verses naplója a szabadságharc korából. (*Tamás Anna*) 721. — Palágyi Lajos: Paritya. (*Láng József*) 489. — Pest-budai hétköznapi egykorú naplók és emlékiratok tükrében. 1805—1848. (*Heverde László*) 599. — Pók Lajos: Babits Mihály alkotásai és vallomásai tükrében. (*Kardos Pál*) 391. — Radnóti Miklós. (Bibliográfia) (*Reguli Ernő*) 723. — Révai József: Válogatott történelmi írások. 1—2. köt. (*Varga Rózsa*) 260. — Silagi, Gabriel: Untersuchungen zur „Deliberatio supra hymnum trium puerorum“ des Gerhard von Csanád. (*Redl Károly*) 384. — Südosteuropa-Bibliographie. 1—4. köt. (*V. Kovács Sándor*) 117. — Szalatnai Rezső: Magyar írók nyomában. (*Kajtar Mária*) 604. — Székesszékérvár évszázadai. 1. köt. (*Kurcz Ágnes*) 596. — Tamási Áron: Vadrózsa ága. (*Réti Tamás*) 492. — Tompa Mihály: Szőlőhegyen. (*Pór Péter*) 599. — Történelmünk a jogalkotás tükrében. (*V. Kovács Sándor*) — 485. Turczel Lajos: Két kor mezsgyéjén. (*Kovács Győző*) 726. — Vörösmarty Mihály: Válogatott lírai költemények. (*Tóth János*) 257. — Vörösmarty Mihály: Czillei és a Hunyadiak. (*Fehér Géza*) 387. — Zalka Máté: Az éneklő börtön. 1—2. köt. (*Kovács József*).

Krónika

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság nyíregyházi vándorgyűléséről. (<i>Wintermantel E. István</i>)	728
A Magyar Irodalomtörténeti Társaság sárospataki vándorgyűléséről. (<i>Rigó László</i>)	396
A Magyar Irodalomtörténeti Társaság veszprémi vándorgyűléséről. (<i>Kispéter András</i>)	120
A négysszáz éves Wathay Ferenc. (<i>Schéda Mária</i>)	730
A péceli Ráday Gedeon emlékkiállításáról. (<i>Molnár József</i>)	608
Az Irodalomtudományi Bizottság 1967. évi munkájáról. (<i>Hopp Lajos</i>)	121
Az Irodalomtudományi Intézet vitaülése az irodalomtörténeti korszakolásról. (<i>Rigó László</i>)	495
Bánfi Florio középkori kutatásai. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	269
Helyreigazítás. (<i>Horváth Károly</i>)	272
Horvát és cseh Zrínyi-adalékok. (<i>Angyal Endre</i>)	497

Intézeti hírek	
1967. november 1—december 31.	123
1968. január 1—március 31.	271
április 1—május 31.	399
június 1—augusztus 31.	609
szeptember 1—november 30.	731
Magyar poesis. (<i>Tarnóc Márton</i>)	499
Nekrológok	
Baranyi Imre. 1935—1968. (<i>Rigó László</i>)	607
Gerézdi Rabán. 1914—1968. (<i>Bán Imre</i>)	119
Juhász Géza. 1894—1968. (<i>Barta János</i>)	727
Waldapfel József. 1904—1968. (<i>Horváth Károly</i>)	395
Tanulmánykötetek a kelet-európai reneszánsz- és felvilágosodásról. (<i>Sziklay László—Varjas Béla</i>)	607
Tudományos ülésszak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tiszteletére. (<i>Rigó László</i>)	263
*	
Magyar irodalomtörténetírás. 1967. (Bibliográfia). (V. Kovács Sándor)	612
Melléklet	
A LXXI. évfolyam tartalom- és névmutatója. XXXVIII l.	

NÉVMUTATÓ

- Aba Sámuel 501, 514—515
 Abafi Lajos 284—285
 Ábel Jenő 194, 256—257, 716—717
 Abramovics 478
 Ábrányi Emil 38, 285, 289
 Ábrányi Kornél 285, 304, 583
 Acciaiuoli, Donato 199
 Aczél György 398
 Adamov 557
 Adel, Kurt 256—257
 Adorno 189, 266
 Ady Endre 25—47, 51, 55, 61, 87, 90, 107,
 114, 120—121, 123, 174—175, 178, 180,
 182, 188, 191, 204—210, 259, 262, 317,
 322—325, 330, 332, 346, 352, 360—365,
 389—391, 393—394, 408—409, 451, 468—
 470, 483—484, 492, 494, 523, 528—539,
 560—562, 587, 592—593, 660—661, 667—
 670, 679—681, 685, 709—710, 723, 727,
 729, 731
 Ady Lajos 360—365, 391
 Ady Lajosné 361, 391
 Ady Lőrinc 364
 Aebischer, Paul 334, 336
 Áfra János 67, 210, 685
 Ágai Adolf 37
 Agárdi Péter 125
 Ágoston, Szent 196, 204, 243
 Agrippa d'Aubigné 499
 Aischylos 319
 Ajtony 513—514
 Albrecht, Friedrich 731
 Áldor Imre 285
 Alexa Károly 445
 Alexander Bernát 29, 35, 318
 Alexovics Vazul 213—218
 Alexy Lajos 599
 Apollinaire, Guillaume 120, 555, 558
 Apponyi Albert 27, 34, 46, 526
 Apponyi Sándor 194
 Áprily Lajos 493—494, 603—604
 Apuleius 256
 Aragon, Louis 264, 481—482, 556
 Aranka György 373, 387, 439
 Arany János 8, 28, 35, 37, 61, 109, 111, 118,
 130, 133, 141, 152, 154—155, 182, 202,
 228, 284, 288—291, 294—295, 297, 299,
 305—309, 313, 318, 320, 323—325, 353—
 354, 358—359, 373, 376, 381, 393, 396—
 397, 405—406, 413, 415—418, 420, 423—
 424, 442—445, 451, 453—454, 471—472,
 475—476, 491, 494, 497, 572, 580, 588,
 599—600, 650, 664, 668, 679, 721
 Arany László 130, 133, 285, 288, 303, 307—
 309, 454
 Archipenko 469—470
 Ardó Mária 556
 Argiropylos 198
 Ariosto, Lodovico 235, 434
 Aristotelés 435
 Arisztophanész 309
 Aron 481
 Árpád fejedelem 160
 Artner 215
 Aquaviva, Claudius 720
 Aquinoi Szent Tamás 281
 Asbóth János 285
 Aschbach, Joseph Ritter von 257, 674
 Aszejev, N. N. 264
 Asztalos András 375
 Asztalos István 394
 Asztalos Miklós 246
 Algrino 196
 Almási Balog 646
 Alonso, Dámoso 336
 Alszeghy Zsolt 271, 566
 Altheim, Friedrich 433
 Amade László 404, 439, 441
 Amalarius 101
 Ambrosius de Szentgyörgy 100, 672, 674
 Ambrus, Josef 123
 Ambrus, Szent 243
 Amzulescu, Alexandru 256
 Andersen, Hans Christian 301
 Anderson, Walter 253
 Andor József 591
 II. András 103
 Andrassy Gyula 28, 30, 526, 660
 Andrassy Miklós 136
 Andreas 384

- Andrejev, L. 205, 207
 Andrić, Ivo 184
 Angerianus 405, 642
 Angyal Dávid 34
 Angyal Endre 15, 21, 272, 434, 436, 499, 596, 677
 Anonymus 97–98, 102–103, 118, 333
 Antal Márk 90
 Anzengruber 312
 Anyos Pál 293, 296
 Apácai Csere János 338–339
 II. Apafi Mihály 280
 N. Apáthi Sámuel 656
 Apáti Ferenc 376
 Assisi Szent Ferenc 27
 Aszuvölgyi Zsófia 85
 Audubon 487
 Auratus 376
 Babits Mihály 31, 34–35, 49, 51–52, 57–58, 60–62, 89, 192, 262, 310–313, 316, 318–320, 322–323, 325, 346, 349, 364, 384, 390–392, 407–409, 420, 423–424, 427, 470, 484, 494, 555–556, 571–572, 595–596, 604–605, 633, 659–660, 664, 666, 668–671, 710–711, 718, 727, 729, 731
 Badics Ferenc 125, 127, 130, 135
 Bagrickij, E. G. 264
 Bajcsy-Zsilinszky Endre 483
 Bajoni Lőrinc 85
 Bajor Lajos 467
 Bajza József 153, 156, 167, 169, 202, 227, 243, 412, 458, 497, 645–647, 652–653, 656–657
 Bak Róbert 453
 Bakács István 600
 Bakfark Bálint 376, 500
 Balac, A. 271
 Balásházy János 377
 Balasov, N. 272
 Balasov, B. Sz. 609
 Balassa András 72
 Balassa Bálint, gróf 499
 Balassa Ferenc 72–73
 Balassa Imre 72
 Balassa Imréné Bosnyák Judit 71–72
 Balassa János 72–73
 Balassa Simon 72
 Balassa Zsigmond 72–73
 Balassa Zsigmondné Zborowsky Erzsébet 73
 Balassi Bálint 66–68, 70, 96, 111, 119, 144, 210, 338, 355–357, 359, 374–375, 383, 395, 401–410, 494, 499–500, 596, 633–643, 730
 Balassi János 67, 69
 Balázs Béla 259–260, 312, 344, 390, 555
 Balázs Béláné 259
 H. Balázs Éva 126, 679
 Balázs János 333–334
 Balde, Jakob 235
 Bálint György 251, 345, 694, 709–710
 Bálint Sándor 8, 11
 Balla Károly 223
 Balmont 469
 Balog Lukács 211–213
 Balog Péter 211
 Balogh Edgár 394, 491–492, 726
 Balogh Jolán 716–717
 Balogh Károly 722
 Balogh Sámuel 653
 Balogh Imre 233
 Balzac, Honoré de 249, 717–719
 Bán Imre 1–2, 7, 19, 119, 123, 272, 377, 396, 398, 442, 595–596
 Bandini, Francesco 195, 199
 Bánffy Gergely 196
 Bánfi Florio 196, 198, 200 269–271
 Bánfi Imre 274, 280
 Bánhegyi György 611
 Bánóczy Dezső 556
 Bánóczy József 461
 Bányai János 117
 Bányai Kornél 722–723
 Bapat, Vasant 731
 Bar, Francis 10
 Barabás Tibor 699
 Baranics Mátyás 211
 Baránszky Jób László 60, 310, 728
 Baranyai Pál 376
 Baranyay Tamás 429
 Baranyi Ferenc 595–596
 Baranyi Imre 607
 Barátos Endre 694–697
 Barbier, J.-M. 274
 Barbusse Henri 264, 345
 Barcsay Ábrahám 372
 Bárd Miklós 34
 Bardócz Árpád 660
 Bárdos Artur 559
 Báróczy Sándor 566
 Baróti Dezső 4, 123, 241, 343–344, 400, 497, 679
 Baróti Lajos 461
 Baróti Szabó Dávid 125, 435
 Barrault, Jean-Louis 555, 558
 Barrès Maurice 182
 Bársony István 33, 35
 Barta András 690, 728
 Barta Lajos 389, 394
 Barta János 122–123, 247–249, 331, 471–473, 575, 577–578, 581, 610, 728, 731–732
 Barta Sándor 61, 556
 Bartal Antal 674, 720
 Bartalus 439
 Bártfay László 88
 Bártfai Szabó László 600
 Bartha András 77
 Bartha Antal 495
 Bartha Dénes 376, 440
 Bartha György 91
 Bartha Miklós 25
 Bartók Béla 179–182, 184–187, 189–192
 Baruch 433
 Bary József 77–78

II. Baszileosz 514
 Batári Gyula 723
 Báthi Szabó György 85
 Báthory Anna 448
 Báthory Gábor 445–448
 Báthory István 597–598, 720–721
 Báthory István I. Ecsedi Báthory István
 Batsányi János 377, 386–387, 456–457, 494, 566, 609
 Battha Bálint 439–440
 Batthyány Ádám 430, 432
 Batthyány Ervin 320
 Batthyány Ferenc 730
 Batthány Ignác 385, 501, 503, 511
 Batthyány Lajos 226
 Baudelaire, Charles 37, 120, 307, 312, 314–315, 318, 324, 468, 659, 664, 670, 718
 Bayle 213
 Bebek Judit 636
 Bebel, August 561
 Becher, Johannes R. 264, 481–482
 Becker, Henrik 384
 Beckett 266, 557
 Beér János 485
 Beethoven, Ludwig von 291, 294, 469
 Beimel 225
 Beke Ferenc 83
 Beke Jakab 83–84
 Békefi Remig 101
 Békés István 459
 Békési Emil 195, 717
 Bél Mátyás 335
 II. Béla 103
 III. Béla 103, 333, 336
 Béla Henrik 31
 Béládi Miklós 117, 709
 Beleckij, A. I. 495
 Beleznay Anna 277
 Beleznay Miklós 277
 Belia György 312, 319–320, 325, 361, 483–484
 Belnay 257
 Bem József 589
 Bembo, Pietro 376
 Benczúr Gyula 714
 Benczúr Gyuláné 21
 Benda, Julien 392
 Benda Kálmán 211, 215–216, 386, 679, 730
 Bende István 233–234
 Benedek Aladár 285, 294, 298, 303–304
 Benedek Elek 87, 394, 491–492
 Benedek Lajos 371
 Benedek Marcell 89, 478, 491, 529, 532, 536, 669, 677
 Benedek, Szent 100
 Beniczky Péter 127
 Benjámin László 268, 494, 694–695, 709
 Benkő László 384
 Benkő Samu 487–488
 Benzmann, Hans 312–313, 316–317
 Bényei Miklós 462
 Benyovszky Mór 711–712
 Beöthy László 41, 262

Beöthy Zsolt 25–27, 29, 32, 35, 41, 174, 182, 300, 309, 354, 362
 Béranger, Pierre Jean 204
 Berczik Árpád 653
 Berda József 348–349
 Berde Mária 115–116
 Berecz József 397
 Beregi Oszkár 483
 Berényi István 695, 697
 Bergson, Henri 204, 535
 Berkeley 325
 Berlász Jenő 485–486
 Berlinghieri 270
 Bernardus de Parentinis 672–673, 675
 Bernát, Szent 243
 Bernolák 649
 Bernard 98
 Berzeviczy Albert 30, 32
 Berzeviczy Pál 651
 Berzsenyi Dániel 125, 129, 131, 143, 174, 184–185, 243, 357, 359, 460, 494, 534, 648, 651, 653, 655–656
 Bessenyei György 105, 185, 350–351, 493, 653
 Bessenyei György 120, 710
 Beszédes József 657
 Bethlen Gábor 41, 429, 445–448
 Bethlen János 149
 Bethlen Kata 7, 20–21
 Bethlen Miklós 7, 118
 Bethlenfalvi Béla 695, 706–707
 Béza, Theodor 374–375
 Bezerédj László 367
 Bezruč 481
 Bieler 435–436
 Biró Sándor 159
 Bischoff, Bernhard 384
 Bismarck, Otto 345
 Bisticci, Vespasiano da 198
 Bisztray Gyula 365, 599
 Blaha Lujza 594
 Blandrata György 553
 Bloch, Jean-Richard 469
 Boccaccio, Giovanni 96, 375, 467
 Bod Péter 21, 402, 609
 Bodó István 85
 Bodó Katalin 82
 Bodó Mihály 83–84
 Bodó Péter 84
 Bodnár György 121, 123, 266–267, 269, 271, 399, 496, 729
 Bodnár Zsigmond 286
 Bodor András 385, 503
 Bodrogi Tibor 252
 Bogáti Fazekas Miklós 541–547
 Bogdán, Pavlu 383
 Bogdanovics Szilárd 225
 Bogay, Thomas 118
 Bohatta, H. 350–351
 Bojnič Iván 504
 Bojtár Endre 124, 610
 Bóka László 310–311, 389, 449
 Bokros Birman Dezső 483

- Boleyn, Anna 436
 Bolgár Emil 287
 Bollnow 311
 Bolte, J. 435
 Bonacursus 505
 Boncza Berta 363, 537—538
 Bonfini, Antonio 197, 387
 Bónis György 485—486, 597
 Bonyhai Gábor 399
 Bonyhádi Jolán 479
 Bor Kálmán 495, 610, 612
 Bor Pál 470
 Bor Tamás 84
 Borbíró Virgil 572
 Bori Imre 117, 345
 Bornemisza Péter 6, 374, 376
 Boronkai Iván 103
 H. Boros Vilma 600—601
 Borsa Gedeon 257
 Borst, A. 502—503
 Borzsák István 218, 221, 376, 437
 Bóta László 67, 70, 551
 Botka Ferenc 123, 235, 264
 Bourdaloue 240
 Bourdelle 469—470
 Bourgeois, L. 375
 Bourget, Paul 207
 Bousset 240
 Boutauld, Michel 274, 277—278
 Bowring, John 272, 487, 654
 Bozsik Pál 214
 Böhle Konrád 270
 Böll, Heinrich 719
 Bölöni Farkas Sándor 372—373, 487—488
 Bölöni György 41, 46, 317, 470
 Bölöny József 485
 Börne, Ludwig 294, 296, 397
 Branca, Vittore 595
 Brandes, Georg 292, 296, 299, 318
 Brandt, Sebastian 235
 Brankovics György 197
 Brassai Viktor 481
 Brázay Emil 571—572
 Brecht, Bertolt 271, 481—482
 Brenner József 317
 Bresztovszky Ernő 392
 Brichta Cézár 694—495
 Briquet 676
 Brisits Frigyes 74, 645, 647, 655
 Britannicus 328
 Brochon, P. 3
 Bródy Miksa 29
 Bródy Sándor 389, 483—484
 Bronson, Bertrand Harris 256
 Bronzini, Giovanni Battista 255
 Browning 659
 Brutus 166
 Brüll Berta 391
 Buchanan, George 338, 374—376
 Buchez 164
 Buckle, Henry Thomas 287, 289, 294, 300—301
 Budai Ézsaiás 118, 159—160
 Buday Johanna 678
 Buddha 204, 714
 Budina Sámuel 497
 Bujdosó 19
 Bulwer 301
 Burckhardt, Jacob 406
 Burdett 487
 Bús Fekete László 659
 Busa Margit 222—223, 225
 Buzád 337
 Büchner, K. 435
 Búky Béla 112—113
 Byron, George Noel Gordon 292—295, 299, 301, 307, 309—310, 317, 319—320, 323, 655
 Cabet, Etienne 200
 Caesar 166
 Calderón de la Barca, Pedro de 499
 Camoes, Luiz de 434
 Campano, Paulus 720
 Camus, Albert 117
 Canaparius 100
 Canudó 470
 Capra, Bartolomeo 270
 Carlyle, Thomas 319
 Casaubonus, I. 436
 Cassou, Jean 469—470
 Castelar 301
 Castle, E. 436
 Celtis, Konrad 256—257, 375, 720
 Chaplin 345, 349
 Chénier, M. J. 718—719
 Chmel, Rudolf 124
 Cholnoky László 690
 Christen, Ada 303, 307
 Chrysotomus 243
 Cicero, Marcus Tullius 466
 Clarendon, Edward 464—465
 Claudel, Paul 469
 Cléry, Madeleine 311
 Cnapius 650
 Cocchiara 254
 Cocteau, Jean 555, 557, 719
 Comparetti, Domenico 435—436
 Comte, Auguste 300, 305
 Connely, W. 434
 Corbière, Tristan 469
 Coreth, Anna 277
 Corneille, Pierre 499
 Cornu, A. 164
 Cortesius, Alexander 720
 Cotrus, Aron 481
 Courbet, Gustave 302
 Croce, Benedetto 114, 498
 Czeh János 202
 Czidra László 500
 Czigány Lőránd 351
 Czine Mihály 92, 123, 445, 591—592, 595, 682—683, 685, 731
 Czóbel Béla 483
 Czobor Anna 69
 Czuczor Gergely 387, 646, 648

Czvittinger Dávid 402
Cyprianus 432

Csacskó Imre 201—202
Csáji Pál 11, 13
Csák Borbála 636
Csáky István 278
Csáky József 468—470
Csanádi Pál 553
Csanády György 660, 662, 664
F. Csanak Dóra 259—260, 571
Csanda Sándor 726
Čapek, Karel 533
Csapi László 270
Csapláros István 494, 612
Čaplovič, Ján 651, 676
Csapó Etelka 589
Csapodi Csaba 376, 431, 600, 720
Császár Elemér 200, 213
Császár Ferenc 444, 595
Csatári Dániel 601—602
Csáth Géza 35
Csathó Kálmán 483
Cseh Lajos 89—90
Cseh 481
Csehi Gyula 394
Csehov, Anton Pavlovics 312
Čelakovský, Ladislav 111
Cselényi László 384
Csengery Adrienne 500
Csengery Antal 166
Csengery János 437
Cseres Tibor 268
Černí, Václav 498
Csernisevszkij, Nikolaj Gavrilovics 715
Csernyus Emma 233
Csetneki György 17
Csetri Lajos 642
Csizmadia Andor 485, 676
Csizmadia Sándor 710
Csobán Endre 190
Csóka J. Lajos 97—103, 501—502
Csokonai Vitéz Mihály 105, 107, 109, 185,
259, 357, 359, 375, 395, 437, 494, 587, 677,
719, 728
Csokor, Franz Theodor 484
Csonkás Mihály 432
Csontos János 195
Csontváry Kosztka Tivadar 680
Csóth György 674
Csömöri József 696—698
Črnko, Ferenc 497
Csukás István 529
Csurka István 729
Csuzi Cseh József 279
Csuzi Zsigmond 21, 23, 239

Daiches, David 272
Dalín, V. 609
Dallos Miklós 429
Dalmady Győző 294, 304
Dán György 346
Dán Róbert 339

Dániel Polyxena 281
Dános Erzsébet 252
Dante Alighieri 185, 323, 375, 384, 433, 467,
595—596, 659, 718
Darvas József 268, 271, 709
Darwin, Charles 305, 714
Dávid Ferenc 553
David, Pierre 503, 510
Dayka Gábor 214, 653
Deák Ferenc 88, 234—235, 418, 474, 476, 650
Deák Hajnalka 78
Debreczeny Dezső 664, 667
Debussy, Claude 189
Décaudin, Michel 469
Decsy Sámuel 457
De Dominis János 270
Deér József 502
Dehmel, Richard 313, 671
Delján, Petár 514
Della Torre, Arnaldo 194, 200
Demeter Alice 668
Demeter Ödön 79
Demeter Tibor 724
Dernian, Andreas 676
Démoszthenész 166, 714
Dénes Zsófia 391
Dercsényi János 229
Dersi Tamás 390
Déry Tibor 117, 348, 481, 556, 730
Derzsávin 655
Deschoulière, Mme 235
Dessewffy Emil 474
Dessewffy Emilné 484
Dessewffy József 379
Déry Imre 84
Dévai Biró Mátyás 118
Dévay András 279
Devecseri Gábor 393—394
Dévényi Iván 484
Dezsényi Béla 272
Dézsi Lajos 11, 134, 407
Dienes András 590
Dietrich, Margret 558
Diószegi András 123, 680, 731—732
Diószegi Vilmos 442—443, 508
Dobner Ábrahám 649
Dobokay Sándor 338
Dobrovský 649
Dobsa Lajos 584
Dóczi György 345
Dóczi Lajos 330, 683
Dodo 384
Domanovszky Sándor 334
Domokos Pál Péter 487, 598, 721
Donne 499
Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics 186, 469
Dózsa György 30, 150, 156, 158, 165, 169,
171—172
Döbrentei Gábor 243—244, 373, 402—403,
460, 596
Döllinger, Ignatz 502
Dömötör János 304
Dömötör Tekla 16, 255

Dörmann, Felix 324
 Drábik Miklós 7, 10
 Drági Tamás 717
 Draper 287
 Draskovics János 691
 Drescher 646
 Drexel, Jeremias 279, 281
 Dryander 609
 Dsida Jenő 106–107, 394
 Du Bellay 718–719
 Duchamp, Marcel 470
 Duchamp-Villon, Raymond 470
 Dudics András 75–76
 Dugonics András 125, 355, 437
 Duhamel, G. 345
 Dukai Takács Judit 125
 Dulhazy Mihály 379
 Dunckler 292, 300
 Dutka Ákos 35, 561
 Duval János 338
 Dümmer Dezső 218
 Dürrenmatt, Friedrich 558
 Dzsingisz (kán) 714

 Eckhardt Sándor 66–69, 71–74, 210, 333–334, 338, 406, 409, 550–551, 634, 638–639
 Ecsedi Báthory István 487
 Édes István 695, 698
 VI. Eduard 436
 Edvi Illés Pál 646, 656
 Egyed Zoltán 350
 Ehrenburg, Ilja 469–470
 Ehrle, Francesco 198
 Ehrlich, Willi 731
 Eichhorn, Johann Gottfried 166, 466
 Eisler Mátyás 338
 Elefánthy András 335
 Elek Artúr 470
 Elekfi László 383
 Eliot, George 331
 Éluard, Paul 264, 719
 Ember Ernő 125
 Ember Győző 222
 Emich Gusztáv 201, 225
 Emmanuel 718
 Emőd Tamás 561
 Enders, Karl 276–277, 280
 Endre (királyfi) 270
 Endrődi Sándor 41, 87, 203, 285–299, 301–305, 307–309, 461
 Engel János Keresztély 158–159
 Engels, Friedrich 5, 11
 Enyedi György 553
 Eötvös Ignác 379
 Eötvös József 150, 156, 359, 373, 377, 379, 383, 451, 462–467, 474, 568–571, 648, 727
 Eötvös Károly 77
 Epiktétosz 547, 553
 Erazmus, Desiderius Rotterdamus 381, 383
 Erdei Ferenc 114
 T. Erdélyi Ilona 164, 411, 457, 462, 609

Erdélyi János 61, 154, 168, 271, 290–291, 297, 307 396–397, 411–419, 460, 462, 588–589
 Erdélyi József 173, 177, 181, 187–188, 348, 696
 Erdélyi László 103
 Erdélyi Pál 441
 Erdődy János 350, 695, 706, 708
 Erdős Renée 35
 Érdy János 720
 Ernyei 76
 Erődi-Harrach Béla 285, 488
 Erzsébet (V. István leánya) 270
 Erzsébet angol királynő 436
 Escarpit, Robert 3
 Espersit János 450
 Esposito, Enzo 596
 Esslin, Martin 558, 560
 Északy Károly 584
 Esze Tamás 4–5, 10, 279, 281, 377, 608
 Esztergár Lajos 114
 Eszterházy János 431
 Eszterházy Károly 214
 Eszterházy László 430
 Eszterházy Miklós 127
 Eszterházy Pál 132–133, 143, 499–500

 Fábrián Gábor 645, 647, 650
 Fabó András 430–432, 651, 691
 Fábry Zoltán 394, 709, 724–726
 Faguet, Emile 37
 Faidit, Gaucelm 333
 Failoni, Sergio 350
 Falke, Gustav 314
 Faludi Ferenc 277, 279, 355, 404, 457, 563–566
 Faludi Imre 660
 Farbakiné 233–234
 Farkas János 222, 224
 Farkas Pál, 29–30, 36
 Farkas Tamás 84
 Farkasházi Zoltán 116
 Faulkner 269
 Faure, Élie 469
 Fáy András 458
 Fazekas Mihály 375
 Fedák Sári 36, 41
 Fedics Mihály 11, 15
 Fehér Dezsőné 391
 Fehér Erzsébet 124, 250
 Fehér Géza 389, 567
 Féja Géza 173, 175–176, 180, 181, 183–185, 187–188, 191, 723
 Fejér György 112, 158, 215, 644–645, 648
 Fejérpataky László 195, 337
 Fejérvári Géza 317
 Fekete László 234
 Fekete Sándor 203, 259
 Feleki Miklós 584
 Felicia (királynő) 334
 Felsőbüki Nagy Pál 245
 Felvinczi György 541
 Fényes Elek 378

- Fenyő István 153, 272, 379, 731
 Fenyő László 348, 670
 Fenyő Miksa 261, 390, 469, 483, 529–530, 561, 593, 660
 I. Ferdinánd 486
 II. Ferdinánd 429
 III. Ferdinánd 430–431
 V. Ferdinánd 200
 I. Ferenc 377, 434
 Ferenc József 234, 517
 Ferenc, Szent: I. Assisi Szent Ferenc
 Ferenczi Béni 381
 Ferenczi László 124, 390, 399
 Ferenczi Zoltán 406, 409, 460–461, 589, 596
 Ferenczy János 599
 Ferenczy József 457
 Ferenczy Teréz 303
 Ferencsik János 350
 Fessler Ignác Aurél 158–159, 387
 Feszty Árpádné 488
 Feuerbach, A. 302
 Fiátfalvi György 7
 Ficino, Marsilio 194–200
 Ficzy Dénes 88, 555
 Figini Cecília 85
 Figini Erzsébet 85
 Figini Szilveszter 85
 Fischer, Ernst 114
 Fischer, Johannes 598
 Fitz Jenő 596
 Fitz József 716
 Fitzgerald, Edward 49, 666, 670
 Flaminius 376
 Fleischer Ferencné 704
 Fodor István 468
 Fodor József 61, 390, 483
 Fogarasi Béla 34, 90
 Fónagy Iván 110
 Forbáth Imre 482
 Forgács Antal 343, 345–347, 349
 Forgács László 113
 Fourier, François Marie Charles 395
 Földéák János 695, 706
 Földényi László 251
 Földes Ferenc 343, 345
 Földessy Gyula 204, 529, 534–536, 538, 660
 Földi János 125, 375
 Frakl 56
 Fraknoi Vilmos 197, 717
 Francastel, Pierre 1
 France, Anatole 392, 472
 Francke, August Hermann 20
 Francsics Károly 599
 Frandon, Ida 399
 Frangepán Ferenc 498
 Frankenburg Adolf 202
 Frankovits Mihály 11
 Franyó Zoltán 560–562
 Fráter Erzsébet 232, 445, 721
 Fráter György 82
 Fráter Lóránd 38
 Fráter Pál 445
 Frazer, J. G. 93, 181, 185
 Fredi, Chiapelli 595
 Freud, Sigmund 113, 325, 327–328, 449–450, 452, 533, 557
 Frideczky Lajos 234
 Fridreich István 601
 Fried István 644
 I. Frigyes 467
 V. Frigyes 235
 Freytag, Gustav 301
 Frölich Dávid 376
 Frye, N. 93
 Fueter, Eduard 165
 Futaky István 218
 Fügedi Erik 597
 Fülepi Imre 133
 Fülepi Lajos 483
 Fülöp 166
 Füst Milán 41, 261–262, 349, 484, 555–556
 Gaál Gábor 394, 480–481, 483, 602, 709, 724
 Gaál György 656
 Gaál József 87
 Gábor Andor 390, 710
 Gábor Sándorné 732
 Gajzágó Jolán 604
 Gál Béla 556
 Gál György András 695, 707
 Gál István 235–236, 488, 729
 Gál József 11–16, 22
 Gál Sándor 228, 230
 Galamb Ödön 250, 450
 Gáldi László 78–79, 107, 121, 420, 438, 595–596
 Galeotti, Leopoldo 194
 Gálóczy Erzsébet 729
 Galla Ferenc 502
 Gálos Rezső 241, 248, 441, 560–561, 563, 565–566
 Ganschietz, R. 433, 436
 Garami 483
 Garamvölgyi József 123
 Garaudy, Roger 114
 Garay János 458
 Garázda Péter 717
 Garbo, Greta 345, 349
 Gárdonyi Géza 35, 87, 182, 389, 484, 494, 517–527
 Gárdonyi József 517
 Gáspár Endre 78, 236
 Gáspár Imre 684
 Gedő Simon 444
 Geibel Károly 202
 Gelcich József 197
 Gelléri Andor Endre 262, 390
 Gellért Oszkár 61, 572, 659–661, 663–664
 Gellért püspök 98, 100, 501–516
 Gellért Sándor 173
 George, Stefan 52–53, 56–59, 312, 316, 331, 393, 669–670
 Gereblyés László 345, 480
 Gerevich László 83
 Gerézdi Rabán 67, 69, 81, 83–84, 96, 112, 118–119, 382, 401, 640, 717

Gergei Albert 96
 Gergeli András 212, 214—216
 XI. Gergely 675
 XIII. Gergely 598
 Gergely Gergely 591
 Gergely, Nagy Szent 97, 99
 Gergely Sándor 116, 602—603, 724
 Gerics József 102
 Germán László 344
 Gerő Sándor 350
 Gervinus, Georg 292—293, 300, 305
 Gessner, Salomon 220, 609
 Geszti László 83
 Getse Dániel 216
 I. Géza 102, 336
 II. Géza 103, 335
 Géza fejedelem 501, 597
 Ghyczy Kálmán 235, 365—371
 Gibárti Késérő István 85
 Gibbon 467
 Gide, André 718
 Gieysztor, A. 514
 Gink Károly 604
 Glareanus 375
 Gleichen-Russwurm 235—236
 Gobbi Hilda 350
 Gobineau, Joseph Arthur 182, 320
 Goethe, Johann Wolfgang 74, 220, 305, 310—
 311, 329—331, 420—421, 595, 604, 650,
 718—719
 Goldstücker, Eduard 272
 Goll, Ivan 557
 Gombos Gyula 184
 Gombos Mihály 676
 Góngora y Argote, Luis de 499
 Goór Pál 561
 Gorkij, Maxim 22, 272, 395—396, 451, 469
 Gosztonyi Lajos 343
 Gottlieb Antal 215
 Gottschall, Rudolf 292, 295, 301
 Goudimel, Claudel 375
 Görgey Artur 721
 Gömöri, George 642
 Gönczy Gábor 696
 Göröcsöni Dénes 30—31, 38
 Gracian, Baltasar 276
 Gracianszkij, N. P. 503
 Gradi, Giunio 196—198
 Gragger Róbert 252
 Gramsci, Antonio 264
 Gräwel 75—76
 Grégoire, Henri 334
 Greguss Ágost 34, 293, 295
 Greksa Kázmér 497
 Grezsa Ferenc 679
 Grimm, Jakob 435
 Grimm, Melchior 435
 Grjaznov 253
 Grósz Emil 517
 Grozescu, Iulian 562
 Gryphius, Andreas 499
 Guillelmus de Lavicea 672
 Guillén, G. 331

Guizot, François Pierre 167
 Gulácsy Lajos 680
 Gulyás Pál 173, 175—176, 183—188, 190,
 192, 437, 699—700, 727
 Gustmann 650
 Gusztáv Adolf 714
 Guyau, Jean-Marie 174
 Guzmics Izidor 646
 Günther, Werner 312
 Gvadányi József 109, 147
 Gyarmathi Sámuel 372
 Gyenis Vilmos 1, 8, 243
 Gyermentyev, V. V. 399
 Gyertyán Ervin 250—251
 Gyóni Géza 40
 Gyöngyösi István 109, 125—152, 355—359,
 381, 402, 499—500
 Györffy György 514, 597
 Györffy Gyula 367
 Györffy István 16
 György Aladár 285—292, 294—300, 305, 307,
 309
 György Endre 286, 297
 György Lajos 439
 Győri János 603—604
 Gyula (vezér) 513
 Gyulai Pál 25, 28, 37, 74, 87—88, 258, 285—
 286, 293, 295, 304, 306, 353—354, 359,
 365, 367, 371, 387—388, 397, 404, 412,
 416—418, 443, 445, 451, 459—462, 483,
 576, 580, 583, 589, 599, 650
 Gyulay Ferenc 94
 Gyurikovits György 646, 652
 Haán Lajos 599
 Hadrovics László 10, 19, 333
 Háfiz, Samszaddin Mohammed 655
 Hagen, Fr. H. 435
 Hagen, Karl 466
 Hajas Béla 74
 Hajdu József 40
 Hajdu Tibor 503
 Hajnal Anna 723
 Hajnóczy József 215, 217, 678
 Halász Előd 653
 Halász Gábor 58, 61, 237, 475, 640
 Haler 498
 Haller János 652
 Halley 235
 Háló Kovács József 375
 Hamann 478
 Hammer 650
 Hámori László 350
 Hanka 651, 654
 Hankiss Elemér 271, 495, 634, 732
 Hankiss János 682, 712
 Hantsch, Hugo 474
 Haraszthy Gyula 413
 Harrach József 291, 298—299
 Harsányi András 676
 Harsányi Gréte 484
 Harsányi István 11, 17, 22, 437

- Harsányi Lajos 35
 Harsányi Zoltán 711
 Harsányi Zsolt 483
 Hart, Heinrich 314
 Hart, Julius 314, 316
 Harte, Bret 301, 303
 Hartvik 98—100
 Harwengi Fülöp 196
 Hassy János 84
 Hatvani István 609
 Hatvany Lajos 40, 42—43, 121, 200—203, 227, 312, 390, 451, 483—484, 561, 587—590, 710
 Hatvany Lajosné Somogyi Jolán 483—484
 Hatvany Lili 665
 Hauptmann, Gerhart 483
 Havas Adolf 460, 462
 Havas Gyula 558
 Hawthorn, Nataniel 301
 Házy Gyula 344
 Hebbel, Friedrich 312
 Heeren, Arnold Hermann Ludwig 160—161, 165—167
 Hegel, Georg Wilhelm 113, 161, 292, 298, 300, 418
 Hegedűs András 201—202
 Hegedűs István 194—195, 285, 287—288, 294, 297
 Hegedűs Lajos 110
 Hegedűsné Jókay Jolán 488
 Hegedűs Sándor 78
 Hegedűs Tibor 559
 Hegyi Ferenc 434
 Heine, Heinrich 291—294, 296, 299, 301, 307, 311—312, 315, 322, 341—342, 533, 714
 Heinrich Gusztáv 300, 308, 460
 Heiss, H. 433—434
 Heisterbachensis, Caesar 507—508
 Heller Ágnes 54, 411
 Heller Bernát 442
 Helmezy Mihály 223, 229, 458
 Helmetzi István 12
 Heltai Gáspár 6, 113, 118, 180, 499, 542—546
 Heltai Jenő 350
 Helvetius 609
 Henricus de Frimaria 672—673
 Henricus de Hassia 673
 IV. Henrik 436
 VII. Henrik 436, 467
 VIII. Henrik 436
 Henszlmann Imre 588
 Hérakleitosz 204
 Herberstein 609
 Herczeg Ferenc 28—30, 32, 35—38, 43
 Herder, Johann Gottfried 378—379, 386—387, 414, 478
 Heredia 314, 317
 Herepei János 338—339, 376
 Hermann 215
 Hermann Éva 258—259
 Hermann István 123
 Hermányi Dienes József 9, 16, 240, 243
 Hermes, Trismegistos 198
 Hermlin, Stephan 400
 Hernády Ferenc 459
 Hernandez, M. 264
 Heródes 714
 Herpay Gábor 190
 Herpi Krisztina 213
 Herrera, Thomas de 198
 Herwegh, Georg 301
 Hess András 270
 Hettner, Hermann 292, 296, 300—301
 Hevenes Gábor 67
 Heverdle László 599
 Hevesi Gyula 261
 Hexendorf Edit 382—383
 Heym 650
 Heyne, Chr. G. 220—221, 434, 437
 Hidas Antal 34, 116, 260, 709
 Hill Erzsébet 386
 Hitler, Adolf 350
 Hobhouse 487
 Hochhuth, R. 266
 Hodgart 255
 Hoepffner, Ernest 333
 Hoffgreff György 375
 Hoffmannswaldau 499
 Hofman, Beer 312
 Hofmannsthal, Hugo von 311—312, 314—316, 331
 Hofrath 219
 Hoitsy Pál 287, 298
 Holics Janka 591—594
 Holl Béla 113
 Holtzmann, Walter 334
 Holz, Arno 314—316
 Holzmann, M. 350—351
 Hóman Bálint 102
 Homérosz 185—186, 434, 437, 444, 656
 III. Honorius 335
 Honterus János 375
 Hopp Lajos 123, 238—239, 241—242, 271, 494, 609—610
 Horánszky Lajos 692—693
 Ifj. Horánszky Nándor 692
 Horányi Elek 283, 379, 402
 Horányi Mátyás 124
 Horárik János 258
 Horatius Flaccus, Quintus 119, 220, 323
 Horlai Györgyné 711
 Horvát István 75—76, 185, 377—379, 644, 646—652, 655—658
 Horváth Ádám 75, 125
 Horváth Árpád 350
 Horváth Cyrill 270, 461
 Horváth István 584
 Horváth János 6, 30, 34—35, 37, 81, 110, 119, 151, 182, 194, 352, 360—364, 374, 380, 420, 423, 442, 536, 600, 717
 Horváth János ifj. 97—98, 102—103, 513, 597
 Horváth Jánosné 121
 Horváth Károly 74, 272, 396, 611, 645, 647, 655

- Horváth Mihály 153—172, 245, 644
 Horváth Özséb 214
 Horváth Zoltán 484
 Houben, H. H. 164
 Hőgye István 456
 Hrapcsenko, M. B. 400
 Hugo, Victor 294, 297, 301, 444, 718
 Humboldt, Alexander von 478
 Hume 609
 Hunfalvy Pál 367
 Hunyadi Ferenc 553
 Hunyadi János 196, 198—199, 270
 Hunyadi László 387
 Hunyadi Mátyás 76, 147, 149, 170, 194, 197, 199, 311, 430, 485
 Hunyadi Sándor 483
 Huszár Anna 235
 Huszár Gál 118, 375
 Huszár Vilmos 468
 Huszti Imréné 648
 Huszti József 194—195, 199—200, 717
 Huysmans 207
 Hübner Károly 213—214
 Hüllmann, Karl Dietrich 166—167

 Ibrányi Ferenc 503
 Ibsen, Henrik 312, 317—318, 320, 323, 389
 Ignotus 312, 320, 390, 469, 483—484, 491, 529, 536
 Illés Béla 116—117, 724—726
 Illés Endre 390, 492—493, 559, 575
 Illés Lajos 124, 269
 Illés László 123—124, 271, 399, 482, 610, 694, 697, 709, 731
 Illésy János 81—82, 84
 Illésházy István 118
 Illucz Oláh János 224
 Illyés Gyula 50, 57, 173, 179—180, 182, 184, 191—192, 237, 268, 311, 348, 350, 384, 389, 480—482, 494, 605, 694, 696, 710
 Ilosvai Selymes Péter 333
 Imre, Szent 99
 Imre Katalin 450
 Imre (király) 336
 Imre Samu 382
 Irmscher, Johannes 256
 Isingrimus 384, 501, 512—513
 Isoz Kálmán 439
 I. István, Szent 98, 100, 305, 486, 501, 514, 597
 III. István 102
 V. István 270
 István (vértanú), Szent 197
 Istvánffy Miklós 374, 403
 Ivanij, Ivan 562
 Ivánka Endre 385, 502, 509
 Ivanov, Vszevolod 78—79
 Iványi Emma 10
 Iványi István 599

 Jablonkay 262
 Jablonski, P. C. 469
 Jackson 488

 Jacobsen, Jens 312
 Jambressich 650
 Jammes, Francis 57
 I. Jakab 436
 Jakab Ödön 41
 Jákoffi Ferenc 72
 Jakubovich Emil 672
 Jancsó Adrienne 500
 Jancsó Elemér 115, 257, 372
 Jancsó Imre 720
 Jancsóné Máthé Szabó Magda 257
 Jankó János 442
 Jankovich Ferenc 500
 Jankovich Miklós 112, 440—441, 646, 651—652
 János (apostol) 385
 János Zsigmond 82, 112
 Janus Pannonius 81, 119, 194—195, 199, 256, 374, 451, 587, 717
 Jarnó József 345, 349
 Jarry, Alfred 555—556, 558
 Jászai Mari 40, 483
 Jászberényi József 116, 725
 Jászi Oszkár 390, 660
 Jean Paul 294
 Jeftics Boldizsár 88
 Jelenits István 384, 494, 719
 Jenei Ferenc 499—500, 691
 Jeromos 433
 Jeszenák Pál 676—677
 Jeszenszky Danó 342
 Jézus Sirach 275
 Jezsovits Károly 461
 Johannes de Casamaris 504
 Johannes de Erfordia 672—673, 675
 Johannes Saresberiensis 436
 Jókai Mór 203, 246—249, 355, 359, 367, 383, 447, 451, 471, 488, 494, 582—587, 605, 711—715, 729
 Jókai Róza 488
 Jónás Alfréd 556
 Jones 255
 Jonesco 557—558, 560
 Joseph, Ernst 557
 Jósika Miklós 355, 357—358, 446, 463
 Jouve 718
 Joyce, James 327
 Józsa Ferenc 224, 229
 II. József 169—170, 214, 435
 József Áron 250, 450
 József Attila 50, 52, 61, 78—80, 113—114, 117, 124, 192, 250—251, 346, 348—349, 383, 389—390, 396, 420—428, 449—455, 476—483, 494, 533, 587, 611, 679, 709—711, 719
 József Jolán 80, 250, 451
 József Farkas 89, 610, 711, 732
 József (nádor) 456
 Jörgné Draskóczy Ilma 561
 Juhász Ferenc 268, 384, 494
 Juhász Ferencné 399
 Juhász Géza 437, 682, 727—728
 Juhász Géza (Újvidék) 89, 341

Juhász Gyula 205, 312, 317—319, 322, 325,
360, 389, 450, 561, 571, 604, 659, 679—
681

Juhász János 215, 217

Juhász László 716

Julianus 319, 485

Julow Viktor 434, 442

Jung, C. G. 449

Justinian 467

Justus Pál 702

Kabdebó Lóránt 49, 121, 392—393, 659

Kacsó Sándor 394

Kadlubko 649

Kaeppli Tamás 672

Kaffka Margit 262, 345, 347, 483—484

Kafka, Franz 483, 533, 556

Kajev 441

Kajtár Mária 605

Káldi György 241

Kállay Miklós 347, 349

Kálmán (király) 98—99, 102, 334—336, 485

Kálmán Lajos 443

Kálvin János 320, 356

Kanczylr János 85

Kandel 234

Kant, Immanuel 294, 320, 378

Kányádi Sándor 394

Kaposi József 595—596

Kaposi Márton 114

Kappus, Francz Xaver 562

Kapronczay 429

Kapusi Sámuel 275

Kapuvári Anna 612

Karácsony Sándor 184, 187—188, 383

Karácsonyi János 337, 501, 503, 513

Karadžić 650

Karamzin 649

Kardos Albert 461

Kardos István 330

Kardos László 80, 120, 236, 490, 668, 732

Kardos Pál 121, 392, 730

Kardos Samu 244

Kardos Tibor 16, 93—96, 194—195, 197, 199,
383—384, 595—596, 717

Karikás Frigyes 260, 724

Karinthy Frigyes 106, 261—262, 310, 331,
394, 483, 493, 555—560, 571—572

Karnarutič, Bernát 497

Kármán József 105, 355, 377

Kármán T. 90

I. Károly (Róbert) 156

I. Károly 436

II. Károly 281

IV. Károly 467

V. Károly 434

X. Károly 571

Károly Sándor 383

Károlyi Árpád 600

Károlyi Gáspár 324, 542—546, 548—551

Károlyi István 224, 227, 229—230, 644—645,
647

Károlyi Mihály 483

Károlyi Miksa 235

Károlyi Péter 376

Károlyi Zsuzsanna 448

Kárpáti Aurél 560

Kárpáti János 399

Kárpáti, Paul 124

Kass János 703

Kassák Lajos 61, 174, 251, 346, 348—349,
494, 555, 561—562, 664—666, 670, 694,
710, 719, 731

Kassner, Rudolf 312

Katona Béla 715, 728

Katona Géza, 377

Katona Imre 255

Katona István 648—677

Katona József 158, 174, 185, 355, 395, 493,
586, 653

Katona Lajos 6, 195

Kaufmann, Fritz 311—312, 326

Kazinczy Ferenc 74—76, 105, 125, 216, 218—
221, 243, 357, 359, 378, 386, 408, 412, 437,
457, 566, 599, 609, 645—647, 652—655,
678

Kändler, Klaus 731

Keczer Menyhért 691

Kecskeméthy 440

Kecskés András 111

Kecskés András (zenész) 500

Kék Lajos 41

VII. Kelemen 436

Kelemen József 239

Keleti Károly 288

Keller Andor 556, 560

Keller Imre 565

Kemény G. Gábor 222, 645

Kemény János 126—127, 131—132, 135, 139,
141, 143—144, 149—151, 691

Kemény József 257—274, 720

Kemény Simon 29—30

Kemény Zsigmond 184, 202, 243, 353—354,
359, 367, 383, 446, 448, 463, 471—472,
474, 487, 575—581

Kempelen Béla 277, 678

Kempis Tamás 243

Kenedi Géza 30, 32, 34, 38, 43

Kenwick 487

Kenyeres Zoltán 123, 265, 495

Kepp Mária 220—221

Keppen 650

Kerékgyártó Emil 90

Kerékgyártó István 698

Kerényi Ferenc 232

Kerényi Károly 433, 484

Keresztessy 584

Keresztury Dezső 123—124, 386, 729

Keresztury József 229

Kéry Gyula 461—462

Kéry László 236—237, 732

Keserű Bálint 547

Keszi Imre 490

Keszthelyi Zoltán 695

Kézai Simon 129, 138, 334

Kéri Gyula 588

- Kéri Pál 561
 Kháyyán, Omár 666—670
 Khuen, Johann Eusebius 212
 Kink Rudolf 675
 Kipling, Rudyard 469
 Király, Franz 118
 Király György 89—91, 659, 666
 Király Ilona 333
 Király István 25, 120—121, 123—124, 445, 680
 Királyi Pál 229
 Kis János 75, 646, 650, 654, 656
 Kis Lajos 260
 Kisbán Emil 214
 Kisbán Miklós 35
 Kisfaludy Károly 74, 105, 258, 354, 413, 648, 653—654
 Kisfaludy Sándor 111, 125, 129, 147, 159, 377—379, 403, 438, 483, 653, 656
 Kispéter András 121, 517, 679, 697—698
 Kiss Albert 342
 Kiss Ferenc 318, 731
 L. Kiss Ibolya 722
 Kiss István 485—486
 Kiss Jenő 106
 Kiss József 25, 29, 35, 37, 43, 362, 484, 532, 562, 679—681
 Kiss József 587
 Kiss Károly 646
 Kiss Mihály 488
 Kiss Sándor 375, 393
 Kisvárdai János 375
 Kithonich János 127
 Klabund 345
 Klaniczay Tibor 1, 4, 9, 96, 123—124, 126, 129—130, 138—140, 249, 255, 336, 375, 412, 497—498, 547, 553, 610, 634—635, 641, 677, 691, 731—732
 Klaproth 649
 Kloc, Ján 67
 Klopstock, Friedrich Gottlieb 220, 676
 Klopstock, Robert 483
 Klüpfel, E. 257
 Kner Imre 659
 Knopp Imre 694
 Kochanowski, Jan 376—542
 Koczás Sándor 121, 123—124, 177, 298—269, 730
 R. Kocsis Rózsa 560
 Kodály Zoltán 36, 184, 259, 350
 Kodolányi János 187, 328, 660—662
 Koháry István 136, 499—500
 Kókay György 272, 351
 Kollár Ádám, 379, 675
 Kollár, Ján 649—651, 656
 Koller, Josephus 194
 Kolmár József 201, 588
 Koltay-Kastner Jenő 565, 595—596
 Komáromi András 9
 Kombol 498
 Komját Aladár 61, 116, 261, 396, 482
 Komjáti Benedek 119
 Komjáthy Jenő 315, 317—318, 320, 489, 536
 Komjáthy Miklós 118
 Komlós András 112
 Komlós Aladár 120, 123, 365, 389, 399, 536, 599—600, 633, 661—662, 670, 679, 724, 728—729
 Komlóssy Ákos 681
 Komlovszki Tibor 610, 633, 639
 Kondé 216—217
 III. Konrad 467
 Kónya Judit 248
 Kónyi János 105
 Koppány 513
 Koren István 459
 Korláthkövy Péter 84
 Kornis Zsigmond 280
 Korniss 77
 Korompay János 352, 492
 Koropatfinszky Anna 340
 Korvin Sándor 481
 Kósa János 644
 Kosáry Domokos 400
 Kosáryné Réz Lola 659
 Kossuth András 678—679
 Kossuth Lajos 155, 170—171, 223, 227, 235, 245, 259, 340, 378, 474, 589
 Kosztolányi Dezső 35, 57, 107, 174, 261—262, 310—332, 389, 394, 494, 659—660, 571, 663, 680, 729
 Kosztolányi Dezsőné 312, 319, 323
 Kosztolányi György 717
 Kovachich Márton György 82, 84, 158
 Kovács (orvos) 234—235
 Kovács Éva 597
 Kovács Győző 106, 246, 387, 726
 Kovács István 382—383
 Kovács Jánosné 200
 Kovács József 260, 610
 Kovács Kálmán 120, 475
 Kovács Magda 203
 Kovács Máté 399
 Kovács Pál 201—202
 Kovács Sámuel 655
 V. Kovács Sándor 118, 257, 271, 338, 486, 612, 717
 Kovács Sándor Iván 596
 Kovács József 554
 Kovalovszky Miklós 87, 121, 391, 587
 Kozák Károly 597
 Kozma Andor 37
 Kozoca Sándor 571, 605—606
 Kölcsey Ferenc 87, 105, 156, 158, 243, 245, 258, 290, 357, 359, 377—378, 387, 402—403, 405, 413—414, 454, 494, 532, 604—605, 646, 652—653
 Köpeczi Béla 9, 123, 732
 Körömy Árpád 262
 Kövy Sándor 678
 Krajko András 483
 Krallert-Sattler, Gertrud 118
 Kralovánszky Alán 596—597
 Kraus, Georg 248
 Kresznerics Ferenc 439, 720
 Kreus György 83

Kristeller, Paulus Oscarius 194—195, 200
 Kristó Gyula 502, 514—515
 Krizsán László 233—235
 Krleža 184
 Krompecher Bertalan 651
 Krúdy Gyula 35, 77—78, 262, 483, 685—690,
 728
 Krúdy Zsuzsa 484, 686
 Krulov 655
 Krupp, Alfred 714
 Kubán Endre 562
 Kubinyi András 81—83, 85
 Kubinyi Ferenc 335, 445
 Kubinyi Vilmos 445
 Kubišta, Ludko 499
 Kuczynski, Jürgen 271
 Kudán Imre 73
 Kuič, Ranka 609
 Kulcsár Péter 720
 Kulcsár Zsuzsanna 503, 505, 509, 513
 Kulcsár Anna 224
 Kulcsár István 378
 Kún László 336
 Kuncz Aladár 394
 Kunoss Endre 657
 Kunszery Gyula 710
 Kurcz Ágnes 597
 Kuti Balázs 114
 Kúhár Flóris 65
 Küküllői János 381
 Kvacsala János 7

 Laczkovics János 215—217, 679
 Ladányi Andor 89
 Laforgue 469
 I. Lajos 333, 335
 XII. Lajos 436
 XIV. Lajos 164, 436
 XV. Lajos 164
 XVI. Lajos 165
 Lajos Fülöp 166
 Lakatos István 376
 Lakatos László 123
 Lakatos Péter Pál 346, 348—349
 Lampel Róbert 92
 Lampérth Géza 38, 43
 Lányi Gyula 285
 Landino 198
 Láng József 87, 490
 Láng Lajos 285, 301
 Lange, Konrad 329, 331
 Langston, Hughes 481
 Lányi Margit 350
 Lányi Sarolta 35, 116
 Larbaud 719
 La Rochefaucauld 718
 I. László 100, 102, 270, 336, 485
 László Fülöp 262
 László Gyula 508, 568
 László János 568
 László Lajos 114—115
 László Zsigmond 108, 111
 Latkóczy Mihály 71

Lauka Gusztáv 223, 225, 590
 Laurisin Lajos 660—661
 Lazzairelli 270
 Leautaud, Paul 317
 Lebegue, R. 3
 Lecky 287, 300
 Le Cour, C. 469—470
 Leibniz 282
 Lejeune, Rita 334, 336
 Lékai János 159, 483
 Lenau, Nikolaus 294, 311—312, 315
 Lenin 395, 602
 Lendvai 388
 Lengyel Béla 78—80, 318
 Lengyel Dénes 246, 711
 Lengyel Ernő 561
 Lengyel József 61, 116, 268, 604, 709
 Lengyel László 561—562
 Lengyel Menyhért 483
 Leopardi 293
 Lermontov 604
 Leschenbrand, Georg 212—213
 Lestyán Sándor 223
 Leto, Pomponio 270
 Le Tournoux 241
 Lévy József 29, 37, 600
 Lévy-Bruhl 181, 185
 Lewes, George 305
 Lewiso, Ludwig 484
 Lhote 470
 Lichtenberg, Henri 319
 Liebrecht, Felix 435
 Lifsic, M. 265
 Ligethy Béla 660, 666
 Likurgosz 166
 Lillencron, Detlev von 314, 316, 324
 Lillei Alán 196
 Linde 649
 Lindner, G. A. 467
 Linke János 212
 Linné 609
 Lipót (császár) 213, 279, 429, 431
 Lippay György 430, 432
 Lippert, J. C. 257
 Lipták Gábor 488
 Liphay Sándor 224
 Lisle, Leconte de 312, 314, 315, 319
 Lisznyay Damó Kálmán 304
 Liszti László 499
 Livius, Titus 100
 Lobkovici Bohuszláv 650
 Lock 609
 Lockhart 487
 Lomonoszov 655
 Lorca, Federico Garcia 264, 331, 349
 Losonczy Adám 695, 708
 Losonczy István 376
 Losonczy Anna 408
 Losonczy Zoltán 659
 Lotz János 107
 Louisa, Michel 590
 Lovas Antal 560
 Lovász Pál 114

Lovász 39
 Lovik Károly 35
 Lőkös István 213—214
 Lőrinczy Huba 603
 Löw Henrik 223
 Lucanus 433
 Ludwig, Emil 344—345
 Lukács György 53, 90, 263, 265—267, 312, 390, 412, 491
 Lukács László 222, 486, 597—598, 720
 Lukácsy Sándor 124, 164, 200, 271—272, 400, 568, 587, 590, 609—610
 Lukanich Attila 488
 Lukianosz 220
 Lukinich Imre 9, 84
 Lunacsarszkij 469—470
 Lurcat, J. 469—470
 Luther, Martin 356
 Luxemburgi Zsigmond 196, 198, 270, 467
 Lükő Gábor 184
 Lyra, Nicolaus de 196

Mach 331
 Machado, A. 264
 Mackay, John Henry 320, 322
 Macúrek, J. 732
 Mácza János 555—556
 Madách Aladár 233, 722
 Madách Anna 73
 Madách Gáspár 67—74
 Madách Gáspárné Bene Anna 72
 Madách György 73
 Madách Imre 39, 232—235, 290, 294, 297, 299, 301, 307, 309, 381, 395, 418, 443—445, 471, 474—476, 494, 607, 720
 Madách János 71
 Madách Károly 232—235
 Madách Mária 232
 Madách Péter 71
 Madách Zsófia 73
 Madarász József 231
 Madarász László 231
 Madasch 234
 Maeterlinck 314
 Maffei, Raffaello 270
 Magda Pál 377
 Majakovszkij 204, 555—556, 558
 Majláth Augusztá 260—261
 Majláth Béla 136, 458
 Major Nándor 117
 Major Tamás 350
 Majoros István 560
 Majthényi Anna 232—233, 722
 Majthényi Károly 277, 279—280
 Majthényi Péter 235
 Makay Gusztáv 121, 490—491
 Makk Domonkos 215—217
 Makkai László 126
 Makkai Sándor 409
 Malherbe 235, 718—719
 Mallarmé 314—315, 469
 Mályusz Elemér 4, 214, 717
 Mályuszné Császár Edit 493

Mandrou, Robert 2—6, 10
 Mándy Iván 729
 Manet 302
 Manfred, A. Z. 609
 Manilius 433
 Mann, Heinrich 311
 Mann, Thomas 327, 483
 Manojlovics Tódor 561—562
 Manutius, Aldus 119
 Márai Sándor 345, 349—350, 660, 670
 Marcellus 270
 Marchesi, Concetto 195
 Maret 457
 Mária Terézia 20, 160, 435
 Marino 499
 Marinovich Jolán 687
 Margoliu, J. C. 119
 Márki Sándor 21
 Markovics Györgyi 344, 573, 694—695, 710
 Marmontel 220
 Marót Károly 343
 Maróthi György 375
 Maróthy János 399
 Martineczki 691
 Martinkó András 384, 399, 458, 590, 731—732
 Martinovics Ignác 213—218, 456, 678, 688
 Márton József 457
 Marullus 338, 405, 642
 Marx, Karl 5, 11, 113, 164, 271, 300, 390, 710
 Massillon 240
 Masudi 435
 Maszkajev, A. N. 256
 Matic, Tomo 498
 Matolcsy 233
 Mátray (Róthkrept) Gábor 457—458, 646
 Mátrai László 641—642
 Matzon Frigyesné Balogh Anna 232
 Mátyás (főherceg) 211 212
 II. Mátyás 212
 Mátyás Ferenc 722—723
 Mátyás Pál 377
 Maurus Hrabanus 385
 May István 442
 Medgyaszay Vilmos 350
 Medici, Cosimo 198
 Medici Katalin 436, 714
 Medici, Lorenzo de 195
 Mehring, Franz 265
 Méliusz József 479, 481—482
 Méliusz Juhász Péter 27, 113
 Meller Simon 483
 Menéndez, Pidal 254
 Meregalli, Franco 6
 Mérei Mór 223 227, 231
 Merényi Oszkár 143
 Merhán Miklós 115
 Merimée 650
 Meringer, R. 436
 Mészáros Ignác 437—442
 Mészáros István 104, 376
 Mészáros József 441
 Mészöly Géza 302
 Mészöly Miklós 729

- Methodius 512—513
 Metternich, Klement 258—259
 Metzinger 470
 Mezei József 397, 610, 732
 Mezei Márta 148
 Mező Dániel 223
 Mezősi Károly 397, 590
 Meyer, C. F. 436
 Michaelangelo 696
 Migne, Jacques-Paul 101, 505
 Mignet 167
 Migray József 320
 Mihaleczky Vilmos 572
 Mikes Kelemen 238—243, 355, 359, 471
 Mikes Lajos 49, 78, 390
 Mikházy Szécsi János 7
 Miklós (ispán) 336
 Miklós Andor 390
 Miklós Pál 121, 123—124, 265, 271
 Miklós Róbert 233
 ifj. Mikszáth Kálmán 693
 Mikszáth Kálmán 116, 249, 442, 471—472,
 484, 88, 494, 686, 692—693
 Mikszáth Kálmánné 692—693
 Milano, Ilarino da 502
 Miller, P. 431
 Millot 213—214
 Milotai Nyilas István 376
 Milotay István 390
 Milton, John 434, 499
 Mindszenti Gábor 355
 Mitchell, Bonner 469
 Mitruely Miklós 253
 Mizers Anna 81, 86
 Mizers Balázs 82—83, 86
 Mizers Erzsébet 86
 Mizers Ferenc 86
 Mizers-Göth Katalin 86
 Mizers-Göth Márk 81—83, 85—86
 Mizers Margit 86
 Mizers Mihály 81—85
 Mocsáry Miklós 682—683
 Módis László 338—339
 Mohamed 467
 Moldova György 729
 Molinaeus Péter 281—282
 Mollay Károly 82
 Molnár Antal 440
 Molnár Ferenc 29, 483
 Molnár Ferenc (irodalomtörténész) 349
 Molnár János 280
 Molnár József 609
 Molter Károly 34
 Montecuccoli, Rajmund 132, 277, 497
 Montesquieu 165, 609
 Moór Elemér 337
 Móra Ferenc 494
 Morgai Kata 636
 Móricz Miklós 92, 591—595, 682—683
 Móricz Pál 25
 Móricz Virág 572, 682
 Móricz Zsigmond 35, 92, 174, 192, 327—
 328,
 346, 380, 390, 445—448, 453, 484, 494,
 571—572, 591—595, 659—660, 666, 682—
 685, 710, 727
 Mortier, Raoul 334
 Mossóczi-Institoris Mihály 676—677
 Mosóczy Zakariás 75
 Moussong 349
 Mountfeuilhé, L. (Puyfouilloux, Julien) 468—
 470
 Munkácsi Mihály 714
 Murger, Henry 712
 Musset, Alfred de 294
 Müller Adolf 229
 Müller-Gutenbrunn Adam 562
 Müller Gyula 223, 230
 Müller, Max 292, 300, 353
 Müller Teréz 230
 Müller, David Heinrich 320
 Nabukodonozor 515
 Nacsády József 246, 248
 Nádasdy Ferenc (XVII. sz.) 691, 429
 Nádasdy István 429
 Nádasdy Paulai Ferenc 158
 Nádasdy Tamás 158—159, 430
 Nádas József 78—79, 348
 Nagl, J. W. 436
 Nagy András 694—695, 699—700
 Nagy Béni 214
 Nagy Endre 572
 Nagy Frigyes 20, 466
 Nagy Ignác 373
 Nagy Imre 493
 Nagy István 114, 394, 485
 Nagy Iván 277, 721
 Nagy Károly 434, 467
 Nagy Károly (uralkodó) 336
 Nagy Lajos 710
 Nagy Lajos (irodalomtörténész) 730
 Nagy László 494
 Nagy László (irodalomtörténész) 139
 B. Nagy László 184
 Nagy Mihály 561
 Nagy Miklós 121, 246, 248, 488, 729
 Nagy Péter 123, 182, 271, 397—399, 445, 448,
 483, 595, 682, 729
 Nagy Péter (bíró) 84
 E. Nagy Sándor 389
 Nagy Sz. Péter 604
 Nagyszájú János 85
 Nagyszájú Márton 83
 I. Napóleon 166—167, 323, 345, 377, 386—
 387, 456—457
 III. Napóleon 586
 Náthly 440—441
 Naugerius 376
 Neander 436
 Negelein, J. V. 436
 Negro, Francesco 270
 Négyesi Szegesi Ferenc 17
 Négyesy László 336, 353, 441, 565—566
 Nemes Nagy Ágnes 719
 Nemeskéri János 597

- Németh Ambrus 202
 Németh Andor 251, 449—451
 Németh Antal 556
 Németh G. Béla 272, 284, 399, 473, 475, 477, 731
 Németh János 678
 Németh Lajos 399, 495
 Németh László 61, 117, 173, 175, 177—180, 182—192, 348, 493, 530, 730
 Németh Péter 597
 Némethy Lajos 431
 Nero 322, 328
 Nesi, Emilia 194
 Neugebauer Frigyes 343
 Neumann Ernő 571
 Neumann, L. B. 434, 462
 Névtelen Minorita 381
 Névay László 285, 295
 Niebuhr 463
 Niederhauser Emil 514
 Nietzsche, Friedrich 182, 311—313, 317—323, 329
 Nikelszky Dávid 440
 Nitsch 219
 Nizsalovszky Endre 568, 715
 Nono, L. 266
 Nordau, Max 318
 Norden, Edmund 433
 Norden, Friedrich-Ludwig 435
 Novák Lajos 513
 Novák Rezső 561
 Novalić, Djuro 497—498
 Novalis 312, 655
 Nyáry Pál 228
 Nyéki Vörös Mátyás 7, 9, 23
 Nyeupokojeva, I. G. 495, 609
 Nyigri Imre 80
 Nyirő József 493
 Nyirő Lajos 123, 265, 269, 271, 610

 Obernyik Károly 373
 Obetkó Károlyné 555
 Oblomijevszkij, D. D. 609
 Obradovics, Dositej 562
 O'Connel, Burdeck 487
 Octavia 328
 Okolicsányi László 484
 Okos Miklós 517
 Oláh Gábor 35, 668
 Oláh Miklós 256, 486, 598
 Oltványi Ambrus 246, 248, 387—388
 Ompolyi Mátrai Ernő 501
 Ond (vezér) 534
 Öppert 435
 Orás András 9
 Orczy Lőrinc 125, 277, 279, 644
 Orlay-Petrich Soma 203
 Orosz Vilma 350
 Orsolya 83, 86
 Ortelius 730
 Ortutay Gyula 4, 11, 252, 255, 271—272
 Osvát Ernő 262, 592—593, 671, 723
 Oszetrov, J. 731

 Osszián 656
 OsztróLuczky 234
 Otrokocsi Főris Ferenc 7
 Ovidius 433, 634
 Owen 488
 Ozanam 609
 Ölvödi András 12
 Örkény István 729

 P. mester I: Anonymus
 Paál Ferenc 342
 Padmaraju, P. 731
 Padoan, Giorgio 595
 Pais Dezső 333, 359
 Pákh Albert 582, 584, 589—590
 Pákozdy 480
 Pál (apostol) 384—385, 508
 II. Pál 194
 Pál György 729
 Páll Rózsa 660, 668
 Palacký 246, 650—651
 Palaeologus Jakab 553
 Palágyi Lajos 87, 483, 489—490
 Palágyi Menyhért 71, 444
 Pálfalvi Etelka 382—383
 Pálfi Albert 223, 225—226
 Palkovic György 649
 Palladio 94
 Pallagi Gyula 92
 Palma Ferenc Károly 387
 Pálmai Kálmán 121
 Pálóczi-Horváth Ádám 118, 375, 434—435, 655
 Paloja Imre 73
 Pamonics, Gregorius 270
 Pán József 556
 Pandey, K. C. 731
 Pándi Pál 123, 200—201, 397—398, 587, 590, 694
 Pannoniai András 196
 Pap Károly 390
 Pap Viktor 391
 Pápai Páriz Ferenc 273—283
 Pápai Sámuel 402
 Papp András 340
 Papp Anna 340
 Papp Dániel 88—89, 339—342
 Papp Döme 340
 Papp Géza 542
 Passos, Dos 269, 610
 Pásztor Béla 694—695, 700
 Pásztty Raymund 214
 S. Pataki István 278—280
 Pataki Tót István *lásd* S. Pataki István
 Pataky György 676
 Pataky László 396, 399
 Pauler Gyula 501
 Pauler Tivadar 77
 Paur István 601
 Payr Sándor 19
 Pavese, C. 264
 Pázmándi Horváth Endre 378, 646
 Pázmány Péter 118, 356—357, 359, 429, 718

- Péczeli József 160
 Péczely László 108, 428
 Pécsi Ferenc 376
 Pécsi Simon 579
 Peller, Christoph 436
 Peregi 84
 Peregriny Elek 200, 202—203
 Péro 10, 15
 Pessina 649
 Pesti Gábor 81—86
 Pesti Margit 81
 Petancius Raguseus, Felix 716
 Péter (deák) 86
 Péter (király) 501, 514—515
 Péter László 679
 Péter Zoltán 582
 Péterffy Jenő 595
 Péterffy László 582
 Pető 19
 Petőfi István 458, 589
 Petőfi Sándor 33, 37, 42, 45, 172, 181—182,
 200—203, 223, 258, 271—272, 294, 309,
 330, 341—342, 355, 358—359, 364—365,
 373, 390, 396—397, 405—406, 412—413,
 415, 418, 420, 422—423, 426, 443, 445,
 458—462, 468, 494, 532, 587—590, 599,
 663, 668, 715, 721
 Petr 481, 503
 Petrarca, Francesco 96, 375, 438, 467
 Petri Mór 87
 Petrichevich Horváth Lázár 200, 226,
 588
 Petronio, Giuseppe 595
 Petrovich Ede 676
 Petrőczy Káta Szidónia 500
 Philippe, Charles-Louis 469
 Picabia 470
 Pikler 26
 Pilátus 714
 Pillement, Georges 557
 Pindaros 220, 402
 Pineda, Jean de 275
 Pintér Jenő 75, 89, 409, 685, 717
 Pintér József 573, 706
 Pipin 467
 Pirnát Antal 123, 682, 265, 497, 553
 Psicator János 376
 Pisut, Milan 124, 649
 V. Pius 382
 Platón 194—195, 199, 319, 433
 Platthy Imréné 445
 Plehanov 265
 Plaitz Pál 504
 Plinius Secundus, Caecilius 570
 Podmaniczky János 84
 Poe, Edgar 107, 293, 312
 Pogány Béla 562
 Pogány Mihály 560
 Pogány Péter 5
 Poggio Bracciolini 198
 Pók Lajos 391—392
 Polgár László 486, 597
 Polivka, G. 435
 Poliziano, Angelo 195
 Pollák Miksa 442
 Pomogáts Nela 173, 611
 Ponori Thewrewk József 730
 Pop, Mihai 254
 Popovici-Bănăţeanura, Ion 562
 Popovics Vazul 342 ;
 Popovics Zsófia 340
 Pór Bertalan 694
 Pór Péter 600
 Porcia (herceg) 691
 Pósa Lajos 25
 Possevino, Antonio 720—721
 Potyebnya 478
 Pouget 241
 Pound, Ezra 484
 Prampolini 557
 Pratalini, 264
 Pray György 158, 648
 Pražák, Richárd 732
 Preiner, Hans 212
 Prém József 248, 285
 Prielle Kornélia 203
 Prohászka Lajos 180, 187
 Prohászka Ottokár 35
 Pronko, Leonard 558
 Propertius 376
 Proust, Marcell 184, 327, 718, 728—729
 Provué, Victor 469
 Pseudo-Kalliszthenész 333
 Puchlein, Johann Christoph 212
 Pulszky Ferenc 246, 378, 720
 Pupačić, Josip 498
 Puskin, Alekszander Szergejevics 294
 Putyilov 253
 Puyfouilloux, Julien lásd Mountfeuilhé
 Quenean, Raymond 3—4
 Quesnel 241
 Quinet 301
 Rába György 595—596, 729
 Racine 235, 718—719
 F. Rácz Kálmán 350
 Ráday András 73
 Ráday Gedeon 118, 125, 608—609, 677
 Ráday Gedeon (XIX. sz.) 584
 Ráday Pál 118
 Rádl Ödön 25, 285, 294
 Radnóti Miklós 58, 235—236, 251, 343—349,
 381, 480, 483, 710—711, 723—724
 Radó Polikárp 65
 Radvánszky Béla 67—71
 Ragan, Michel 3
 Ragusinus, Felix 716
 Rajcsányi Károly 695
 Rajka László 712
 Rajnai László 595—596
 Rájnis József 125, 280
 II. Rákóczi Ferenc 5, 9, 137, 485, 499—500
 Rákóczi József 240
 I. Rákóczi György 429
 II. Rákóczi György 691

- Rákosi Péter 107—111, 124, 528
 Rákosi Jenő 26—27, 29—31, 35—37, 40—41, 46, 667
 Rákosi Szidi 262
 Rakovszky 29
 Ráskay László 343
 Ráth György 720
 Ráth Mór 87
 Ravel, Maurice 189
 Redl Károly 386, 502
 Redtenbacher, Simon 276—277, 279—280
 Regele, Oskar 474
 Reguli Ernő 724
 Rehák László 726
 Reich Emil 317—318
 Reichentali Ulrik 675
 Reiff, H. C. 463
 Reinaud, J.-T. 435—436
 Reinhold Alfréd 343
 Reinitz Béla 350, 561
 Reitzenstein, R. 433
 Reitzer Béla 235
 Reizner János 84
 Remenyik Zsigmond 483—484, 556
 Renner, Gustav 316
 Reseta 200, 202—203
 Rét Rózsa 260
 Réthy Andor 106
 Réthy József 554
 Réti Tamás 493
 Rétsei 648
 Retz (bíboros) 718—719
 Révai József 105, 120, 260—261, 266—267, 412, 445, 532, 534, 709
 Révay Miklós 125, 378—379, 563—566, 656
 Révay Mór János 34
 Révész Béla 363, 390, 709
 Révész Kálmán 22
 Révész Mihály 695
 Reviczky Gyula 92, 285, 289, 307—308, 312, 315, 317—318, 451, 489, 532, 732
 Reychemann, Jan 123, 494
 Ribay 651
 Ricciotti, Giuseppe 196
 Richard (apát) 384
 Richepin 312, 314
 Riedl Frigyes 354, 406—407
 Riedl Szende 285
 Riegler Ernő 360
 Rigó László 247, 249, 269, 365, 399, 476, 497, 581, 607
 Reitaller Mátyás 213
 Rilke, Rainer Maria 235, 311—314, 316, 324—327, 329, 331—332, 469, 696
 Rimay Gergely 71
 Rimay János 67—74, 112, 129, 138, 374—375, 401—403, 408, 499, 550—551, 636, 639, 641
 Rimbaud 120, 469
 Rippl-Rónai 262, 391, 483
 Robbins, R. H. 436
 Róbert Károly 270, 337
 Robespierre 166
 Roddier, Henri 3
 Rodin 327
 Rogerius 101
 Róheim Géza 443
 Roland (lovag) 334
 Rolland, Romain 264, 469, 483—484
 Romanska 256
 Rónay György 107, 120, 502, 536, 718—719
 Rónay László 272
 Rónay Mária 328
 Rosenbaum, Karol 610, 732
 Rosenkranz, Karol 295—296
 Rosner, Hans 212
 Rost, Leonhard 437
 Rosti Zsigmond 223, 227, 231
 Rosszijanov, Oleg 210
 Roth, Erich 377
 Róth Ottó 561
 Rott János 691
 Rottal János 431—432
 Rotteck, Carl 166
 Rottenbiller Lipót 224—231
 Rottenbiller Leopold 227
 Roucy, Felicia de 334, 336
 Rousseau, Jean-Jacques 186, 213, 400, 609
 Rousset, Jean 15
 Roux 164
 Rózsa Zoltán 595
 Rubel, Maximilian 164
 Rubens 714
 Rudolf 434
 Rummy Károly György 218—221, 645—647, 650, 656
 Russel, Joannes 196
 Rusznyák Márta 260
 Sade 322
 Ságváry Dorottya 82
 Saitta, Giuseppe 194
 Sajó Sándor 90
 Salamon (bibliai király) 275
 Salamon (király) 336
 Salamon Ernő 481—482
 Salamon Ferenc 103, 580
 Salamon Ferenc (XX. sz.) 695, 702—703, 705
 Sallay Benedek 211
 Sallay Géza 595
 Sallustius Crispus, Caius 100
 IV. Sancho 334
 Sándor István (XIX. sz.) 720
 Sándor István (XX. sz.) 711
 Sándor Pál 251
 Sándor Zsuzsa 604
 Sanmicheli, Michele 95
 Sannazarius, Jacopo 376
 Sánta Ferenc 268
 Santkó Károly 231
 Sankó Miklós 84
 Saphir, M. G. 312
 Sarasa, Alphonse Antoine de 281—282
 Sarbu Aladár 123, 265
 Sárdy János (detektív) 91
 Sargina, Ludmilla 123, 264, 495, 610, 732

- Sárközi György 61, 235, 237, 348, 493, 660
 Sárosi Gyula 23
 Sartre, J. P. 117
 Sásdi Sándor 349
 Say István 394
 Schaidler Pál 720
 Schandl Béla 90
 Scharf Mária 77
 Schauk, Richard 316
 Schéda Mária 722, 730
 Schedius Lajos 112, 378
 Scheiber Sándor 338—339, 442—443, 571
 Schelling 655
 Schickele 79—80
 Schiller, Friedrich 319, 387, 604, 655
 Schlegel 654—655
 Schlosser 287, 292
 Schlözer 218, 220, 649
 Schlüter, Herbert 343
 Schmerling, Anton 474
 Schmaus 256
 Schmeller, Andreas 196
 Schmidt, Max 484
 Schmiedt, Julian 287, 293, 298
 Schmitt Jenő Henrik 318, 320
 Schopenhauer 289, 294, 318, 320, 328, 390
 Schönberg 266
 Schöpflin Aladár 34, 41, 311, 328, 484, 530, 536, 659, 680
 Schubert, Franz 330, 714
 Schuldiger, Schuldlose 304
 Schultz György 17—22
 Schumann, Robert 294
 Schumann Theofil 214
 Schwartz Gyula 285, 288
 Schwartner Márton 651
 Schwarzenberg Adolf 211
 Scitovszky János 74
 Scott, Walter 487
 Sebridus (magister) 336
 Secundus, Johannes 634, 642
 Sedir, P. 436
 Seemann, Erich 254
 Seidler, Herbert 399, 473
 Sembera Calasantius József 202—203
 Seneca, Lucius Annaeus 328, 677
 Seres József 726
 Serravalle 596
 Sértő Kálmán 173
 Sevvilai Izidor 504
 Shakespeare 49, 63, 74, 271, 319, 387, 447, 452, 493, 659
 Shelley 42
 Siamanto 469
 Siebert, Ilse 610
 Sieburg, Heinz-Otto 161
 Siebmacher, J. 335
 Sierovszki, Andrzej 494
 Sík Csaba 123
 Sík Sándor 35, 478
 Silagi, Gabriél 384—386
 Silberstein-Ötvös Adolf 302
 Simándy Pál 123
 Simbrock, K. 435
 Simmel 259
 Simon A. 347, 348
 Simon István 268, 494
 Simon Zsigmond 202
 Simonyi Mária 527
 Simrock, Karl 435
 Sinclair, Upton 345
 Singer, Anthony 484
 Simits 253
 Sinka Erzsébet 723
 Sinka István 173, 178, 187—188
 Sinkó Ervin 117
 Sinkovics István 227
 Sipos I. 610
 Sirovátka 256
 Slaski, Jan 494
 Smičiklas 103
 Smilauer, Vladimir 649
 Smith, Adam 165
 Soboul, Albert 272
 Solohov 120
 J. Soltész Katalin 61
 Soltész Zoltánné 111—112, 717
 Solymossi Eszter 77—78
 Solymosy Sándor 252—253
 Solyom Károly 102—103, 336
 P. Somlai Alice 391
 Somlay Artur 483
 Somló Lipót 26, 660, 664
 Somlyó Zoltán 35, 262, 483—484
 Sommer János 553
 Sommervogel 274
 Sós Endre 723
 Sörös Pongrács 385, 503
 Sötér István 4, 123—124, 154, 173, 248, 263, 269, 271—272, 284, 310—311, 385, 399, 411, 495—496, 568, 731—732
 Spáczay Hedvig 234
 Spencer, Herbert 287, 300
 Spengler 191
 Spethe, A. 375
 Spinoza 714
 Spira György 9—10, 610
 Stagnélius 655
 Stanke Leander 202
 Starobinski, Jean 1—2, 4
 Staud Géza 232—233
 Stegmüller, Fridericus 196
 Steinbeck, L. 269
 Steinthal 287, 292, 300
 Stenczer Ferenc 117
 Stendhal 319, 718
 Stir Miklós 260
 Stirner, Max 311, 317, 320—323
 Stockhausen, K. 266
 Stoll Béla 112, 124, 181, 441, 541—542
 Stolle, Christian 275
 Stolle, Gottlieb 274
 Stramberg 712
 Strasser, Kurt 351
 Strauss, Richard 189
 Stravinski, Igor 189

Streschko, Georg 676
 Strzalkova, M. 272
 Stuart Mária 436, 714
 Styrius Transsylvanus, Michael 256
 Suetonius Tranquillus 319, 328
 Suhai Pál 601
 Suhajda Lajos 641
 Sulik Kálmán 554
 Swift, Jonathan 609
 Swinburne 315, 325, 469
 Sylvester János 374, 376

 Szabad György 473–476
 Szabédi László 384, 420
 Szabó Dezső 35, 39, 90, 173–177, 179, 182–184, 187, 382, 660
 Szabó Ede 686, 728
 Szabó Endre 35, 584
 Szabó Ervin 261
 Szabó Flóris 66
 Szabó Imre 231
 Szabó János 217
 Szabó János (XX. sz.) 612
 Szabó Jenő 683
 Szabó József 652
 Szabó Károly 75
 Szabó Károly (XX. sz.) 721
 Szabó Lőrinc 49–64, 236–237, 390, 392–393, 494, 659–671, 718
 Szabó Mihály 595, 596
 Szabó Zoltán 725
 Szabolcsi Bence 399
 Szabolcsi Miklós 49, 80, 121–124, 250, 267–269, 271–272, 398–399, 426, 451, 496, 609–611, 694, 697, 709, 729–732
 Szabolcska Mihály 27, 29–30, 35, 38, 41, 43, 560–561, 663
 Szádeczky Béla 463
 Szádeczky-Kardoss Lajos 21
 Szádi 655
 Szaitz Leó 214
 Szakács Béla 249
 Szakasits Árpád 350
 Szakonyi Károly 729
 Szalai Mátyás 211
 Z. Szalai Sándor 389
 Szalatnai Rezső 121, 604–605
 Szalay Károly 104–106, 556
 Szalay László 160, 377, 379
 Szalkai László 375–376
 Samarin, R. M. 609
 Szana János 12
 Szana Tamás 284–286, 291
 Szántó (Arator) István 598, 720–721
 Szántó Judit 451
 Szántó Piroska 686
 Szász Béla 304
 Szász János 394, 479
 Szász Károly 35, 92, 294, 323, 330
 ifj. Szász Károly 599
 Szathmári István 271, 382, 634, 731
 P. Szathmári Károly 285
 Szathmári László 437

Szauder József 96, 105, 123, 213, 257, 272, 310, 386, 399–400, 595–596, 611, 642, 655, 676, 688, 731–732
 Szauder Józsefné 377, 379, 611, 648
 Száva István 350
 Szávai Zoltán 560–561
 Szeberényi Lajos 459–462
 Széchenyi István 245, 258, 377–378, 476, 600–601, 644, 646–647, 654, 657–658
 Széchy Károly 285, 287, 289
 Széchy Magdolna 498
 Széchy Mária 132, 432
 Szécsi János 11
 Szeder Fábán 647
 Szedő Dénes 696
 Szegedi Gergely 118
 Szegedy Maszák Mihály 399, 495
 Szegedy Pál 83
 Szegi Pál 49
 Székely György 84, 382–383
 Székely István 119
 Székely István (XX. sz.) 7
 Székely Mihály 350
 Székelydobai András 112
 Szekfű Gyula 35, 159, 161, 364, 660
 Szekfű László 501
 Szekrényessy Józsefné Schlachta Etelka 599
 Széles Klára 479
 Szemere Bertalan 222
 Szemere Pál 458, 644, 647
 Szemlér Ferenc 106–107, 394, 724
 D. Szemző Piroska 223
 Szenczi Miklós 375–376, 541–547, 732
 Szendrey Júlia 589
 Szendrey Zsigmond 442–443
 Szentgyörgyi József 125
 Szent-Iványi Béla 10, 19, 20, 609
 Szentiványi Márton 277
 Szentjóni Szabó László 560
 Szentkirályi János 695
 Szentmarjay Ferenc 215, 217, 679
 Szentpétery Imre 336, 501
 Szép Ernő 349–450, 483
 Szepsi Csombor Márton 596
 Szerb Antal 56, 130, 237, 248, 350, 380, 484, 660, 727
 Szerb Antalné 236, 394
 Szerdahelyiné Plathy Borbála 676
 Szelemhegyi András 439, 441
 Szerémi György 85
 Szeremlei Sámuel 19, 21
 Szeremley Barna 134
 Szeffert Ede 77
 Sziklay János 202
 Sziklay László 124, 607–608, 610, 649, 651
 Szilády Áron 401, 404, 406–407, 409
 Szilády Károly 203
 Szilágyi Antal 76, 84
 Szilágyi Ferenc 384
 Szilágyi Géza 484
 Szilágyi Júlia 479
 Szilágyi Loránd 103

Szilágyi Sámuel 437
 Szilágyi Sándor (XX. sz.) 361—363
 Szilágyi Vilmos 557
 Szili József 123, 265, 495
 Szimonidesz Lajos 7, 506
 Szini Péter 683
 Szinnyei József 81, 83, 215, 277, 676
 Sztáry Zsuzsanna 660
 Székely, Sz. 503
 Szókratész 321—322
 Szolártsik 215
 Szolnok (ispán) 515
 Szombathi János 22
 Szombathy István 684
 Szomor Dezső 561
 Szőgyény László 203
 Szöllősy György 674
 Szőnyi Benjamin 21, 23
 Szőnyi Zoltán 350
 Sztálin, J. V. 275
 Sztárai Mihály 16, 112
 Szucskov, B. 732
 Szulyovszky 216
 Szűcs András 84
 Szűcs Dezső 322
 Szűcsi József 647, 652
 Szűdi György 695
 Szűllő Géza 484
 Szűts Dezső 34

 Tacitus, Publius Cornelius 319, 328
 Taine, H. 299—300, 406
 Takáts Sándor 485
 Tálasi István 495
 Talleyrand 585
 Talos, Ion 254
 Tamás Aladár 602
 Tamás Anna 397, 722
 Tamási Áron 492—493, 602
 Tamkó Sirató Károly 483
 Táncsics Mihály 222, 258
 Tapié, Victor L. 2
 Tárkányi Béla 599
 Tarnai Andor 123—124, 272—273, 386, 563, 677
 Tarnóc Márton 124, 500
 Tasnádi Péter 376
 Tasner Antal 601
 Tasner Géza 601
 Tasso, Torquato 290, 434, 437, 497, 499
 Tatai Csirke Ferenc 283
 Tatay Sándor 697
 Tchlénoff, N. 469—470
 Teesing, H. P. H. 495
 Teisz 235
 Telegdi Miklós 75
 Teleki Ádámné Wesselényi Mária 281
 Teleki József 75, 216
 Teleki László 219, 234—235, 474—476, 644, 720
 Teleki László (XVIII. sz.) 274, 279
 Teleki Lászlóné 21

Teleki Mihály 278—279
 ifj. Teleki Mihály 278, 280
 Teleki Sámuel 195, 219
 Teleki Sándor 713, 715
 Teleky Domokos 720
 Temesi Alfréd 377
 Temesvári Pelbárt 199, 720
 Tersánszky Józsi Jenő 261
 Teslér László 74—76, 655
 Thackeray 301
 Thaisz András 75, 645—647, 651—652, 655, 657
 Thallóczy Lajos 197
 Thaly Géza 367
 Thaly Kálmán 7, 404—405, 407, 439—440
 Thancmar 98, 100
 Thayer 487
 Theodorik 467
 Theodosius 467
 Thethemy István 85
 Thethemy Péter 85
 Thierry, Amadé 167
 Thomasius, Christian 274
 Thompson, Stith 435
 Thorday Ádám 81, 86
 Thorday János 81—82, 84, 86, 541—554
 Thoroczkai Máté 547
 Thököly István 691
 Thököly Imre 126—129, 132—137 139, 141—143, 145—146, 149—151
 Thun Leó 246
 Thuróczi László 387
 Thuróczy János 717
 Tibor Ernő 561
 Tibullus, Albius 220
 Tichindeal, Dimitrie 562
 Tichonius 504
 Tinódi Sebestyén 375—376, 402, 730
 Tisch, J. H. 272
 Tisza István 27—32, 34—35, 37, 41, 46, 483, 539
 Tisza Kálmán 235, 292, 365—371
 Tiszay Andor 556
 Tizian 262
 Tóbiás Áron 686, 710
 Togliatti, Palmiro 264
 Toldy Ferenc 75, 125, 153, 167, 169, 257, 387, 396, 403—406, 412, 416, 437, 565, 588, 644—647, 651—655
 Toldy István 293, 302
 Toller, Ernst 349
 Tolnai Gábor 1, 5, 7, 19, 123, 263—264, 269, 304, 400, 641
 Tolnai Lajos 289, 471
 Tolnai Vilmos 249, 444
 Tolsztoj, Lev 204, 301, 320, 327, 492
 Tompa József 249, 383
 Tompa László 41
 Tompa Mihály 396—397, 443, 445, 599—600
 Tonelli, T. 199
 Tordai Máté 553
 Torelli, Luigi 198
 Torkos László 285
 M. Tótfalusi Kis Miklós 273, 275, 279—280

- Tóth Árpád 53, 80, 107, 205, 329–330, 483,
 490–491, 659–660, 663, 666 668, 681
 Tóth Béla 26, 45
 Tóth Dezső 74, 123–124, 138, 258, 268–269,
 398, 445, 610, 646
 Tóth Ede 302
 Tóth Gyula 389–490, 575–576
 Tóth István 439–440
 Tóth János 258
 Tóth József 396
 Tóth Kálmán 294, 304, 459
 Cs. Tóth Kálmán 374–377
 Tóth Lőrinc 387, 647
 I. Tóth Zoltán 597
 Transcius 375–376
 Trattner János Tamás 75, 224, 227, 229,
 645
 Trencsényi Waldapfel Imre 95, 128, 130, 133,
 139–140, 380–382
 Triomphe, R. 3
 Trissino, Gian Giorgio 434, 436
 Tritonius, Petrus 375–376
 Trócsányi Zsolt 243–246
 Tömörkény István 182
 H. Törő Györgyi 19, 462, 582–583, 590
 Török Gábor 383, 476–479
 Török Gyula 554–555
 Tudelai Benjamin 435
 Turajev 609
 Turczel Lajos 726
 Turgenyev 301
 Turnebus 376
 Turner 302
 Turóczi-Trostler József 3–4, 8, 89, 278, 641
 Taxner Ernő 76, 655

 Uhland, Ludwig 301
 Újfalussy László 214
 Újfalvi Imre 375–376
 Újfalvi Katona Imre 376
 II. Ulászló 158, 270
 Ungaretti 719
 Urbán Aladár 221
 Úrházy György 203
 Úrményi József 644

 Vachott Sándor 589
 Váci Mihály 268
 Váczy János 647
 Vadnay Károly 588
 Vahot Imre 203, 223, 228, 230, 373, 459–460,
 589
 Vaihinger 331
 Vajay Szabolcs 336–337, 597
 Vajda György Mihály 122–123, 264, 271–
 272, 495, 497, 608, 610, 731–732
 Vajda János 185, 285, 290, 293, 298, 301,
 303–304, 318, 390, 471–472, 489, 536
 Vajda János (XX. sz.) 346
 ifj. Vajda László 556
 Vajda Péter 169, 646
 Vajdinger Gyula 90
 Vajthó László 377, 440, 461, 490

 Vajthó Miklós 439
 Valéry, Paul 327, 331
 Váli Béla 590
 Váli Zoltán 694
 Valjavec, Fritz 117
 Valló István 572
 Vallone, Aldo 596
 Vámbéry Rusztem 483
 Van Bever 317
 Vanderbilt 323
 Van de Velde 469
 Vanossi Antal 281
 Váradi János 194–200
 Váradi Péter 119, 717
 Várady Antal 200–201, 203
 Varannai Aurél 272
 Varga Gáborné 396
 Varga Imre 4, 74, 124, 272, 400, 441, 541, 554
 Varga János 495
 Varga József 262, 364, 399, 483, 709, 731
 Varga László 123, 264
 Varga Rózsa 261, 602
 Vargha Kálmán 92, 124, 447, 595, 683
 Vargyas Lajos 251–256
 Varjas Béla 112, 375, 461–462, 496, 607–
 608, 610, 732
 R. Várkonyi Ágnes 9–10, 126, 129, 133
 Várkonyi Nándor 114
 Várkonyi Zoltán 350
 Várnai Sándor 320–322
 Várnai Zseni 345, 350
 Varsányi Péter 92
 Vas Béla 561–562
 Vas Gereben 228
 Vásárhelyi Pál 657
 Vasco de Gama 434
 Vass Bertalan 648
 Vass Géza 88
 Vass Péter 455
 Vasvári István 694, 723
 Vasvári Pál 160, 377, 379, 648
 Vázsonyi Endre 236–237
 Végh Ferenc 111–112, 246, 248
 Végh József Mihály 384
 Vehse, C. E. 467
 Verchovszky 215, 217
 Veres Péter 173, 175–176, 178–180, 182–
 183, 481
 Veresmarthy Ipoly 672–676
 Veres András 195, 448
 Veress Endre 598
 Veress Zoltán 394
 Vergerio, Pier Paolo 717
 Vergilius Maro, Publius 338, 376, 433–437,
 497
 Verhaeren, É. 469–470
 Verlaine, Paul 57, 120, 312, 314–315, 468–
 469, 561, 659, 670
 Vermes Ernő 560
 Verne, Jules 714
 Versegly Ferenc 213–218, 377, 650, 677–
 679
 Versényi György 461

Vészi Endre 6 97—698, 700
 Vészi Margit 483
 Vetési Albert 196—198
 Vető Miklós 573—574, 694—695, 706
 Vezér Erzsébet 587
 Vezsényi László 199
 Vid (ispán) 336
 Vida István 260
 Vida Károly 223, 231
 Vidal, Peire 333
 Vidliczkay 234
 Vigyázó Ferenc 720
 Vildrac 469—470
 Vilhegas, Diego 277
 Villon, Francois 718
 Villon, J. 470
 Vilmos (angol király) 467
 Vipper, J. B. 609
 Virág Benedek 159, 378, 648
 Vischer 298
 Vitéz Borbála 451
 Vitéz János 717
 Vitéz Miklós 556
 Vitkovics Mihály 378, 651
 Vitrnyédi István 128, 429—432, 691
 Vjekoslav, Klaič 504
 Vlad-Delamarina, Victor 562
 Vodička, Felix 495
 Vogt 287, 289
 Voigt Vilmos 121, 256
 Voinovich Géza 34, 200, 444, 461—462
 Volkelt 301
 Voltaire 196, 213, 282, 437, 609
 Voltiggi 650
 Vörös Antal 9
 Vörös Károly 599
 Vörösmarty János 589
 Vörösmarty Mihály 74—76, 87—88, 138, 150,
 156, 158, 160, 174, 200, 243, 257—259,
 330, 357—359, 387—389, 395, 412—413,
 418, 420—422, 451, 457—458, 493—494,
 539, 567—568, 587, 589, 644—658, 721
 Vrabie, Gheorghe 256
 Vujcsics Dusan Sztoján 495, 610, 732
 Vysber Lajos 229—230

 Wacha Imre 80, 425
 Wachsmuth, Wilhelm 160—168, 463
 Waczulik Margit 502
 Wagner, Carolus 112, 565
 Wagner, Franz 277, 280
 Wágner [Tamási] György 343—345, 347
 Wagner, Richard 189, 266, 296, 714
 Wal 673
 Waldapfel József 9, 105, 123, 395—396, 407,
 596, 644—645
 Wallaszky Pál 257
 Wallenstein 497
 Walter, David Christian 437
 Waltherr László 351, 438, 651
 Warren, Austin 495
 Wathay Ferenc 211—213, 730

Wéber Antal 123, 374, 396, 398, 411, 730—
 731
 Weber, Johann Adam 279—280
 Wekerle Sándor 27
 Weldt 487
 Wellek, René 1, 495
 Wellmann Imre 10, 19
 Wenzel Gusztáv 85, 467
 Weöres Sándor 117, 383, 483 596
 Werbőczy István 156, 371
 Werfel, Franz 264, 483, 670, 718—719
 Wertner Mór 335
 Wesselényi Ferenc 68, 69, 71—72, 128, 132,
 143, 429, 431
 Wesselényi Miklós 87—88, 243—246, 377,
 652, 657
 White, Ellen 10
 Whitman, Walt 301, 469
 Whittier 235
 Wieland 644
 Wienbarg, Ludolf 164, 414
 Wiegand Ottó 258, 259
 Wilde, Oscar 324, 450, 659
 Windheim, Christian Ernst von 281
 V. Windisch Éva 7, 130—133, 136—137, 149,
 222—223, 226
 Wintermantel István 730
 Winthrop 487
 Wittman Tibor 273
 Wodiáner F. 92
 Wolff, Christian 282
 Wordsworth 453
 Wölflin 6
 Wujek (rektor) 720—721
 Wurzbach 276
 Wussin 650
 Wünsch, R. 436

 Zabughin, Vladimir 434
 Zádor Anna 496
 Zádor Stettner György 76, 457, 645, 647, 650,
 654—655
 Zalka Máté 116, 260
 Zarathustra 312, 321
 Zatonzkij, D. V. 558
 Zaidler, J. 436
 Zelk Zoltán 348—349
 Zemplényi Árpád 37, 87
 Zemplényi Ferenc 606
 Zerffi Gusztáv 588
 Zichy Ádám 432
 Zichy Antal 601
 Zichy Benedek 430
 Zichy György 430
 Zichy István 429—432, 691
 Zichy János 30—31, 46
 Zichy Mihály 488, 714
 Zichy Pál 212, 429—430, 432
 Zichy Péter 499—500
 Zilahy Károly 201, 589
 Zilberfarb, J. 609
 Zimányi Vera 495
 Zlinszky Aladár 634

Zolnai Béla 34, 318, 383, 408—409, 634

Zolnai Klára 716

Zoltai Dénes 123, 266, 269, 271

Zoványi Jenő 279, 376

Zrínyi György 497

Zrínyi Ilona 126—127, 135, 139, 149, 714

Zrínyi Miklós 109, 118, 125, 127—128, 355—

356, 359, 381, 383, 402—405, 429—432

494, 497—500, 691—692

Zrínyi Miklós (XVI. sz.) 131, 138, 140, 143,

149, 152, 174

Zrínyi Péter 431—432, 497—499

Zsadányi Henrik 660

Zsakó István 722

Zsámboky János 195, 197, 256

Zschokke 493

Zsidi János 648

Zsigrai 215—217

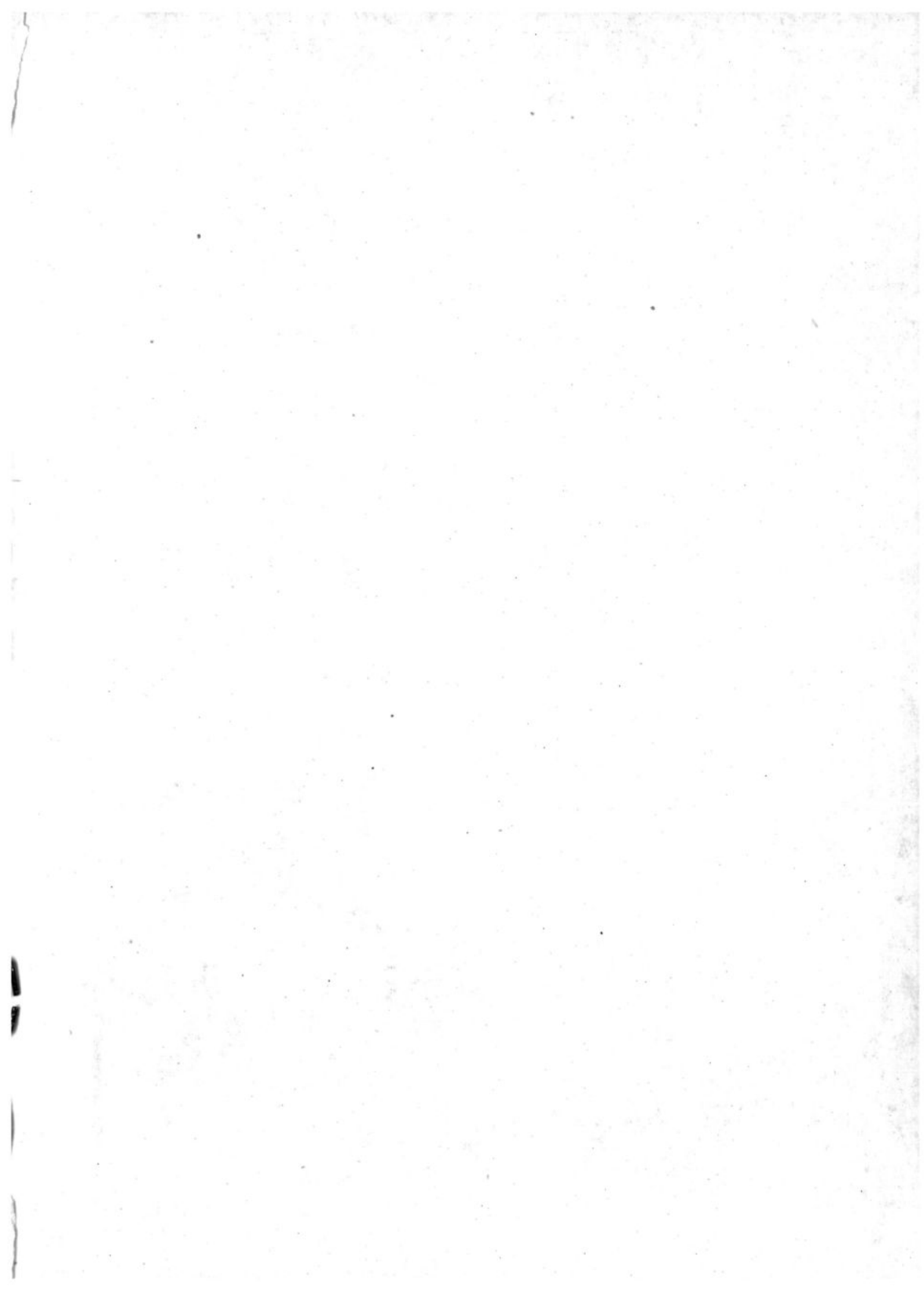
Zsilinszky Mihály 297

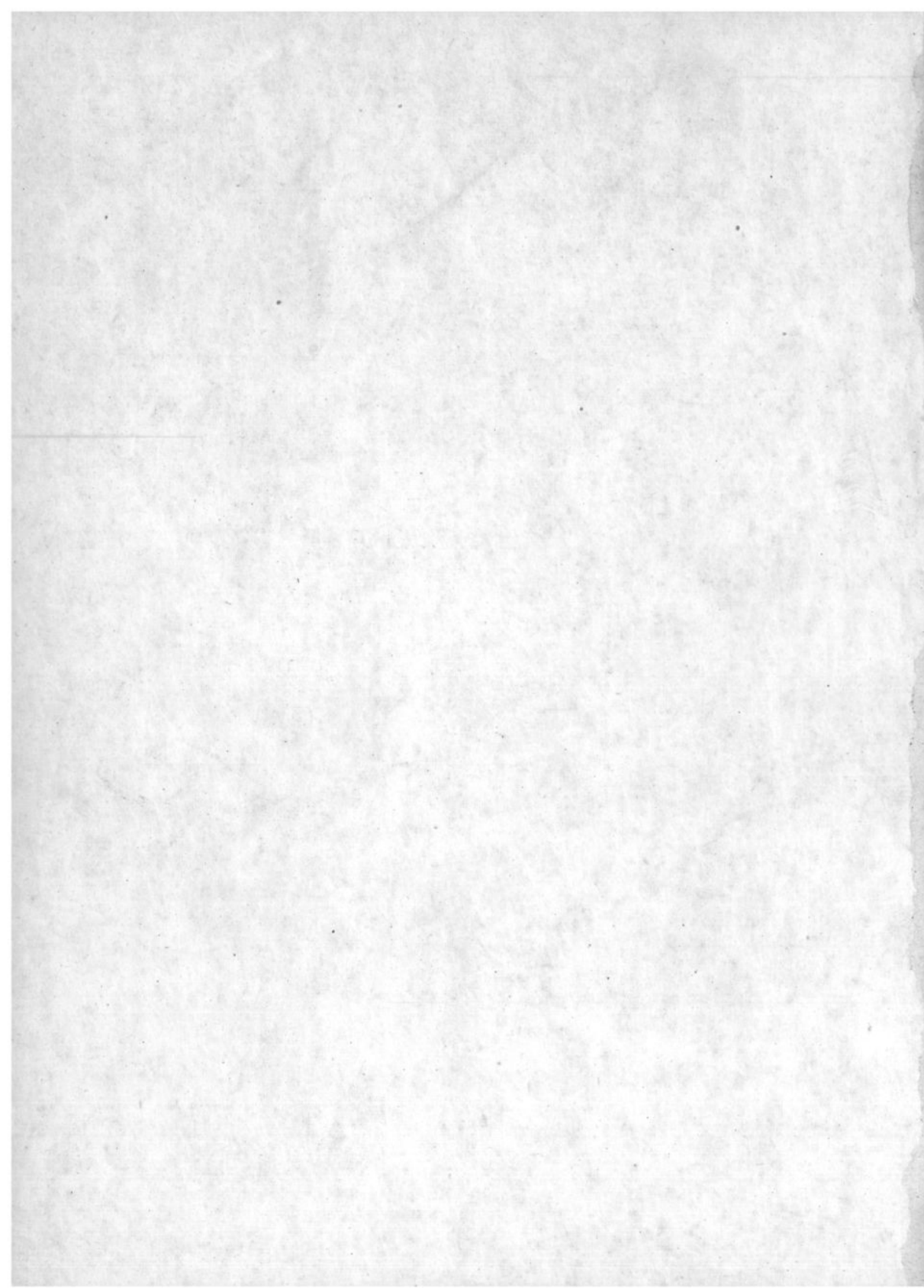
Zsilka Tibor 383—384

Zsindely Endre 124, 386

Zsolt Béla 660, 667—668

Zsukovszkij 655

KÉSO-BAROKK ÉS NÉPIES IRODALOM

(XVIII. századi protestáns víziók)

I. BAROKK IRODALOM ÉS NÉPI KULTÚRA

Az utóbbi évtized megújult hazai és nemzetközi barokk-kutatásban mind gyakrabban kerülünk szembe olyan vizsgálatokkal, amelyek a barokk stílusnak és a korabeli népi kultúrának s irodalmiságnak egymáshoz való viszonyát és egymásra hatását elemezték. A kialakult nézetek szerint tarthatatlanná vált az a korábbi tézis, amely a barokkot csupán az arisztokrácia, a feudális uralkodó osztály udvari műveltségeként fogta fel, s ilyen értelemben határolta körül. Bizonyosnak látszik Tolnai Gábornak az a megállapítása, miszerint azokban az országokban, ahol a XV–XVI. században megindult polgári fejlődést a feudalizmus restaurálása visszavetette, és ahol a reneszánsz korszakát hosszú időre terjedő barokk váltotta fel – Közép- és Kelet-Európában, Németország és Itália nagy részén, Spanyolországban –, ott a kezdeti periódusban elsődlegesen udvari, főúri barokk fokozatosan áthatotta a középnemesség kultúráját is, s idővel a népi, paraszti rétegekre is kiterjesztette befolyását.¹

A jelen tanulmány célja, hogy a paraszti rétegekre kiterjedő népi kultúrát és irodalmat a barokk szempontjából közelebbi vizsgálat tárgyává tegye.

A népi kultúrába hatoló barokk stílus nyilvánvaló jeleit meggyőzően elemzi könyvében René Wellek, felismerve, hogy pl. „a cseh népköltészet jórészt ebből a korból származik és stílusában, versformáiban barokk vonásokat mutat”². Az elsődlegesen arisztokratikus érdekeket alátámasztó barokk ideológia és stílus erőteljes áramlása és céltudatos kisugárzása tehát a XVII., XVIII. században a népi rétegek irányába indult meg, s e folyamat nem volt eredménytelen. Pierre Francastel joggal állapította meg a velencei barokk kongresszuson, hogy a korban jelentkező népszerű, néphez szóló, népi igényekhez alkalmazkodó, de egyszersmind a népi műveltséget átfőrnéni akaró tendenciát s ennek sajátos megnyilvánulásait a barokk fontos elemeként kell számon tartanunk.³

E barokk népies tendencia jelenléte már a stílus korai szakaszán megtalálható, de hatása s az ízlés teljesebb beágyazódása a népi műveltségbe, művészetbe és irodalomba, csak a barokk késői, lehanyatló szakaszában, főleg a XVIII. század folyamán a barokk és rokokó határterületén következhetett be. Jean Starobinski a XVIII. századi művészi stílusirányok szemléltetésével érzékletesen bizonyítja, hogy a barokkból a rokokóhoz vezető „csendes” átmenet

¹ TOLNAI GÁBOR: Barokk problémák. MTA I. OK 1965. XXII. 93–121., 103. 112. — *Littérature savante et Littérature populaire; Actes du Sixième Congrès Nationale de Littérature Comparée*. Paris, 1965. 211. — *Actes des journées internationales d'études du baroque*. (Montauban, 1963) Toulouse, 1965. 172. — KLANICZAY TIBOR: A magyar barokk irodalom kialakulása. Reneszánsz és barokk. Bp. 1961. 361–456 — BÁN IMRE: A barokk. Bevezető. Bp. 1962. 5–37.

² RENÉ WELLEK: The Concept of Baroque in Literary Scholarship. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, V. 1946. 77–109.

³ PIERRE FRANCASTEL: Limites chronologiques, limites géographiques et limites sociales du baroque. *Rhetorica e Barocco, Atti del III. Congresso Internazionale di Studi Umanistici*. Róma, 1955. 169–170. BÁN IMRE: A velencei barokk-kongresszus eredményei és tanulmányai. Filológiai Közlemények, 1956. 498.

közbülső stílusára — amit „jubiláló barokk”-nak nevez⁴, már a barokk teljes győzelmét ünneplő felfogása a jellemző, aholis a stíluselemek minden irányú szétáradása és vulgarizálódása a szembetűnő. S bár a diadalt sugárzó, késő barokknak még lényeges funkciót betöltő kellékei a hajdani nagyratörés és a drámai hatóerő; érezhetően megsokasodtak már azok a könnyedebb barokk elemek, amelyek a szélesebb társadalmi rétegek ízlését közvetlenebbül befolyásolhatták, vagy már meghatározták. A barokk kultúrába bevont népi tömegek túlsúlyát a falvak népe, a földművelő parasztság tette ki. Természetes sajátosság ez azokban az országokban, ahol az említett refeudalizálódás megvalósult. Szükségszerűen adódott a helyzetből, hogy a XVII. század elején stabilizálódó feudális társadalom két legfontosabb osztálya, a főúri nemesi, illetőleg a paraszti osztály legyen elsősorban a barokk ideológia és kifejező forma letéteményese, befogadója, Victor L. Tapié — idevágó munkáiban — okkal alapvetőnek tartja a földművelő, agrár jellegű, feudális tényezők szerepét: „On reconnaît dans le goût baroque l'expression d'une société terrienne et aristocratique.” Tapié méltán hívja fel továbbá a figyelmet arra a jelenségre is, hogy a barokk egyházi propaganda hatása a parasztság tömegeire volt a legnagyobb és legeredményesebb. Ilyen érvekkel támasztja alá azt a nézetét is, hogy Franciaországban szinte kivétel nélkül csak a feudális agrár jellegű, katolikus területeken mutatkoznak ugyanolyan barokk világi és vallásos jelenségek, mint amilyenek Bajorországban vagy Kelet-Európa országában találhatók.⁵

Egyébként a franciaországi, kimondottan népies barokk kultúra alakulásmódja nyomtatékosan alátámasztja azt az előbbieket kiegészítő felfogásunkat, hogy a népszerű barokknak a parasztság körében történő meggyökeresedése — ha más körülmények között is — a nem refeudalizált típusú országokban is bekövetkezhet. Elég, ha csak utalunk a XVII.—XVIII. században virágkorát élő francia népi barokk ponyvairódlom (littérature de colportage) hatalmas arányú létrejöttére és sikerére. Ez a kizárólagosan népi-paraszti igényeket kielégítő, s annak színvonalához igazodó irodalom századokon keresztül a barokk ízlésbe gyökerezve szolgált intellektuális és lelki táplálékkul egy egész társadalmi csoportnak — döntő mértékben a parasztságnak —, amely a „magas” irodalommal közvetlenül nem tudott érintkezni. Ennek a Franciaországban erősen másodlagos irodalomnak népszerű repertoárja — mint Robert Mandrou újabb könyvében kifejti,⁶ a terminus legteljesebb és irodalmibb értelmében fejezi ki a barokk ízlés népies változatát. És történik mindez akkor, midőn Franciaországban a „magas” kultúra a klasszika szintjén virul, s amikor a barokk ideológiát romboló filozófia az uralkodó. Itt tehát már igen korán teljes szakadás következik be a két kultúra között: A „magas” irodalom — rövid és részleges barokk kitérője után — már a XVII. század első felével a klasszikus stílust követi; ugyanakkor a barokk kultúra csaknem kizárólagosan, máról holnapra a népszerű irodalomra szűkül le, a parasztság körébe süllyed le, hogy ott makacsul kitarva két századon keresztül irodalmi szerepet töltsön be.

A francia helyzettel ellentétben a magyar népszerű irodalom barokká válása feudalizált körülmények között elhúzódó folyamatot tetelez fel. A XVII. század első felében gyorsan virágkorába jutó főnemesi-udvari barokk kultúra hosszú időre szilárd alapot teremt stílusa továbbéléséhez a „magas” irodalomban. Ennélfogva a felsőbb társadalmi rétegek „tudós” irodalma is a barokk jegyében él tovább egészen a XVIII. század utolsó harmadáig, s így a népies irodalom vele kölcsönhatásban barokkizálódik. Nincs tehát ez idő tájt merev válaszfal a magas irodalom és a népi olvasmány-irodalom között; s az alsóbb társadalmi rétegek szóbeliből írásbeli kultúrába való átváltása is folyamatosan történik. Előbb a provinciális kismemesi

⁴ JEAN STAROBINSKI: *L'invention de la liberté. (1700—1789)* Genève, 1964. 17.

⁵ VICTOR L. TAPIÉ: *Baroque et Classicisme. Paris, 1957. 8. Uő.: Le baroque et la société moderne.* Az idézett kongresszus anyagában 229. és BÁN IMRE: Idézet kongresszusi összefoglalója 500.

⁶ ROBERT MANDROU: *De la culture populaire aux XVIIe et XVIIIe siècles. (La Bibliothèque bleue de Troyes)* Paris, 1964. 35—41.

körök, majd a kettős társadalmi kötöttségű, zilált viszonyok között élő deákság irodalma alakul a barokkhoz. Nagyobb arányokban, paraszti szinten csak a XVIII. században — 1720 és 1760 közötti centrummal — következik be a népi kultúra barokká formálódása. Erre az időre a felsőbb körök barokk ízlése már hanyatlóban van, s ott a késő-barokk, rokokó kultúra formálódik; a népies barokk irodalom viszont most éli virágkorát. Végül is az 1770-es évektől határolódik el a barokkkal ellentétes felvilágosult vagy egyéb korszerű irányokat követő magas irodalom, s ekkor válik periferikus, másodlagos jelenséggé a népszerű barokk irodalom. De még továbbra is erős szálak fűzik egymáshoz a kétfajta kultúrát, s a magyar irodalom népies irányzataiban ismételten összekapcsolódnak.

A népi kultúrában meggyökeresedett barokk igen szívósnak, kitartónak bizonyul, konzerválódó hagyománya a XIX. századi népi kultúrában még újabb fejlődési fokon megy keresztül: részben a nyomtatott ponyvairodalom kiteljesedése következik be az írni-olvasni tudás általánosabbá válása után, részben a barokk formák folklorizált változatai jönnek létre. Mindkettőnek gyakorlata még a XX. században is kimutatható.

A barokk jegyében, a magas irodalommal bonyolult kölcsönhatásban kialakult ún. marginális, „lent”-irodalom, (sous-littérature, infralittérature) behatódott elemzését csak az utóbbi évtized európai kutatása kezdte meg, de az máris nívós eredményeket hozott. Aktuális és még hosszú ideig aktuálisnak ígérkező témakör áll előttünk. A különböző szakágak tudományos vizsgálatai eljutottak már ahhoz a következtetéshez, hogy ma semmiképpen sem lehet valódi az a kép, amelyet a régebbi korokról akár a történet-, akár a társadalom- vagy az irodalomtudomány úgy alakít ki, hogy csak az elit-kultúrát s a kiemelkedő csúcsokat veszi figyelembe, és nem hatol be mélyen a tömegek kultúrájának elemzésébe. Ezúttal csak a francia vizsgálatok szembetűnő produkciójára hivatkozunk, hol a tárgy iránti érzékenység és gazdag anyagfeltáró munka egyaránt figyelemre méltó. (Például a „Littérature savante, littérature populaire”-tárgyban rendezett rennes-i kongresszus anyaga, továbbá a R. Queneau szerkesztette *Encyclopédie de la Pléiade* III. kötetének a népies irodalomról szóló impozáns fejezete vagy R. Escarpit, P. Brochon, R. Lebègue, R. Mandrou, H. Rodier, M. Ragan, R. Triomphe irodalomtörténeti és irodalom-szociológiai munkái.)⁷

A hazai tudományos kutatás is több ízben szembekerült a magyar népi kultúra tetemes irodalmával, de minthogy ez az irodalmiság a szorosabb értelemben vett irodalom és népköltészet között átmeneti határterületet képez, a kutatások csak érintették a témát, s a feltárás munkáját megközelítően sem végezték el. Régebben Turóczi-Trostler József néhány munkájában érdeme szerint tárgyalta ennek a kultúrának egyes vonatkozásait, s például az ismeretlen XVII. századról írott tanulmányában joggal vetette fel, hogy irodalmunk fehér foltjai csak akkor tűnnek el, ha a régóta megvilágított „magaslatok” mellett a mindeddig megvilágítatlan „lent” irodalmát: „a népieskedő, épületes, misztikus irodalmat” is jelentősége szerint figyelembe vesszük. — Az utóbbi években mind több érdeklődés fordult a népi kultúra és népies irodalom hagyományainak felderítésére. Egyöntetű azonban a vélemény, hogy megfelelő fordulat korántsem történt, s biztosan általánosítható következtetések levonásában legfontosabb akadályozó tényező a népies irodalom hiányos dokumentálása. Legutóbb a *Magyar Irodalom Története* (Kézikönyv) adott átfogó, friss kutatásokat felhasználó, új távlatokat nyitó képet erről a speciális irodalomról. A műfajoknak széles skálája vonul itt fel a népszerű irodalomból, kezdve a legjellemzőbbel, az énekköltéssel, folytatva a históriás énekekkel, a népies színjátékkal, a szórakoztató történetekkel, anekdotákkal, a kegyességi irodalom válfajaival a népi ponyva legkülönbözőbb ágazataival stb., stb. Bármenny-

⁷ RAYMOND QUENEAU (SOUS LA DIR.): *Littérature française, connexes et marginales*. Paris, 1958. 2058. — MICHEL RAGAN: *Histoire de la littérature ouvrière du Moyen-âge à nos jours*. Paris, 1953. 154—158. — HENRI RODIER: *Littérature populaire, littérature savante*, Congrès de Rennes, 85—97. — ROBERT ESCARPIT: *Y a-t-il des degrés dans la littérature*, uo. 1—10. stb.

nyire is gazdag a már feltárt anyag, mely e vázlatból élénk tűnik, a Kézikönyv mégsem tudta, nem tudhatta a teljességet nyújtani, s így e marginális irodalom genetikus elemzése elmaradt, alapvető összefüggései csak esetlegesen kerültek vizsgálatra. (Vö. a Queneau-féle idézett irodalomtörténetnek teljesebb szintézisével.) Különösen a XVIII. század gazdag és kusza szövevényű irodalma rejt magában feltáratlan anyagot, és a még ismeretlen, lappangó írások számos ponton kiegészítenék ismereteinket. E tanulmány ilyen irányban kíván a továbbiakban már speciálisabb területen előrehaladni.⁸

A XVIII. század első felének népies irányba lehanyatló, késő-barokk irodalmában mennyiségileg a vallásos tematika az uralkodó. Nem meglepő ez, mivel az ellenreformációs célkitűzések a barokk jegyében kezdődtek, s természetes, hogy a mindjobban kiteljesedő barokk jellegű egyházi agitációnak szilárd bázisa alakult ki a nép körében. Még Franciaországban is — a felvilágosodás századában — a kegyességi könyvek számaránya volt a legnagyobb az egyéb témák közül. (Mandrou a feldolgozott colportage-irodalom 450 tételéből 120 vallásos tárgyút mutat ki és elemez.)⁹ A hitbuzgalmi írások számos műfajában a népies barokk propagandistái elsősorban az érzelmekre és képzeletre igyekeztek hatni, s a barokk eszköztárnak elkápráztató kellékeit sikerrel aknázták ki, sőt a barokk reprezentáció hatóerejét megsokszorozták, s céljaikhoz alakították. E korban egyet jelent a vallás a csodálatossal, mint Starobinski megállapítja: „L'entrée en religion est une entrée dans le merveilleux.” A folklór tanúsága szerint azonban a népi, paraszti vallásosság az irodalmi eredetű hatásokat csak akkor asszimilálja, és e ráhatás csak akkor tölthet be funkciót a népi kultúrában, ha tökéletesen beépülni tud a paraszti vallásosság csodákkal teli világába, s telítődik hiedelmeik atmoszférájával. Az elemzésre kerülő szövegek azt mutatják, hogy az asszimilálódásnak ez említett folyamata a barokk égisze alatt nagy hatóerővel érte el célját.¹⁰

A vallásos tárgyú barokk irodalom szétáradása érthető módon először és döntő mértékben a katolikus paraszti nép körében következett be. Ennek legfontosabb szakasza a XVIII. század elejére esett, bár kezdetét jóval előbbre, a XVII. századra tehetjük. Részben a már katolikus tömegek befolyásolására, részben a protestáns parasztság elhódítására a barokk misztika, a csodák világa, az érzelmek felkorbácsolása stb. hatásos eszköznek bizonyult, s erről a korabeli kiadványok széles áradata tanúskodik. A barokkizált népies katolikus irodalom azonban nem sokáig élvezhetett kizárólagos lehetőségeket. A protestáns felekezetek számára szinte önvédelemből is szükségessé, nélkülözhetetlenné vált, hogy a barokk stílushoz formálják a népnek szóló, népszerű irodalmukat.

A protestáns barokk fogalom bonyolult és vitatott problémáinak vizsgálata messze vezetne.¹¹ Tény azonban — művek sora bizonyítja —, hogy az 1730-as évek után rohamosan áttért a barokk ízlés a református lakosság szélesebb köreire, s megszűnt e népi kultúrának túlnyomórészt katolikus jellege, sőt a század végéig a protestánsok ilyen irányú tevékenysége egyre inkább előtérbe került. Az eddig katolikus érdekeket szolgáló csodás, misztikus, érzelmes barokk elemek megfelelő alakítással fontos helyet kaptak a lényegében vele ellentétes protestáns felfogásban. (Más kérdés a protestáns dogmatikus vagy racionális irányok ez idejű

⁸ TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Az ismeretlen XVII. század. Szent Patricius purgatóriumáról való história. Magyar irodalom, világirodalom, Bp. 1961. I. 308—317. — SÓTÉR ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR stb. szerk.: A magyar irodalom története II., A XVIII. századi népszerű irodalom KLANICZAY TIBORTÓL és VARGA IMRÉTŐL, Bp. 1964. 306. és kk. 472., 591. és kk. — VARGA IMRE disszertációs vitájának megállapításai: BARÓTI DEZSŐ, ESZE TAMÁS stb. hozzászólásai. — Irodalomtörténeti Kézikönyv, i. m. 494.

⁹ MANDROU: i. m. 38.

¹⁰ STAROBINSKI: i. m. 17. — ORTUTAY GYULA: Nyíri és rétközi parasztmesék. Gyoma, 1935. 25.

¹¹ MÁLYUSZ ELEMER: Magyar renaissance, magyar barokk. Bpesti Szemle 1936. 158. és kk. — KLANICZAY TIBOR: A magyar barokk irodalom kialakulása, i. m. i. h.

alakulása a felsőbb kultúrában, bár kétségtelen, hogy az ellenreformációs támadások pergőtűzében e területen is fellazultak a határvonalak.) Következik az elmondottakból, hogy a barokká formált protestáns népszerű irodalom a katolikusokénál összehasonlíthatatlanul kedvezőtlenebb körülmények között fejlődött; legtöbbször titokban, világi és egyházi hatalmaktól üldözve, hosszú ideig csak élszóban terjedt, vagy kizárólag kéziratos, sokszorosán másolt formában töltötte be hatékony szerepét.¹² Ez az oka, hogy a késő-barokk protestáns népies irodalom kutatásában máig sok a felderítetlen írás és a tisztázatlan kérdés, és hogy még az alapdokumentáció is hiányzik.

A protestáns népies barokk irodalom egyik legjellemzőbb vonását — a paraszti osztályérdekek igen éles megjelenítését — kell előljáróban kiemelni. Ez a jelenség egyszersmind az egész népies irodalom fejlődésének is lényeges fordulatát jelenti. Míg ugyanis a felülről barokkizálás katolikus folyamatában többnyire az alsó társadalmi osztályok féken tartása és nevelése volt a tudatos célkitűzés, s a feudális társadalmi berendezkedés szilárdsága érdekének felelt meg ez az irodalom, addig a késői, népivé vált barokkban már visszájára fordulhatott ez a törekvés, és egyes esetekben az egyházi s világi feudalizmus elleni, népi szembenállásnak lehetett kifejezője. A késő-barokk népies irodalomnak ez az oldala viszont legtöbbször elkerülte a kutatás figyelmét. Inkább hangoztatja a szakirodalom a szóban levő irodalmiság egészéről annak „depolitizált” jellegét, „szociális konformizmusát”. Holott már a korabeli cenzúra és a hatóságok jól látták, hogy ennek az irodalomnak nagy része olyan munkákból áll, melyek „vagy szórakoztatják, vagy lázítják a népet”. Konkrét témánk esetében inkább a „láztató” vonatkozások állnak előtérben. Engels is — a német népkönyvekről írott tanulmányában — figyelmeztet a népi olvasmányok kettős funkciójára: egyrészt bőven elemzi a népkönyvek baj-s nyomorúság-feleltető s megszépítő „hivatását”, de másrészt nyomatékosan rámutat a „másik hivatásra”, hogy e nép-olvasmányok „semmi esetre se mozdítsák elő az alattomossgát, az alázatosságot, a hajlongást a nemesség előtt”, és hogy ébresszék a népet, az olvasót „erejének, jogának és szabadságának” tudatára. Szövegeink alapján úgy véljük, hogy a késő-barokk periódusban, ha a feudális osztályellentétek végletesen feszültekké válnak — miként ez Magyarországon a Rákóczi-szabadságharc után történt, — a népies barokk irodalom a paraszti osztályérdekek éles kifejezőjévé válhat. Szükségszerű lesz, hogy e nép-irodalom ne csak a naív szórakoztatás eszköze legyen; még kevésbé, hogy az uralkodó osztály érdekének megfelelő csitító, figyelem-elterelő funkciót töltsön be, de megfordítva, éppen hogy az elnyomott osztály sajátos ellenagitációját fejtse ki tömegei között.¹³

A népies barokk kialakulásának még egy nem kevésbé fontos általános problémájáról — a középkor és reneszánsz kulturális örökségének barokkba olvadásáról — kell néhány megjegyzést tennünk, amelyre speciális témánkból visszautalhatunk. A népszerű irodalom anyaga ugyanis korántsem a barokk friss leleménye; hanem sokban a megelőző korok műfajai és stíluselemei formálódnak az új ízléshez és szemlélethez, népi szinten összegezve és fenntartva a régebbi sokrétű hagyományt, hogy végül mindannak folklórhoz közvetítése történhessen meg.¹⁴ A kezdeti protestáns népies irodalom e szempontból azért érdekes különösképpen, mert benne még könnyen észrevehető az az rétegek, amelyek a különböző korok-kultúrájából kerültek együvé.

A középkori hagyomány átmentése és továbbélése a legszembetűnőbb a késő-barokk népies irodalomban. Egyaránt jellemző ez a barokk kialakulásának mindkét — fent elemzett —

¹² ESZE TAMÁS: A Heidelbergi Káté története Magyarországon a XVIII. században. A Heidelbergi Káté története Magyarországon c. kötetben, Bp. 1965. 169—203. (A szerző volt szíves e tanulmánya bővebb változatát is rendelkezésemre bocsátani: Kézirat, 24. 55.)

¹³ POGÁNY PÉTER: Folklór és irodalom kölcsönhatása; A régi váci nyomda működése nyomán. Bp. 1959. 7. — MANDROU: i. m. 161—172; 163. — MARX—ENGELS: Művészetről, irodalomról. Bp. 1966. 331.

¹⁴ TOLNAI GÁBOR: Barokk problémák, i. m. 112. 121.

típusára. Egyik oldalon a spanyol késő-barokk középkori téma- és formavilága közismert,¹⁵ a másik oldalon a francia népies barokk colportage-irodalom mutatja, hogy benne túlnyomóan a középkori repertoár elevenedik meg és húzódik át a XVII. – XVIII. századon, anélkül, hogy pl. a klasszikus irodalomból lényegesebb lecsapódásra sor került volna.¹⁶ A reneszánsz hagyomány barokkba illeszkedése már nem annyira látványos, de annál inkább nélkülözhetetlen velejárója a népies irodalomnak. Szinte teljesen azonosulni tud vele a népi jelleg, s a barokk felszín alatt pozitív irányba tud hatni a tömegekre. Emellett konkrétan a humanista, tudós irodalom műfajai, a reneszánsz formai vívmányai stb. rendre megtalálhatók természetesen a barokk átható közegében. Mind közül ki kell emelni a szépprózai dialógusok adaptációját és a burleszk, szórakoztató elemek felhasználását. — A különböző korok hagyományainak valószínűs egymásra torlódása figyelhető meg az elemzésre kerülő munkákban. Egyszerre több korszak több műfajának el nem halványult jegyeit hordja magán. Pl. a középkori vízió kapcsolódik a reneszánsz, reformációs hitvitához, s beépül a barokk emlékiratokba stb., hogy végül egységes egészen a barokk legyen az uralkodó.

*

Jelen tanulmány a következő részekben speciálisan a XVIII. századi magyar népies barokk protestáns látomásirodalommal fog foglalkozni. A látszólag periferikus téma vizsgálata és a benne sorra kerülő ismeretlen munkák elemzése azonban a szélesebb tárgy; a késő-barokk népies irodalom teljesebb megismeréséhez nyújt alapot. Részben alátámasztja a fentiekben előadottakat, részben további általánosítható következtetések levonására ad módot.

II. A VÍZIÓS IRODALOM ÁTALAKULÁSA A HANYATLÓ BAROKKBAN

A látomásirodalom mint az extázisnak és irracionalizmusnak jellegzetes megnyilvánulása elsőrendűen a középkori irodalom sajátja. Átalakult formában és új mondanivalóval kiegészülve további századokban is, de a barokk időszakban különösen fontos szerepet tölt be a magyar irodalomban. Az egyetemes barokk-kutatás sokszor utal a víziókra; Wölflin például a látomások kultuszát a barokk egyik lényeges velejárójaként tárgyalja. Horváth János, bár korántsem véli megtalálni irodalmunkban az egyetemes barokkra jellemző misztikus hajlandóság minden változatát, joggal hangsúlyozza, hogy a látomásirodalom a barokk ízlés idején nálunk is „újraéledni látszik”. — A középkori, magyar nyelvű kódexekben méltó helyet kaptak az európai vízió-irodalom lényegesebb témái (pl. Visio Philberti, Szt. Patrik purgatóriuma stb.), s alapot teremtettek a műfaj továbbfejlődéséhez.¹⁷

Bár a reneszánsz és vele a reformáció szembefordult a legendák csodás világával — így a látomások középkori formájával és tartalmával is —, a XVI. század mégsem szakított a vízióval. Az őrdögirodalom közbeiktatásával pl. racionálisabb irányba terelte ugyan, de továbbra is felhasználta célkitűzéseinek alátámasztására. (*Tar Lőrinc pokoljárása*, Heltai Gáspár és Bornemisza Péter munkáiból, *Füzesi lélekjárás* stb.)¹⁸

A XVII. századig folyamatosan jelenlévő látomásirodalmi hagyomány a barokk beköszöntésével döntően átalakult, s jöllehet alapvető tulajdonságokat megtartott, megújult

¹⁵ FRANCO MEREGALLI: Olaszország és Spanyolország irodalmi kapcsolatai a renaissance korában. Filológiai Közlöny, 1963. 325–335.

¹⁶ MANDROU: i. m. 25.

¹⁷ H. WÖFLIN: Renaissance und Barock. München, 1888, 3. ed. 1907. — HORVÁTH JÁNOS: Barokk ízlés irodalmunkban (Napkelet, 1924). Tanulmányok. Bp. 1956. 72–89. — A középkori víziókhoz: HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. 1944. 197–200. — KATONA LAJOS: Túlvilági látomások kódexeinkben. Irodalmi tanulmányai, II. Bp. 1912. 101–125.

¹⁸ HORVÁTH JÁNOS: A reformáció jegyében. Bp. 1953. 216. 374.

formában következett be új virágzása. A szokványos pokol- és purgatórium-víziók a világkép irracionalizálódása folytán a barokk reprezentáció és az ellenreformáció propaganda eszközeivé váltak. A jezsuita célkitűzéseket segítette elő az „utolsó dolgok” (halál, ítélet, pokol, purgatórium) misztikus témája és annak új stílusban való megjelenítése. A vizionárius irodalom és látásmód bőségesen nyújtott alapot a „barokk elhíttető művészetének”, s kielégítette a fantasztikumok, kalandok iránti kíváncsiságot is. A látomások a katolikus, udvari barokkban otthonra találtak: Nyéki Vörös Mátyás pl. a középkori *Visio Philberti*-t barokkizálja, a „végső dolgokat” idézi meg igen nagy hatóerővel. A *szent Patricius purgatóriumjáról való história* pedig már a század közepéről mutatja a színvonalasan művelt barokk látomásirodalom kedveltségét.¹⁹

A műfaj elterjedtségére vall, hogy a nemesi és katolikus eredetű vízió-irodalom a barokk jegyében már a XVII. század folyamán olyan műveket is produkált, amely vagy a polgári igényeknek felelt meg (pl. *Fiatfalvi György pokolbéli látomása* 1626), vagy egyenesen protestáns szerző munkája volt (*Mikházy Szécsi Jánosnak mutatott rettenetes dolog*).²⁰

Szorosan érintkeznek a vízió-műfajjal a XVII. század második felében jelentkező barokkizált misztikus prófécia, valamint chiliastikus és apokaliptikus munkák is.²¹ A vizionárius irodalom felelevenedésének nyitottak teret az efféle írások, mivel a viharos történelmi időben alkalmasnak bizonyultak látomásaikkal és jövődöleéseikkel a vallási, politikai és társadalmi kérdések éles megfogalmazására. (Pl. Habsburg-ellenes tételek Drábik Miklós látomásaiban; jezusiták elleni nézetek Otrókoci Foris Ferenc „révületeiben”).²²

A XVII. – XVIII. századi főúri, nemesi barokk emlékiratok reális, tényszerű anyagába és lélekelemző törekvéseibe is betétszerűen ismételtelen belejátszik a vízió fantasztikus, csodás, irreális világa. Az egyébként reális anyagot elemző memoárokba illeszkedő ún. emlékirat-víziók szép, barokkizált példáit figyelhetjük meg Bethlen Miklós írásaiban, ahol többek között a középkori *Philbertus látomása*-nak témája is megtalálható. De jellemzőnek azt kell tartanunk inkább, hogy e puritán szellemű, protestáns, nagy műveltségű, európai látókörű ember és író milyen gyakran él tragikus helyzetében az ún. „vigasztaló-látások” művészi erejű felhasználásával. Jóllehet kritikusan, descartes-i „kétkedem”-mel tekint látásaira s gondol „természeti agyának” fantáziájára, hitetlenül utal a „római atyafiaktól híresített sok látásokra”, melyeket „hiábavalóknak és veszedelmeseknek” tart. Megnyugtatta azonban, hogy „teli az Ótestamentum az ilyen látásokkal”. Bethlen Kata emlékirásába úgyszintén beilleszkedik a látások revideált kultusza, mert mint írja „az Isten sokszor az ő övének csudálatosan megjelenti dolgait azoknak vigasztalására”.²³

A XVIII. században új, szélesebb körű alkalmazást kap a vízió-műfaj barokkban felújított formája. Egyrészt konkrétabb vallási, társadalmi és politikai törekvések hordozója lesz, másrészt a népi paraszti rétegek körében válik általánossá. A XVIII. század első két harmadában, nagyjából a késő-barokk időszakában az irodalmi emlékek elnépiesedésének folyamatával állunk szemben. Miként a „mese” (*Árgirus-, Fortunátus-, Poncianus-históriája*

¹⁹ NYÉKI VÖRÖS MÁTYÁS: Munkái. R. M. K. T. VII. 2; JENEI FERENC kiadása — TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Az ismeretlen XVII. század. I. m. 308–317.

²⁰ DÉZSI LAJOS: Régi magyar verseskönyvek ismertetése. (Szécsi János látomása) ItK. 1915. 431–444.

²¹ KVACSALA JÁNOS: A XVII. századi chiliasmus történetéhez. Prot. Szemle 1890. — SZÉKELY ISTVÁN: Sz. János Apokalypsise és a világtörténet. Bp. 1917.

²² KVACSALA JÁNOS: Egy álprófeta a XVII. században. Századok, 1889. 744–766. — OTROKOCI FORIS FERENC: Hálaadó és könyörgő imádságai, BÁN IMRE tanulmányával. Bp. 1940. 36–37. — THALY KÁLMÁN: Jóslatok és babonás hiedelmek a Rákóczi-korban. Századok, 1881. 115. — SZIMONIDESZ LAJOS: Drábik Miklós. M. K. 1942. 43. — FÉJA GÉZA: Kuruc idő. Bp. 1962.

²³ BETHLEN MIKLÓS: Önéletírása és imádságoskönyve, I. II. Kiad. WINDISCH ÉVA, bevezető: TOLNAI GÁBOR, Bp. 1955. 189–197, 335–392. — BETHLEN KATA: Önéletírása. Bp. 1963. 67–68.

stb.) leszállt a népi, rétegek szintjéhez és barokkizálódott, a vízió-irodalom is — mely ugyancsak nem kevés mese-elemet tartalmaz — eljutott az irodalmi műveltségtől távol álló tömegekhez, miután a felsőbb körök barokk gyakorlatában meghonosodott már.²⁴ E tárgyból széles körű népi igényeknek megfelelő s általa olvasott irodalom jött létre; nemegyszer népieskedő vagy éppen népi szerző tolla, ill. szava nyomán. Sajnálatos, hogy ebből az irodalomból alig van felkutatott emlékün, s még a szélesebb tárgykör bibliográfiai számontartásával sem rendelkezünk.²⁵

A fent előadottak és a most elemzésre kerülő darabok alapján bizonyosnak látszik, hogy az elnépiesedett vízió-irodalom virágkora az 1730 és 1750 közötti késő-barokkban helyezhető el. Most a barokk tömegekre ható meggyőző ereje, propagandisztikus célzata és szuggesztivitása érvényesülési lehetőséget nyer a nép körében is. A túlvilág fenségének vagy borzalmainak érzékletes bemutatása, avagy a végítélet teátrális jelene messzemenően érdeklődést felkeltő hatású volt. A kor műveltségi színvonalán a nép alapján józan, reális látásmódjától nem volt idegen a titokzatos, a csodás és általában a rendkívüli jelenségek iránti fogékonyság. A mindennapost, a szokványost felülmúló események magyarázatában a paraszti nép gyakran az irracionális erők beavatkozását keresi. Találó Arany János idevágó megjegyzése: „A népies fantázia nem a megszokott dolgok elbeszélése, hanem a csodás, kalandos felé hajlik. . .” Ezt az igényt egészítette ki, s fokozta fel a barokk szemlélet szétáradó, sok tekintetben primitívebbé vált csodavárá hite, kíváncsisága, kuriozitás-keresése és mesevágya.²⁶

Lényeges differenciálódás következik be a népies szinten barokkizálódó víziós irodalomban a felekezetek egymástól eltérő helyzete és álláspontja következtében. Így a katolikus tömegeket befolyásoló barokk népies vizionárius irodalom színes anyaga sok vonatkozásban eltér közvetlen tárgyunktól: a protestáns vízió-irodalomtól, jóllehet a kettő közti kölcsönhatás nyilvánvaló. Annyit mégis szükséges az előbbiről lerögzítenünk, hogy az a paraszti tömegek megnyerni és megtartani akarása mellett — szabad lehetőségeivel és bevett gyakorlatával élve, inkább csak az érzékek elkápráztatására törekedett, s csak egyik része volt a búcsújáróhelyek, csodák stb. barokk pompájú kultuszának és irodalmának, s közvetlen társadalmi, politikai agitativ tényezőket alig tartalmazott. Sőt éppen ellenkezőleg a nép csitítása volt a feladata. Ugyanakkor a népies-barokk irodalmiságnak nagy hagyományát alakította ki, amiből a protestáns víziók is merítettek. Protestáns részről, mint már rámutattunk, más helyzet alakult ki: a víziós irodalom beilleszkedhetett a protestáns tömegpropagandába, s progresszív formája jött létre népi alapon. Ennek konkrét bemutatása lesz a továbbiakban feladatunk.

A késő-barokk időszakában, protestáns közegben, a vízió műfaj már nem tudott önállóan funkciót betölteni még a népi olvasók között sem. Részben a reformációt idéző harcos tartalommal, biblikus, próféciás mondanivalóval egészítődött ki, részben a barokkban divatozó emlékirás tartalmi és formai elemeivel fonódott össze. Az emlékirás hajdani, kizárólagosan nemesi gyakorlata a század közepén már leszállóban volt az alsóbb népi rétegekhez, s keretül szolgálhatott a víziók előadásához.²⁷ Az a gyakorlat alakult ki ezekben a munkákban, hogy az *őnéletírás*, a *vízió* és a *prófécia* hármasa olvadt egybe s vált az előadás kiforrott formájává. A bemutatásra kerülő munkákban látni fogjuk, hogy általában az őnéletírás reális anyaga előzi meg a valószínűtlennek tűnő látomást. Az életrajzi részekben legtöbbször valamilyen egyszerű, nem iskolázott ember (paraszt, gulyás, szabó, órás, gombkötőlegény stb.) adja elő részletes élettörténetét. Ennek a megoldásnak mindenesetre az a fontos szerepe volt, hogy az előadó a népi olvasó- vagy hallgatótábor bizalmát érzelmileg megnyerte. Emellett az őnélet-

²⁴ TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: A mese felfedezése és a magyar mese a XVIII. században. Idézett tanulmánykötete, 90.

²⁵ Vö. A magyar irodalom története, i. m. 494.

²⁶ ARANY JÁNOS: Gvadányi József. Írói arcképek. Válogatott Művei, Bp. 1953. IV. 218. — BÁLINT SÁNDOR: Egy magyar szentember, Bp, é. n. 11.

²⁷ GYENIS VILMOS: Emlékirat és parasztkrónika. ItK 1965. 152—171.

rajzi részek nem nélkülözték a kalandokat, érdekes sorsfordulókat és egyéb elbeszélő elemeket sem; legfeljebb sokkal realisabb talajon, mint az önéletírás-részt követő látomás. Maguk a víziók a kellő s felfokozott extázist biztosították, mely után a próféciák agitatív hatása érvényesülhetett.

Az elmondottak mellett megvolt a népies, vízionárius irodalomnak az a sajátossága, hogy szövegük lejegyzés előtt élőszóban alakult, formálódott. Gyakorlatilag ugyanis a késő-barokk népies víziók a tömegpszichózis eszközei voltak népi predikátorok, fanatikuskok, ál-proféták stb. kezében. Már a XVII. század végétől kezdve tudunk ilyen népi „szószólókról”, akik történelmünknek viharos éveiben különböző mozgalmak, népi lázongások szítói voltak. Közülük legismertebb Órás András, aki 1690-ben a jobbágyság körében fejtette ki vallási és társadalmpolitikai nézeteit, csodálatos látásainak tanúságával alátámasztva. Működésének a nemesi vármegye vetett véget, minthogy nem tűrhette el, hogy ez az „ámító inaslegény” a jobbágyságot a nemességgel ellen fordítsa.²⁸

A Rákóczi-szabadságharc bukása utáni válságos években megszorodott a számuk a túlvilági látomásokkal operáló fantaszta népi profétáknak, chiliastáknak, protestáns vagabundusoknak,²⁹ akik szavaikban és írásaikban a felekezeti sérelmek mellett a politikai és társadalmi elégedetlenségnek is hangot adtak. A Rákóczi-szabadságharc hagyománya még frissen élt a nép körében, újabb „kuruc időköt” vártak. Hermányi Dienes József Emlék-irataiban bőven ír ezekről a típusokról és víziókról. Pl. az egyikről így emlékezik meg: „a phantasta majd setét estig tartá szalmázó szerszóval a hallgatókat. . . — hirdette látomásait és próféciáit — . . . de nagyobbára mindcsak a nemeseket s papokat insectálja vala szer-szóval a parasztság előtt; mellyért a nép igen hallgatja vala. . .”³⁰ A Hermányitól vett idézet jól mutatja, hogy olyan agitatív tevékenységről van szó a látomások előadásával, amely a parasztságnak a nemességgel, világi és papi hatalommal való szembefordulását célozta.

Közelebbi megvilágításban kell szólnunk a késő-barokk népies vízionárius irodalom társadalmi és politikai kérdéseiről, minthogy ezeknek rendkívül éles, haladó vonatkozásai kitűnnek a korabeli „szélcsendes” időszak irodalmi terméséből. A szatmári békét követően látszólagos nyugalmi állapot állt be, amely mögött azonban forrongás húzódott meg, s a kuruc hagyományok felelevenedése a parasztság mozgalmaiban valósult meg. A nemesi osztályok és az egyházak vezetői behódoltak a Habsburg-hatalomnak, s így a jobbágyság tömegek helyzetük-nél fogva majdnem hogy kizárólagos kifejezői voltak az idegen hatalom elleni tiltakozásnak és a szociális sérelmek elleni lázongásnak. Waldapfel József hasonló elvből kiindulva helyesen mutatott rá, hogy 1711 után a Rákóczi-emigráción kívül „csak a népköltészet visszhangozza továbbra is a harcok emlékét és újjáéledésük reményét”. Teljes biztonsággal terjeszthetjük ki viszont e megállapítást az általunk tárgyalt népies irodalomra is, mert e formában már barokká vált népies, vízionárius irodalomban a népköltészethez hasonló eszmeiséggel találjuk meg a nemzeti és társadalmi kérdések tükrözését.³¹

Míg a XVII. század eleji udvari-főúri barokk vízió (Nyéki Vörös Mátyás) a „sok pórt s koldust” juttatta a pokolra, és a „zászlósurakat” helyezhette „vigan” a mennybe;³² addig a XVIII. század első felére a protestáns barokk, népies víziókban teljességgel megfordul a helyzet, s itt egyértelműen a robotázó jobbágyok, „pórok” helyheztenek a mennyek orszá-

²⁸ KOMÁROMI ANDRÁS: Ugocsa Vármegye Levéltárából (Órás András). Századok. 1893. I. 27—40.; II. 114—122.

²⁹ LUKINICH IMRE: Ál-Rákócziak és a Rákóczi-kérdés a XVIII. században. Rákóczi-emlékkönyv, 393.—KÖPECZI BÉLA—VÁRKONYI ÁGNES: Rákóczi Ferenc. Bp. 1955. 380—382.

³⁰ Hermányi Dienes József: Emlékiratai. OSZK. Mikrofilmtára, FM. 048.; 11—26.

³¹ SPIRA GYÖRGY szerk. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon. BP. 1952. — Magyarország története, XVIII. század, VÖRÖS ANTAL-tól, Bp. 1964. 433—436. — WALDAPEL JÓZSEF: A magyar irodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1954. 16.

³² KLANICZAY TIBOR: A magyar barokk irodalom kialakulása. I. m. 390. — NYÉKI VÖRÖS MÁTYÁS: i. m. i. h.

gába. Néhol e jelképes vallási értelmezést is meghaladják ezek az írások, mert lázító, nyíltan nemesség-ellenes hangot ütnek meg. A népies irodalmiság tehát többet jelent, mint a korabeli társadalmi állapotok pusztá tükrözését. Aktív, a társadalmi mozgalmakba, paraszti felkelésekbe közvetlenül beavatkozó szerepe is nyilvánvaló.

A vallásos ideológiának misztikus, prófétikus, vízionárius formája már a kurucidőkben éreztette hatását, (Pl. Drábik M.) s most a század 30-tól 50-ig terjedő éveiben újólag haladó törekvések, sőt fegyveres felkelések ideológiai alátámasztója lett.³³ Az 1735-i békési-mezőtúri Péro-felkelés és az 1753-i hódmezővásárhelyi-mezőtúri Törő-Bujdosó-Pető-féle mozgalom kiváltó okai egyaránt visszavezethetők — társadalmi okok mellett — ugyanahhoz az eszmekörhöz, mint amelyek a népies víziókban egyidejűleg megtalálhatók. S mi több, egyáltalán nem tekinthető véletlennek, hogy a bemutatásra kerülő két protestáns prófétikus vízió közül az egyik 1735 körül, a másik pedig éppen 1753 körül, tehát a két felkelés időpontjában, ugyanazon a társadalmilag forrongó területen (Hódmezővásárhely, Kecskemét, Mezőtúr) keletkezett, illetőleg fejtette ki írásban vagy élőszóban konkrét agitatív hatását. Nem lehet az sem esetleges, hogy a vízióikról beszámoló szerzők, a „látók”, távoli helyekről éppen ekkortájt érkeztek meg az elégedetlen kuruckodó vidékek népéhez.

Az említett paraszti felkelések résztvevői túlnyomóan „a kálvinista, alávaló pásztor és szolganép” közül kerültek ki, akiknél a vallási, szociális és nemzeti sérelem a népi kurucság szellemét régi erejében megtartotta, s mint írta róluk a hivatalos vizsgálati jegyzőkönyv: „bódultan, tébolyodott elmével” törtek elnyomókra. Ezeknek körében volt alapja a tárgyalt víziós irodalom lázító tartalmának.³⁴ E paraszti mozgalmak szervezői, agitátorai sok esetben a már fent említett népi próféták, vallási vagy politikai okokból bűjdösök köréből kerültek ki. Ezeknek helyzete agitációs szempontból kedvező volt, s a víziós forma is szabadabb lehetőségeket adott, hogy a nép sérelmeit kifejezésre juttassák, ellenfeleiket pedig vádolják. Isteni küldetéstudatuk, víziói tanúsága ugyancsak fokozta hatásukat. Az előadásmód barokk esz-köztára, az igényesen kiépített és a népi felfogáshoz alakított elbeszélő forma (önéletrajz, látomás, prófécia együttese) megkülönböztetett figyelemben részesülhetett, lemásolt szövegeik népi olvasmányokká lettek.

A protestáns késő-barokk víziós irodalom jellegzetese magán hordja a hazai körülmények alakító hatását. Ugyanakkor nem elszigetelt jelenség, s szoros szálak fűzik azokhoz az Európában szerzte elterjedt népies barokk, kegyességi és apokaliptikus munkákhoz, amelyekben a vízionárius látásmód, az isteni közbeavatkozás mellőzhetetlen.³⁵ Ehhez az irodalomhoz a legfőbb inspiráló erőt és forrást a *Biblia* jelenései s próféciái képezik. Bizonyos vonatkozásokban a víziókkal élő, lélekelemző pietizmus behatolásának jegyei is megtalálhatók. Ami a *Bibliát* illeti, tárgyunk találónan kapcsolódik Engels megvilágításához, mely szerint a *Biblia Jelenések könyve* „éppen nem a leghomályosabb és a legtitokzatosabb, hanem a legegyszerűbb és a legvilágosabb könyve az *Újszövetségnek*”, mivel a különböző társadalmi ellentétek fejeződnek ki benne, és nem utolsósorban azért, mert ez a nép számára készen kapott lehetőség arra, „hogy azt kiegészítve tisztázza a nép gyermekének erkölcsi érzelmeit, ébressze erejének, jogának, szabadságának tudatára, felkeltse bátorságát és hazaszeretetét”. Az engelsi értelemben vett hazai „biblia kiegészítés” 1711 utáni példáit szövegeink érintik, most csak utalunk az egyik

³³ ESZE TAMÁS—VÁRKONYI ÁGNES: A Rákóczi hagyomány mozgósító szerepe a 18. sz.-ban. Idézett Spira Gy. szerkesztette kötet, 117—141.

³⁴ HADROVICS LÁSZLÓ—WELLMANN IMRE: Parasztmozgalmak a XVIII. században. Bp. 1951. 61—88. — WELLMANN IMRE: Az 1753-i alföldi parasztfelkelés. Idézett Spira Gy. szerkesztette tanulmánykötet, 141—209. — IVÁNYI EMMA: A Habsburg-állam és a klérus a parasztság viszonylagos vallásszabadsága ellen. Uo. 77—101.; 93.

³⁵ MANDRAU: i. m. 95. 156. — BÉLA SZENT-IVÁNYI: Der Pietismus in Ungarn. Ungarische Jahrbücher, 1937. 252—267. — FRANCIS BAR: Les Routes de l'autre Monde. Descendentes aux Enfers et Voyages dans l'au delà. Paris, 1946. — WHITE, ELLEN: Le colporteur évangéliste, Donmarie-les Lys, 1964. 25.

legismertebb fordulatra: „A Szentírás is mondja, hogy a Római birodalomnak el kell veszni.” Ez a formula e korban nem volt más, mint a Habsburg birodalomra egyértelműen aktualizált „bibliai jóvendölés”.³⁶

A népies barokk víziós irodalom áttekintését nem zárhatjuk le anélkül, hogy továbbélésére ne utaljunk. Az 1750-es évek után többször találkozunk még a barokk látomáskultusz igényeihez alkalmazott munkákkal. 1782-ből maradt fenn pl. egy „prófécia”, melyet címe szerint „álom közben látott egy Francia”.³⁷ 1786-ban ponyvafüzetet szenteltek Philibertus barokkizált látomásának felelevenítésére stb. — és se szeri, se száma a XIX. századi ponyva víziós darabjainak. Hogy mennyire beivódott a népi felfogásba a barokk népies látomási irodalom, mutatja, hogy a paraszti vallási rajongók vagy népi elbeszélők a XX. századig megőrizték ennek kétségtelen jeleit. Csak megemlítjük Frankovits Mihály XIX. századi vallási mozgalmát, mely ugyancsak felhasználta a barokkizált víziókat. A folklórba jutott, barokkban fogant túlvilági látomások is nagyszámúak. Bálint Sándor bőségesen sorol fel ilyeneket.³⁸ Ortutay Gyula mesélőjének, Fedics Mihálynak látásai közismertek, melyekben a népies barokk hagyománya, a paraszti hiedelemvilágnak és a tételes vallásosságnak szép együttese található meg.³⁹

A víziós irodalom XVIII. századi alakulásának áttekintése után a következőkben vázlatosan bemutatunk két ismeretlen, tárgykörünket közelebbről megvilágító munkát.

III. KÉSŐ-BAROKK PROTESTÁNS NÉPIES LÁTOMÁSOK

1. Gál József napló-víziói

A fentiekben tárgyalt irodalmiság tipikus alkotása Gál József kecskeméti gulyásnak *Látásai (Naplója és játumai)*. Felkutatott kéziratok példányai szétnyírtak, agyonolvasottak. Nyilván látszik rajtuk, hogy „népszerű” olvasmányok lehettek. Viszonylag nagy példányszámban maradt ránk (hét darab), s az ország legkülönbözőbb helyeiről kerültek elő, ami elterjedtségüket mutatja. Átlagosan 50–200 lap terjedelmű XVIII. századi másolatok az 1740 táján készült eredetiről.⁴⁰ A szakirodalom még nem foglalkozott e munkával. Egy-egy alkalmasszerűen kézbe került példány alapján többen felfigyeltek rá, de lényegében ismeretlenségben maradt.⁴¹

Gál József munkáját az alábbiakban ismertetjük röviden. — Két eseménysor áll előttünk: Az egyikben a szerző és látó életrajzi eseményeinek e világi, nagyon is reális bemutatását kapjuk; míg a másodikban a túlvilági, csodás látomások előadása kerül sorra.

Az első eseménysor (kerettörténet) a korabeli önéletírások szokott eljárását követi. „Én Gál József Egerben születtem e világra... stb., indul az életrajz. Kiemeli, hogy apja Gál

³⁶ MARX—ENGELS: i. m. A Bibliáról, 250., A német népkönyvekről, 331.

³⁷ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Oct. Hung. 370.

³⁸ BÁLINT SÁNDOR: Egy magyar szeptember. Bp. é. n. 16.

³⁹ FEDICS MIHÁLY: Jézus jelenése. — ... mondása alapján lejegyezte ORTUTAY GYULA. 1936. — ORTUTAY GYULA: Fedics Mihály mesél. Bp. 1940. Bevezetés.

⁴⁰ A kéziratok példányok az alábbi helyeken és jelzésekkel találhatók: 1. Székelyudvarhelyi Kollégium példánya. 250. l.; 1773-ban másolták; M. s. 1117. sz. — 2. M. Néprajzi Múzeum példánya. 141. l.; XVIII. sz.-i másolat, EA. 001129. sz. — 3. Ráday-Levélár példánya. 100. l. Közel egykorú másolat, 1. 498.; 754. sz. — 4. Sárospataki Kollégium példánya. 22. l. XVIII. sz.-i másolat, Ms. 49. sz. — 5. Solti Ref. Egyházmegye példánya. (Ráday-Levélár) 22. l. Adorján József földmives másolta. XVIII. sz.-i kézirat., 0.305. sz. — 6. Nagyenyedi Kollégium példánya. 60. l. Illusztrált szövegét Sz. Gy. másolta 1773-ban. Ms. 24. sz. — 7. Országos Levélár példánya. Birósági jegyzőkönyvekhez csatolva, Hivatalos tollbamondás alapján, 1750-ből. M. Kancelláriai Levélár Litt. Cons. Loc. 1751. N°. 11.

⁴¹ DÉZSI LAJOS: Szécsi János látomásainak kiadása kapcsán említi, i. m. ItK. 1915. 439. és 1904. 3. — HARSÁNYI ISTVÁN (Adalékok ...) és CSÁJI PÁL (Gál József parasztevangelizátor) kéziratban maradt munkáikban foglalkoztak vele néprajzi, illetőleg egyháztörténeti szempontból. (Néprajzi Múzeum E. A. 2587.; ill. Ráday-Levélár 0.383.)

Márton „a kurucz világkor a veres inges katonáknak kapitánya” volt, majd részletesen, adatszerűen beszámol sorsának alakulásáról. Egerből különböző helyek bejárása után jött Kecskemétre, ahol mint pásztor, béres, gulyás szolgált megnevezett helyeken. Hangsúlyozza, hogy katolikus hitben született, sokat betegeskedő, írástudatlan, egyszerű szegény ember. De 27 éves korában 1734-ben rendkívüli esemény történik vele; víziót lát. Érdekes, hogy a látomások előtti életeseményeit nagy bőséggel, naplószerűen adja elő. Helyzetképet fest és megokolást ad: a gulyalegelőn — munkája végeztével — kunyhójába tért pihenni, s nem utolsósorban imádkozni, felkészülni a másnapra előírt gyónásra. Előre fél ettől: „az Páter Jeremiás Köteles elejibe megyek, ki meg fogja kérdezni, hogy hányszor feküdtem le imádság nélkül. . . meg fog pirongatni, — 'mert igen hívek vagytok a gonoszra a jóra pedig restek, . . . lám, a mezei embert soha nem erőltetjük, csak egy Miatyánkra, és mégis'. . .” Ekkor érkezik hozzá egy református deák, Szana János, akivel hitvitába elegyedik. Most még „fattyú vallásnak” tartja a református hitet. Magára maradva „igen sokat” gondolkodik a hallottakon. Elmékedései közben egyszer csak „egész teste elhanyatlott és nagy világosság körülülvette”, a vízió megkezdődött.⁴²

Maga a vízió, az előző rész egyszerű tényszerűségével szemben igen pompázatos. A hosszasan ecsetelt túlvilági látomás lényege, hogy az égi seregek, majd a föld lakóinak seregei színjátékszerű elrendezésben az égi „Király” (Jézus) elé vonulnak, hogy tiszteljék, dicsőítsék. Krisztus király azonban méltó okból látványos harcot indít a seregek között, és a harcban legyőzti azt a „nagy dicsekedő” földi sereget, amely „saskeselő” címereket visel. (Nyilván a Habsburg-katolikus tábornok jelképezi ezzel.) Ekkor ebből a legyőzött, elűzött seregből kilép egy ember (Gál József maga), s az „égi Királyhoz” közeledne. De elfogják, „békóba verik, megtömlőczözik”. Nem nézheti azonban ezt a „Dicső Király,” s „elparancsol egy angyalt, hogy azt az embert csodálatosan megszabadítsa.” Az „álnokság és gonoszság cselekedőitől” így megszabadulva a mennyei csodák szakadatlan részese lesz. „Égi tanítók” tanítják az igaz hitre, hogy utána új hitének prófétikus hirdetésével megbízva, a „sok nyomorúsággal teli életre” visszabocsátassák. Három akadályon kell átvergődnie a földig: a „piszkos,” „zavaros” és a „kristálytisza” vizeken.

A vízió végével folytatódik a kerettörténet. Gál József megtudja „pajtásaitól”, hogy két nap, két éjjel „félholt állapotban” volt. Csodálatos látásait rendre „előbeszélé”. Mindenki csodálja azokat. Hivatalos magyarázatért először a katolikus papokhoz fordul. Egy „tisztelendő Páter Franciskánus estvélig beszélteté. . . de csak hitegeté, és semmi vigasztalást nem tudott adni nagy szorgalmatos dolgainak miatta”. A „szürke barátok olasz gargyiánja” azonban — átlátva már a helyzetet — így fenyegette meg: — „Huntzfut, mindjárt vasra veretlek, küldetlek Vácra a Püspökhöz. . .” Ezek után a református „papi személyeket” keresi fel. „Ölvödi András kecskeméti öreg kálvinista predikátor félelmében a Váczi püspöktől” Kőrösre utasítja az egyháztanáchoz s Helmetzi István superintendenshez. Itt nagy szívélyesen fogadják: „A tanácsban egész napestig sem nem ettek, sem nem ittak, csak az ő beszédét hallgatták.” Méltónak is találták, hogy reformátussá legyen, s „félelem nélkül” feladták részére az úrvacsorát 1735 tavaszán. Ettől kezdve mindenütt hirdeti látásait a nép között, amíg csak egy „pápista esperes” el nem fogatja, s „vasba veretvén. . . négy plébánossal két hétig minden látását leirattya és Egerbe viteti tömlőcbe”. Itt kilenc hónapig fogva tartják, „nem kevésbé rémítették és kényszerítették”, de ő „sokszor, sok papok és urak előtt híven predikálotta látásait. . . majd egy hétig tartván beszéde”. Nagy disputát folytat a katolikus „papi fejedelmekkel”, minnek hatására a főpapok — püspök, vikárius stb — is megínognak „pápista” hitükben, s Gál szabadon hirdeti tovább látásait.

A vázlatból kitűnik, hogy protestáns propagandisztikus célokat szolgál ez az írás. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy a kerettörténet nem teljesen légből kapott. Gál József kecs-

⁴² Idézetek a székelyudvarhelyi példányból. A továbbiakban felhasználjuk a többi feldsorolt, rendelkezésünkre állt példányokat is.

keméti gulyás, később látásainak hirdetője — népi próféta — valóban élő személy volt, az Országos Levéltár kancelláriai anyaga megőrizte hiteles élettörténetét.⁴³ Mert nemcsak az egyházi hatóságokkal gyűlt meg a baja, de az állami szervek is felfigyeltek tevékenységére. Sőt! A fennmaradt hivatalos iratokból megtudjuk, hogy Gál 1750-ben — hamis igazolvánnyal — Tolna megyében „izgatott a hiszékeny paraszti nép között”, s ezért a simontornyai bíróság mint „apostátát és impostort” letartóztatta, jegyzőkönyvbe vétetve adatait, látásait és vallomását. A bíróság egy évi börtönre ítélte „mindennapos kenyéren és vízen éléssel”. Kiszabadulásáig — mint a Helytartótanácsnak küldött jelentés megállapítja — „hosszas sanyargatása jó eredményre vezetett”, mert visszatért a katolikus vallásra, s remélhetőnek látták, hogy ezentúl nem „merészel” terjeszteni „kitalált és hamis” magyarázatait. (Valóban, ezekről az eseményekről szövegeink már mit sem tudnak.) A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy a Gál vízióiban szereplő főbb életrajzi és egyéb adatok hitelesek, az említett személyek valóban kortársai voltak stb. Részletekben azonban a szerző érdekeinek megfelelően hatásos kiegészítéseket alkalmazott: ügyes alakítgatásokat hajtott végre. Vizsgált szövegeinkben tehát valódi és fiktív elemek variálódnak.

Minket érdeklő országjáró, agitatív tevékenysége a látást követően 1734 és 1750 között — bebörtönöztetéséig — zajlott le. Vízióinak magyarázatával nagy tömeghatása volt, amit előbb csak élőszóban, később már kézírásos másolatokban ért el. Valószínű, hogy a szövegrögzítés hallomás után történt; valamelyik bujdosó deák vagy prédikátor jegyezte le a sokszoros előadás után élőszóban már kialakult szöveget. Az írástudatlan Gálnak jó kapcsolatai voltak kora írástudóihoz; ezek működtek közre látásainak magyarázatában is. Bíróság előtti vallomásában előadta, hogy országjárásakor a prédikátorokat kereste fel, s egyiknél „két-három napig, másutt egy hétig is megmaradt, s azon alkalmatossággal az egybegyűlt népnek látásait beszélette”. Vándorló deákokkal gyakran együtt kóborolt, például hamis igazolványát is „némely pataki bujdosó deák kopiálta”. Egészében azonban az írás nem szakad el az alsóbb néposztály felfogásától, sőt nagyon tudatosan őrzi azt, megtartva az egyéni ízeket is. (A bíróság előtti kihallgatáskor hivatalosan lejegyeztetett „látások” szövege mutatja, hogy a terjesztett példányok hűségesen igazodnak Gál „hitelesített” szavaihoz.)

Gál József „írásának” nagy része önéletrajzi munkának fogható fel, joggal nevezhetnénk az első magyar népi emlékirásnak. Népi alak élettörténete, népi hallgatók, illetőleg olvasók számára. S mint ilyen, a kor átlagszínvonalán áll. Igaz, hogy már a középkori vízió jellegzetessége volt, hogy magát a látomást rövid kerettörténettel vette körül (pl. Oénus nevű vitéz feslett élettörténete Szent Patrik históriájában), de itt többről van szó: részben a XVII. század nemesi-barokk emlékirásainak behatolása jelentkezik a népi kultúrában; másrésztben a nép realitásigénye elégitődik ki, a víziók ellensúlyaként, s a nép életkörülményeit elemző részekkel hitelesítő szerepet játszik a „csodához”. Egy rendkívül izgalmas eseményeket megért, egyszerű embernek életéről és tevékenységéről kapunk képet. Népi észjáráshoz és élettapasztalathoz igazodó epizódyszerű kitérők is nagy számban találhatók benne. A földi eseményisor — a víziótól függetlenül is — feltétlenül lekötötte a népi olvasó vagy hallgató érdeklődését. A munka kimeríti a korábbi emlékirások (napló, diárium) ismérveit, s nem ok nélkül több példány „napló”-nak is nevezi. Még az égi jelenetekbe is beékelődik a látó élettörténetének párhuzama, s a víziókról is mintegy a csodálatos eseményben résztvevő naplóíró számol be. De míg a szokványos emlékezőírások inkább csak a pusztá megörökítés céljából jöttek létre, vagy az utódoknak akartak tanulságot, igazolásul szolgálni, addig ez a napló tevékeny, agitatív szerepet is betöltött. Van ezenkívül bizonyos párhuzam a nemesi emlékirás víziókat felhasználó gyakorlata és ennek népies változata között, itt azonban a vízió kerete — a nép

⁴³ Országos Levéltár, M. Kancelláriai Lt. Litt. Cons. Loc. 1751. N°. 11.: Gál József vallomása a törvényszék előtt Simontornyán. 1750. március 5. — 1751. N°. 101.: Tolna megye felterjesztése a Helytartótanácsnak Gál ügyében. 1751. jan. 12. (E levéltári anyagra Csáji Pál hívta fel a figyelmemet.)

immár barokkos csodaváró hitének is megfelelően — középponti helyet kap. Kétségtelennek látszik, noha hogy az írás a látomások műfaji családjába tartozik, az önéletírások bevett gyakorlata is nagymértékben nyomot hagyott rajta.

A látomások különálló egysége tárgyánál fogva is hűen tükrözi a késő barokk szemléletét. Nemcsak a víziót, de a naplószerű részekkel együttvett teljes munkát is éppen a barokk stílus alapvető jegyei fogják össze. Ilyen értelemben legszembetűnőbb tulajdonsága, hogy a barokk irracionális nagyratörő monumentális jegyei rendszeresen kibékíthetetlen ellentétben, de állandó kölcsönhatásban vannak a részletek túlzott egyszerűségével. A barokk ünnepi pompa-világa ütközik össze a hétköznapi népi valóságával.

Először a csodás, ünnepélyes, elkápráztató képek ragadják meg az olvasót: „Napkelet-ről láték egy nagy dicsőséges királyt megindulni ama huszonnégy vénekkel és négy lelkes állatokkal s tizenkét Szerafin angyalokkal, kiknek hat-hat szárnyaik valának...” jellemzi a tökéletesen kerek, az irrealitás ellenére is biztonságot érzető, nagyarányú kompozíció. (A négy világtájról egyszerre vonuló négy seregnek — az egész emberiségnek — jelképes felvonultatása, a tömegek többrendbeli impozáns, teatrális mozgatása az égi király előtt, a seregek harca stb.) Minden cselekmény, minden mozgás a „király” irányítása alá van rendelve, a legnagyobbaktól a legkisebbekig minden a vízió központi célját, az Isten mindenhatóságát, az emberiség és az ember sorsát meghatározó hatalmat szuggeralja. — A látomás alakjainak ember felettivé formálása („DICSŐ KIRÁLY”, „pompás, tizenkét papi fejedelmek”, a „tűzlángban tündöklő égi tanítók” stb.), továbbá a fenséges égi szövegek patosza, a túlvilági tájak titokzatossága egyaránt a barokk méltóság és nagyság érzékeltetését adják.

A másik pólus, ami a vízió belől is megnyilatkozik, a kisszerű részleteknek realitáshoz közelálló ábrázolása. A naplószerű anyag túlnyomóan ilyenekből áll. Érdekesen szemlélteti ezt az ábrázolási módot a víziót közvetlenül megelőző rész. Aprólékos precizitással kapunk képet egy alföldi gulyás életének pillanatokra lebontott szakaszáról: „... elme a maga kunyhójába, tüzet rakván, igen sokat gondolkodik... — ismétlen gondol Páter Kőteles Jeremiásra és intelmeire — egyik kezével imádkozik, másik kezével szalmát vet a tűzre. Fohász-kodási után veté kezét a süvegére, hogy fejbe tegye, de fejbe nem teheté, mert mikor jobb kezében tartaná, egész teste elhanyaglott, s nagy világosság környülvette.” — S kontraszként máris az égi jelenet teljes monumentalitásának leírása kezdődik. — Végsőkéig feszített ellentét található mind a két oldalon: a szegénynél szegényebb gulyáslegény, az alföldi pusztaságban, egyedül az éjszaka sötétjében süvegének elhelyezésével bibelődik, rozszant kunyhójában, amikor a vízió hirtelen ellenpólus gyanánt a mindenség urát állítja elének égi és földi seregektől körülveve, mennyei fényben és pompában a világ sorát döntve el. Ez utóbbi irreális, méltóságteli képzetvilág ellentétben van ugyan a részletek vaskosabb realizmusával, de mégis hatást-keltően összefér vele. A kettő kiegészíti egymást, jóllehet a feszültség érzése megmarad.

A barokk alapvető vonása az ész számára elfogadhatatlan jelenségek elhitethetőség tétele, azáltal, hogy annak jónéhány elemét „reális” ábrázolásban adja elő. Ez a megoldás a vízió-részben is megtalálható; így írja le pl. Krisztus két előljárójának alakját: „Bokáig való fehér ruhában voltak, ruhájuknak színe, mint az hó, egy időbeli mind a kettő, hajaik mind a kettőnek vállukig érő, fényes mint az tűzláng.” E példában még az égi fenségeshez igazodott a realitás igénye, általában azonban — mint népies barokk sajátosság — inkább a primitívebb, pórias egyszerűség alkalmazása áll szemben a kifinomult irrealitással. Jó példa erre, ahogy a látomáson belül a földi valóság képei is megjelennek: A nagyfényességű monumentális égi jelenetben egyszer csak földi mivoltában tűnik fel a látó személye, akiért nyomban „négy fegyveres embert küldének, kik megfogák megkötözzék, békóba verik és megtömlöczik”.

Ez utóbbi jelenet egyébként felhívja a figyelmet a barokk ama gyakran használt megoldására, hogy az irracionális szemléletnek a reális földi élet célkitűzéseit, megvalósulását kell magába foglalnia. Íme a példa: A látomásban aktívan résztvevő Gál József már a vízióban elpártol a „dicsekedő seregtől,” s ezért tömlőcbe vetik stb., de az „igaz király” megszabadítja.

Ennek az eseménysornak tükörképe ismétlődik meg a földi valóságban, amint erről agitativ céllal a naplórészekben beszámol: elhagyja a katolikus vallást, amiért üldözik, tömlöcözik, de Isten meg fogja szabadítani.

Úgy tűnik szövegünkben, hogy a hitnek és az értelemnek, a vízióknak és valóságnak barokk összeegyeztetése népies alapon sokkal inkább kiélezi az ellentéteket; eltúlozza a csodás elemek láttatását, de azt egyidejűleg az értelem ellenőrizhetőbb, világosabb, sőt egészen egyszerű tényezőivel egészíti ki. Innen fakad a munkán végighúzódnó valódi egyszerűnek és a valószínűtlen fenségesnek szembeötlő párhuzama.⁴⁴

Szívesen él a szerző a barokk dekoratív, festői elemek alkalmazásával a víziós részekben, de túlzásba nem merül, s egybeültetve kerülni látszik. Nem jellemző rá a katolikus népies barokk túlszínezett világa. Ki kell emelnünk az égi természet ábrázolásában a túlvilágot körülvevő „víz-tenger-folyó” bemutatását, mely motívum a barokk lélek közismert adekvát megfelelője: „Irtóztató csúnya, sáros, zavaros vizeket értem először, mely ajkamig ér vala; nehezen általmenék azon. Másodszor érek olyan zavaros vizet, de mégsem volt szintén olyan rút, mind az első, amely is vala torkig. Harmadszor, utószor, végezetre egy kimondhatatlan szép, tiszta patakon köllött általmennem; a víznek tekintete, mind a kristál; ezen általmentem, hármát léptem a partjára. . .”⁴⁵ Mellékesen — szerzőnk konkrétan elárul valamit a korabeli, már barokkizált, népies ízlésről, így nyilatkozván: „A protestáns templom nem tetszett, mert ceremónia nélkül való volt.”

Részletes elemzést érdemelne a *Biblia*, különösen a *Jelenések könyve* és a *prófécia*k. Az innen származó hatás igen erős. Ahol megfelelő bibliai szöveg rendelkezésre áll a látomás-szerzőnek, ott feltétlen követéssel vagy alkalmazással állunk szemben. Másutt stílusában tart meg jónéhány vonást, mely az ódonabb, méltóságteljesebb színek adja. Gál vallási nézetei közel állnak a reformáció harcos elveihez, de néhol öntudatlanul a pietizmus nyomai is felbukkannak. Így ír például egy helyen: „Azt tartják rólam némelyek, hogy enciánus vagyok, mert csak azt tartom, amit a lélek sugároly.”

Gál József vallási célzatú írása alkalmas volt az alföldi jobbágyság politikai és szociális elégedetlenségének kifejezésére és az arra való visszahatásra is. Nem lehet véletlen, hogy éppen 1734–1735-ben kezdődött meg a látások hirdetése, amikor a környék paraszt népe a vallási, politikai forrongások egyik nagy krízisében esett át, amikor ezen a vidéken a Péro-féle fegyveres felkelésre került sor. Gál József agitációs tevékenységével feltétlenül növelte azt a feszültséget, amely a világi Habsburg-hatalom mellett álló katolikus egyház és a protestáns népi kurucság között fennállt, és amelyből egyenes szálat vezettek a parasztság forradalmi megmozdulásához. Szövegünk leginkább a vallási köntös alatti politikai értelmezésekkel él. Ilyen az egész koncepcióban a „nagy dicsekedő, saskeselő címerű sereg” (ti. a katolikusok és a Habsburg-hatalom) többrendbeli kritikai elemzése, végül a jövődőlés szerint megsemmisítettése. Az ilyenféle utalások, párhuzamok a korban közismertek és egyértelműek voltak, különösen ha még bő szóval a nép igénye szerint magyarázzák is: „támadnak olyan kegyetlenek, kik tüzzel és vassal, láncsal és nyomorúsággal, lelkiismereten való uralkodással” élnek alattvalóikon, de „isten tartja őket a nagy ítéletre”. Politikai és társadalmi céljainak agitativ kifejezésére egyéb eszközei is voltak: pl. többek között gyakori hivatkozásai „az alacsony, nyomorult, tudatlan emberek kiválasztottságára”, a Rákóczi-szabadságharc emlékére, a „veresinges kuruc katonák”-ra stb.

⁴⁴ A népi, paraszti víziók általános jellegzetessége az élet valóságának szembehelyezése a túlvilági rendkívülivel. Fedics Mihály pl. így írja le a „látott” isteni személyeket: „Ugyanolyan alakban vótak, mint a földi nép, csakhogy fényességben vótak” (Fedics M.: Jézus jeleneése i. m. i. h.).

⁴⁵ Vö.: ANGYAL ENDRE: Magyar barokk költők. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1938. 320–354. JEAN ROUSSET: La littérature de l'âge baroque. Paris, 1953. 142–161. — Hasonlóképp elemzik a víz, tenger motívumot.

Két, barokkba illeszkedő reneszánsz jelenségről szólunk a továbbiakban. E témakört általánosságban fent már érintettük. Itt elég, ha csak kiemeljük először, hogy Gál agitativ érvelése és előadásmódja híven őrizi a XVI. századi reformáció több, közismert kifejező formáját. Legszembetűnőbb a párbeszédes jelenetek disputaszerű alkalmazása. Lássunk egy példát, amikor a Sztárai Mihály-féle hitvita-dráma csaknem korhű elemei bukkannak elő: Miután szerzőnket, „Józsefet” Egerben bebörtönözték, „tizenkét papi-személyek”, élükön a katolikus püspökkel kihallgatják, és ilyen párbeszédre kerül sor. „Püspök: ugye te József, olyan papok voltak a te tanítóid (ti. a látomásban) mind mi vagyunk? József: nem, mert predikátorok voltak. Püspök: ugye ilyen pilis volt a fejeken, mint nekem vagyon? József: nem láttam és nem is volt. Püspök: ugye ilyen kereszt volt a mellyeken, mint nekem van? József: semmi kereszt nem volt, sem a mellyeken, sem asztalukon. Püspök: ugye misemondó ruha volt rajtok? József: semmi formája nem volt, hanem csak hosszú papi ruha volt rajtuk.” — Folytatódik a párbeszéd a szokványos disputa-témákról, végül is a „tizenkét papi személyek” egyre inkább elbizonytalanodnak József szavára, majd meggyőzve így nyilatkoznak: „Jaj nekünk, ha ezek igazak”. „Jaj nekünk, ha ezek így vannak”. El is hagyják már a főpapok egyházukat, ha tehetnék. A püspök maga kinyilatkoztatja: „Te bizony jól jártál, mert mind tested, mind lelked megszabadult a fogságból. Én is lelkemmel kimentem már, de testemmel itt vagyok még, mert ezt a vallást fegyverrel őrzik, akár jó, akár gonosz. Holtig meg kell maradnom, mert ki nem mehetek.” — E kihallgatás-disputa jól mutatja a párbeszédek ügyes, gyakorlatot feltételező alkalmazását, a vitázók céltudatos, sikerült jellemzését. Röviden rá kell mutatnunk a protestáns iskoladramák feltételelezhető hatására is: Még kisebb protestáns iskolák is éltek a „komédiátskák tsinálásának” gyakorlatával, és e közkeletű darabokba szívesen iktattak be dramatizált vitákat, disputákat, perlekedéseket. Ilyeneknek ismerete minden bizonnyal befolyásolhatta szövegünk létrejöttét.⁴⁶

Már az idézett részletből is utalhatunk a másik reneszánsz jelenségre: arra a vidám, szatirikus, népi burleszkre emlékeztető hangra, amely a barokknak csak átvett sajátossága. A negatív (katolikus) figurák ábrázolásában mindig ezt a sokszor komikumba torkolló megoldást találjuk. Ilyen például „Páter Jeremiás Köteles gargyián” alakja, akire ismételtén visszatér a szerző, s tetteit, mondásait egyenesen a népi szórakoztatás, nevetetés, eszközünek tekinti. (Pl. a páter hirdeti: „imádkozzál és dolgozzál”. Nosza Gál megfogadja a szót: „egyik kezével imádkozik, másik kezével szalmát vet a tűzre” stb.)

Az elemzett munkának évtizedek alatt több szövegváltozata alakult ki. Olyan népi olvasmánnyá vált, amelynek szélesebb körben másoló és alakító gyakorlata jött létre. Az igény szinte ponyvai mennyiségben elégűlhetett ki, lehetőlt egészen a népi írás-tudás szintjéig, melynek bizonyítéka egy 1740-től 1759-ig vezetett paraszti napló. *Gazda-ember mindenekönyve*,⁴⁷ ahol Gál látásainak csupán a lényegre koncentrált rövid változata található meg. Kedvelt olvasmány lehetett. A paraszti nép érdeklődését, kíváncsiságát valószínűleg a látomás barokkizált csodája és a protestáns népi érdekeknek megfelelő eszmekör kelthette fel. Emellett a népi olvasó vagy hallgató nem utolsósorban a mesét — egy népi alak fordulatos élettörténetét — is kereste s találta meg a munkában. Íme, az önéletrajz egyik olvasott formája és egyben elnépiesedésének első megnyilvánulása. — Helyenként észrevehető már a népies ponyva eszközeinek belejátszása; mint pl. a nép ámulására számottartó égi-földi szenzáció, a tanulatlan népi alak túlhíresítése (püspök, vikárius eszén túljáró gulyás) stb.

E munkával közel került egymáshoz a népi olvasmányigény és az irodalmibb ízlés. Mindez a késő-barokk jegyében történt meg. Az átalakulás, a szöveg nyelvi anyagában is jelentős változást hozott. Nem a XVIII. század eleji népi nyelvnek rögzítése található benne,

⁴⁶ HERMÁNYI DIENES JÓZSEF: Emlékiratai, i. m. 6/b. 1. — KARDOS TIBOR szerk.: Régi Magyar Drámai Emlékek, Bp. 1960. Bevezetők, DÖMÖTÖR TEKLA megerősítő sorai: 226.

⁴⁷ Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár Györffy István anyaga.

mert az írásbafoglalás műveltebb közreműködőktől ered. De kétségtelen, hogy itt az alsóbb és felsőbb társadalmi rétegek nyelvkincse rendkívüli közelségbe került egymáshoz, s erősen áthatották egymást. Némely alkalommal meglepő a kifejezésbeli választékosága és nyelvi igényessége: pl. „Tűzlángban tündöklő égi tanítók” stb. Mindent összevetve, máig élvezhető stílusban valóban népszerű irodalmi olvasmányt tudott nyújtani korának.

2. Schultz György lélekelemző vízió-próféciája]

Gál József „fátumai”-hoz sokban hasonló, de lényeges kérdésekben attól eltérő, kéziratban maradt munka Schultz (Scholtz) György (Fredericus Georg, Schultz), állítólagos gombkötő mesterlegény írása. Ez a munka ugyancsak kedvelt népi olvasmány lehetett korában, mert számos, sokat forgatott másolata maradt fenn kéziratállományunkban.⁴⁸ A kézirat címe röviden *Hetedik Trombita* (Két tsudálatos lelki látásai egy szegény nyomorult mindazonáltal az ördögnek köteleiből megszabadult iffyunak). A szövegek legkorábbi másolatai 1752-ből valók. Az eredeti a szöveg tanúsága szerint 1751-ben jött létre. Igen terjedelmes munka; a teljes változatok 248, illetőleg 362 negyedréti lapot foglalnak el. A szakirodalom ez ideig nem vett tudomást róla.⁴⁹

Az írás tartalma hármas tagozódású. Egyik részben önéletírászerű munka, a másik részben a vízió megörökítése s harmadrészt próféciák és tanítások hirdetése.

Az *önéletrajzi* részekben aprólékos gonddal ismerteti életét, életkörülményeit és lelki-világát: „Nemzetségemre nézve német nemzetből származtam, felső Magyarországon, Szepes Vármegyében, Késmárk királyi kults városban születtem e világra. . . az én édesanyámat elvette az Úr, minek előtte megismertem volna. . . Atyám pedig rossz gondolatokkal volt felőlem, mivel semmi olyat nem tapasztalt bennem, ami az ő természetéhez hasonló lett volna.” Atyja és mostohaanyja „tehetséges emberek” voltak ugyan, de nem sokat törődtek a gyenge, beteges gyermekkel: „Az ebeknek is jobb dolguk volt az én atyám házában, mint énnekem. Sokszor áztattam könnyhullatásaimmal kenyeremet, melyet énnékem zugódoással adtak. . . Lelkemre nézve hősziámos voltam, mert a lélek vetett engemet sokszor a tűzbe, sokszor a vízbe. . . Utálatos voltam az én atyámfiainál is, akik, ha láttak az utcán járni elkerültek, mert ők szégyenlettek énvelem beszélni is, és ha az ő háza felé láttak menni, bétsápták az ajtót énelőttem, néhányszor ki is hajtottak a házból, mint valami utálatos ebet.” — Mostoha helyzetéből szabadulni akarván tizenégy éves korában a „gombkötő mesterségre adta magát”. Helyzete azonban itt sem javult: „Soha nem látván egy örvendetes órát. . . kietlen pusztákban, erdőkben és sötét völgyekben kerestem vígasztalást.” „Bújdósó élete” kezdődött meg ezzel. Eközben szörnyű betegségbe esett: „ahogy a tizenharmadik esztendőm elértém volna, reámrohant az ördög. . . és megveré egész testemet és lelkemet úgy, hogy semmi épség nem maradt bennem.” Betegségét követően a vallási témakör kezd áthatni írását. Nevelkedése szerint az „Augusztána Konfesszióhoz” vallotta magát, de csakhamar reformátussá lett. „Sokszor kételkedtem az én vallásomban, sokszor kedvem telt a reformátusoknál, mivel tisztább tudományt tapasztaltam ezek körül.” 1751-ben — 19 éves lehetett, amikor Debrecenből

⁴⁸ A kéziratok az alábbi helyeken és jelzésekkel találhatók: 1—3. Az Országos Széchényi Könyvtárban három példány: Quart. Hung. 322., 323., 3168.; — 4—5. Az MTA Kézirattárban két példány: 384. I. II., 622. III. IV. — 6—7. A Ráday-Levéltárban két példány: 19. 282., 1.511. — 8. A Sárospataki Kollégiumban egy példány: Ms. 140. — 9. A Pozsonyi Evangélikus Liceum Könyvtárban: Jeszenák-hagyaték 211.

⁴⁹ Két másoló nevét tudjuk meg a szövegből: Négyesi Szepesi Ferencét és Csetneki Györgyét, akik egybehangzóan 1752-ben Miskolcon végezték el a másolást. Schultz munkáját ilyen címekkel is emlegetik: György próféta látásai, A gombkötő írása, Gyurka próféta élete és álma stb. — Csúpán HARSÁNYI ISTVÁN kéziratban maradt munkája foglalkozott a művel néprajzi szempontból. I. m. Néprajzi Múzeum E. A. 2587. sz.-ú kézirat.

„Hold Mező Vásárhelyre” ment. Ekkor „az Úr megelevenített engemet, és két tsudálatos látásokban megmutatta nekem az ő akaratját”.⁵⁰

A *Látomások* két részre tagozódnak: a „pokolbéli látásra” és „Isten országának látására”. Mindezt azonban kusza bonyolultságban adja elő, mert célja a két tábor egymás elleni harcának bemutatása. — A vízió a rendkívüli esemény érzékeltetésével, a bibliai próféta tudat hangnemében indul: „Én György lélekben valék elragadtatva, láték egy nagy kösziklát, és a kösziklának tetején egy nagy világosságot. . . felemelém szemeimet, de az én szemeim erőtlének valának annak megtekintésére.” A látvány után valamiféle „nagy forgószél”-hez hasonló erő ragadja el a „pokolnak mélységéhez”, mely „rettenetes és irtóztató vala, s majd elolvadtott vala az én szívem. . . rettenetes nagy ordítást, sírást-rívást, fogaknak tsikorgatását hallék és igen iszonyú bűdösséget éreztem vala körös-körül. . . óh vajha leírhatnám annak rettenetes-ségét és iszonyatosságát.” — A pokol borzalmainak leírását követően az égi seregeknek és a pokol erőinek nagy küzdelme bontakozik ki előttünk teátrális ábrázolásban: „látám a mélységből a pokolbéli sárkányt kijönni, az ő átkozott seregeivel egyetemben, kik tusakodnak vala és tábort állítottak Sion vára ellen. . . És parancsolván Lucifer a pokolbéli seregeknek, hogy várost építsenek a földön. Építettek vala egy nagy várost, mely Babilonnak nevezeték. . .” Babilon Lucifertől választott királya pedig „országolni” kezdett „báránybőrbe bűjt szolgálóival” egyetemben, s az emberek vesztére törtek, végső veszedelemre juttatva azokat: „Láték e veszedelemnek útján járni sok hatalmasokat, királyokat, fejedelmeket, szolgálkat, szabadosokat, kicsinyeket és nagyokat. . .” Ők azonban nem látják veszedelmes helyzetüket, mert Lucifer szolgálai „a mélység körül dobokkal, sípokkal és mindennemű vidámító szerszámokkal” elterelik figyelmüket. „Midőn ily nagy veszedelmet láték, igen szomorodott lelkem és igen sírok vala. . . de imé hirtelen felmegyen vala a nap és imé világosság lőn az egész földön, minden ember látja, hogy ők lőnek a ragadozó farkasok, és kitérnek vala a veszedelemnek útjából. . . az Úr tüzet bocsát vala, és megemészté Babilont. . . én láttam a pokolbéli sárkányt megköttöztetni és a mélységbe vettetni. . . látám az Úrnak ditsőségét.” — A továbbiakban nagy bőséggel írja le a mennyei pompát, a fényes udvartartást, majd pedig azokat a tanításokat, amelyeket közvetlenül Istentől kapott, hogy prófétafént mindezt a földön hirdesse.

A könyv tanító, prófétaikus, *vallási-agitativ anyaga* bonyolult szövevényben életrajzi vonatkozásokkal vegyítve tárul elénk. Háromszor hét dolgokban kívánja bemutatni a „jelenvaló romlást. . . , a gonosz Antikrisztusnak és Babilonnak utálatosságát”, hogy utána az „utolsó idő és első feltámadás” titkaiba avasson be. (Ti. szerinte az 1752-ik év az Antikrisztus hatalmának végét jelenti.)

*

Schultz munkájának vallási témaköre alapvető társadalmi és politikai célzatosságot fejez ki. Már az Előljáró beszédben utal az „elmúlt esztendőkből tapasztalt sérelmekre és romlásokra, amelyek a „mi magyar hazánkban is mindenneknek tudtára vagyón”. A sérelmek okát világosan kifejti a vízióban — csupán a bibliai próféta álcázást kell tőle elválasztani. Három tényezőben látja e szerint a bajok okait: a katolicizmusban, a Habsburg-hatalomban és a jobbágyok elnyomóiban. Víziós próféciáit a „magyar néphez” intézi, s célja, hogy a „szegény jobbágyok megépüljenek”. — Az „urak”, „fejedelmek” elleni haragja mérhetetlen, és társadalombírálatában szinte a reformáció kemény, antifeudális hangja szólal meg nagy bőséggel és agitativ erővel a kor igényei szerint: „Az urak, kiknek hatalmuk vagyón itt e földön, esznek, isznak, tékoznak, tobzódnak. Miből? Az ő jobbágyaiknak véres verí-

⁵⁰ Az idézeteket általában az OSZK és a Ráday-Lt. teljes példányai alapján adjuk, de felhasználjuk az egyéb szövegváltozatokat is.

tékéből... Oh, romlott állapot!” Mindezen túl még az úri rend katolicizmusnak és Habsburg-hatalomnak való behódolását is felrója: „együtt paráználkodnak azzal az utálatos kurvával, Babilonnal”. — A legfőbb társadalmi bűnnek azt tekinti, hogy „az urak a maguknál alábbvalókat sanyargatják és csak az ő testeket hízlalják, s mit lehet, erővel is elvesznek a szegénytől”.

Nép melletti, ürelles írását fejlett agitatív eszközök tudatos alkalmazása jellemzi. Így pl. egy részlet: „*Ti gazdagok*, szegény jobbágyitok a hatalmatok előtt sírnak, rínak, jajgatnak, felemelt kézzel könyörögnek, még sincs irgalmasság... *Ti gazdagok*, vajjon kíváncsiak-e üdvözölni?... *Ti urak is*, ha tinéktek hatalmat adott az úr a földön, ne fuvalkodjatok fel, és ne bánjatok olyan kegyetlenül azokkal, akik a ti hatalmatok alatt vagnak... *Ti hatalmasok* tanátsolom tinéktek, hagyjátok el ezt a felettébb való húzást-vonást”. A vissza-visszatérő megszólítások agitációs gyakorlatra vallanak. Másutt érzékletes képekben illusztrálja a jobbágyság keserves helyzetét: „A szegény nagy óhajtaással keresi ez ő kenyerét, és midőn nagy fáradtsággal betakarta az ő gabonáját, akkor rárohannak az ő házára, mint dühösködő oroszánok, és elveszik tőle, amit nagy fáradtsággal, keserűséggel összegyűjtött, és csak annyit hagynak öneki, amennyi az ő nyomorúságos életének táplálására kíváncsiak”.

Bár a vigasztaló szót — vízióból merítve — Istenre hivatkozva találja meg, mégis jórészt e világi tartalmat sugárzott a korabeli forrongó jobbágyságnak; „Isten a nyomorultakat megvigasztalja... eltörli az erőseknek fegyvereket, és megszabadítja azokat, akik sanyarúságot szenvednek. A gazdagok kincseket megemésztik... betölti a szegényeket, és ők nem fognak szűkölködni semminémű dologban.” Schultz György írásának politikai, társadalmi látásmódja megkülönböztetett figyelmet érdemel. Nem tarthatjuk ugyanis véletlennek ezt a körülményt, hogy ez a munka éppen 1751–52-ben a paraszti mozgalmak gyűjtőpontjában, Hódmezővásárhelyen jött létre és talált érzékeny fülekre a népi rétegekben. Az 1753-ban kirobbanó Törő–Bujdosó–Pető-féle hódmezővásárhelyi—mezőtúri fegyveres felkelést hosszabb előkészítő, agitációs tevékenység előzte meg.⁵¹ Kiegészíthetjük e felkelésre vonatkozó ismeretanyagot Schultz György tevékenységének közreműködő szerepével is. Az ő látomás-próféciája, mely mind élőszóban, mind kéziratban igen gyorsan terjedt, egyszersmind „bűjtogató”, „lázító” szenvedélyeket felszító hatású volt; lényegében a felkelés alapvető okaira összpontosította a figyelmet.⁵²

Bár a *Hetedik Trombita* erős társadalmi, politikai és felekezeti elfogultsága sok tekintetben ellentétes az „európai legutolsó vallásos népmozgalom” irányzatával, a pietizmussal, mégis szoros szálak fűzik ahhoz.⁵³ A szív vallásosságának, a kegyességnek és az érzelmeknek e kultusza Magyarországon korán megjelent. 1707-ben már elítélő zsinat jött létre a főleg német felvidéki, evangélikus körökben terjedő pietizmussal szemben. (Schultz szülőhelyén már 1710-től tudunk a pietizmus jelenlétéről.) Az 1740-es években a pietizmus eljutott már a polgári, sőt népi, paraszti rétegekig, s kisugárzott az ország magyarlakta területeire is. Schultz írásában már a nép körében terjedő pietizmus különleges megnyilvánulásainak lehetünk tanúi. A vallásosság lényegét a belső meggyőződésben, az érzelmek bensőségességében látja; a vezérgondolatát így foglalja össze: „szívből térjete az Úrhoz, egészben adjátok a ti szíveteket az Úrnak... mert a tökéletes hit a szeretet által van”. Az egész írást hangulatilag aláfesti az érzelmeknek túlfűtött, rajongó kifejezése, ami már a gyakori megszólításokból is kiérezhető: „szerelmes atyámfiai”, „szerelmeseim”, szerelmes, kedves atyámfiai” stb.

⁵¹ A mozgalomhoz és a vele összefüggő Polgári-ügyhöz 1. WELLMANN, i. m. 141–209. — BÁN IMRE: Polgári M. és magyar történelme. It. 1950. 76–79.

⁵² HADROVICUS–WELLMANN, i. m. 61–88. — SZEREMLEI SÁMUEL: Hód-Mező-Vásárhely története. III. 1907. 269–323. — Uő.: A Hódmezővásárhelyi ref. egyház története. Hódmezővásárhely, 1927. 161–176.

⁵³ A pietizmushoz: SZENT-IVÁNYI BÉLA: A pietizmus Magyarországon. Századok, 1935. 1. 157 és kk. — PAYR SÁNDOR: Magyar pietisták a XVIII. században. Bp. 1898. — TOLNAI GÁBOR: Lázár János a Voltaire-fordító. Évek, Századok. Bp. 1958. 166–180.; 170.

Szövegünk önéletrajzi adatai is utalnak felfogására. Az evangélikus egyházból való távozásának egyik okát azzal magyarázza, hogy a hivatalos orthodoxia képviselői „pietistának tsufolták”, mivel az Istent csak „lélekben és igazságban kívánta tisztelni. „Clarissimus uraim” — Schultz szerint — népi prófétaságát állítólagos „pietizmusa” miatt tartották veszélyesnek: „parancsolják a köznépeknek, hogy őtet ne hallgassa, mert ő pietista, azaz ő csak olyan ember, aki a köznépet megbolondítja és eltévelyíti”.

A pietizmus korabeli hazai értelmezése és kiváltképpen népi felfogása hem egyezett meg mindenben — a szó teljes mivoltában — a német pietizmus felekezeti, társadalmi és politikai ellentéteket kerülő, passzív életérzés-formáival. A magyarországi vallási felekezetek helyzete, az idegen elnyomás, a feudális állapotok feszültsége lehetetlenné tette, hogy a kizárólag szívnek és léleknek indításaira figyelmező polgári irányzat teljes értelmű megvalósulása következzen be. Még Bethlen Kata — a főúri írónő — „pietizmusa” mellett is igen erős felekezeti elfogultság található. Mennyivel inkább érthető, hogy a nép között terjedő pietista nézetekben megőrződnek a politikai és egyéb polemikus elemek. — Ily módon a *Hetedik Trombita*-ban egyszersmind jelen vannak a misztikus, lélekelemző kegyesség bizonyos jegyei és az aktív társadalmi, felekezeti agitáció tendenciái is.

A Schultz munkájában meglévő „pietista” hatás magyarázatában a porosz — Habsburg-háborúnak is szerepe lehetett. — Emiatt az 1740-es években a pietizmus magyarországi beáramlása a német központokból csak illegális körülmények között történhetett. Megtiltották a német pietista egyetemek látogatását stb. Az illegális kapcsolatok pedig most legtöbbször porosz érdeklő politikai agitációval jártak együtt. Ezekben az években a Habsburg-hatalommal szemben álló magyar protestáns törekvések „külső országbéli patronusa” Nagy Frigyes volt. Sok magyar üldözött menekült hozzá, seregében nagy számban harcoltak Mária Terézia ellen. Schultz Györgynek, a „német nemzetből” származott „pietista prófétának” titokzatos tevékenysége emlékeztet ilyenféle kapcsolatra, ha annak nyílt megvallása természetesen nem is található meg írásában. (Pl. bizonyos reális, külső erőben való bizakodása, különös vándorlásai, időleges eltűnései stb.)

A pietizmus közelebről, irodalmi megnyilatkozásának gazdag anyagát foglalja magába a *„Hetedik Trombita”*. Maguknak a látomásoknak kiforrott gyakorlatra valló megformálása, misztikus, rajongó hangja kétségtelenné teszi a rokonságot, az ilyen jellegű német pietista munkához.⁵⁴ De a Schultz látomásait közrefogó emlékirászerű, önéletrajzi részek is erős pietista hatást mutatnak. Bár bőségesek az eseményes részek is, mégsem ez jellemzi, hanem inkább az író testi állapotának rajza, önjellemzése, helyenként ennek eltúlzott elemzése. Íme egy példa, amint nyomorúságos állapotáról az önjellemzés tökéletes biztonságával beszámol: „Teljes életemben nyomorult, nyavalyás és az egész világ előtt utálatos voltam testemre nézve. Én voltam szidalom az ifjaknak, gyalázat a szűzeknek, mese a gyermekeknek, példabeszéd az öregeknek, danolása tobzódóknak, nevetés az eszteleneknek, lábok kaptája a kényeseknek és kevélyeknek, utálatossága, mind kitsinyeknek, mind nagyoknak, a jövevények fogukat tsikorgatták vala ellenem, és az irigyeknek kedvek tölt rajtam, sőt ha valakit akartak megtsufolni és meggyalázni énhozzám hasonlították.”

A pietizmus kiváltója volt az önvallomásnak, a lélek elemzésének. Maga August Hermann Francke, a nagy pietista példakép is elsőrendű fontosságúnak tartotta önéletrajzában lelki küzdelmeinek megörökítését. Az ő munkáját számos követő vette alapul. Schultz is a legváltozatosabb eszközöket találja meg céljához, a lélek elemzéséhez. Egyszer a reformáció ördöggkisértéseinek és tusakodásainak hagyományos megoldását alkalmazza: „szorongattatott az én lelkem... s hatalmas ellenségek támadának én ellenem: az ördög... e világ, pokol és a test. Ezek szüntelen tusakodnak vala énellenem... s felette nagy vala az én lelkem keserűsége.” — Máskor a lélek vergődésének végletes állapotát mutatja be egészen új-

⁵⁴ SZENT-IVÁNYI, i. m. (Több ilyen munkát sorol fel és ismertet) 9—10—14.

szerű eszközökkel: „Sokszor keseregtem, sokszor voltam reménységgel és bizodalommal, de sokszor, elnéztem nyavalyás állapotomat és magamnak gyilkosa akartam lenni.” Egyébütt a zoltárok ünnepélyes hangulatával, a bibliai stílus jó felhasználásával érzékelteti lelkének állapotát: „Az én lelkem hasonlatos vala az őzhöz a kietlen hegyeken a hideg télnek idején. És hasonlatos vagyok az őzhöz, mely a vadásztól kergettetik. Íme jöttek én ellenem nagy sokasággal és vadászták lelkemet sok agarakkal, kergettek engemet egy pusztaszigetbe, melyben számtalan oroszlánok, feneállatok és mindennemű bestiák vannak.”

Mint említettük, Bethlen Kata „pietizmusa” sok tekintetben közel áll Schultz felfogásához. Nincs terünk összehasonlításukra, csak mint eddig fel nem ismert ténykérdést rögzíthetjük le, hogy Bethlen Kata számára a *Hetedik Trombita* nem volt ismeretlen. Jellemző e kéziratos irodalom gyors terjedésére s Bethlen Kata kapcsolataira, hogy Schultz 1752-ben írott vaskos kéziratkötete 1753 elején már lemásoltatva az író birtokában van. Kiderül ez az alábbi levélrészletből, melyet gr. Teleki Lászlónénak 1753. márc. 19-én írt: „A gombkötő írását, melyet kedves menyemasszony küldött volt, pareáltatván mostani alkatossággal vissza küldtettem. Szépen köszönöm kedves menyemasszony atyafiságát.”⁵⁵

A barokk stílusban találta meg táptalaját a protestáns misztika. A barokk jegyei Schultz György írásában ennek megfelelően alakulnak: a késő-barokk népies jegyek alkalmazkodni tudnak a pietisztikus érzelmesség kegyes modorához. A *Hetedik Trombita* legszembe-tűnőbb barokk tulajdonsága, hogy az irreális víziós téma elhittetését nem annyira az események realisztikus ábrázolásával éri el — mint általában szokásos, hanem inkább az érzelmek, lelki megrázkódtatások elmélyült rajzával, az extázis és titokzatosság erőteljes éreztetésével, ilyen jellegű képek halmozásával. Pl. így írja le a vízió központi csodáját: „láték a köszikláról le-folyni élő víznek tiszta folyamatját, avagy patakját, mely fénylik vala, mint a kristály és igen gyönyörűséges vala annak megtekintése. Ettől az én lelkem megvidámtatték.” — Emellett a barokk eszköztár egyéb víziós jellegzetességei előkerülnek: a színpadszerű elrendezés megvan a pokolbéli és égi erők összecsapásának lenyűgöző jelenetében vagy a győztes égi tábor méltósággal teli bemutatásában. Itt még a barokkos díszítőelemek mértéktartó alkalmazása is megfigyelhető: „Bár erőtlének valának az én szemeim, láték a királyi szék körül 24 székeket, és azokon ülni ama huszonnégy véneket, kik valának felöltözve fejér ruhákban és valának azoknak fejekben arany koronák...” — Nem akar „ékeszszóló” lenni, s jóllehet érvelésének szóbőrsége és kígyózó körmondatai fel-feltűnnek, elitéli azokat, „akik tsak egyedül ékeszszólásokban bíznak”. A képszerűség és festői elemek is inkább csak a lélek állapotának ábrázolásakor gyakoriak, pl. amikor a háborgó lelket és a viharos tengert hasonlítja össze.

A késő-barokk népies forma e munkában összhangban van ugyan népies tendenciájával, mégsem érezzük a népies szerzők szokott igyekezetét, hogy „az együgyű köznéphez igazítsa szóbeszédét” (Csuzi Zsigmond).⁵⁶ Ez egyrészt a szerző „gombkötő legény” mivolta miatt szükségtelennek látszik, másrészt a század közepére már kialakult a népies hang közvetlenebb alkalmazásának gyakorlata. Nincs szó tehát a műben leegyszerűsítésről (primitivségről), mégis népies, jobbágyi szinten is érthető és kedvelté váló, emelkedett szintű népies barokk stílust tud alkalmazni. Kétségtelennek látszik az is, hogy az írás protestáns misztikája jónéhány vonatkozást magába olvasztott már a kiépült hagyományt jelentő, katolikus, népies barokk kegyességi irodalomból. — Schultz munkája sok tekintetben már Szőnyi Benjaminsnak későbbi, kiforrott protestáns népies munkáira emlékeztet.⁵⁷

⁵⁵ BETHLEN KATA: Írásai és levelezése. SZÁDECZKY-KARDOS LAJOS kiadása. Bp. 1922. 394. — Minthogy Bod Péter könyvrajstomai 1747-ben, ill. 1752-ben jöttek csak létre, egyik sem utalhat e kéziratkötetre. Vö. MÁRKI SÁNDOR: B. K. könyveinek katalógusa. Erd. Múz. 1907. 29—48. és B. K. P. (BENCZÜR GYULÁNÉ): B. K. könyvtárának lajstroma. Uo. 1912. 162. — (Az említett hasonló felfogás a CXIV. és CXLIV. és CXCV. sz. levelekben.)

⁵⁶ ANGVAL ENDRE: Csuzi Zsigmond magyarsága. ItK 1957. 216—226.

⁵⁷ SZEREMLEI SAMU: I. m. i. h. és Szőnyi Benjamin és a Vásárhelyiek. 1890.

A *Hetedik Trombita* írójának személye és alkotásmódja is vet fel néhány problémát. Életrajzi adatairól saját beszámolója nyomán szóltunk. A XVIII. századi egyháztörténet úgy említi meg, mint aki a „köznép között járó, holmi mezei emberek, holmi haszontalan ámitók, látáslátók, jóvendőlők” közül híresedett el: „Ilyen volt 1752-ben s a következő esztendőben Miskolcon egy egészségében megromlott, feketevérű Sultz György nevezetű ember, akit közönségesen György-prófétának neveztenek.”⁵⁸ A *Hetedik Trombita* vizsgálata arról győz meg, hogy írója a „mezei emberek”, „népi proféták” magasabb szintű fajtájához tartozhatott. Egy átlag gombkötő legény műveltségénél többel rendelkezett, valamelyes iskolázottsága is volt. Lépten-nyomon kiütközik írásából a magabiztos írói öntudatnak egy helyzetének megfelelő formája. Az élszóbeli előadást „tsak múlt” tevékenységnek tekintette, mert ez esetben csupán „tsátságó embernek tartatna”, helyette minden vágya az volt, hogy „egy bizonyos könyvetskét” írjon, nehogy írniaivalja „elrejtve maradjon a tudós világ elől”. Megkívánja olvasóitól, hogy írása „el ne nyomattassék, sőt inkább valóságos világosságra mehessék”. Munkája terjesztését szorgalmazza: „Ne rejtsetek el ezeket azoktól, akik kívánnak megérteni...” Eleve számol a munkáját érő kritikával: „Lesznek, akik nem kedvesen fogják venni, amelyeket én írásban kiadok”, sőt „dühösködnek” ellene. Gyakran mentegetődik esetleges nyelvi, formai hibák miatt: „ne utáld meg az én írásomat...”, „ne tartsd ezt bolondságnak...”, „ha valami hibát találsz az én írásomban, ne tartsd azt idegen dolognak, mert mint mondtam német nemzetből származtam és tsak kevés ideje vagyok mióta magyarok között lakom, ...mert én bujdosó szegény legény vagyok..., mert nem főiskolából származtam...” stb. Írói szándékát e munkájával nem véli befejezettnek, levelezést folytat, s máris előkészíti újabb írását.⁵⁹

Szerzőnk igen nagy gondot fordít arra, hogy szegény, egyszerű ember, „gombkötő legény” mivoltát hangsúlyozza és megőrizze, mellyel a nép körében bizonyos bizalmat ébreszthetett. Ez profétai küldetésével és társadalmi felfogásával is összefügg, mert – mint írja – „ilyen nyomorult, nyavalyás embernek jelentette meg az Úristen az ő akaratját... ki bolondnak tartatik a világ előtt, de ki megszégyeníti a börtöket és erőseket”. Gorkij szavai illeszkednek találoan ehhez a beállításhoz: „A folklór hőse az az »együgyű«, akit még apja és testvérei is megvetnek, s mégis okosabbnak bizonyul náluk, mindig legyőzi az élet összes nehézségeit.”⁶⁰ – Felvetődhet a gondolat s valószínű is lehet, hogy a Schultz György név alatt vagy mellett más, művelt, íráshoz értő deákot vagy predikátort lehetne keresnünk, aki agitatív tevékenységében ehhez a népi magatartáshoz alkalmazkodott. Bárhogyan is legyen: munkája a népi irodalmiság része, mivel a népi kultúra nem jelenti csupán a népi osztályok által autentikusan kialakított műveltséget, hanem tartalmazza azokat a tényezőket is, amelyek hosszabb időn át közvetlen kölcsönhatásban voltak vele, és sajátosan alakították felfogását, ízlését. – Egyébként úgy látszik, az ötvenes évekre már túlságosan is „együgyűnek” bizonyult egy-egy „mezei embernek”, gulyásnak (mint pl. Gál Józsefnek) stb. víziós proféciaja; s most az iparos rétegekből adódnak inkább a szószólók. Tudunk pl. egy korbéli szentesi szabólegény víziós kötetéről is, melyben a Habsburg-ház elleni nézetek kifejtése volt a fő cél.⁶¹

Schultz György írása népszerű, sokat forgatott olvasmány volt. Példányait a XVIII. században sokszorosan lemásolták, számos alakítást hajtottak végre rajta, szövegeibe különböző bejegyzéseket tettek stb. Hosszú időn keresztül, szélesebb népi rétegek nézetének és ízlésének formálásában fontos szerepet töltött be.

⁵⁸ SZOMBATHI JÁNOS: A magyarországi reformáció történetjének rövid summája. 1799. Kollégiumi jegyzet. Ráday-Lt. K. I. 85 és 157.

⁵⁹ Leveleinek másolatai több példányhoz csatolva vannak. Pl. OSZK példány.

⁶⁰ MAXIM GORKIJ: Irodalmi tanulmányai. Bp. 1950. 397.

⁶¹ RÉVÉSZ KÁLMÁN, volt kassai ref. lelkész birtokában volt a kézirat. HARSÁNYI ISTVÁN utal rá. I. m. i. h.

A munka forrásaival kapcsolatosan itt is a bibliai *Jelenések Könyvének* elsődleges hatására mutathatunk rá. A cím — *Hetedik Trombita* — is innen származik. Közlelebbről az látszik, hogy az Európa-szerte közkeletűvé vált apokaliptikus próféta-magyarázatoknak volt erős közrejátszó szerepük. Ugyanakkor eredeti és önálló tud maradni a személyes vonatkozásokban és a hazai társadalmi kérdések tükrözésében.

Érdemes végül utalni a „trombita” elnevezésű, hasonló tartalmú munkák nagyarányú elterjedtségére a barokk, de különösen a késő-barokk időszakában. Nyéki Vörös Mátyás nemesi-barokk *Készült újó Trombitája* után, a népies barokk, katolikus Csúzy Zsigmond *Evangeliumi Trombitájától* (1724), a protestáns Szőnyi Benjamin késő-barokk, népszerű *Istennek Trombitájáig* (1790) olyan gazdag hagyománya alakult ki ennek a műformának, hogy még a XIX. században is szívesen nevezték a nép számára írott egyéb, világi tartalmú munkákat „trombitának”. (Például említhetjük, hogy Sárosi Gyula is minden bizonnyal ezt a hagyományt használta fel, midőn a szabadságharcra lelkesítő nagyhirű művének — alkalmazkodva a nép felfogásához, „az egyszerű földműves észjárásához és kifejezőmódjához” — a *Ponyvára került Arany Trombita* címet adta.)⁶²

*

A késő-barokk víziós irodalom két ismeretlen darabjának bemutatása után azzal zárhatjuk mondanivalónkat, hogy e népi, népies irodalmiság még további feladatokra, közelebbi kutatásra hívja fel a figyelmet. Mindinkább indokoltnak látjuk, hogy a XVIII. század irodalmának teljesebb megvilágításához e „névtelen” szerzők népi olvasmányá vált munkáit hatékonyabban az irodalomtörténet látókörébe helyezzük.

Vilmos Gyenis

SPÄTBAROCKE UND VOLKSTÜMLICHE LITERATUR

Die neuere europäische Forschung stellt die Untersuchung des Grenzgebietes zwischen der „hohen” Literatur und der Volksdichtung; der Literatur des „Unten”, in den Vordergrund. An dieses Thema knüpft sich die vorliegende Studie; sie befaßt sich mit einem bisher unerschlossenen Teilmaterial des ungarischen Volksschrifttums des 18. Jahrhunderts, mit der protestantischen, volkstümlichen barocken Visionenliteratur.

Die Studie analysiert eingehend den ungarischen und europäischen Prozeß der Vulgarisierung des einstigen anspruchsvollen, aristokratischen barocken Geschmacks und dessen Eindringen in die volkstümliche bäuerliche Kultur in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Die Aufmerksamkeit des Verfassers ist insbesondere darauf gerichtet, wie innerhalb der religiös gefärbten, spätbarocken Literatur auch die protestantischen Volksmassen den Barockstil übernommen haben. Er stellt fest, daß die protestantische volkstümlich-barocke Literatur — infolge ihrer unterdrückten Lage — eine wesentliche Wendung bei der Beurteilung des spätbarocken Ideenkreises bedeutet. Hier kann nämlich die barocke Form, im Gegensatz zum katholischen Vorgang der Barockisierung, die volkstümliche Stellungnahme gegen den kirchlichen und weltlichen Feudalismus, gegen das Haus Habsburg zum Ausdruck bringen, und auf diese Weise zu einer scharfen Formulierung der bäuerlichen Klasseninteressen und der nationalen Unabhängigkeit werden, wobei sie ihre „depolitisierende”, „zügelnnde” Rolle verliert. Der Verfasser bekräftigt seine Folgerungen mit einer konkreten Analyse der barockisierten volkstümlichen Visionenliteratur; indem er feststellt, daß die zu einem Teil der protestantischen Volksliteratur gewoodenen Visionen im 18. Jahrhundert die wirkungskräftigen Requisiten der barocken visionären Kunst zwar verwenden, diese aber sonst schon völlig den volkhafte Ansprüche und Bestrebungen, dem Volksgeschmack anpassen. In dieser Studie werden zwei solche — bisher unbekannte — volkstümliche protestantische Visionen bis ins

⁶² Ponyvára került Arany Trombita az Örök Igazság parancsolatjára mondva csinálta Sárosi Gyula. Debrecen, 1849. — Új kiadása BISZTRAY GYULÁtól, Bp. 1951. 57.

einzelne analysiert. Die eine ist: *Gál József kecskeméti gulyás látásai* (Visionen des Rinderhirten József Gál von Kecskemét) (1734), die andere: *Hetedik trombita* (Siebente Trompete) des wandernden Knopfmachergeßellen György Schultz (1751). Diese Schriftwerke spielten eine datenmäßig belegbare, auf diese irdische Welt bezogene, agitative (aufwieglerische) Rolle unter dem Volk. Anfangs wurden sie mündlich vorgetragen, dann aber vielfach kopiert. Zahlreiche Exemplare sind bis heute in den verschiedensten Teilen des Landes erhalten geblieben. Der Verfasser beweist, daß beide vorgelegten volkstümlichen Lektüren mit ihren gesellschaftlichen Ideen Agitationsmittel, ideologische Stützen je eines wichtigen, spätkuruzischen bewaffneten Bauernaufstandes waren (Péro—Aufstand, 1735; Törő—Bujdosó—Pető—Bewegung 1753). Ferner erörtert die Studie die weitverzweigten Probleme und die formalen Eigenheiten dieser Volksliteratur. Unter anderem werden darin die auf diesem Gebiet sehr auffallenden Erscheinungen des Einbaus der mittelalterlichen und Renaissance-Traditionen in das Barock hervorgehoben, was z. B. durch; Anhäufung der Elemente der mittelalterlichen Visionen, der Disputationsdramen der Renaissance und der Reformation und der barocken Memoiren vorzüglich illustriert wird. Die Studie bespricht die Wirkung der Bibel (Offenbarungen Johannis) und der europäischen Visionenliteratur, die eigenartige Verwendung des Pietismus usw. Es wird darin eingehend analysiert, wie die barocken literarischen Requisiten auf volksmäßiger Ebene verwendet und die barocken Stilmerkmale abgeändert wurden; feruer werden auch die Fragen der Wechselwirkungen mit der hohen Literatur, die Probleme der Kunstgattung (eine Verschmelzung von Selbstbiographie, Vision und Prophetie), der zielbewußte Gebrauch von burlesken, unterhaltenden Elementen usw. besprochen. Aus alledem wird der Schluß gezogen, daß diese Art Schriftwerke ihrer Zeit eine populäre, doch anspruchsvolle Lektüre bieten konnten, die als wichtiger, nicht zu vernachlässigender Teil der Literaturgeschichte achtet werden muß.

A KONZERVATIVIZMUS HARCA A HALADÓ IRODALOM ELLEN 1908—1912 KÖZÖTT

(Fejezet az Ady-viták történetéből)

I.

Nem volt előzmények nélkül való a magyar szellem fejlődésében az 1908-ban kirobbanó irodalmi vita. A kiegyezéses magyar társadalom kettős — kompromisszumos —, polgári-nemesi természetének megfelelően évtizedek óta — több-kevesebb élességgel — szembeszállt nálunk egymással egy polgári-városi és egy inkább falusi jellegű nemes-úri irodalom. Az apróbb kritikai csatározások mellett egy-egy olyan nagyobb mérvű polémia, mint pl. a kozmopolita költészet pöre vagy az újromantikus drámáról folytatott vita is hírt hozott olykor erről a feszültségről. S hírt hoztak róla az öregedő-zsörtölődő Gyulai Pálnak, majd pedig az agresszívebb, higabb, frázisosabb Beöthy Zsoltnak a Kisfaludy Társaság elnöki székéből mondott beszédei, s hírt hoztak az ellenzéki irodalom rövid életű folyóiratainak — a *Figyelőnek*, a *Koszorúnak*, az *Irodalomnak*, az *Új Nemzedéknek* — az Akadémia és a Kisfaludy Társaság ellen tüzelő cikkei. Nem szűnt meg soha a csöndes torzszalkodás: a 60-as évektől kezdve megszakítás nélkül vitázott egymással az inkább feudális kötöttségű, provinciális jellegű ún. népi-nemzeti irodalom és az általános emberi igényével fellépő, kozmopolitanak kikiáltott új, városi művészet. Minden későbbi „urbánus”-„népi” ellentétnek — ha módosult is a belső tartalom — valahol itt volt a forrása.

S kiváltképp kiéleződött ez a polémia az agrár-merkantil ellentéték előtérbe tolulásakor a század végén s a századfordulón. Ekkor indult *A Hét*: állandó, biztos fórumot kapott az új irodalom. S még az addiginál is hatványozottabban járta át ekkor az irodalmi életet a magyar társadalmi fejlődés rendellenességét, a megkésített bátortalan polgáriasodást, a félf feudális jellegű visszatükröző sajátos ellentét: mind élesebben felelt egymással a falusi Magyarországon eszményeit valló s azokat a fejlődés egészére ráparancsolni akaró, konzervatív irodalom és az Európára néző, tágabb horizontú, de a magyar polgárság megkésetttségének, felemasságának megfelelően a falu, a parasztság képviselőjét vállalni nem tudó, új városi művészet.

S ennek az ellentétnek az árnyában indult Ady Endre művészi pályája is: ő is ennek a jegyében tudatosodott. Fejlődésének útját nem utolsósorban az is jelezte, hogy mind meszszebbre került fiataalkori másától, attól a „zöld irodalmi ifjútól”, aki — az ő szavával szólva — úgy vélte, hogy „a magyar irodalmat meg kell tisztítani”, s „esengett” „a népi-nemzeti tartalomért”. Útja önmagához ízlésváltással jelentett egyet. „A népies-nemzetieskedő írók”, a Pósa Lajos-féle „szittya lánglelkek” helyett mindinkább a Kiss József-féle „kormopolita fanyar költőket” kezdte becsülni, s ahogy Nagyváradon az egyik helyi hivatalos irodalmi nagyságnak, Rádl Ödönnek a Szigligeti Társaságban elmondott beszéde alkalmából már gúnyosan meg is fogalmazta: „kormopolitáskodó nyegle” „kormozódnak” lett lassan önmaga is. A falusi Magyarországgal szemben a város oldalára állott. S már 1902-ben kiérdemelte a népi-nemzeti egyik védőjének, egy Bartha Miklós-i babérokra vágyó, Móricz Pál nevű, 48-as párti debreceni újságírónak gúnyos megrovását, hűtlenné vált ő is „a magyar föld, a magyar faj fölcicomázatlan erős Istenéhez”. Pályája kezdetén megismerte már a fiatal Ady azt a nemzeti-színű, vad terrorizmust, mellyel néhány év múltán országos méretekben kellett szembenéznie.

Mert folytatása volt az 1908-ban kezdetét vevő irodalmi háború ezeknek a korábbi csatározásoknak, folytatása volt a falusi-úri és a városi-polgári irodalom közötti több évtizedes szertehúzásnak. De — s a polémia helyes értelmezése szempontjából ez a lényeges — nemcsak folytatást jelentett, hanem egyben törést, minőségileg újat is: történelmileg más szakaszt. S ez az, amit nem vesz kellőképp számba irodalomtörténetírásunk. Többnyire csak az egyenesvonalúságot hajlandó látni, s figyelmen kívül hagyja a másféleséget. Holott a polémia szélessége, mérete, szenvedélyessége már egymaga jelezte, hogy többről volt itt szó, mint falu és város közötti ízléskülönbségről. Csöppet se véletlen, hogy országos ügygé vált az, ami azelőtt az irodalmi életen mindig belül maradt. Hiszen az uralkodó osztályok jobbra maguk is vigyáztak arra, hogy belső ellentéteik legalább ezen a téren ne éleződjenek ki, nehogy a művészi — még a politikával sokkal közelebből érintkező ideológiai-tudományos vitákban is idegenkedtek a túlzott sarkítástól. Ha szélsőségesen feudális-klerikális erők — mint pl. a Pikler- vagy a Somló-ügy kapcsán — meg is szegték olykor ezt a hallgatólagos szabályt: a hatalom maga az ilyen esetekben is tüntetően semleges maradt, nem akarta bolygatni az egyébként is nagyon ingatag uralmi egyensúlyt, nem akarta bolygatni a feudális és polgári erők közti kompromisszumot: liberalizmust parancsoltak rá az erőviszonyok. Hogy mennyire így volt ez, mi sem mutatta jobban, mint pl. Ady Endre első igazi, „adys” kötetének, az *Új Verseknek* a fogadtatása. A klerikális-agrárius *Az Ország*, a koalíciós *Nap* is elismerő kritikát írt ekkor még a darabont költőről. Mellékes tér volt az „irodalom-művészet”-rovat: az első hasábkok politikai állásfoglalása oda nem hatott át.

1908 után azonban módosult a helyzet. Éreztették hatásukat a magyar társadalom mélyében végbemenő lassú, latens, de mégis lényegi változások. Egyre erőteljesebben jelződtött, hogy tudatosodni kezdtek a tényleges társadalmi frontok. S mind fontosabbá vált ennek a tudatosodási folyamatnak során az ideológiai terület, s — a magyar fejlődés sajátságainak megfelelően — főleg az irodalom. Hiszen a magyar progresszió nem volt elég erős ekkor még ahhoz, hogy felkészült, megszervezett, egységes politikai erőként lépjen fel, ugyanakkor azonban túl volt már azon, hogy rendőri ügyként hagyja magát a mélybe fojtani: megnőtt ebben az átmeneti helyzetben az ideológiai-irodalmi terület jelentősége. Törvényszerűen, a dolgok belső logikájánál fogva mindinkább ide tolódtak át a politikai ellentétek is: itt keresett megfogalmazást minden önálló akcióra még képtelen, de hallgatni tovább nem tudó társadalmi elégedetlenség. S a reakció politikai okossága felfigyelt erre, s úrrá akarva lenni a válságon, egységes frontot kívánva alakítani a fenyegetően erősödő progresszió ellen: érdeklődése homlokterébe került az irodalom; közvetlenül politikai kérdéssé vált a művészet. S minőségileg új szakaszba léptek ezzel az irodalmi viták: megváltozott az osztályjellegük. Nemcsak falusi-úri s városi-polgári Magyarország hagyományos ellentéte tükröződött innentől bennük: az uralkodó osztályok házi ellentétén túl elnyomók és elnyomottak, haladás és reakció általánosabb, átfogóbb ellentéte is ide költözött. Mindinkább a ténylegesen szembenálló társadalmi erők — imperialista reakció és demokratikus haladás — kialakulni kezdő széles táborának egyik lényeges küzdőfrontjává vált az irodalom. Növekvő fontosságát mi sem mutatja jobban, minthogy 1908. január elsején vezéreikkben foglalkozott már vele az uralkodó osztályok legjelentősebb sajtóorgánuma, a *Budapesti Hírlap*: az irodalom és a művészet a maga hátsó oldalakra szorított helyéből az élre került.

Ettől a cikktől, Rákosi Jenő *Egy év c. áttekintésétől* lehet számítani az irodalmi viták jellegében végbemenő lényegi fordulatot: ez az írás jelezte először szembeszökően, hogy változás történt. Más volt ez a cikk, mint Tóth Béla magányos tárcaírói zsörtölődései vagy Beöthy Zsoltnak a Kisfaludy Társaságban elmondott kirohanásai: itt már nem elvont, elszigetelt literátorkodás, de a társadalom központi idegrendszerét jelentő erő, a politika beszélt. Periferikus ügyből egy nagyobb méretű számvetésnek, egy kialakulni kezdő politikai koncepciónak szerves részévé vált a művészet. Hiszen elsősorban nem ír, nem a népi-nemzeti vezérkarától gyanakodva nézett, kozmopolitának hírlelt Kávéforrás-kör egyik prominens tagja,

nem az *Aesopus* hajdani szerzője volt ekkor már Rákosi Jenő, hanem mindenekelőtt publicista, lapvezér, politikai irányító. Köztudott volt róla, hogy a Wekerle-kormány kultuszminiszterének, Apponyi Albertnek ő volt a sűgője, az écesz-adója, s hogy a koalíciós táboron belül ő jelentette a gondolat-termő, szürke eminenciást. S valóban értette is a maga mesterségét ez az — Ady Endre szavaival szólva — „kibérelt lelkű és életű ember”: a magyar imperialista reakció legintelligensebb, legosztálytudatosabb politikusi közé tartozott.

Az első között ismerte fel Rákosi — talán azért is, mert az ő lapjának, a *Budapesti Hírlap*nak az ablakait verték be 1905 decemberében a koalícióellenes megmozdulások során a tüntető munkástömegek — az új frontalakítások szükségességét; az első között volt, aki túl szerette volna vinni az uralkodó osztályok politikáját 48–67, agráriusok-merkantilek mélyen beidegzett ellentétein. Egy nagy pártba, egy „nagy nemzeti pártba” szerette volna tömöríteni ő már ekkor is a nagybirtok és a nagytőke minden erejét, s határozott fellépést kívánt a progresszió, főleg pedig a szocializmus mind fenyegetőbbnek érzett hadai ellen. S ezzel párhuzamosan rögtön a kezdet kezdetén fel tudta mérni ez a nem mindennapi intelligenciájú s épp ezért kiváltképp kártékony, reakciós ügynök az új irodalom politikai súlyát, jelentőségét. Osztályra törvényei szerint bár, de összefüggésekben gondolkozott: volt koncepciója. *Egy év* című számvetésében — egységes „nemzeti” tömböt követelve a haladás ellen — egy táborba sorozta már a szociáldemokrata pártot, a Társadalomtudományi Társaságot és az új irodalmat. S mozgósítani vágyott ez ellen. Harcot hirdetett azok ellen az írók, művészek ellen, kik — az ő szavaival szólva — „eltántorodtak a magyarság ügyétől”. Kezdetét vette az irodalmi vita. Mert nagy súllyal elmondott, összefüggésekbe ágyazó, új elképzeléseket tartalmazó, politikai jellegű riadó volt már ez a Rákosi-féle újévi cikk. Ahogy a vele félénken bár, — de vitába szálló Ignótus írta, „mély átgondolású, s ennek következtében sokfelé észrevett” írás volt ez: az uralkodó osztályok tudatosodni kezdő haladásellenes egységfrontjának ez jelentette mintegy az első lényeges dokumentumát. Másként csengett már ennek a cikknek az árnyékában Szabolcska Mihály 1908 február 16-án közölt *Új költészet* c. támadó verse, másként hangzott Beöthy Zolt szokásos Kisfaludy Társaságban elmondott bíráló beszéde: mindez nem maradt már ekkor pusztán irodalmi ügy, egy kezdődő politikai kampány szerves része lett. Nem véletlen, hogy 1908 októberében, Beöthy Zolt 60. születésnapján maga a kultuszminiszter, Apponyi Albert is szükségesnek vélte, hogy felszólaljon az új irodalom ellen. 1906-os nagy kultúrpolitikai expozéjában még nem, de ekkor már kötelességének érezte a „modern elvadulások veszedelme”, „a rútnek és perverznek tolakodó szelleme” ellen a legfensőbb, hatalmi tiltakozást. Kötelességének érezte, hogy — mint Ady írta — „kegyetlenül végigvágjon azoknak a hátán, kik nem Assisi Szent Ferencsel tartanak”. Politikai kérdéssé vált az irodalom, a politika ítélkezett róla. Ezért kavarhatott 1908. őszén akkora vihart egy önmagában jelentéktelen vidéki antológia, a nagyváradi *Holnap*. Az irodalomtörténetírás ennek a gyűjteménynek a nevével jelöli az egész ekkor induló polémia, pedig Pilátusként került ez bele csupán a credóba. Űrügyet kerestek a kirobanni akaró nyers indulatok, s kapóra jött nekik ez az Ady nevét zászlóként lobogtató, védtelen kiadvány. Mint ahogy ilyen véletlen jellegű, irodalom kívüli okok növesztették nagygyá Mikszáth negyvenéves írói jubileumát is. Nem a „nagy palócnak” — a politikának szolt itt a tisztelet. Ez adott ennek a jubileumnak soha nem látott országos méreteket. Mint Apponyi mondta, tiltakozásnak készült ez az ünnepség; tiltakozásnak „mindenféle beteges romlott irodalmi irányzatok” ellen; azok ellen a törekvések ellen, „amelyek a modernséget igénylik a maguk számára”. Szerveződni kezdett az imperialista reakció egységfrontja, s ennek rendelődött alá a művészet ügye is.

S mint általában az uralkodó osztályok századeleji politikájában: Tisza Istvánnal érkezett meg itt is a teljes tudatosság. Sosem vonzódott különösebben ez a szikkadt érzelmű vagyongyarapító, hetyke magyar gróf a művészetekhez. Pénzügyi kérdések, közgazdasági számok, börze-árfolyamok izgatták s nem a szépségek. Rideg lélek volt, örömlenyes; mintha csak Méliusz Juhász Péter hajdani orthodox debreceni kálvinistáinak mindenfajta világi hív-

ságot üldöző, korlátolt puritanizmusa kelt volna újból életre benne: süket volt az álmok, a szépségek iránt. Pályája korábbi szakaszain éppen ezért sosem foglalkozott művészi kérdésekkel. 1910 után azonban mégis érdeklődésének centrumába került ez a terület. Kiállításokra járt, irodalmi társaságokban tartott beszédeket, Arany Jánosról, Gyulai Párról elmélkedett, folyóirat-szerkesztésben vállalt szerepet: Herczeg Ferencsel együtt a *Magyar Figyelő* irányítója lett, s minden hét csütörtökjén íròkkal s művészekkel vacsorázott együtt az Országos Kázinó pincetermében, a „dzsentrí pincében”, s feltűnő aktivitást fejtett ki a kultusztárca parlamenti költségvetési vitáiban is. Azt jelentette mindez, hogy talán megváltozott s a művészetek kedvelője lett? Semmi esetre sem. Továbbra is érzéketlen maradt minden álmodó, illanó, könnyű lágyság iránt. Nem mint műbarát, de mint politikus fordult csupán a művészetek felé. Okos ember volt. Felismerte a változott erőviszonyokat, észrevette az újonnan nyílt harci területet. Felfigyelt — mint írta — azokra „a szomorú jelenségekre, amelyek egész kulturális életünkben felmerültek, és amelyek mind jobban atcsapnak iskolai életünkre, közoktatási szerveinkre is”. S az előrelátás kiépítette a hadállásokat.

A magyar imperialista reakció erejét akarta egybe fogni Tisza, tábort akart a haladás, az érlelődő forradalom ellen: ez volt politikájának a kulcs gondolata. Ahogy maga mondta: „a nemzeti egységnek és a társadalom különböző rétegei közötti belső békének” a biztosítására törekedett. S mint értő politikus, jól tudta ő, honnan fenyegeti komoly veszedelem ezt az egységet. Előtte volt a francia forradalom hajdani példája. A felvilágosodás, a gondolatok erjesztő nyugtalansága gyengítette s gyávitotta el ott is az uralmon levőket, az zilálta szét belső erőiket. S Tisza a jelenben is ettől rettegett. Hiszen a gondolatokban többnyire a mélynek elnyomott, nyugtalanító igazsága üzent, megszólalt bennük az elhallgattatni vágyott társadalmi lelkiismeret; a forradalmi erők észrevétlen, csöndes felvonulási területe volt majd mindig a szellemi élet. S a körültekintő államférfi felfigyelt, erre és védekezni kezdett. Elszánt, konok, osztálytudatos értelmiséget kívánt a geszti gróf, s nem olyat, amely — az ő szavával szólva — „maga is széttagoltan s részben irányt veszve tessed”. Hadat üzent tehát a gyávitó, elbátortalanító gondolatoknak. Hadat üzent „a modern felvilágosodás jelszavai terrorizmusának”: a reakciós öntudat szükségességét hirdette meg, sürgette a „jogai megvédésére képes nemzeti társadalmat”. S kibontotta a zászlót „a beteges dekadens irányzatok”, a „modern áramlatok”, „a perverz tendenciák”, az „önhihtségeen alapuló, merész, sivár, impotens és improduktív szellemi irányzatok” ellen. Harcra hívott minden jövőt készítő érzés és gondolat ellen.

Átfogalmazta, „korszerűsítette” Tisza az uralkodó osztályok addigi politikáját: a kapitalista-feudális kompromisszumot visszatűkröző hagyományos nemesi-polgári liberalizmus megváltoztatására törekedett. Nyíltan hirdette, hogy nem a feudális ultramontán reakció immár a központi veszély, hanem az előretörő progresszió, „a szabadgondolkodás szabadságát a szabadgondolkodók ellen kell megvédenünk” — hangzott a szava. Azt kívánta minden áron beverni saját osztálya tagjainak az idők parancsát nehezen értő, ostoba fejébe, hogy ne a hagyományos politikai — kiegyezésses-függetlenségi, agrár-merkantil stb. — ellentétekben gondolkodjanak, hanem lássák az új, az igazán fontos feszültségeket. Taktikai okokból, a polgári érdekeket szem előtt tartva, nem adta ugyan fel a régi liberális politikát sem, arról beszélt, hogy „kettős fronttal harcolva” kell előremenni: „Az ultramontán szektarianizmustól”, „az új irányoktól idegenkedő maradiságtól” is el kívánta határolni magát. De még Andrássy Gyulát is megróttá azért, hogy nem veszi észre: melyik jelenleg a fenyegetőbb veszély. A staffázsnak fenntartott „kettős fronton” belül „az egyedül üdvözítő ateizmusnak és kozmopolitizmusnak a veszedelmét” látta nagyobbbnak. Mindenekelőtt ez ellen akarta „mozgásba hozni” a magyar társadalmat.

S ezt a harcot víva, nem a korábbi irodalmi viták falusi-városi ellentétpárjában gondolkodott többé; értette ez a gróf a maga mesterségét: jó politikus volt. Túl tudta tenni magát mélyre ivódott vonzódásokon, egyéni izlésen: a szellem síkján is mellőzni kívánta a beidegzett régi különbségeket. Nyomatékosan ügyelni akart rá, hogy az uralkodó osztályok erőit itt se

összák meg másodlagos, efemer kérdések. „Ebben a munkában” (ti. az új szellemiség visszaszorításában) — mint mondta — „a magyar társadalomnak kell egyesülnie”; „és hogy ez megtörténhessék — fejtegette tovább a maga nehézkes, csikorgó, táblabírós mondataiban — mindazoknak, akik hivatva vannak ebben a munkában részt venni, kerülniök kell minden olyat, ami a magyar társadalomnak egységét ezen a téren megbonthatná.” Elítélte Tisza a lépten-nyomon kozmopolitát kiáltozó, város-ellenes s így a polgárság megnyerhető részét is mindig elriasztó, hagyományos, úri taktikát. „Ezt a küzdelmet nem szabad a felekezetiesség mérgével megrontani” — hangzott a szava; elhatárolta magát az antiszemitáskodó Mokány Berciktől és hecc-káplánoktól. Hiszen — mint mondotta — az ilyen magatartás „a túlzó radikalizmus és ateisztikus irányzatok karjaiba kergeti a társadalomnak azt a felvilágosult részét is, amely megnyerhető volna a vallás-erkölcsi alapon álló kultúra számára, ha onnan ilyen túlzások el nem riasztanák”. A polgári-úri magyar reakció szilárd egységfrontját kívánta megteremteni a szellem terén is a geszti államférfi. Ebben a vonatkozásban is szimbólumember volt. Tudatos, átgondolt politikai akarattá vált benne mindaz, amit az uralkodó osztályok érdeke kívánt. Az 1908-ban kezdetét vevő folyamat ő általa teljesedett ki: kialakult a jövőt érlelő gondolatok ellen az antidemokratikus reakció szilárd egységfrontja.

II.

A Rákosi Jenőtől s a még határozottabban Tisza Istvántól képviselt politikai koncepció világosan mutatta, hogy téves nyomon jár irodalomtörténetírásunk, mikor a korábbi időkokra érvényes sémákkal ítéli meg az 1908-ban kezdetét vevő irodalmi vitát. Nem az uralkodó osztályok belső házi polémiája, városi-polgári s úri-falusi irodalom ellentéte volt ez többé, illetve elsősorban nem ez: szélesebben s mélyebben húzódtak a frontok: az egységbe tömörülő úri-nagypolgári reakció küzdött az ébredező demokratikus és szocialista mozgalmak ellen. A magyar társadalom 1908–1912 közötti főfolyamata, az élesedő osztályharc, a retrográd iniciatívájú tudatosodás, a kialakulni kezdő antidemokratikus egységfront határozta meg a vita legbensőbb tartalmát, innen lehet csak megérteni sajátosságait. Ezért támadhatta pl. ekkor már szinte egyforma erővel Ady költészetét a „napos februári pesti dunaparttól” verselő Kemény Simon és a falut magasztaló Szabolcska Mihály. Ezért vélekedhetett csaknem egyformán az új törekvésekről a városi irodalom atyjának tekintett Kiss József s a népi-nemzeti itt maradt bölénye: Lévy József. Ezért érthetett egyet az új irodalom elítélésében az urbánus velleitású Alexander Bernát és a „falusi” Beöthy Zsolt. Rákosi Jenő és Bródy Miksa, Herczeg Ferenc és Molnár Ferenc között ebben a vonatkozásban nem volt sok különbség, egy platformon állott a néppárti Rakovszky és a szociologizáló ó-liberális Farkas Pál. S tovább lehetne sorolni a példákat. Mind egyre utalt ez: város és falu ellentéte ebben a polémiában már másodlagossá vált. Az *Új Idők* és *A Hét*, ha nagyon sok mindenben különbözött is, az új irodalom elleni antipátiában egymásra talált.

Változatlanul továbbéltek ugyan a városi és a falusi irodalom vitájában kidolgozott egykori sémák. A régi jelszavak, mint mindig, itt is nehezen ültek el. Terjedésükhöz adva volt egyrészt a társadalmi alap: a dzsentroid Magyarország továbbra is fennállt, s nagy volt a súlya is, hisz a kialakulni kezdő antidemokratikus egységfronton belül még mindig a feudális nagybirtoké volt a politikai vezetőszerp. S mi még ennél is fontosabb: változatlanul akarta használni ezeket a mélyen rejlő, régi, hatásos előítéleteket az új elszigetelésére az uralkodó osztály. A kozmopolitizmus, az idegen jelleg, a külföld-imádat és az erkölcsi léhaság szokvány falusi vádjai éppen ezért vissza-visszatértek. S tovább öröklődött a klerikális-agrárius erők kedvelt fegyvere, az antiszemitizmus is. Az *Alkotmány* s a *Katolikus Szemle* az „Izrael Jakabokat” még mindig emlegette s mit sem módosítva hajtogatta folyvást, hogy „a Nyugat munkatársainak... legalább kétharmadát zsidó vallású írók adják”. De ha átöröklődtek is

ezek a falusi-városi irodalom vitájából itt maradt klisék: más összefüggésbe illeszkedtek már be, nem ezek jelentették többé a központi tartalmat, nem ezek jegyében fogalmazódtak meg a főellentétek. Nem véletlenül figyelmeztette pl. Tisza István házi zsrnalisztája, Kendi Géza az uralkodó osztály szószólóit arra, hogy ne osztogassák túl könnyen „a hazafiatlanság olcsó bélyegét”, „hebehurgyán” ne vagdossák „egymás fejéhez” a „kozmetopolita lantos”-féle kitételeket. A kiteljesedő nagybirtok-nagytdőkés támadás már új jelszavakat kívánt.

Nem a népiesnek és a nemzetinek az elhanyagolása jelentette immár az új irodalom ellen a legfontosabb vádat, hanem elsősorban az, hogy osztályharcot szított, hogy a mélyben kavargó társadalmi elégedetlenség szöcsövévé vált. Ez volt a polémiát meghatározó központi gondolat, a lényegi vitaok. Mindenekelőtt azt hánvta az új írók szemére az uralkodó osztály, hogy — mint Herczeg Ferenc írta — semmibe veszik, tagadják s támadják „a nemzeti egyesítés principiumát”, Rákosi Jenő szavaival szólva: „gyűlöletet, visszavonást, harcot és háborút” hirdetnek, „hadat üzennek azoknak, akik nem szegények” s „a magyar történelemből csak Dózsa nevét emlegetik fenyegetőleg”. Az osztályharcos szemlélet volt az, ami fájt. Bársony István azért bírálta pl. Andrássy Gyula lapjában, a *Magyar Hírlapban* Ady Endrét, mert „Árpád hazájában neki bitang az úr és úr a bitang”. S még Horváth János szerint is az volt a költő egyik legfőbb hibája, hogy „olyanok malmara hajtja a vizet, akiknek legközelebbi célja nem lehet más, mint rombolás”. S a Nyugatot is azért kritizálta egy ízben Horváth, mert „nem egy irodalmi iskola” volt az szerinte többé, hanem „a választójógos, radikális politikai pártnak egy irodalmi oroszlánbörbe bújtatott újságíró-fiókja”.

A meglévő rendet zavarni akaró, osztályharcos nyugtalanság ellen kívánt védekezni a magyar reakció, miközben az új irodalom ellen hirdetett harcot. Hogy mennyire így volt ez, mi sem mutatta jobban, mint hogy az osztályharc gondolatát legkieleztettebben képviselő politikai erővel, a szocialista mozgalommal kötötte össze gondolatilag, az új törekvéseket. Nemcsak egy olyan vulgarizáló, néppárti kritikus, mint Göröcsöni Dénes vélekedett úgy, hogy „Ady Endre . . . zuhogó strófái a pálinkától és a hazug izgatók szellemi maszlagától fosztogatásra feltűzött munkások vad énekeihez hasonlatosak”, finomabban s kulturáltabban, de lényegében így gondolkodott erről pl. Berzeviczy Albert, ez a jónevű, szabadelvű tudós s államférfi is. Ő is a szocializmus tényével kapcsolta össze az új irodalmat: „ostromolják a létező társadalmat — írta többek közt — éppúgy, mint szellemi rokonaik, bár sok tekintetben ellenkező jelszavak alatt, a gazdasági élet rendjét”. Egyenlőségjelet tett „a torz hazátlan nemzetközies” s „a modern parázna költőfigurák” közé Szabolcska Mihály éppúgy, mint Kemény Simon. S „a szocializmus költészeteként”, „a szociáldemokrácia kisugárzásaként” könyvelte el az új irodalmat Kenedi Géza s Farkas Pál egyaránt. A *Holnap* második kötetét bírálva elsősorban mint a „cucilista líra” dokumentumát tárgyalta az új költészet alkotásait Rákosi Jenő, Ady *Álmodik a nyomor* c. versét ragadta ki mindenekelőtt az antológiából, s denunciálta mint tudatos „rosszhiszeműséget”, mint ártó alkotást. A költemény egyetlen mondandója az volt szerinte, „hogy a nábobok tivornyáznak és gazok, a munkásnép pedig piszkos, nyomorult és becsületes”. S végső értékelésként azt szűrte le: „sem nem szép, sem nem kellemes, sem nem hasznos, sőt nem is igaz, hogy az ember egyéb feladatot ne tudjon magának, mint embertársai nyomorát azok fejéhez vagdosni, akik szerencsésebb körülmények között vannak”. Nem irodalomról szólt már ez a vita, nem is falusi és városos Magyarország ellentéteit tükrözte vissza: a feltörő társadalmi nyugtalanság, az érlelődő forradalom ellen védekezett benne a nagybirtokos-nagytdőkés ellenállás.

S ez a társadalmi tartalom, ez az osztályjelleg határozta meg a központi kérdéseket. Új tartalmat adott ez a hazafiatlanság és az erkölcstelenség régi vádjainak is. Nem annyira kozmetopolitizmust emlegetett ekkor már pl. a vita, hiszen polgárellelen s antiszemita ízt kapott a falusi s városi irodalom ellentéte során ez a fogalom. A szocializmusra utaló *nemzetközieség* lett inkább az új irodalom hazafiatlanságát jellemezni hivatott bíráló kulcsszó. A „gögs, támadó nemzetközieségről” beszélt Horváth János, Szabolcska Mihály s Zichy János

gróf egyaránt. S az erkölcstelenség sem elsősorban „városi, korzós léhaságot” jelentett többé, hanem mindenekelőtt a materializmus elleni polémiával jelentett egyet: „az ateista és materialista világnézetten felépülő nemzetköziség” ellen kívánt küzdeni — erkölcsöt védve — a *Magyar Figyelő*. „Az istentagadás” veszélyétől óvott Béla Henrik éppúgy, mint Göröcsöni Dénes s Zichy János gróf. S a változott vitaok a hagyományos ellenvetésekhez újakat társított. A falusi-városi ellentétet hangsúlyozó népiesség kérdése helyett a rend általános védelmének a jelszava került előtérbe. Az anarchia elleni tiltakozás lett az egyik vezető, támadó gondolat.

Elég erősnek, elég szilárdnak érezte ekkor még magát a félfedudális magyar világ. Hitt még a maga eszményeiben: a vallás-erkölcsben, a nemzeti imperializmus jogosságában: nem volt szüksége rá, hogy általános emberi állapotnak tüntesse fel a reménytelenséget és a kiút-hiányt. Nem közvetett — közvetlen eszmei védelmet kívánt. Opportunistá-dekadens és forradalmi demokratikus meghasonlottság közt éppen ezért nem különböztetett. Anarchiáként utasított el mindenfajta elégedetlenséget. Egyet jelentett pl. *A Holnap* második kötetéről írva Rákosi Jenő számára Ady *Álmodik a nyomor* c. költeménye s a Babits Mihály-i *Fekete ország*. Egybemosódott a valóság egészétől szökni akaró, individuális okokból eredő életunalom és a tényleges társadalmi változást sürgető, tevékeny lázadás. Mindkettőben a rendet megbontó nyugtalanságot érezte felszökni csupán a hivatalos ország. Mindkettőben ott érezte az osztályharcos gondolat szálláscsinálóját: az újnak, a másnak idegesítő, türelmetlen vágyát. S éppen ezért — mint a múlt század 60-as éveiben a cári Oroszország a nihilizmusával —, más-más szavakkal bár, de lényegében egyet értve rajta: az anarchia gondolatával vélte megbélyegezhetőnek az értelmiség dacoló, ébredező forradalmiságát a századeleji magyar uralkodó osztály. Ez lett a központi vád. A megzavart idill mindenekelőtt ezzel védte magát.

Az alázatot, a tekintélytisztelést, „a korlátolt emberi elme határainak” lemondó tudomásulvételét hirdette Tisza, rendnek kívánta látni az úri Magyarországot, a történelemnek ezt az itt rekedt rendellenességét: természetes tehát, hogy „anarchiának” tűnt előtte „az emberi erő és értelem túlbecsülése”, annak tűnt mindenfajta egyenes gerincű, nemet mondó, bátor lázadás. Az új irodalom ellen küzdve éppen ezért — mint mondta — „az anarchisztikus tendenciák”, „a lelki anarchia” ellen kívánt küzdeni. Ez jelentette szerinte az új törekvések világnézeti-eszmei alapját. S más szavakkal ugyan, de így vélekedett Rákosi Jenő is. Az isteni renddel azonosította ő is a fennálló világot, „élérhetetlennek” nevezte *A Holnap* második kötetéről írva a társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölésének türelmetlen vágyát. Az emberi világ meglévő menetébe szerinte csak „az isteni erő” hozhatna változást. „Más erő — mint írta — még csak a rendjét sem tudja tartósan megzavarni. Úgy lesz, mint ahogy a természetben . . . mindig egészségesnek fognak uralkodni betegek, az erősek a gyöngéken, mindig a mészáros vágja le a bikát, soha a bika a mészárost . . . ezen nem lehet segíteni”. S „kótyagos lázálomként”, „féktelen individualizmusként” legyintett félre mindenfajta változást sürgető nyugtalanságot. „Ezek a jó fiúk mintha mind Petőfi örültjéből inspiráltak volna magukat — mondta *A Holnap* költőiről, s szemükre hányta, hogy „az örült hangnemében, tónusában, hőfokában, gondolkodásában, eszmekörében” élnek és írnak. Örületet mondva vágyott elnyomni a tagadás szavát.

S az uralkodó osztályok ezen két reprezentánsához, Rákosihoz, Tiszához hasonlóan gondolkodott ekkor az egész hivatalos ország. A rend védelme nevében, az anarchia elleni tiltakozás jegyében épült az új ellen az óvó betonfal. Ebben a szellemben fogalmazta meg pl. Zichy János gróf 1911-ben a maga kultuszminiszteri programját. A „szellemnek azon orgiája” ellen szólított harcba, „amely — mint írta — mindent a kritika bonckésével részeire szaggat, anélkül, hogy a romokból újat tudna teremteni . . . amely a tekintélyt tagadja, amely a nevelésből a vallás-erkölcsi elvet ki akarja küszöbölni, amely a tradíciókat le akarja rombolni, történelmi jogokat nem ismer el és egy erkölcsi nihilizmus és internacionalizmus felé vezet.” S nemcsak politikusok, s nemcsak azok megfizetett szajkó-emberei, de így gondolkodtak a

szellemi elit tagjai is; a növekvő anarchia ellen tiltakoztak a kulturális élet különféle vezető helyein. „Ez a tábor, mely a szépirodalomban is tért foglal . . . támadásaival gyakran a teljes erkölcsi anarchia útját látszik előkészíteni” — mondta pl. a Kisfaludy Társaság egyik ülésén Berzeviczy Albert. S hasonlóan érvelt az úri Magyarország másik központi szellemi fórumán, a Petőfi Társaságban Kenedi Géza is. Anarchizmus, romboló ösztön, „a meglevő világrend könyörtelen támadása, a jól-rosszul megmaradt erkölcsök kerek tagadása” volt szerinte is az új irodalom legbensőbb lényege, „a tagadás zavaros vizét” látta feltörni az új alkotásokban. S nem különbözött ettől a hivatalos ország írófejedelmének, Herczeg Ferencnek a nézete sem. „Az atom lázadása a test ellen, az egyéné a nemzet szervezete ellen” — volt szerinte az új szellemiség legfőbb ismérve s „az osztályérdek ellen”, „a rombolás hóbotjával szemben” kívánta sorompóba állítani az általa és Tisza István által szerkesztett *Magyar Figyelőt*.

S jelen volt ez a gondolat, a rend védelmének, az anarchia elleni tiltakozásnak a gondolata a szellemi életnek olyan elvontabb, a közélettől távolabb eső szférájában is, mint pl. az irodalomtudomány. A harmónia és diszharmónia kategóriáit állította központi helyre a maga esztétikai előadásaiban Beöthy Zsolt; a lázongó, nyugtalan új törekvések ellen így tiltakozott. „Az irodalom és a művészet eszközeivel harmóniát keresünk és hirdetünk — mondta pl. a Nemzeti Múzeum dísztermében a 60. születésnapján. — Ne kedvetlenül és ne hallgatasson el a körülöttünk kavargó hangzavar és disszonanciának szinte tomboló zaja.” S ugyanez a szempont, az anarchia elleni tiltakozásnak a szempontja határozta meg pl. a fiatal Horváth János irodalmi ítéleteit is: nem élhetett büntetlenül ez a nagytehetségű, értő ember sem az úri Magyarország zárt világában, őt is fogták az osztálykorlátok. Nemcsak Tisza István leintő szavai elől hátrálva értékelte „lelki anarchiaként” Horváth az új irodalmat: számos kitűnő részletmegfigyelés ellenére bár, de ez volt lényegében *Ady és a legújabb magyar líra* c. tanulmányának is a vezérgondolata. Mint az „ösztönök költészetét” mérte fel Ady líráját, innen eredeztette szimbolizmusát, „az értelem fegyverező erejét” hiányolta benne. Azaz: más nevet kapott csupán, de nem módosult a hivatalos szempont: az anarchia vádja.

Különbözőképpen kifejezve bár, de lényegében ugyanaz a gondolat tért vissza mind a politikusok, mind a szellemi reprezentánsok írásaiban: anarchiát kiáltva a fennálló rend féltette magát. S ennek a szempontnak, az osztályharc elleni tiltakozásnak/voltak alárendelve a különféle par excellence esztétikai mozzanatok is, mindenekelőtt ennek volt alárendelve a dekadencia és az értelmetlenség közkeletű vádja. A dekadencia ellen küzdve az ellen a szellemi magatartás ellen akart küzdeni az uralkodó osztály, amely — mint Kenedi Géza írta — „valamely új világtérségbeesés, világrothadás és világhalál” hangulatát terjesztve „a leromlás, a közelgő nagyszerű halál sejtelmével árasztja el a kétségbeesésre amúgy is hajló nemzeti öntudatot”. Idillt hazudott, egészségesnek akarta láttatni ekkor még magát a nagybirtokos-nagyítóké világ. A dekadenciának egy sajátos válfaja, a hamis illúziókat tápláló, happy endes dekadencia: a giccs irányába szorította még a maga irodalmát; elutasított minden borúlátást. Rosszszérzés és rosszszérzés között éppen ezért nem differenciált. Egy kalap alá vette az ellene dolgozó, lázadó, nem-nyugvó keserűséget s az elabszolutizált, emberellenes távlattalanságot: a tényleges dekadenciát. Nem vette észre ennek az utóbbinak alkudozó, lemondó reménytelenségében a maga lehetséges közvetett védelmét, hű fegyvertársát. Nemcsak Rákosi Jenő, az egész millenniumos magyar társadalmat idegesítette, hogy *A Holnap* szerzői — mint Rákosi írta — egyet tudnak csupán: „gyötrődni, testileg-lelkileg kínlódni, kételkedni, kétségbeesni”, de nem tudnak „örülni, nevetni, egymásban és a világban a jót, kedvest, gyönyörtelít meglátni”. Direkt apológiát, közvetlen védelmet, idillt, optimizmust akart még a hivatalos ország: nem tudta elviselni az új irodalom tragikus látását, értelmetlennek érzett öngyötrő bánatát — az ő terminológiájával szólva — nem tudta elviselni a „dekadenciát”.

S az osztályharcotól, a feltörő társadalmi nyugtalanságtól való félelem lökte előtérbe a dekadencia mellett a másik esztétikai jellegű ellenvetést is: az értelmetlenségnek a vádját. Persze: közrejátszottak ennek felmerülésében ízlésbeli merevségek s megcsontosodások is.

De nemcsak azok. Hiszen egy bizonyos szellemi szinten túl az új formák ellen nemcsak a beidegzettség és a megszokás, hanem elsősorban a világnézet tiltakozik már. S így volt ez ebben az esetben is. Az új költészet ún. „érthetetlenségéről” szólva nem a formákat, de elsősorban a kereső, töprengő nyugtalanságot, az egyéni utakon való jární-akarást, az önállóságot utasította el az uralkodó osztály: védte a hagyomány, a tekintély uralmát. „Valami rendellenesség bukkan elem lépten-nyomon” — írta pl. Ady verseiről szólva Bárony István. S a hivatalos ország minden szószólóját idegesítette ez a „rendellenesség”. Nyugtalanította az új művekben érzett „rendkívüliség”, „lázás, részeg félrebeszélés”, „furcsaság, torzítás, vakmerőség”, „esztelenség”, „bizarrság és szertelenség”, „meglepetésre számító különcködés”, „hisztériás beteg látomány”. S tovább lehetne sorolni az ehhez hasonló megjelöléseket. Eltértek a szavak: sodrásukban azonban mégiscsak valamiféle árulkodón közös: a „rendellenes”, a „szokatlan”, az „egyéni” szinonimáját használta többnyire a hivatalos kritika, ha konkrétizálni akarta az értelmetlenség, a homály elvont vádját. S a formai ellenvetés mögött rejlő tartalmi mozzanatokra utalt ez a nyelvi egyirányúság. Hiszen nemcsak a még önmagában bízó, gőgös, öntelt s így direkt apologetikát kívánó konzervativizmus, de szót emel többnyire az akart homály ellen a progresszív esztétika is. Az utóbbi azonban mindig a misztika, az irracionálisizmus elleni tiltakozás jegyében teszi ezt. Védi a büszke, meg-nem-hajló emberi értelmet s le kívánja leplesni még a maga álcázott, megfinomított esztétikai köntösében is a vallást, ezt a legnagyobb emberi értelemellenességet. Az úri Magyarország homályt kiáltó kritikai hadjáratában viszont épp erről az irracionális megtévesztő, vallási misztikáról soha szó nem esett, s nem is eshetett: a rendellenesség volt itt csupán a vezérgondolat. Nem az emberi értelmet, csak a megszokottat, az adott társadalmi rendet féltette itt a nemet mondó esztétikai indulat. Értelmetlenségről szólva a szokatlan, az új ellen tiltakozott egy különcködést nem tűrő, ostoba vak tekintélytiszteltet.

S ha valaki, hát Ady Endre jól értette ezt. Az esztétikai ellenvetések mögött is ott érezte a politikai-világnézeti vádakat, értette a takargatni akart tényleges tartalmakat. „Még szimbolizmusa, és állítólagos értetlenségének szimbolizmusa is — írta *Irodalmi háborgás és szocializmus* c. tanulmányában a saját költészetéről — azt a szocializmust szimbolizálja, melyet nem értenek és még inkább: nem akarnak érteni.” S valóban így volt ez. Nem akarta érteni, nem akarta mint valóságot elismerni, értelmetlenséget kiáltva szerette volna a mélybe visszalökni a magyar reakció az elnyomott néposztályok s a lázongó lelkek kellemetlenkedő, különcködő szavát. Néhány évvel később, mikor *A kétféle velszi bárdok* c. költeményében visszanevezett Ady az ekkori vitákra: a Petőfi-féle *Kutyák és farkasok* dalának vezérmotívuma merült fel benne: szembeállította a szabad büszke *kint*-et a meghajló *bent*-tel, és az utóbbihoz, a szolgai *bent*-hez, a lakáj-szellemhez a „pihentető, szép énekeket” társította hozzá. S az ún. *Holnap-vita* lényegét ragadta meg ezzel a melléknévi igeneves, jelzős szerkezettel. Valójában erről folyt a vita: „pihentető, szép énekeket” kívánt a nagybirtokosok és a nagytőkések Magyarországa. Az új irodalom „anarchiája”, „dekadenciája” s „értelmetlensége” ellen küzdve a nyugtalanságot akarta lebírni. Őrizni akarta a maga világát, ezt a kopár idillt. Őrizni akarta az elmaradottságot, a rendnek kikiáltott embertelenséget.

III.

Az egységfrontba tömörülő imperialista magyar reakció osztályharcát jelentette a századeleji irodalmi vita, hadjárat volt ez a demokratizmus és a szocializmus tudatosodni kezdő erői ellen. A fent küzdött a lenttel: az elnyomók akarták elhallgattatni a társadalmi mély nyugtalanító, művészi szavát. Ez az osztályharcos jelleg érteti meg a szokatlan hevességet és kiélezettséget. Nem volt még vita a magyar szellem történetében, amely ennyire megmozgatta volna az egész társadalmat (helyi érdekű csatározás volt ehhez képest pl. a *Mondolat*

pőre). S nem volt még vita, amelyben ilyen erővel vett volna részt az uralkodó osztály. Jelen volt benne teljes hatalmával.

Igaz: a kapitalista fejlődés szükségleteinek megfelelően igyekezett még betartani a fent a liberalizmus minden szabályát. Bízott még a maga belső tartalékaiban; bízott a tudatlanságban, a szavazatjog nélküli milliók mindent eltűrő némaságában: megengedhetőnek vélte a szabadelvűség nagyvonalúságát. Apponyi Albert mint kultuszminister — igaz, hogy a bukás küszöbén, de — tüntetően teljesítette pl. még Ady kérését, s kinevezte öccsét tanárnak az egyik budapesti középiskolába. S hogy aggályokat oszlasson, maga Tisza István is szükségesnek vélte kijelenteni: „S ha küzdelemről és az irányzatok leszorításáról beszélünk, itt nem zsandár, nem az államhatalomra gondolok . . . ezt a munkát a szellemi életnek, a szabadságnak a fegyvereivel magának a magyar társadalomnak kell mozgásba hozni.” A sajtó megrendszabályozására ő maga is célozgatott ugyan, s olyan híveivel, mint Bárd Miklós és Kenedi Géza, sürgettette is a „nótacsendbiztosokat” a „nótabetyárok” ellen; nyílt, adminisztratív jellegű harcra — legalábbis szellemi téren — azonban még a geszti gróf sem szánta rá magát: a tőkétől igényelt liberalizmus még őt is kötötte. Mindez persze nem jelentette azt, hogy álcázva, burkoltan nem került sor közben tiltó, hatalmi rendszabályokra. Főleg az iskola volt az a terület, melyet minden erővel óvott az újtól az uralkodó osztály. Többek közt pl. Zolnai Béla és Szűts Dezső memoárja is említést tett róla, hogy fegyelmet kaptak diákok azért, mert Adyt olvasták. Fogarasi Béla és Hidas Antal maguk is áldozatai voltak pl. ennek a betűüldöző, elvakult szigornak. Tilos volt Ady a középiskolában. A Markó utcai gimnázium egyik ünnepélyén maga a főigazgató állt fel pl. és hagyta abba az egyik diákkal *A Halál rokona* szavalását. Molter Károlyt, mint fiatal marosvásárhelyi tanárt, azonnal felmentették az önképzőkör vezetése alól, mikor megtudták Ady-rajongását. S mint Schöpplin Aladár írta: hivatalnok vagy tanár, ha Adyt olvasott, rögtön gyanússá vált. Védte magát a hatalom nyílt fegyvereivel is az uralkodó osztály.

S főleg védte magát az osztálydiktatúra közvetett módján: anyagi nyomással, a rendelkezésre álló s jól mozgatott materiális eszközökkel. 1909-ben megkaphatta pl. még Ady a fővárosi törvényhatósági bizottságnak a klerikalizmussal szembenálló szabadelvű többségétől a 2 000 koronás ún. Ferenc József-díjat. De 1911-ben, római útja előtt hiába folyamodott már ösztöndíjért a kultuszministerhez, a reakció fala rés nélkülivé vált. A kultusztervező 1911-es tárgyalásakor, a költségvetési bizottságban, de a parlamenti vita során is maga Tisza István figyelmeztetett rá, hogy határozottabban és politikusabban éljen az állam a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel. S ez a „politikus” látás volt uralkodó a hivatalokon túl a művészi társaságok, irodalmi kiadók döntéseiben és a sajtóban is. Akadémiai, Kisfaludy Társaság-i jutalmakra nem számíthatott más, csak a hatalommal való teljes azonosság. Voinovich Géza pl. örömmel emelte ki 1911 áprilisában az Akadémia egyik pályázatának, a Farkas Raskó-jutalomnak a jelentésében, hogy „egyetlen vers sem utánozza az irodalmunkban újabban felmerült versíró csoport irányát”. A különféle pályázatokra az új irodalomtól való idegenkedés volt a belépőjegy. Hiába hozta szóba pl. egy ízben a fiatal Hörváth János a Gregussról elnevezett kritikai díjra Babitsnak és Schöpplinnek a nevét: a bizottság előadója, Angyal Dávid megbotránkozva vetette vissza a javaslatot; a hatalom jól zárt, megkövetelte a teljes meghajlást. S a kiadóknál is ott működött ez a hatalmi zár. A nagytekintélyű, nagymúltú cégek — mint Révay Mór János büszkén feljegyezte — nem vállalkoztak az új irodalom kiadására: „visszautasították a dekadens ábrándozók és kozmopolita rajongók hóbortjait.” (Nem utolsósorban ez érteti meg, pl. hogy miért nem lelhetett 1914–18 között kiadót Ady a maga számára; őrzött a vesztégzár.) S részt vett ebben a diktatórikus, elszigetelő munkában a kiadókön túl az egykori sajtó is. A legnagyobb példányszámú lapok, mint pl. a *Budapesti Hírlap*, *Pesti Hírlap*, *Az Újság*, *Pesti Napló* stb. legföljebb csak gúnyval és publicisztikusan, de értékelően, ismertetőn, komoly bírálat formájában jóformán alig foglalkoztak az új irodalommal. Ady *Új Versek* c. kötetéről pl. több mint féltucat pesti napilap hozott még bírálatot,

1908-tól, *Az Illés szekeren*-től kezdve viszont szinte maradéktalanul elmaradtak már ezek az udvariassági újság-recenziók. Érezte hatását a megindult vita. Létrejött az új irodalom ellen a cordon sanitaire.

S nemcsak tiltással, anyagi nyomással, de pozitív előjellel, pozitív tartalommal is jöttek a különféle, óvó intézkedések. Jöttek az ellendicséretes és az ellenünneplések. Megsokasodtak azok, kiknek — mint Ady írta a Kiss Józsefről szóló *Az öreg szakállas* c. versében — „... kortes lelkük — Felfedez egy-egy neves gyengét — Az erős ellen.” Így lett pl. Ady szavával szólva „Beöthy Zsolt egyik harcos játékbábúja” Szabolcska Mihály, a Rákosi Jenő pedig pl. Kiss József. Mert ahogy a *Budapesti Hírlap* 1908. január elseji cikke öntudattal írta: „... most ünnepeltük Kiss Józsefet, aki Arany János hangján kezdett el dalolni. Ezentúl is csak azokat fogjuk ünnepelni, akik folytatják a sort, nem azokat, kik idegen bálványokat imádnak.” Toborozta a hivatalos Magyarország a maga számára az ellenírókat s egyben megvalósult az ellenlapok külön műfaja is. Új folyóiratok indultak a *Husadik Század* és a *Nyugat* ellenében. A müncheni *Hochland* és a bécsi *Gral* mintájára megszületett pl. a katolikus *Élet*. A *Katolikus Szemlé*től s más klerikális sajtóorgánumoktól eltérően úgy harcolt ez már az új ellen, hogy nem annyira tagadta annak jogosságát: inkább az irányát szerette volna megváltoztatni: a transzcendens, a spirituális felé kívánta terelni az ismeretlenbe tapogatózó, türelmetlen vágyat. S az *Élethez* hasonlóan megszületett Tisza István és Herczeg Ferenc szerkesztésében a *Magyar Figyelő* is: a modernizálódó konzervatívizmusnak ez a színvonalas, igényes lapja, a későbbi *Napkelet* s *Magyar Szemle* korai elődje. A reakció megpróbálta elhazudni önnön lényegét, s gondlattal kívánt küzdeni a gondolat ellen.

Okosan, körültekintően voltak szerkesztve ezek a lapok, hiányzott belőlük minden merevség: a kiszemelt, futtatott ellenírók mellett a *Nyugat* táborának egy-egy alakja is helyt kapott bennük. Az *Élet* munkatársai közt Prohászkan, Sik Sándoron, Erdős Renén, Harsányi Lajoson kívül ott volt pl. Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Dutka Ákos, Somlyó Zoltán, Lányi Sarolta, sőt Babits Mihály is. S a *Magyar Figyelő* olyan rangos konzervatív írók társaságában, mint pl. Alexander Bernát, Gárdonyi Géza, Bárony István, Szász Károly, Szabó Endre s Szabolcska Mihály, bevont munkájába a Krúdy Gyulához, Lovik Károlyhoz, Kisbán Miklóshoz, Móricz Zsigmondhoz hasonló fiatalokat is. S ez nem volt véletlen; az uralkodó osztály politikai felkészültsége, taktikai rugalmassága tükröződött benne. Jelezte ez a szerkesztői mozdulat a körültekintést. Jelezte, hogy hozzátartozott az új irodalom elleni harc eszközeihez a csábítás, a levélasztás is. A hatalom, az emberi gyávaság mellett appellált az emberi hiúságra is. Ennek a törekvésnek volt pl. szálamokra méltó tragikomikus áldozata rögtön a kezdet kezdetén a fiatal Oláh Gábor, ez a többre hivatott, de épp a maga provinciális vaksága révén torzónak maradt, göcsörtös tehetség, aki a *Holnap* első kötetének a megjelenése után — Zuboly megsemmisítő gúnyú szavaival szólva — „az önértetet”, „a jóízlést” és „a solidaritást semmibe véve”, „szóknyaemelgetéssel”, „kínálkozással” válaszolt Rákosi Jenő szírenehívására: hagyta „elleníróvá” toborozni magát. S próbálkozott ez a levélasztó taktika más írókkal is, megpróbált kihasználni minden feltételezett ellentétet, minden rivalitást, s nem utolsósorban megpróbálta felhasználni a mélyreivódott előítéleteket. Nem kisebb rangú kritikusnál, mint Horváth Jánosnál volt jelen pl. állandóan az a törekvés, hogy a zsidó fróktól elkülönítse a keresztényeket. Főleg az általa konzervatív szelleműnek ítélt Babitsot, aki mint írta, „valóságos vörös posztója a Nyugatot saját fiókjának tekintő radikalizmusnak” — szerette volna megnyerni valamiféle általa elképzelt Brunetiére-en iskolázott „józan modernségnek”.

S folyt a levélasztás kísérlete a legnagyobb, Ady Endrével kapcsolatban is. Ami az ellenforradalom történetírásában — Szekfű, Horváth János s Szabó Dezső műveiben egyaránt — vezető gondolat volt: itt lelte forrását. Mint „igaz tehetséget” és mint „fajmagyart” megkísérelték Adyt is nemegyszer szembeállítani az „idegenekkel”, el akarták különíteni egymástól a vezért és táborát. Keresztezni szílette volna az úri taktika a történelem egymás-

hoz rendelő szigorú parancsát. S ha egyszer, ha pillanatokra is, de sikerrel járt ez a törekvés. Nem utolsó sorban ennek a taktikának, Herczeg Ferenc és Farkas Pál politizáló okosságának volt következménye a „duk-duk-affér”, Ady Endre életének ez a fájó, ostoba szégyene. De — s az ellenforradalmi történetírás célzatossága ezt nem vette számba — ez volt a megbánt, az esetleges, ez volt a kivétel. Egyébként a különféle leválasztó kísérletek nem értek el Adynál soha semmit ingást. Hiszen „a ma kiebrudaltjainak” — mint hasonló című versében ő maga írta — megvolt a maguk szigorú, objektív törvénye: „Sokszor ők maguk sem akarják — S mégis csak összeverődnek.” Ez volt a szabály. Szubjektív rokonszenveken-ellenszenveken túl, de elválaszthatatlanul összetartozott Ady a fegyvertársaival. Ellenfele volt Rákosi Jenő, de ebben a vonatkozásban tisztábban látta őt, mint a későbbi, baráti mezben tetszlegző, ellenforradalmi történetírás. Így írt Rákosi erről a kérdésről 1909-ben Oláh Gábornak: „Hogy Ady Endrét kár volt a zsidók kezébe adni, hogy mi nem akartuk észrevenni s hogy ez hibánk volt? Ejnye! Hát mit gondol? Ady Endre, ha észreveesszük s a mi kezünkbe kerül, mást ír és másképpen? Többre becslöm őt, mintsem elhinném, hogy bármely körülmények közt mást írjon, mint ami bogyében van. Ő azért került a zsidók kezébe, mert az van a bogyében, ami azoknak kedves.” S a Rákosi terminológiáját félretéve, de a lényegét, a haladáshoz való viszonyt nézve: ez volt az igazság. A saját törvénnyel élő, belső vezérlésű, autonóm embert — az „egyenes csillagot” — nem téríthette volna ki útjából semmiféle értő, okos, leválasztó taktikázgatás. Vannak emberek, kiknek sorsuk, rendelésük: mondandójuk, igazságuk van, s kikkel szemben épp ezért tehetetlen mindenfajta külső csábítgatás. S Ady Endre ezek közé: a kiváltságosak közé tartozott. Ki tudta védeni az érdek hipnózisát.

IV.

Egy nagyarányú, szétszórású s bekerítési művelet folyt valójában irodalmi vita ürügyén a századelő Magyarországon. Szerette volna visszaszorítani, szertezilálni, a mélybe fojtani a társadalmi nyugtalanság feltörő szavát a meglévőhöz ragaszkodva az uralkodó osztály. Sokfajta volt az erre a célra alkalmazott taktika: a megnyerő-leválasztó csábítgatás éppúgy hozzátartozott, mint az ellendicséret, az anyagi kényszer s az adminisztratív tiltás. Mindezzel azonban nem merült még ki az alkalmazott eszközök tára. Hátra volt a leglényegesebb: a közhangulat mozgósítása, a közvéleményterror — a karanténba zárás.

Az egykorú magyar olvasóközönség egy részének, a dzsentroid értelmiségnek, a vidéki-falusi értelmiségnek, az ún. „nemzeti intelligenciának” elmaradottságára épített mindenekelőtt az új elleni harcban a hivatalos ország. Visszaélt ennek a rétegnek a kiskorúságával. Mert kiskorú volt még ez az értelmiség: nem tudott felnőni saját századához. Érezte ugyan a kapitalizmus riasztó előretörését, érezte a vidéki-patriarkális idill közelgő végét. De ahelyett, hogy szembenézett s megbirkózott volna az innen adódó, új problémákkal: homokba dugta fejét, le akarta tagadni önmaga előtt is az elkerülhetetlent. Ki akarta kapcsolni, száműzni akarta a maga életéből az idegesítő gondolkodást. Olyan zenére volt itt szükség, „amely mellett — mint Kodály Zoltán írta — étkezni is lehet. Tafelmusik. Az a muzsika, amely nem tűri a pohárcsengést, vajmi keveseknek kellett”. S így volt ez a szellem minden terén. Trónra került az irodalomban is — mint Ady Endre írta — a „szent anekdota”, „szórakoztató betűvetéssé” züllött a művészet. Száműzötté vált minden mélység, minden komolyság; minden, ami zavarta volna a nyugalmat adó illúziókat. Győzött a teljes gondolatiszony — a problémátlanosság. S szólt az operettmuzsika, szólt a cigányzene, táncolt Fedák Sári, hódítottak a Gyurkovics-fiúk. A *Kivilágos-kivirradt*ig és az *Úri muri* mákonyos-mámoros gondolat-gyilkos éjeit, a Babits-féle „halálos szüret” szomorú, ősi napjait élte ez a talajt-vesztett, reménytelen réteg: az ún. „keresztény, úri középosztály”.

Érdemes számba venni az egykorú feljegyzések, emlékezők, paródiák nyomán, hogy Ady költészetének milyen eszközbeli sajátosságain akadt fenn elsősorban ez az olvasó réteg,

milyen képeket, kifejezéseket tiltott az izlése. Beszédesekek ezek a példák. Mindenekelőtt ilyen-fajta szókapcsolatokkal nem tudtak mihez kezdeni, mint pl. *szőke gerendák, özvegylegények, úri ősz, piros dal, pucér világ, felhős ének, sejtelen-csók, édes átok* stb. Olyan kérdések merültek fel: Mikor járt Ady a Gangesz partján? hogy lehet a daloknak hegye? miképp lehet a költő lelke a dalok szent hegye? miért jön háborúból az *Imádság háború után*-ban? hogyan érezhetett „istenszagot” *A Sion-hegy alatt*? hol lehetett hallani már valaha is ilyen kifejezést: „ősmagyar dal rivall?” stb., stb. S a Szabolcska-féle paródiák is ilyen szóképekkel válték gúnyolhatónak az Ady-féle lírá: „rojtos lilaszínű hangok”, „dübörgő csendesség”, „vak kolompolás” stb. Megélt metaforák (pl. „*Jöttem a Gangesz partjairól*”), eltérő fogalmi síkokat, élt, élettelen s elvontat egybekapcsoló szókapcsolatok, konkretizált absztrakciók, ill. megszemélyesítések (pl. *sejtelen-csók, felhős ének, daloknak szent hegye*), oximoronok (pl. *édes átok, özvegy legények*) a szinesztéziák (pl. *piros dal*) voltak többnyire az így kipécézett nyelvi sajátosságok. Közös volt bennük, hogy nem közvetlen áttekinthető, nem érzékelhető — Faguet híres Baudelaire-bírálatának szavait idézve — nem szemmel látható tárgyi kapcsolaton alapult egyikük sem. Próbára tették az elvonatkozatót képességet, az absztrahálni tudást: próbára tették a gondolkodóerőt. Magukban hordták Ady költészetének s művészi újításának alapvető, legfőbb vonását: a felfokozott gondolati érzékenységet, a nagy tágasságokat befogó, messzire néző merész szárnyalást. S csődött mondott ez előtt az értelmi-jellembeli próba előtt (hisz a gondolkodni tudás mindig jellem kérdése is!) a problémátlan léthez vakon ragaszkodó magyar középosztály.

S elsősorban erre a csődre: az értetlenségre, a szellemi tunyaságra, az elzárkózó kiskorúságra épített a maga ideológiai harcában az uralkodó osztály. Ennek a révén mozgósította a közvéleményt a maga oldalán. Így hajtotta végre — a szociológia mai terminus technikusával élve — a manipulálást. Mert nemhogy segítette volna a hivatalos politika irányítása alatt álló, széles hatósugarú magyar kritika, hogy behatoljon az új az értelmiség széles rétegeibe. ellenkezőleg: lehetővé tette a kényelmeskedő, süket életeknek a félrelegyintést, a könnyed elhárítást. Megadta nekik a fölény tudatát. Hisz a kiskorúság általában mindig is szereti a saját szellemi-erkölcsi szintje alatt látni a tőle különbözőt, a nyugtalanítót, a provokálón mást. Úgy teszi értetté a meg-nem-értettet, hogy maga alá nyomja, a sárba lerántja, s így néz le reá. S az úri bekerítő szándék számot vetett ezzel. Mozgósította a Sancho Panza-i földhöz tapadó tucatéletekben mindig ott rejlő ostobaságot: a nem gondolkodó, indokolatlan fölényérzetet. Azt olvashatta folyvást a maga lapjaiban a vidéki magyar úri középosztály, hogy az általa idegenkedéssel fogadott új költők tehetségtelenek, semmit sem érnek. Ha a megnyerő-leválasztó taktika során s annak következtében meg is jelent olykor a bíráló cikkekben egy-egy elismerő szó; ha voltak is páran a konzervatívok közt, mint pl. Kozma Andor, Horváth János, Zempléni Árpád, kiknél a tehetség kétségbevonását nem engedte meg az izlés, a becsület s a minőség-érzet: az alaphangot nem egy-egy ilyen típusú megnyilatkozás jelentette, hanem a semmibebevétel, a tehetségtelennek való kikiáltás.

Nemcsak törtető sajtóhiénák, de komoly tekintélyek s jogosan becsült nagy nevek is rendre állították, hogy az új költők kis tehetségű, idegenmajmoló utánzók csupán. Politikusok s írók, falusi és városi jelzővel ellátott művészek ebben egyformán egyetértettek. „A fiatal óriások piaci lármáján” gúnyolódott Tisza, „ifjú titánokat”, „fiatal titánokat” emlegetett sértetten, bántón, megvetően Kiss József, „Apollo e fenegyerekeiről” szellemeskedett Rákosi, s a hajdani Ágai Adolf-féle *Borsszem Jankónak* „derék jó Titán Laciját” idézte Herczeg is. Az Ady-kultuszra célozva egyik cikkében külön megjegyezte: „A költői interregnum ideje” a kor, „világra szóló lángelmék nem járnak közöttünk”. Ady vélt nagyságát a maga tekintélyével félrelegyintette, leszorította a második sorba. S fölénytel intett a költő nevét hallva Petőfi—Arany ittmáradt társa, Gyulai Pál is: „Hallom, hogy nagyra vannak egy fiatal poétával — mondta. — Nem számít. Nem sokat ér. Tehetséges ember, de tele van affektációval.” S hasonlóképp beszélt a századközép egy másik veteránja, Lévy József is: „tévelygésnek” tekintette az új irodalmat, „mely lírai költészetünknek nem előnyére, hanem inkább hátrá-

nyára szolgál". S a régi írónál még fitymálóbban szóltak az újak: Olyan „fagyöngy” volt pl. Kenedi Géza szerint ez az új költészet, mely „csak gyöngébb fákon terem”. S mint Szabolcska írta: nem is volt ez valójában „igazi költészet”: „csak torz fattyúhajtása annak”. S hozzáfűzte ehhez rögtön a történelem vélt ítéletét: „sohasem lesz belőlük holnapután”. S más szavakkal bár, de ugyanezt mondta Rákosi Jenő is: „a nagyváradi reformáció nem fogja megélni saját jelszavát, a Holnapot”. Más-más indítókokból — hol szenilitásból, a jelent nem értő fázó fáradságból, hol költői rivalitásból, sértett hiúságból, hol tudatos politikai megfontolásból, hol bértollnokságból — hangzottak el ezek a lekicsinylő szavak, de a lényegük egy volt: biztosították az értetlenség számára az ostoba, öntelt fölényérzetet. S az az értelmiség, melynek — mint Ady mondta — „csak az a dicsőség számított, melyet Rákosi vagy Herczeg mérnek ki”, elveszett mint közönség az új irodalom számára.

Persze, szembe kellett nézni ennek a szemléletnek azzal a ténnyel, hogy az új költészetnek — kis számban bár, de olvasói, rajongó hívei is voltak. Ezt azonban részben a klikkszellemmel, az „összeodázással” — a *Pesti Hírlap* kritikusanak szavaival szólva —, „a Nyugat szakszervezeti erejével” magyarázták. S mint másik tényezőre, az „értetlenek”. a félműveltek között ható divat erejére hivatkoztak. „A félműveltség és a felületesség”, „a pöffeszkedő, parvenü üres feltűnéshajhászása”, „a félművelt tömeg izléstelensége” szállította Tisza István szerint a híveket az új táborába. Ahogy a „Száz szál gyertya” botcsinálta módra esztétizáló szerzője, Fráter Lóránd mondta: „csupa divatból van olvasópublikumuk.” S Herczeg fölényes eleganciával az egész mozgalmat a „balkániság” szavával tette zárójelbe. A szellem arisztokráciájának érezhette magát minden ostobaság, mely értetlenül állt Adyék kal szemben. Nagy nevektől kapta meg a jogosítványt erre.

S az értetlenséget igazolni vágyó, manipuláló szándék és a néki segítő, vad korlátoeltság, mint általában mindig, itt is szennyezett: a sárba rántotta le a félt ellenfelet. Reá szabadtította az ember törvényeit önmagához mérő, nem-gondolkodó közönségességet. A felszínességgel, a sekélyességgel azonosult itt a normalitás: abnormitásnak bizonyult hát minden, mi messzire nézett és különbözni mert. „A Holnap gyomorbagos, penészvirágos gondolatairól”, erről „a beteges, higvelejű, zavaros lelkű, akarnokok által kierőszakolt irányról” cikkeztek a vidéki lapok. S „a felpelvekelt állú gipszkötéses múzsán” gúnyolódott még az igényes *A Hét* is. Beszabadult a kritikai irodalomba az elmekórta, és a bűnözés egész szókincse. „Idegbaj”, „hóbort”, „őrület”, „eszeloosság”, „ideges fantasztaság”, „hisztériás tánc”, „tébolyda-költészet”, „kótyagos lázalom”, „mániakusság” lett az új művészet. Beszámíthatatlanság, végleges züllöttség, „teljes berúgottság”, „léha erkölcsi felfogás”, „moral insanity” rejtett e szerint a manipuláló kritika szerint csupán mögötte. Mint Lampérth Géza írta: elnyomoritotta itt, „a zöld gall méreg” a gerincet s az agyat. Görcsöni Dénes szavait használva: „a berúgott ember hebegő nyelvén”, „deliráló félrebeszélésként” „sületlen és gonosz badarságokkal” szólott itt a vers.

Úgy jelent meg Ady ennek a fölényt teremtő kritikai hadjáratnak során, mint született bűnöző, „berúgott nőtával”, „abszint mámorban”; „léha gyönyörök lantpengető szatírájaként” ő volt a „kloakák” átkozott költője, aki, még Ábrányi Emil szerint is, képes volt arra, hogy elcserélje „hazáját mással”: „nagyobb hírnévvel, dúsabb díjazással”. A „bordélymorál”, a „bujaság”, az „erkölcsi mocsár”, „a minden ép férfi lelket” megütköztető „satnya érzékiség”, „a paráznság dicsérete”, „a perverzítés és a nemzetrontó bűn” szabadult be vele e szerint a kritika szerint a magyar lírába. „A fiziológia illusztrált kiadása” „perverz bérelhető ágyak zűzadságában fogant, klinikaszagtól megihletett költészetnek” tűnt a művészete, melyről csak mint „rothadásról”, „mocskos hullámról”, „ocsmányságról”, „förtelmeke fertőjéről”, „malackodásról”, „szörnyszülött irányról”, „sub-conciens makogásról” lehetett szólni. A fölényt maradéktalanul biztosítandó: az emberiből az állati szférába került le az új irodalom, onnan vevődtek a megbélyegző képek. S komoly szót ily módon már nem is érdemelt: csak megvető kacajt. Mint Szabolcska írta: „egy beteges irodalmi eltévelyedéssel állunk szembe,

melyre Madách szavait kell alkalmaznunk: Nézd komédiának s legott mulattatni fog. S a bekerítést teljessé tevén ez a komédiaként való kezelés be is következett.

Nem volt még életmű a magyar irodalomban, de a világirodalomban is alig, amely a szennyező rágalmak mellett, a gúnynak, nevetésnek oly mértékben s oly védtelenül lett volna kitéve, mint az Ady Endréé. Ahogy a költő írta: „A koalíciós, üdvös csömör idején (azaz a tizes évek fordulóján) kis kávéházi akarnokok megélhettek Ady-paródiákból.” Az úri taktika főformája, a közvéleményt mozgósító, bekerítő hadjárat a lejárató viccelődésben teljesedett ki. Ennek a révén triumfált igazán a közönségesség és a kiskorúság. Lehetővé tette, hogy ne kelljen többé töprengeni a nyugtalanító, zavaró újon: nevetni lehetett rajta; Ady-paródiákkal, tréfákkal, karikatúrákkal teltek meg 1908-tól kezdve a vicclapok és a kabarék, a napilapok humor-oldala is erre specializálta magát, sőt még olyan rangosabb irodalmi lap, mint *A Hét* is jobbra Adyval kötözködött a maga *Tollal és Törrel* c. rovatában. Voltak ezek között a viccek között gyengébbek, szellemesebbek, de egyben megegyeztek: nevetségesnek tűntették fel a költőt s az egész új írói mozgalmat.

Ott ült Hady Bandy, Duk-duk Bandi ezekben a tréfákban folyvást a fekete zongorán: a kótyagos, lázálmas értelmetlenségben. Ilyen verseket adtak a szájába: „részeggé tette őt költészetem bora — Fekete zongora, csak bérelt zongora”. Királynak nevezték, „költő-királynak”, mert ha nem is szent és sérthetetlen, de „szent és érthetetlen”. Gúnyolódtak felolvasó útjain, melyeken ilyen jellegű számok hangzottak el: „Páris, Páris, peceparti Páris — szavalja Miska Miska. Előbb felülről lefelé, aztán fentről lefelé”. Felolvasásai után — mint *A Hét* írta — „a költő felül az Illés szekerére s elhajtat a bablevél csárdába”. S voltak ezek közt a gúnyolódások közt nem kis számban olyanok is, melyek a becsületbe vágtak. A *Borsszem Jankó* szerkesztőjének 1910-ben Párizsból küldött táviratban ígért pl. kutyakorbácsot Ady azért a viccéért, mely szerint megjelenve a választói jelöltek értekezletén, letesz a költő „három darab verskötetet és egy kezdődő delirium tremens-t”. S hasonló indulatokat váltott ki belőle annak a Royal Orfeumban énekelt kuplénak a híre is, mely szerint megharapva őt vesztette vált az addig egészséges kutya. Egy dadogó, szifiliszes hülye képét vitték be ezek a viccek a köztudatba. Annál is inkább, mert a közönség nagy része ezekből a tréfákból, paródiákból ismerte csak Adyt. A Lovász-féle *Holnap*-gúnyversekből majd százszor annyi fogyott el pl.) mint magából az eredeti antológiából, s mint Szabó Dezső feljegyezte, Székelyudvarhely közönsége azzal a hittel olvasta még a 10-es évek elején is az *Ugat* c. paródia-lapot, hogy az eredeti *Nyugat*-ot tartja a kézben. Nem csoda tehát, hogy, mint Ady írta, ő lett ezekben az években „az érthetlenség magyar mókusparádéja”. A hivatalos ország bekerítő hadművelete elérte célját: minden füresség, minden hitványság lenézhetett a nála különbre. S nevezhetett rajta. Bezárult a szellemi karantén. Az új irodalom s főleg Ady körül kiépült a semmibevevés, a fölény, a megvetés áthághatatlan, hideg, magas fala.

Hogy mennyire erős s milyen elrekesztő volt ez a fal: a támadó irodalom stílusa egymaga mutatta. Hiányoztak itt az okhatározói és magyarázói mellékmondatok, hiányoztak az ilyen jellegű köztűzok; nem voltak érvelő idézetek; túltengtek viszont az apodiktikus, axiómaszerű kijelentések. Felkiáltójelek foglalták el a kettőspontok helyét, s tényközlő főnevek helyett mindenekelőtt megbélyegző jelzőkkel dolgozott ez az irodalom. Nem volt itt szükség érvekre, gondolatokra: a ferditéseket s a sértegetéseket — éppúgy, mint hajdan a hitviták idején — a jó ízlés s a méltányosság-érzet nem verte vissza. Az egy-vallásúak fanatizált bigott körében hitelre lelt minden képtelen állítás: a közönségesség érvelés nélkül is visszhangzott a közönségességre. S az új körül a levegő megfagyott: a *Nyugat* irodalma az olvasókhoz nem talált utat.

A leghívebb mutatók: a kiadói példányszámok tanúskodtak erről. Ha nem is maradtak fent nagy számban ilyen jellegű adatok, néhány megőrzött adalék is jelzi az új irodalom helyét az egykorú magyar társadalomban. Tanulságos itt az irodalomszociológia. Jól érezte az Ady körüli pszichológiai klímát.

A *Holnap* c. antológia körül csapott pl. a legmagasabbra a művészi vita, a könyvből magából azonban ennek ellenére is alig néhány példány kelt el: az első kötetből 70, a másodikból — noha 1500 példányban nyomták — mindössze 61. Az új irodalom lapjának, a *Nyugatnak* a példányszáma 500—800 között ingadozott; a tizes évek második felében, a forradalmat előző hónapokban ugrott fel csupán 2 500-ra (az *Új Időknek* viszont 50 000 körül volt a század elején majd mindig a példányszáma). Ady egyes kötetének a kelendőségére pedig jellemző volt, hogy a viták legerősebb zajlása idején 1908 végén, egy nem akárhol, de egy nagy kiadócégnél, a Singer és Wolfnernél megjelent kötetéből, *Az Illés szekerén*-ből is mindössze kb. 300 példány talált vásárlóra. A költő maga még 1913-ban is csak „pár száz olyan emberről” beszélt, „akik meg szokták venni minden újabb kötetét”. S a háború első éveiben elfogyott még ez a „pár száz” is. Gyóni Géza Rákosi Jenőtől reklámozott könyve, a *Lengyel mezőkön, táborníz mellett* rövid idő alatt 10 000 példányban kelt el: Adyt kiadni viszont nem volt üzlet. Senki sem vállalkozott rá. Mint Hatvany írta, „non valeur”-nek tekintette pl. az Athenaeum igazgatósága a költő raktáron fekvő kötetlen könyveit. Ady kereskedelmi értéke a nullára szállt: megbukott a gazdaságosság mérlegén.

S a példányszámon túl mérni lehetett még a közönséghez való viszonyt a nyilvános fellépések sikerével s jellegével is. Más arcot azonban ezek sem mutattak. A nagy zajjal járó 1909-es és 1910-es ünnepi matinék csak részben voltak diadalutak. Igaz: jelen volt rajtuk mindenütt a rajongók kicsiny szektája. De csak Nagyváradon, Aradon s Pesten volt elegendő ez a tábor ahhoz, hogy megtöltsön egy — hol kb. 80—100, hol 200—300 személyt befogadó termet, másutt már foghíjasak voltak a széksorok. S voltak olyan városok is, mint pl. Debrecen, Temesvár, ahol félig üresen tátongott a terem. Igaza volt Adynak, mikor 1911 őszén így panaszkodott egyik Hatvanyhoz írott levelében: „Ne felejtse, hogy a mi nemes magyar publikumunk izlésében és hajlamában nem vagyunk annyira se bealapozva, mint egy új mozi.” Körülvette őket egy szemellenzős, manipulált közvélemény megvető terrorja. A hagyomány, a hatalom, a megszokás s a többség parancsa irányította itt az embereket: a külső vezérlés. Kevesen merték kivonni magukat a kötelező nézetek és vélemények láthatatlan diktatúrája alól. Kevesen voltak a belső vezérlésű, független életek.

Sikerrel járhatott a külső vezérlésű, az önállótlan hivatalnok-lelkek kisedés országában — Ady szavaival: „a szerencsétlen, kulturálatlan elbutított milliók” s „a hatalomtól függőségben tartott félműveltek százazrei” között — az uralkodó osztályok manipuláló taktikája. Rá tudta szabadítani ez az új irodalomra a közvélemény szavát. Kibontakozott az a lelki terror, amely — főleg egy intellektuális esetben — fölér mindenfajta fizikai külső erőszakkal. Hiszen, ha az a test — ez a lélek szentségét veszi semmibe. Kétségbe vonja azt, ami egy gondolkodó morális igényű, önérzetes élet számára a leglényegesebb: kétségbe vonja a szándék tisztaságát, a becsületet és az emberséget. S ha valakinek: hát Ady Endrének meg kellett birkóznia ezzel a terrorral. Folyvást kísérte ez. Egykorú levelek, emlékezések, feljegyzések riasztó adatokat tartalmaznak róla, hogy milyen fojtogató hálót vont a költő köré az értetlenség és a gyűlölet. Megbélyegzett volt ő a magyar közvélemény nagyobbik részében; üldözöttként élt. Rajta volt a megszegyenítő sárga csillag. Nemcsak képletesen, de nemegyszer a valóságban is.

Ott loholt folyvást Ady háta mögött a közönségesség hű segítőtársa, a lelki alantasság örök fegyvere: a szennyező pletyka. Olyan olcsó előítéletekre spekuláló, de a múlhatatlan emberi ostobaság előtt mégiscsak számító híreiktől kezdve, hogy igazából nem is Adynak hívják, az felvett név csupán: valójában egy Adler nevű zsidó rabbi fia, odáig ment ez a pletykákkal való szennyezés, hogy a szerelme tisztaságát vonták kétségbe, s úgy könyvelték el, mint Léda kitarthatóját. Valamiféle soha-nem-látott gyűlöletről tanúskodtak a fentmaradt adatok. S nemcsak a szellemi nímandok részéről: nem maradt alul a szellemi rang sem. Nem akárki — Jászai Mari állt fel pl. egy műsoros estén s kiáltott rá „rikácsoló hangon” az Adyt szavaló Hajdú József: „Mit beszél ön fiatalember? Kicsoda az a versíró? Megbolondult ön is, hogy

tőle ad elő?” S az írói ellenszenvokról is hasonló adatok szólnak. Schöpflin Aladár jegyezte fel pl., hogy mikor közölni kezdte Ady verseit a *Vasárnapi Újságban*, megjelent nála az öreg Jakab Ödön, s „meg akarta győzni, hogy amit »az az Ady« csinál, az nem költészet”. Szabolcska pedig azzal fenyegetőzött, hogy „megszakítja munkatársi viszonyát a lappal”. S még egy Endrődi Sándor rangú költő is csak úgy beszélt leveleiben a fiatal írókról: ezek a „nyugati svindlerék”. Híven tükrözte a hivatalos irodalom ellenszenvét, dühét a Petőfi Társaság egyik ülése. Felolvasták itt egyszer *Az ős Kajánt*, s mint Hatvany írta, „olyan viccesen és szerencsésen, hogy az egész gyülekezet röhögött bele”. S ha így reagáltak Ady költészetére a szellemi igénnyel élő értő emberek: mit lehetett várni a dzsentroid értelmiség tömegeitől. Maradéktalanul jelezte az ő hangulatukat Beöthy László egyik kijelentése. Mikor Füst Milán szóba hozta előtte egy ízben Adyt: csak mint „vacak Adyról” volt hajlandó beszélni róla és „sötéten” mondta: „Gyűlölöm, megvetem.” A közönség-igények ügyes értője volt Beöthy László, Beöthy Zsolt fia, ez a ravasz színházi menedzser, s éppúgy, mint a maga *Király Színházával*, Fedák Sárijával, operettjeivel, közönsége szívéből beszélt Adyról szólva is. Hozzá hasonlóan gondolkodott az egyik legnagyobb magyar költőről a műdalokat éneklő, operett-melodiókért rajongó, Tiszát istenítő, századeleji magyar középosztály.

Árulóknak tekintette ez a réteg Adyt, a magyar ügy árulójának. Nemcsak a klerikális ostobaság vélte úgy róla, hogy „költeményei tele vannak izzó gyűlölettel a magyar haza iránt”: „a magyar faj és a református felekezet árulójának” tartották a költőt a protestáns Bethlen Gábor-kör egyetemistái is; így gondolkodott az egész Rákosi Jenő-i, Tisza István-i „nemzeti intelligencia”. Nem volt szükség ebben a rétegben adminisztratív intézkedésekre. Minden cenzúránál jobban gátolta itt a művek terjedését a közvélemény önkéntes terrorja. Védett az ostobaság. A Tavaszmező utcai gimnázium egyik tanára — egyébként egy jónevű irodalomtörténész, Kék Lajos — így kiabált rá pl. Adyt olvasó tanítványaira: „Szégyen és gyalázat, hogy ilyen verseket mernek egy magyar gimnáziumban felolvasni.” Egy másik középiskolában pedig — mint Füst Milán feljegyezte — maga az igazgató jelentette ki: „ha én azt a nevet hallom, hogy Nyugat, köpök egyet”, s megszólalt ezt hallva egy Jablonkay nevű tanár: „kik azok? az adysták? akkor én nemcsak mondom, hanem meg is teszem és ténylegesen oda-ment a köpöládához és bele is köpött”. Egy másik emlékezés szerint a dicsőszentmártoni kaszinóban így fakadt ki az egyik helyi orvos egy Ady-vita során: „Isten őrizze, hogy a fiam ebből tanuljon költészetet.” Még Ady pátriájában, a Szilágyságban is — mint Böllni írta — csak azt sajnálta verseit olvasva a túlnyomó többség, „hogy nincs deres, ahová írójukat lekaphassák”. S tovább lehetne sorolni a példákat; egyre utaltak ezek mind: a manipulált közvélemény vakon ellenállt. Olymervű volt itt az előítélet, hogy dicsőségnak számított még a tudatlanság is. Tompa Lászlónak, a későbbi költőnek válaszolta pl. felháborodottan egy tanár, mikor az megkérdezte tőle: olvasott-e valaha is valamit Adytól: „Ilyen könyvet én pedig nem olvasok.” Maradéktalanul sikerült az ún. „nemzeti intelligencia” mozgósítása: létrejött a szellemi vesztégzár. És vigyázott rá minden retrográd rend örök, hű őre: a gyalázkodó, gőgös tudatlanság.

Persze, nem valamiféle különösebb emberi gonoszságnak, lelki ferdülésnek volt mindez a következménye. Elégtelen itt a pszichológizáló-moralizáló megközelítés s nem segít a szociálpszichológiai magyarázat sem. Hiszen eszköz volt csupán ez a félrevezetett, vak közvélemény, része — ha lényeges része is — egy számos egyéb módon folyó bekerítő-szétziláló hadi műveletnek. A szociálpszichológia legfőbb arra adhat választ: milyen előítéletek éltek a magyar dzsentroid értelmiségben, amelyek miatt ilyen készségesen vállalta a félrevezetettséget s a maga eszköz-voltát. A történelem értelmét keresve azonban sosem az eszköz, mindig a koncepciót adó gondolat, sosem a mozgatott — mindig a mozgató az igazán lényeges. S innen nézve ez az intellektuális, vak rohamosztag jelenség volt csupán; ott állott mögötte mint felbátorító, mint igazi ihlető, a nagybirtokos-nagyitőkés magyar reakció. A közvélemény-terror ennek megletéről s ennek erejéről hozott hírt csupán. Hírt hozott róla, hogy egységfrontba tömörült a két

nagy uralkodó osztály, s elkezdte a haladás ellen a maga alkut nem ismerő, következetes, elszánt osztályharcát. Tudatosodtak, élesre vonódtak az osztályhatárok. Készült a történelem.

V.

Ennek a hadjáratnak, a reakció kibontakozó ideológiai hadjáratának, ennek a változó taktikájú hatalmas mérvű szellemi osztályharcnak Ady állt a középpontjában: ő volt a főhőse. Mint írta — akarata ellenére bár, de „harci jelszóvá” lett a neve: „költő primadonna” kényszerült lenni, elsősorban ellene irányultak a bántások, gyanúsítások. Kérdést intézett hozzá a kor, s ő felelni kényszerült rá. Válaszában természetesen ott volt a bizonytalanság és a félelem is. Hiszen a hősök sohasem születnek: mindig csak lesznek. S így volt ez Ady esetében is. Annál is inkább, mert nehezen bírta ez a nem remete — de közösségi létre született ember a szellemi karantént. Néptribunának s nem keveseknek szóló, ezoterikus különlegességnek akarta ő látni a saját líráját. Talán csak Shelleyben és Petőfiben élt az övéhez hasonló erős, intenzív vágy a közönség után. Nemcsak verscím volt nála: *Akarom tisztán lássatok, Szeretném, ha szeretnének*, hanem mélyről jövő igény. Szeretett volna áttörni az olvasók ún. széles rétegéhez. Nem utolsósorban ezért is ragaszkodott pl. a nagyapós, öreges *Vasárnap* *Újság*ban való megjelenéshez. S részben innen eredtek azok a félremagyarázható olykori mozgólatai is, melyeket a duk-duk-affér sértettségét magában hordó Hatvany Lajos még évek múltán is úgy fordított le: „elsenyvedt a vágytól, hogy megkösse békéjét a sajtóban-hatalomban uralkodó kiváltságosokkal.” Elszórtan bár, de valóban voltak Ady életében így értelmezhető megnyilvánulások. Hatvany kommentárjával ellentétben azonban nem az objektív jelentés, hanem a szubjektív szándék volt lényeges bennük. Nem az alku vágya, hanem az tükröződött rajtuk keresztül — még a hírhedt „duk-duk-affér”-ben is —, hogy szeretete volna áttörni a költő a köré szoruló szigorú vesztőzár, hogy nagyon szenvedett a kitaszítottságban.

S erről a szenvedésről gyakran adott hírt. Nem tagadta — nyíltan vallotta, hogy szívesen menekült volna elrendelt sorsától. Szeretett volna „régifajta emberek módján érezni”, gondolkodni. Szerette volna, ha nem kell belekerülnie a „véres vad-kergetésbe”, örökös „hajszába”, „egészsége és élete feldúlásába”. Olyan költeménye, mint pl. *Hosszú az erdő*, híven tanúskodott erről a vágyáról. Nemcsak a központi kép, az én-nel eggyévált őrült vad futása, ez az allegória szerűen végigvitt, megélt metafora érezte itt a belső riadtságot: erről hoztak hírt a vers változó, hullámzó mondatfajai is: ott sejlett bennük a lélek kavartsága. Értelenséget s döbbenetet kifejező felkiáltó mondatokkal indult a költemény (pl. „*Hogy hajráz a hajrá*”; „*Hogy jönnek utánam*”), majd panaszkodó kijelentő mondatokba ment át (pl. „*Ugatja a nyomom*”, „*Nyugtót nem engednek*”), hogy végül vágyódó, fáradt óhajítások törjenek be a felkiáltások s kijelentések közé: „*őh csak már kijutnék*”; „*Mert már mindent tűrnék*”: menekülni, elesni, behódolni vágyott a lélek. Ott volt azonban ennek a versnek a zárószakaszában is — a végigvonuló, hatásokból álló, könnyű dalszerű ritmust mintegy betetőzőn — a visszavágó, dacos, fej-fenntartó *de*. „*De hajráz a hajrá, — De bűg az a kürt még*” — zárult a költemény. S több volt itt a *de*, mint pusztán köztöszó. Világnézet volt. Erkölcsi parancs. Ott feszült benne a nem-alkuvó dac, az adys mégis-morál: az emberi méltóság helytállásra készítő, büszke érzete. Mert bármennyire is szeretete volna ez a költő az elismerést s a megértettséget: nem akarta azt önfeladás árán. Mint egyszer Zilahon ő maga mondta: „Tudom, hogy nem túlságosan szeretnek, de bármennyire is szeretném, ha szeretnének, megalkuvás árán nem akarok szeretethez jutni.” Kínózták Adyt a bekerítő, őrült támadások: önmagához hűtlenné tenni, megtörni azonban sohasem tudták. Vállalta inkább a „behunyt szemű, gyilkos verekedést”: bírta a lélek terrorát. S felmagasult benne a helytálló ember: a Muszáj Herkules. Éppúgy, mint a *Morognak a vének* c. költemény végigvonuló belső refrénjében „Eb ura fakó”-t kiáltott oda általában is a megvető, hetyke gőg a bekeríteni akaró, lármás üldözőknek.

Viszonylag kevés versében és cikkében foglalkozott Ady közvetlenül is az irodalmi harcokkal. De ennek a néhány írásnak volt egy szembeötlően közös vonása: határtalan, gögös fölényérzet áradt belőlük. Olyan vers, mint pl. a Szabolcskának szóló *Üzenet Költőcske Mihálynak* vagy a lazított szapphói strófákban zengő, gúnyos óda, a Kiss Józsefnek küldött *Az öreg szakállas* — a fölényérzet remekműve volt. Nem harag zsúfolódott itt a sorokban, hanem megvető szájalom, csöndes, lenéző gúny. De épp ezáltal vált gyilkossá a hang. Ezzel teljesedett ki a Költőcske Mihályok még a kicsinyítő képzős névadásban is ott rejlő semmibevevése s *Az öreg szakállas* pénzgyűjtő ravasz slemilsége is — a travesztált ódaforma mellett — a szerető-lenéző szájalom révén vált igazán nevetségessé. A fölény volt ezekben s az ezekhez hasonló irodalompolitikai költeményekben a lényegi formameghatározó. Ez sorakoztatott egymás mellé olyan kiélező ellentéteket, mint Herkules-Tökmag, úri-póri, ifjú-vén, erős-gyenge stb. Ez állította szembe egymással a ragyogást, az önnön sugárzást s „a petyhüdt csúf Bégát”. A fölényérzet idézte meg a lekezelő állati képeket. Az *tette megvadítottá* s változtatta *agg rozmárrá, dült bóbítájú gyáva kakassá, vérebbé, éhezett kopóvá, jól lakott kopóvá a csúf varangy ellenfelet, s arany-jászolt* is az rakott elébe.* A stílus is vallotta, hogy az öntudat, a gőg jelentette itt az uralkodó érzést. S ez a minden formai elemet meghatározó hetyke fölényérzet áruklodó volt. Tartalmi mozzanatot jelentett ez. Hisz a pusztá magatartás, az elvont formális dac belső tartalmi támaszték nélkül nem vált volna ilyen mindent kibíró, alkudni nem tudó erkölcsi parancsá, nem vált volna egyéni, pszichológiai-alkati tulajdonságból *mégis-morállá*. Ahhoz, hogy azzá legyen, mindenekelőtt valamiféle társadalmi felismerés kellett. S a fölényérzet a maga hőfokával végső soron erről hozott hírt. Azért állhatott fölülte az író a körülötte dúló „kalamajkának”, irodalmi harcnak, mert értette annak valós jelentését: társadalmi összefüggéseit. Olyan verse, mint pl. *A harcunkat megharcolltuk*, híven jelezte ezt:

*Gyáva kakasként jut az ellen,
Dült bóbítájú, nyomorult,
Fellegvárába beszorult,
Szemétdombjára beszorult.
Mi várhatunk, Tyukodi pajtás.*

*Mienk a vár, csak táborozunk,
Dalogassunk, igyunk, együnk,
Táncolva, vígan jölmegyünk,
Mikor akarjuk, jölmegyünk:
Ne siessünk, Tyukodi pajtás.*

*Mi a harcunkat megharcolltuk.
Hadd várjanak a pipogyák
Valami nem jövő csodát,
Vén, szép, történelmi csodát
S rajtukütnünk, Tyukodi pajtás.*

1909 januárjában írta Ady ezt a költeményét, Hatvany kérésére, rögtönözve a Meteor-kávéházban. Azokban a napokban hangzott el a Petőfi Társaságban Herczeg Ferenc elnöki beszéde, Kenedi Géza felolvasása s Lampérth Géza verse: s mindhárom az új irodalom ellen. S Ady költeménye éppúgy, mint Hatvany ekkor írt cikke, a *Lapszéli jegyzetek* válasznak készült; válasznak erre az összpontosított, erős támadásra. Megszólalt a diadalmas, győztes fölényérzet. Mert mindenekelőtt az ujjongott ott a 9, ill. 8 szótagos rövid sorokban. Az szabott formát. Az határozta meg a képi logikát s idézte meg a kakas-képzetet, az állat-metaforát.

* L. A muszáj Herkules; Szétverek majd köztetek; Morognak a vének; Az öreg szakállas; Üzenet Költőcske Mihálynak; A harcunkat megharcolltuk; Küldöm a frigy-ládát, Hosszú az erdő; Idő előtt elmúlni.

Az állította szembe egymással a szabad, táborozó, víg, férfias életet s a gyáva, szaladó, pipogya létet. S a képeken túl: fölényérzetet hordtak a többi jellegzetes stíluselemek is: az ironikus jelzők („Vén, szép, történelmi csodát”) az önrímként ható legyintő epiforák („Fellegrádba beszorult — Szemétdombjára beszorult” stb.) s a félsoros záró refrének („... Tyukodi pajtás”). Fölényérzetről tanúskodott a — nem utolsósorban az ismétlések révén — magyarosba átjátszó, könnyű, dalszerű, jambikus ritmus s a beszámoló jellegű, megszólításos versformálás. Egy képzelt másikat tudósított itt a zajló harcokról a helyzetdal hőse, s ez a beszámoló-híradó jelleg már egymaga szuggerálta a kívül-állást, a föltételezett: a hírnök, a krónikás, mint általában mindig, magasból figyelte itt is a harcokat. S a megidézni vágyott, győztes fölényérzet érteti a megformálás legfőbb sajátosságát, az magyarázza az egész versen végigvonuló jellegzetes szemléletmódot: az átértékelő látást.

Visszajára fordított, átértékelte mindent ebben a költeményben egy felülről néző, hetyke öntudat. A jelzőknek s értelmezőknek is többnyire ez volt a szerepük. Hiszen a *bőbítés kakas* képzetéhez önmagában véve bátorság tartozott, de az elérakott jelzők, a hozzákapcsolódó értelmezők megfordították ezt a képzetet („gyáva kakasként”, „dült bőbítájú, nyomorult”); s a *bűszke fellegrádat* is — továbbvive mint latens metaforát a kakas-képet — szemétdombbá alakította át egy utána illesztett értelmező mondat („Fellegrádba beszorult — Szemétdombjára beszorult”). S átértékelte a megteremtett lírai szituáció is. A valóságban az új írók ellen, a vers hőseit jelentő „mi” ellen folyt a hallalis hajsza: ők voltak a bekerítettek; az átértékelő képzet azonban megváltoztatta ezt a szituációt: üldözővé váltak az üldözöttek s az ellen tűnt olyannak, mint ki „fellegrádba beszorult”. S noha a valóságban a kezdet kezdetén volt még a küzdelem: a költői átértékelés már a harc előlétéről, már a győzelemről hozott híreket. Eltolódtak mind az idősíkok: a jelen figura etimológiával is nyomatékosított, végleg befejezett múlttá vált („Mi a harcunkat megharcoltuk”), a távoli jövő tűnt szinte közvetlen jelennek („Mikor akarjuk felmegyünk”; „S rajtukütnünk, Tyukodi pajtás”). Megváltozott minden valós arány. Érződött a nagy átértékelőnek, az időnek fölényt adó, fordító hatalma.

Mert az idő volt *A harcunkat megharcoltuk* c. költemény tulajdonképpeni hőse, láthatatlanul, meg-nem-nevezetten, de ő volt a főhős, ő állott ott a győztes oldalán, a fölényt számára ő biztosította. Egy grammatikai sajátosság, az igék szerepe már egymagában szuggerálta ezt. Kis számban, csak jelen időben s többnyire mozzanatosan illeszkedtek ezek a „gyáva kakasként” futó ellenhez, annál bővebben, annál többreűen tűntek fel viszont a másik fél mellett: a maguk időt éreztető hatalmával neki segítettek. Annál is inkább, mert múltat, jelent, jövőt egyaránt idéztek: az időnek nemcsak pusztá létükkel, hanem a ragozásukkal is szinte testet adtak. A múlté volt már a harc („A harcunkat megharcoltuk”), a közeli jövő ajándékának tűnt a biztos diadal („S rajtukütnünk Tyukodi pajtás”), s a kettő között egy tartós sodrású jelen adta a központi időszíntet: az órák múlását, lassú folyását a maguk duratív jellegével szinte éreztették itt a szavak („... táborozunk — Dalolgassunk, igyunk, együnk”). Ott hőmpolygott az igék stílári hatása révén az idő a versnek soraiban. S a jövőért küzdők erre a folyamra bízták rá magukat. „Mi várhatunk”; „Ne siessünk” — hangzott a szavuk. Megengedő értelmet hordtak a hozzájuk társuló felszólító módok („táborozunk” stb.), elengedhette itt magát az egyén, rajta kívülálló erők vitték úgyis a győzelem felé, hozta itt a jövőt az ellenállhatatlan sodrás: az idő sodrása. Mennyire különbözött az itteni megengedő mondatoktól az ellenfélhez tartozó félrelegyintő megengedő mondat: „Hadd várjanak a pipogyák”. Kétfajta tartalmat hordott az azonos mondatfaj. Jogot tükröző volt az egyik s ráhagyásos a másik esetben a megengedés. S kétfajta magatartás nézett szembe a két típuson át. Szembe-nézett a csodákban, az irracionális „nem jövő” erőben bizó, hiú ostoba reménykedés s az idők szavát értő, törvényre néző, szilárd öntudat. Megjelent a talajt vesztett, csodaváró életekkel szemben a történelmi fölény, az értelmes fölény. Érződött azok ereje, nyugalma, szépsége, kik maguk mellett tudták a legnagyobb hatalmat: az idő hatalmát.

Irodalompolitikai ihletésű volt *A harcunkat megharcoltuk*. Mégis: csöppet se véletlen, hogy egy történelmi jellegű, tisztán politikai tartalmú képet „*Tyukodi pajtás*” s a kuruc küzdők képét idézve visszhangzott Ady a látszólag irodalmi fogantatású támadásokra. Mint a vers egésze: a felvett kurucos hang is azt szuggerálta, hogy felülről, az idő szavát értve, történelemben gondolkodva ítélte meg a költő a körülötte folyó heves polémiát. S szuggerálta egyben, hogy *politikai* s nem irodalmi harcot látott benne. Fegyvertársai nagy részétől is különbözött itt az ítélete. Mert pusztán irodalmi-művészi nézeteltérésként szerették volna fel fogni Ady társai — többségükben még a kor legjobb szemű, leggondolkodóbb kritikusai is — az 1908-ban kezdetét vevő irodalmi vitát. Kétfajta izlés összeütközését érezték csupán döntőnek benne. Mint Ignótus írta: megtörtént „Magyarország industrializálódása”, s az „agrárius” közönséggel szemben létrejött egy új „indusztriális közönség”, s ez másfajta művészetet kívánt. A hagyományos város-falu ellentét jegyében ítélte ez a szemlélet, nem tudatosította az imperializmus beköszöntésével kezdetét vevő új helyzetet — rosszul jelölte ki így a frontvonalakat. Mert ha a fő taktikai eszközt jelentő közvélemény-terrorban jelen is volt az egykori város-falu feszültség, ha a dzsentroid intelligencia zajos, tiltakozó értetlenségét magyarázta is a lázadó, korlátolt vidékiesség, mégsem az értette a vita lényegét. Több volt már ez a polémia, mint a provincializmus pusztá kravallja. S a *Nyugat* kritikája — nem bírva feladni a maga liberális illúzióit, a nagytőkével kapcsolatos mélyen benne élő illúziókat — ezt nem vette számba. Csak a taktikai részletekre figyelt: a statégiai koncepciót szem elől veszítette. A nagybirtokos-nagytőkés reakció értette az időök parancsát: egységfrontba tömörülve a szellem síkján is elkezdte a maga osztályharcát. A progresszió viszont — hagyományos módon — az uralkodó osztályok belső házi pörpatvaraként, mint merkantilista-agrár ellentétet szerette volna elkönyvelni továbbra is az ellentétet: város-falu különbségét hangoztatva ki akart térni a tényleges problémák tudatosítása elől. Ady gondolkodói kivételességét s következetességét mi sem mutatta jobban, mint hogy nem vállalta ezt a kendőzést: felférte a való helyzetet. Az ő polemizáló írásaiban jóformán sosem fordult elő az Ignótuséktól centrálisnak érzett város-falu-kérdés: annál többször utalt viszont arra, hogy régi és új, demokratizmus és reakció, a lent és a fent állott itt szembe egymással. A vita tényleges tartalmára: az osztályharcra figyelt.

Ott volt ez az osztályharcos, lényegre néző szemlélet az eljövő polémia előszelét még épp csak éreztető, Tóth Béla-féle támadásokra adott válaszában, s a tulajdonképpeni vita kirobbanása után irodalompolitikai jellegű cikkeiben — főleg a két leglényegesebben, a *Magyar lelkek forradalma és Irodalmi háborgás és szocializmus* c. írásaiban — ez lett vezető gondolat. Egyértelműen abban látta ekkor már a költő a harcok lényegét, hogy „akiké az egész Magyarország... nem tudnak belenyugodni abba, hogy az irodalom nem az övék”. Tudta, hogy „a politika ellenére és kedvetlenségére” indult az ő szellemi mozgalmuk, s a legfőbb eredménynek azt tekintette, hogy működésük nyomán „rosszul érzik magukat Magyarországon azok, akik eddig nagyon jól érezték”. Látta Ady, hogy az irodalom ellen háborogva preventív védekezést folytatott valójában az uralkodó osztály, s nem az új forma, de az új tartalom fájt igazából neki. „Csinálhatott volna Petőfi nyolcvanszor újabbat a poézisban — írta pl. a *Petőfi nem alkuszik*-ban —, ha a Parnasszust el nem hagyja vele, nem történik annyi sok baj. De Petőfi sokszor nagyon rossz, de gyilkos rímeivel, soraival az akkori Magyarország legkényelmesebb uraira lövöldözött.” S Petőfiről szólva önmagára gondolt.

Érezte Ady azt, amit észrevettek az uralkodó osztályok leghozzáértőbb, legfelkészültebb politikusai: jól tudta, hogy „nyugtalan fejek és idegrendszerek irodalmi csetepatéival” lényegében a társadalmi átalakulás jelentette be magát: készült a forradalom. S ezt nemegyszer meg is fogalmazta: „Ez az irodalmi háború gyermeke a szociális háborúnak, hiszen éppen ezért félnek úgy... tőle” — hangzott kemény szava. S félreérthetetlenül vallotta: „szóharc és tollharc, mely ma — példátlanul — a magyar irodalom körül hóbörög, katasztrófális előjele egy nagy fölfordulásnak”, „előfutárja Magyarország késett, de most már sokáig nem ha-

lasztható szociális átalakulásának". S egy történelem-értő öntudat jelentette ki: „Most vagy soha annyi bizonyos, most vagy soha el kell válnia, vajon az irodalom tényleg jóslója, előzője minden társadalmi és politikai megújulásnak”. Nem mint irodalmár, nem mint esztéta, de a lényeget értőn, mint politikus, válaszolt Ady a körülötte dúló irodalmi harcra: a forradalom szava volt rá az igazi válasza. S ide eljutnia nem volt könnyű dolog.

Mert mint általában minden művészi velleitási intellektuelben: ott élt Adyban is az osztályfölöttiség vágya, illúziója. Szerette volna ő is a méltányosság, a megértés, a szeretet, a lágyág, a szép szó szellemében érezni s felfogni az emberi életet. Ott élt benne az az illúzió, hogy az egyén felől nézve olyannyira fontos, de végső soron mégiscsak szubjektív jellegű — s pusztán másodlagos — közösségi-emberi kapcsolatok lényegi-objektív ellentétek fölött hidat verhetnek. Főleg a két fő megtévesztőt, minden kispolgári demokratizmus két fő buktatóját: az azonos kultúrát és nyelvet s az azonos emberi minőséget érezte ő is érdekeket semlegesítő, összekötő szálnak. Ott élt benne a hit, hogy közös élmények, közös emlékek, közös dalok, versek — azonos gyökerek — egymástól világnézetileg messzekeverülve is mindig összekötnek. Ott élt benne az a hamis tudat, hogy az emberi minőség, a tehetség, a jellem társadalmi szakadékok fölött értőn kezét nyújthat. Azt hitte, hogy a kivételes egyén a szociális frontok között szabadon kószálhat. Mint egyik legjobb barátja, Bölöni írta: „romantikusán látta személyét”, s „nem akarta a maga számára elfogadni a világnézeti harcok kényszerét, nem érezte, hogy nem lehet egyesíteni a tüzet és a vizet, a vöröset és a feketét”. Egyéni életének oly sokat emlegetett politikai bizonytalankodásaiban, a *Budapesti Hírlap*-nál való 1904-es szereplésében; a duk-duk-afférben; Rákosi Jenőtől való 1907. végi állás-kérésében; az öccse kinevezéséért való 1909-es Apponyi-féle levelezésben — nem utolsósorban az osztályfölöttiségnek ezen hamis illúziói tükröződtek vissza. Nagyon erősen s mélyen éltek ezek Adyban: szinte a reflexekbe vették magukat. Ez érteti, hogy mikor eszmeileg-gondolatilag ott volt már benne a biztos felismerés, mikor már jól tudta: az ellentétes frontok között nincs átvezető út: egyéni életében még akkor is megjelent egy-cgy bizonytalankodó, tévetező mozdulat. Az objektív felismerésnek, a tudat parancsának a reflexek még ekkor sem mindig engedelmeskedtek. Még 1910-ben is „lovagias ellenfelet” látott pl. Rákosi Jenőben, 1911 tavaszán pedig abban reménykedett, hogy a Zichy János gróf-féle kultuszminisztériumtól ösztöndíjat kaphat, sőt: 1915-ben még Tisza Istvánról is feltételezte, hogy a Csinszkával való házassága ügyében Bojczával szemben melléje szegődhet. Ezek a kései mozzanatok meggyőzőn mutatták: nem akarta Ady az osztályháború síkján élni az életet. Csak oda kényszerült, nem született arra: az önmaguk ellenére való forradalmárok közé tartozott. Nem véletlen, hogy annyszor fordult elő a sajátmaga dacáról, forradalmiságáról szólva az *akaratlanság* gondolata. Nemcsak oly verseiben, mint *A muszáj Herkules*, *Szétverek majd köztetek*: prózában is többször vallott erről. Mint írta, „akaratlanul” került be ő a körülötte dúló harcokba: „akaratlan” lett zászló a neve. Ellenségei voltak azok szerinte, akiknek a legtöbbet köszönhetett, mert — mint megjegyezte — „daccal, göggel, szinte emberfeletti erővel ők láttak el”: provokáló „lármás, feltűnő” verseibe ők kényszerítették be. S Jeremiás próféta szavait idézve mondotta róluk: „Nem engedtetek nekem, hanem föl akartatok engem gerjeszteni a ti veszedelmeitekre.” Ilyen „fölgerjesztett”, akaratlan forradalmárnak érezte magát mindig Ady Endre. Nem a hajlama: a megélt valóság, a tudat ereje, a társadalmi fejlődés törvényeinek a felismerése vitte bele az osztályharc törvényeit tudomásul vevő forradalmiságba.

S ez a felismerés, ez a fejlődés — élményszerűen, mélyen — 1908 táján vette kezdetét. Tudatosított az ekkor meginduló társadalmi folyamat: az osztály-arcvonalak retrográd hajtású módosulása. Szervezni kezdte az imperializmus korába érve a magyar nagybirtokos-nagyfőkérek reakció a maga egységfrontját, s védve uralmát harcot hirdetett minden forradalom legfőbb szálláscsinálójára: a gondolat ellen. Irodalmi vita ürügyén elszánt, kegyetlen hadjárat indult a haladással szemben. S Ady közvetlen közletről, a saját bőrén, a saját életén kényszerült érezni az osztályháború alkut nem ismerő, konok hatalmát. Tudatosíthatott itt a sze-

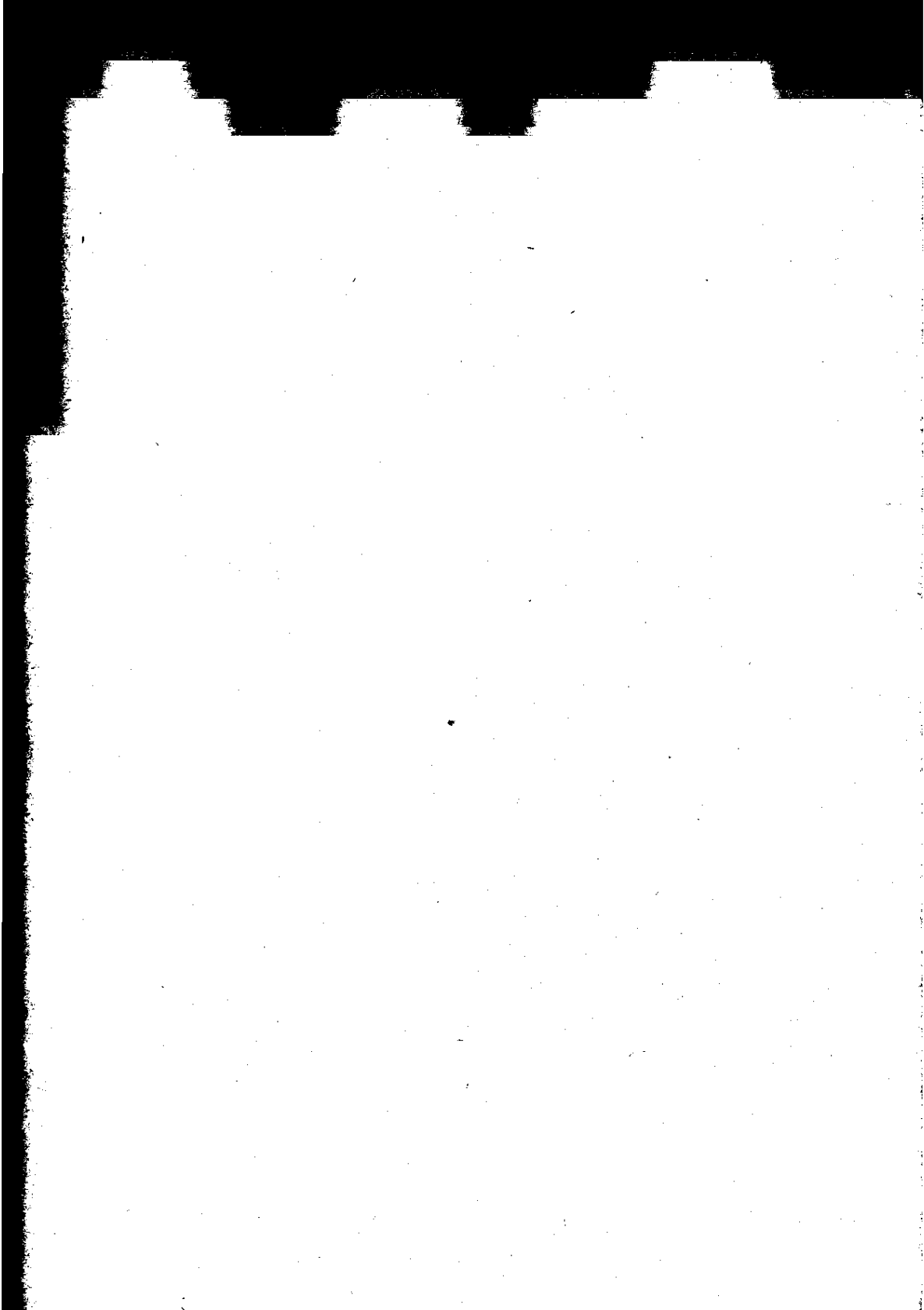
mélyes-életrajzi élmény, mert történelmi-politikai élményt is jelentett egyben. S Ady tudott olvasni a valóság eseményeiből, a mindennapokból: az élet privát jellegűnek tűnő tényeit helyesen fogta fel. Nem egyéni bántást, de még nem is irodalmi ügyet látott elsősorban az ellene forduló indulatokban: a bennük rejlő szociális tartalomra figyelt. S tudatosodott benne az élet igazsága: az osztályharc törvénye. S fordulat ment végbe a költő pályáján. Az egyéni kiutat kereső érzelmi forradalmár a társadalmi út törvényszerűségeit vállaló demokratikus forradalmárnak adta át helyét. Az egyéni élet beidegzett, hamis reflexei okozhattak olykor-olykor még bizonytalankodást, de csak lent a biográfiában; az esetlegesség, a véletlen szintjén. Az élet lényegét adó magaslati síkon, a szükségszerűség, a világnézet síkján, a művet érlelő történelmi síkon határozottan egy volt már az irány. Nem az anarchisztikus jellegű, egyéni-érzelmi, hanem az osztályharc törvényeit vállaló, társadalmi forradalmiság jelentette innentől kezdve a központi mozgatót: annak természete, ellentmondásossága magyarázta Ady Endre művészi útját. A *társadalmi forradalmiság* lett a pálya belső problémáit értető centrális gondolat.

István Király

LA LUTTE DU CONSERVATISME CONTRE LA LITTÉRATURE PROGRESSISTE ENTRE 1908 ET 1912

L'auteur discute dans son étude les débats littéraires aux grandes repercussions et qui ne cessaient de prendre de l'ampleur, commencés en 1908 où l'antagonisme de la littérature conservatrice et progressiste se fit jour pour la première fois. Cette dispute était considérée jusqu'à nos jours par l'histoire de la littérature hongroise comme l'antagonisme des littératures urbaine et rurale. Cet antagonisme a été considéré comme un divorce qui continua celui qui a séparé la littérature hongroise depuis les années 80 et 90 du siècle passé, déterminé par la conquête du goût urbain, du capitalisme et de l'urbanisme. Dans la présente étude, l'auteur se propose le but de démontrer que la discussion commencée en 1908 n'était pas la continuation, mais bien au contraire une nouvelle étape qui différait déjà qualitativement des précédentes. Ce n'était plus la différence de la littérature urbaine et rurale qui s'était manifestée là, mais elle constituait la première attaque de la réaction impérialiste organisée en un groupe uni contre les forces du progrès démocratique au début de leur prise de conscience. C'est par cela que le problème principal (soulevé au cours des débats devient clair: l'accusation d'anarchisme, de caractère anarchiste et c'est de là qu'il devient clair que tels hommes que Jenő Rákosi et István Tisza, donc des hommes politiques, ont tenu le premier rôle dans cette discussion. Ils ont été conscients de ce que les inquiétudes manifestées dans la littérature ont pour racine l'inquiétude de la société qui s'exprime de cette façon. Et ils ont commencé la lutte contre cette inquiétude. Une lutte politique s'ensuivit donc sous la couverture des débats littéraires: la classe dominante s'est défendue contre la révolution démocratique qui s'organisait.

Dans son étude, l'auteur met en évidence le rôle de cette discussion dans le développement d'Ady Endre, du plus grand poète hongrois au début du siècle. C'était Ady qui occupait le centre dans ces débats, il était la cible des attaques. Celles-ci l'ont aidé à voir clair. Elles l'aidaient à comprendre les lois rigoureuses de la lutte des classes, à saisir que le monde de l'esprit n'était pas un territoire neutre. C'est sous l'influence de ces discussions qu'il est devenu un révolutionnaire social.

A PÁLYAKEZDŐ SZABÓ LŐRINC KÖLTŐI VILÁGA

1.

Szabó Lőrinc első önálló kötetének a *Föld, erdő, istennek*¹ a kamasz eszmélkedése és hely-keresése adja a jellemző vonásait. Ugyanakkor a kötet válaszai már sokban a kifejtett költőt előlegezik. Rokonságot nem annyira a következő *Kalibán*, a *Fény, fény, fény* vagy *A Sátán műremekei* kötetekkel tart, mint inkább a csalódásokat összegezõ *Te meg a világgal*, illetõleg a *Különbékével*;² tehát a kifejtett, klasszikus Szabó Lőrinc világképének is első jelentkezése. De az egyéni pályán elfoglalt helyén túl fontos fordulópont jelzése is ez a kötet: egy új generáció első szétnézése a világháború és a forradalmak leverése után, később kiteljesedõ tendenciák beköszöntõje.

A kötet egésze ciklikus felépítésével egységes mű benyomását kelti, melynek műfaja a tragikus elemekkel terhes *idill*. Az idill olyankor jelentkezik, amikor a benne rejlõ tragédia vállalása értelmetlennek, céltalannak tûnik az azt hordozó társadalommal együtt. Szabó Lőrinc is ilyen értelemben határozza meg késõbb („Az idill szörnyekkel van tele”, Ardsuna és Siva), és már a kötet elõképében, a Nyugatbeli összeállításban is Dunántúli Idilleknek nevezi azt a gyûjteményt, amelyben a terrort bemutató XXIX. vers is szerepel. Ugyanezt képileg a kötet nyitóversében is érezteti:

... Én is elpihentem
s a föld s a fû íze szívárgott ereimbe.
Fenyegetõ szemek lapúltak a bokorban...

Az egész kötet e kép felnagyítása. A társadalmi konfliktusok *jelenének* elemzése, tudomásulvétele, de tragédiájuk vállalása helyett hátatfordítás a föld, erdő, isten egyénileg megélt világa kedvéért. Kérdés, mennyiben korszerû ekkor ez a megoldás, és mennyiben kapcsolódik generációja törekvéseihez.

Szabó Lőrinc irodalmi érdeklõdésében elég hamar váltja fel Ady demokratikus forradalmiságát Babits esztéta érzékenysége. Ez egyéniségének is jobban megfelelt. Sohasem az

E tanulmányom elkészítésében és a Szabó Lőrincel kapcsolatos kutatómunkámban SZABOLCSI MIKLÓS professzor úr irányítása volt segítségemre, amelyért ezúttal is köszönetemet szeretném kifejezni.

¹ Viszonylag rövid egy év termése a kötet. Az 1920-ban megjelent *Novus nascitur ordo* címen közölt verstõl (Nyugat 609.) eltekintve csak az 1921. április 1. Nyugatban találkozzunk elõször a kötet verseivel, a korábbi szabadversek szomszédságában. Még ugyanez év augusztus 1. számában egy újabb sorozat vers jelenik meg Dunántúli idillek címen (II. 1140–1145). Itt használja elõször cím helyett a római-számos jelölést. A kötet versei közül még kétszer közül a Nyugat, az utolsó 1922. február 1. jelenik meg (169.). A Kner kiadásában megjelent kötet 1922 tavaszán hagyta el a nyomdát, a Mikes Lajosnak — akkor már apósának, — szóló dedikálás dátuma 1922. május 1. — A kötet verseinek cím nélküli, számmal való jelölését tanulhatta a két, addig fordított költõtõl, Fitzgerald—Khájjám is, a Shakespeare-szonettek is hasonló összeállításúak.

² Elõször SZEGI PÁL hangsúlyozza ezt, Magyar Csillag, 1943. II. 60.

alakító, irányító művészek közé tartozott, hanem az elemzők, keresők, befogadók közé. Nem forradalmár, hanem moralista alkat. A forradalomért lelkesedik, de az tartós hatást nem gyakorolhat rá. Forradalmat és ellenforradalmat nem az új születéseként, hanem a polgári eszmék csődjeként éli át. Egyszerre zúdul rá a konkrét történelmi és az imperializmus általános fejlődésével együttjáró tapasztalat. Ezek átélésekor már csak egy új osztály, a proletariátus szemszögéből lehet megtartani a jövőbe vetett hitet. Ez a hang pedig itthon egyelőre hallgatni kényszerült. Megszóltat ugyan az emigrációban, de az hazai tömegbázis nélkül, polgári értelmiségünknel visszhangra nem, legjobb esetben az idegennek kijáró rokonszenvre talált.

A polgári szemléletben megmaradt írók számára vagy a tragédia nélküli bukás, a személyiség megszűnésének ábrázolása maradt, vagy pedig annak megmentése érdekében a megérzett tragikus elemekkel szemben egyéni méretű konstrukciók keresése, azaz az idill vagy társadalmi utópia valamilyen formája.

Ezek a lehetőségek formálják századunk második generációjának világképét. Nagy részük, Szabó Lőrinczhez hasonlóan, a Nyugat polgári liberális eszméin nevelkedett, elfogadták annak irodalmi tájékozódását, majd megérték ennek csődjét a polgári forradalomban. A továbblépés lehetősége az itthonmaradottak számára elzáródott (József Attila és Illyés is nagyrészt Bécsben, ill. Franciaországban jutott túl nemzedéke hazai korlátozottságain). Ideális (de polgári szintű) igényeik ugyanakkor szembekerültek a hazai valósággal. *Ez a szembenállás adja művészetük tragikus elemeit.* Magát a haladás gondolatát is szkepszissel fogadták. Megoldást pedig csak az adott, és megváltoztathatatlan tartott valóságon belül, illetőleg mellette, vele párhuzamosan kerestek. *Ez adja az idill másik oldalát, a tragédia alóli kibúvót.*

Társadalmi bázisát tekintve kifejezője ez a szemlélet a kor polgári értelmiségének és kispolgárságának, mely szemben áll ugyan a nyílt brutális terrorral, de a proletárforradalom is csak bizonytalanságát növelte. Ideális igényüket, a polgári demokráciát pedig épp e két végtől félve feláldozzák a konszolidációért, mellyel mindjárt szembe is kerülnek.

Szabó Lőrinc pályakezdése tehát nem egyedülálló. Generációja többi tagja is csak ez út megjelenési formáját tekintve különbözik tőle. Szemléletmódjuk a húszas években lényegében azonos a korai Szabó Lőrinc-i idilllel. Útja csak akkor fog elválni tőlük, amikor az itt csak rejtett különbségek polarizálódnak az egyéniség pusztá megmentése, illetőleg a közösségre hatás igénye között.

2.

A *Föld, erdő, isten* kötet keletkezése egybeesik a forradalmak bukásának és az azt követő terrornak idejével. Bár ha közvetlen, téma szerinti kötődést legfeljebb négy vers mutat (XXIX., XXX., XXXI., XXXII.), az ezekben feltűnő motívumok átszövik az egész kötetet, a bennük kifejezett problémák tovább hullámszerűen a más tematikájú versekben is. Ezek azon – később is ritka – versei közé tartoznak Szabó Lőrincnek, amelyekben nemcsak a társadalmi állapotok belső reagálását elemzi, hanem az eseményeket a maguk teljességében igyekszik jellemezni. Ezek a versei bizonyítják, hogy költészetének a látszólagos időtlensége mennyire időhöz, korhoz kötött. Időtlensége legfeljebb az aktuális történelmi eseményektől való elszakadásában jelentkezik, költészete nagyon is a *kor valóságának függvénye*. Legfeljebb nem eseményként, hanem állapotában éli át azt.

A forradalom ábrázolása nem jelenik meg egyik versében sem, mindegyik a bukást, illetőleg következményét, a terrort jelzi, és az új viszonyok közötti magatartás lehetséges módjait keresi. A költő számára sem tisztázott a forradalomhoz való viszonya: vállalja, de egyúttal tagadja is. Nem forradalmárként beszél róla, hanem csak a fennállt és újra fennálló viszonyok elutasítójaként:

Óh, a remény is... Nem volt az remény,
Csak kényszerű önámítás: Vele

akartuk menteni a megmaradt
semmit a cifra, úri rothadástól.

(XXX.)

Szemléletében a forradalommal szemben a jobb és bal szakadék között vergődő ország, illetve ember Babits által is felvázolt képét követi.³

... jobbról örület
balról a kétely szédítő sötétje
húz-vonz zuhanni...

(XXV.)

A forradalom és ellenforradalom meg nem különböztetése elég általános jelenség volt a kor csalódott polgári értelmiségénél. Ez gátolta az egyértelmű cselekvés lehetőségét is. A remény, a cselekvés akarása, annak konkrét tartalmi meghatározottsága nélkül ekkoriban még pozitív értelmű, mert a fennálló viszonyokat tagadta, bár már ekkor is önmaga gátjává vált:

Beláttuk: remény és reménytelenség,
jó s rossz itt egyformán felesleges.

(XXX.)

A költő a „szótlan-feszülő dac” hiányát panaszolja, de ez épp az *egyirányú elkötelezettséget* feltételezné, melynek hiányában a remény is elveszti értékét: „Óh, a remény már útált unalom: annyszer megsalt” (XXX.). Ebből következően lehetetlennek tartja a változást, melynek összetevői véglegesen elszigetelődtek szerinte egymástól: itthon a némaság kényszere, a terrorral teli események gátolják a cselekvést, az emigrációban lehet beszélni, de nincs kivel, távol van a cselekvés színtere. Érdeme, hogy támadás nélkül, objektív hangon szól az emigrációról. De a reménytelenséget rájuk is általánosítja. Majd e kettő, a kinti biztatás és a hazai lehetőségek találkozását mérlegeli. De a hazai válasz erre is a kiábrándulás. Egy félsoros mondattal koppan az ítélet a reményt torpanva („bitang szelek”, „csalóka szívárvány”) hömpölygető hatsoros mondatra: — „Senki se figyel szavukra” (XXX.). A realitás pedig a terror, melyet először ókori keretbe foglalva Rutilius leveleként mond el a XXIX. versben. A forradalmak bukása után kevesen írtak az itthon-maradottak közül ilyen bátran a terror borzalmairól, mint éppen Szabó Lőrinc. És nem elégszik meg a klasszikus köntösbe bújtatott, szenvedélyes hangú, de mégis-csak leírással sem. A XXX. versben az emberekben kiváltott reflexiót lírai élményként vetíti ki. Annak a lelkiállapotnak hiteles rajza ez, mellyel az egész ország fogadta a szörnyűségeket:

... a tegnap iszonyú
nyomora iszonyúbb holnapra dőbben ...
... ma már szomorú pillánk meg se rebben,
oly arcátlan-egyszerűen esik meg,
mit hihetetlennek hittünk ...
... a porba hullt
tagokból vér nem dől, nem is szívárog, —
vér melyről azt hitték valamikor, hogy
boldog jövődök biztos záloga.

A „hitték” harmadik személyű használata ugyanakkor érezteti a költő távolságát is az eseményektől, és becsapottságát is, csalódását az előtte járó generáció hitében, melyet ő is készült átvenni. A „vér” Ady kulcsszavai közé is tartozott, a „tűz” a „ldz” társaságában. *Igy potémiadt rejt ez a kép költőileg is, közvetlenül is Ady eszméivel.*

³ pl. Babits: A gyámánstörő asszony.

A csalódott ember hangján szólnak ezek a versek, aki a forradalom felé haladó korszak eszméin nevelkedve azok bukásával — úgy érzi — egyéni célját, önmaga kiteljesedésének lehetőségét is elvesztette. Legalábbis azt az útját, melyet példaképei, köztük főleg Ady felvázoltak. Ezért szegődik annak a Babitsnak a műhelyébe, aki maga is belátja a változást, és éppen ez új adottságok között kezd tájékozódni új kötete, a *Nyugtalanság völgye* darabjaiban.

Vezetett ki más költői út is már ekkoriban ebből a tragédiából. József Attila Adyban nem egy történelmi csalódást előkészítő költőt látott, hanem a forradalmárt, akinek útja nem lezárt, hanem megújításra vár. És ettől az örökségtől proletár szemlélettel, egy irányú elkötelezettséggel egy új, korszerű forradalmi magatartás megfogalmazásához jutott el.

Szabó Lőrinc megmaradt az események polgári szemléletű értékelésénél. *Nem történelmi mozgásában nézi az eseményeket, hanem elszakítva, a maguk egyszerűségében*, és nem annyira a közösségre, mint inkább az egyedülálló egyénre gyakorolt hatásukat vizsgálja. Így a bukást abszolútnak véve, a csalódást egész életét meghatározó élménnyé általánosítja, melynek következménye az értelmetlenség mint emberi sors és a céltalanság mint állapot.

Ugyanakkor egy fiatalember pályája elején nehezen törődik bele abba, hogy élete történelmi útja máris befejeződött. A reményt, melynek reális alapját a forradalmárságig nem jutva nem találta meg, feléleszti magában mint fiatalember: hol „Torzonborz fekete állat”-ként szaval a Szent Csátáról és a Győzelemről (XXXIV.), hol az „égi hang”-tól vár „új és jobb fegyvereket” (XXXII.). Inkább igény ez, akarása valamilyen változásnak, melynek ösztönösen érzi hiányát, de tudatosan megnevezni nem tudja:

... Ha jön még
valaha tisztulás: a Föld, az áldott
Anyaföld indul meg, s harca a béke
szent harca lesz s ez a harc lesz a végső ! (XXX.)

Kimondja az utalást az ellenforradalmi terror idején az üldözött internacionáléra. *Ügyes trouvaillle*, bátor tett. De érte lemondott a lényegi azonosságról: az utalás egyúttal polémiát jelent. Polémiát a bukott forradalommal, annak ígéretével, és szembeállít vele egy konkrétan meg nem határozott változást. A forradalmat vállalta volna győzelme esetén, bukása céltalanná teszi, mert az ország és benne egyéni perspektíváit szünteti meg. A reményt mégsem akarja feladni, ezért menekül általános, megfoghatatlan, George-tól tanult szólamba. Magatartása a csalódott, a haladásról lemondó, de ellene el nem kötelezett polgári intellektuel válasza a történelem adott eseményeire.

3.

Szabó Lőrinc ez első történelmi csalódása az egyén sorsára lefordítva általános céltalanságként jelentkezik. A „céltalanság fájó szavai”-nak minősíti versét, és „sehol se lát célt, melyben hinni érdemes”. (XXIV.) Értelmetlenné válik az idő; az ember (társak között is) magányba kényszerül, ahol értelmetlen büntudat gyötri, majd önmaga értékét veszíti el, cselekvési térnek pedig csak a robottá értelmetlenedett munka marad.

Míg a céllal teljes feladat az idő múlásával fejlődik, érik meg, mihelyt az ember elveszíti maga elől a célt, az idő megszűnik a beteljesülés mértékegysége lenni. A forradalmak előtt az Idő szimbolikusra felnagyított jelentkezése, valamint a Jövő jelentőségének központba helyezése épp a változás akarásának és várásának kifejezése volt. A csalódás, a bukás után ez a jövő múlttá vált, melynek jövőbeni ismétlődésében Szabó Lőrinc nem bízott. Az idő változása így *nem ígér minőségi különbséget* a számára. Sőt, csak a fennálló, elítélt minőség kiteljesedé-

sét. Ezzel szemléletében szakításra kényszerült a Nyugat első nemzedékével. Számukra az emberiség történelmében a liberális evolúció-elmélet nyilvánult meg: a korok egymást készítik elő, hatnak egymásra, a történelem egészében előrehalad. Ezzel szemben Szabó Lőrinc, átvéve George történet szemléletét, szembefordul a fejlődéselmélet időszemléletével is. Ebből következik, hogy nála az idő *elveszti szimbolikus jelentését, tartalmi fontosságát*, a változatlan lét pusztá mulásának mértékegységévé degradálódik:

Jön s megy az idő: megint ránk öregszik
egy újabb év, az undor s szégyen éve.
Mi lesz az új ? Új undor, újra szégyen. (XXX.)

Ebben az aspektusban az ember sorsa: „szép lassan kimenni az időből, folytatni napra-nap, a lassú meghalást” (XXIV.). És ezt már nemcsak mint szemlélő kortárs nézi Szabó Lőrinc, hanem mint egyéni sorsot szenved is: „igen, csak ez jutott nekem”. Kétségek kínozzák, melyeknek épp az élet értéktelensége a központi gondolata:

de mondd, barátom, ér-e valamit
egyik naphól másikba halva lassan
megérni s észrevétlen elrohadni? (XXII.)

Csak meg kell fordítani ezt a kérdést, és máris az emberi élet tagadásához jutunk:

Nem gyáva a halott, csak tudja, hogy...
... arasznyi létnél jobb a gyors halál; (XXXV.)

Szabó Lőrincnek ebből az időszemléletéből következik, hogy költőink közül talán ő a legérzékenyebb a történelmi szemléletre. Az idő nála csak a biológiai alakulást érleli, értelme csak az emberélet végességének kimérésében van. Ő az emberek egyéni életének összegezésére vállalkozott költészetében. Általánosításai nem a közösségben élő, történelmet alakító emberre vonatkoznak, hanem az egyéni viszonyok időn kívül szemlélt vizsgálatára.

Amennyiben pedig nincs közös cél, amely az embereket összefogja a cselekvésre, a közösség atomizálódik, egymással szemben értetlen egyedekre hullik szét. Ez már nemcsak a bukott forradalom következménye. Az imperializmus gazdasági fejlődése rejti magában ennek szükségszerűségét. Míg korábban ez csak az ideális célokat hirdető művészek sorsának tűnt, századunk fejlődése a művész és értetlen közönsége ellentétéből kifejtette ezt az alap-tendenciát, és az ember sajátságává emelte. A *dekadens magány-komplexum így általános társadalmi jelenséggé emelkedett*. Ennek a tendenciának a megsejtését üdvözölte a fiatal Lukács György George költészetében még a századfordulón (1908). Azt az aspektust, amikor már nem a költő, hanem az ember marad egyedül a társadalomban: „A George-versek embere (ha akarják: a költő vagy legalább az a profil, ami összességükből előttünk áll; de mondjuk inkább: az, aki kimondattaknak érzi sorsait ezekben a versekben) magányos, minden szociális kapcsolatból kiszabadult ember. Amit elhinni kell és amit elhinni nem lehet, hogy két ember soha sem lehet egygyé igazán, az minden versének és — főleg — összességüknek tartalma.”⁴ Ennek a különbségnek a megérzése adja nálunk a Szabó Lőrincsel közeli kapcsolatban lévő Tóth Árpád ekkoriban alakuló, utolsó kötetének egyik fő tendenciáját. Míg a *Hajnali szerenád* a romantikus-dekadens értelmezésű magányt szóltatta meg, *egyéni sorsként* vállalva azt, addig a *Lélektől lélekig* az egyéni különbségtől független, *mindenkivel közös* sorsként jelentkező magányt fogalmazza meg. Ez az oka, hogy a második generáció, elődjével szemben, már felhagy a

⁴ LUKÁCS GYÖRGY: Stefan George, Nyugat. 1908. II. 209.

különleges egyéniség kultuszával és tragikumának ábrázolásával, a kor már a *tipikus egyéniség* számára is tragikus konfliktusokat rejt magában.

Szabó Lőrincnél is megjelenik még a kiválóság és az azt korlátozó kor múlt századi ellentéte, de nála ez egyszersmind a jelent konkrétan tükröző realitássá is válik: „az életben akadály a lélek és a szellem” (XXIV.). Ebben a különállásban még az ember értéke adja a megkülönböztetést. A huszadik századi magánnak ugyanakkor már nem a kiválóság az alapja. Ok nélkülűnek, és mindenkire kiterjedőnek hat. És a lényeges különbség: a múlt század magánya a kiválóságot a társadalom fölé emelte, századunkban általánossá teszi, a kiválást pedig bűntudattal, kisebbségi érzéssel kapcsolja össze. Eredménye: a magány és a bűntudat; vizsgálatában pedig a társadalmi szempontot gyakran felváltja az etikai pszichológia.⁵

Szabó Lőrinc első kötetében több példát találunk a magány ilyen következményére is. A játékos évdéstől a keserű lemondásig változik az érzelmi töltése a lényegében azonos gondolatmenetnek.

... csúf és gonosz
bűneim szennye egész belevénült,
beleszótétedett lelkembe, — hisz
iszonyattal és undorodva dob
félre magától, aki csak megismer. (XXIII.)

A magány itt már kitagadottsággá válik, mely *kitaszítja* az emberek közül. Abban, hogy a magány érzése ily végletes bűntudat kiváltásába csapott át Szabó Lőrincnél, többféle hatás játszhatott közre. Egyrészt függvénye ez az effektív véres bűnökkel telített eseményeknek, a történelmi sikertelenségnek és az azt követő terrornak. Erre épp kordéje, a XXX. versének kezdete utal. A kollektív megfogalmazású és kozmikus méretűre emelt bűntudat természetesen kapcsolódik a vers témájához annak bevezetőjeként:

Oly súlyos felhők ülnek az egen,
hogy csak a gyermek ártatlan szeme
lát föl a csillagokig...

Másrészt kivetettség-érzete kapcsolódik kamaszos csúnyaság-tudatával. A kötet szerelmes évdésében bukik ki ez: „Mondják... rá se nézne oly csúnya, fekete fiúra, mint én”. (X.) A kötetben már komolyabban meg nem fogalmazott kamaszkori emlék a *Tűcsökenében* tárul elének a maga teljességében:

Sokszor nagyon fájt, hogy csúnya vagyok.
Régóta s még soká...
... Igazságtalan
Büntetés sújt? Miért?! Szégyeltem magam,... (117.)

És jelen van a kötet vívódó, önmagában vitatkozó-vádló etikus attitűdjében a rokonságból hozott és Debrecenben tanult protestáns-kálvinista hagyomány is.

Mindennek összefoglalását a XX. vers első versszakában adja:

Sok sanda bűnöm a halálba láncol,
sok hiú bölcsesség, sok balga ok;

⁵ Ezt fejtegeti HELLER ÁGNES *A morál szociológiája vagy a szociológia morálja* című könyvében, Gondolat kiadó. 1964.

Ebben az összefüggésben a személyiség kiteljesedése reménytelenné válik. Megszűnt az egyéniség szabad kiélésének Adyra még olyannyira jellemző lehetősége, de a nagyotakarás korábbi babitsi vágyáé is. Az időben értelmetlenül élő, magányra kényszerített ember számára egyéni élete, léte is másfajta megfogalmazást kíván. Helyébe korlátozott változata lép:

...Szomorú
zsibbadás ez a sors,... (XXVI.)

Az ember épp ember-jegyét veszíti el ettől; élő helyett csak árnyak hat, hang helyett némaság jellemzi, szabadság nélküli fegyenc, cselekvése alakatlan lengéssé válik, és az elhagyott élet pusztá tárggyá degradálja. A terror, az akasztások idején az ember képzetét az akasztott tulajdonságaiból állítja össze:

Árnyak, a némaság fegyencei
vagyunk; s nézzétek csak, barátaim,
arcunk mennyire álarc!... Tétován
lengünk a szélben, szélkakasnak is
elromlott, lelketlen vasdarabok. (XXX.)

A közösség ugyanilyen halotti élményt vált ki belőle:

Halottakkal bevetett utakon
járok... köröttem idegenszerű
vázak libegnek... (XXV.)

A leíró hang pedig átforrósodik, ideges lüktetés váltja fel, mihelyt ezt a szemléletet önmagára is alkalmazza. A XXII. vers összefoglalása eddigi objektív és szubjektív tapasztalatainak. Kérdés és keserű panasz a vers a tétlen jövőre:

Valamikor büszkén hittem: Talán
használni, talán ártani fogok, —
ma már látom: a sápasztó idő
tul-gyorsan arcomra öregedett
s elkoptatta szemeim erejét.

Az egész ember lebomlik pusztán biológiai alkatrészeire:

Homlokom lelket hordozott, de most
— por-szülte hús-, csont- s ideggép —...

Ezzel szemben a halál is jobban kifejezi az egész embert:

... irigylem
testvéremet, ki visszahullt a föld
sötét gyomrába,...

És a föltámadó büntudat már nemcsak önmaga elemzésére kényszeríti, hanem idegenként fordítja szembe önmagával:

... és tanácstalanná
zsibbadt undorral nézem magamat,...

Ezzel az *élet elveszti emberi feladatát*, tisztán biológikummá degradálódik:

egyik napból másikba halva lassan
megérni s észrevétlen elrohadni?

A háborúban parancsra, bábuként gyilkoló és pusztító ember, akit mint eszközt csak a szám és rangfokozat határoz meg, döbbenet ismerte fel értéktelenségét. A forradalmak alkalmat adtak, hogy ismét akaratot nyilvánítsa lényé magasodjon, de az egész Közép- és Nyugat-Európára kiterjedő polgári restauráció a maga gazdasági és bürokratikus mechanizmusával (nem egy országban pedig terror-rendszerével is) ismét visszataszította a tehetetlen bábú-világba. Ennek lesz egyik legérzékenyebb észlelője a fiatal Szabó Lőrinc, aki húszéves fiatalságában már elsiratni kényszerült életét.

4.

Ha a történelem lehetetlenné tette számára a cselekvést, akkor szemléletében más utat keres. Eddigi tájékozódása azt mutatta, hogy a valóságon változtató cselekvést a kor elszenvédése váltotta fel. Az ember sorsát úgysem határozhatja meg, csak betöltheti, miután tőle telhetően legbecsületesebben vizsgálta lehetőségeit.

Összefonódik ez a magatartás a törvény beteljesítésének george-i elméletével. Eszerint „a törvényt önmagunkban hordjuk, a megvalósítására való akaratot is”.⁶ Ez fedezi a céltalanságból következő kétségbeesés- és halálhangulattal szemben. A fiatal, életerős, sikerei kezdetén álló költő ijedten fordul el a sötét világtól:

... Nem meghalni — (óh, talán
van még, és lesz is fiatal erőm, magas
céljaimat követni!) (XXVII.)

És ez menti meg a személyiség töredékeit a teljes széthullástól. Az egyéniség szabad, végtelen kibontakozásának igénye helyett a végtelen törvényeinek elfogadása marad. Az ember nem veszti el önmagát, nem bomlik fel elemeire, mint amerre Szabó Lőrinc is elindult, és őt megelőzően Trakl költészete végigment, hanem megmarad a tőle függetlenül elrendezett világ alkatrészeként.

E két szembenálló út, egymással képileg is feleselve jelentkezik a kötetben. A közös, hogy a szabadság mindkét esetben is csak illúziónak bizonyul. Íme a törvények el nem fogadása:

— Halottakkal bevetett utakon
járok, s tudom, hogy nemsokára ott
heverek én is: rosszindulatú
istenek elrontott játékszere! (XXV.)

Beteljesítve pedig létrejön a kompromisszum: a függés vállalása eredményeként *adott (és nem az akart)* lehetőség elfogadása:

... Ne várd
hogy minden sikerül; de nagyot és sokat
elérsz csak élj parancsaim szerint!... (XXXVI.)

Az egyéni és kollektív büntudat feloldásához pedig a törvény elfogadásából következő istenélmény elérésére van szüksége. Ez az út vezet arra, ahol megnyílik a george-i értelmezésű platóni égi hierarchia:

⁶ SZERB ANTAL: Stefan George. Gondolatok a könyvtárban, 1946. 111.

... vezérid
maradnak a mindenütt egyformán nemes
Helios s a mindenkori álarc mögött
értelmükben változhatatlan Ideák.

... s rád mosolyog arany
szemével — s egy kicsinyt csillagajkával is —
a szivárványtrónú magas Urania!

(XXXVI.)

Míg George mindebben a szabadság megjelenési formáját látta, Szabó Lőrinc elfogadva ezt, inkább elkeseredése kompenzálására használja fel.

5.

A társadalom adott állapota csak csalódást okozott a számára, kisszerű lehetőségeket ígérve gondos munka jutalmaként is. Ezért fordul érdeklődése oly területek felé, ahol felejtve a társadalom nehéz korlátait, egyénisége vágyait kiélhette.

... Nekem
nem kell a durva tények szögletes
zaja:...

(XXXV.)

Ez már több mint a reális valóság elviselhetetlenségével való szembe fordulás, magát a valóság egészét tagadja. Ez elfordulás háttérében a korlátozó, kínzó egész társadalom áll, melynek vizsgálatához magas szintű intellektuális készenlétre, értelmi-elemző munkára volt szükség. Ez, mint láttuk, csak a kilátástalanságot konstataulta, megoldásként adva egyénisége ellenszolgáltatás nélküli korlátozását. Ezért ereszkedik alá tudatosan egy, az értelmetől különböző régióba, programszerűen a sejtelmekben kifejeződő öntudatlanságot keresi:

Ha nyújthatnék, öntudatlanul,
a fodros füveken ...
... amikor
zsongó méhkas a májusi akác
s a föld szívéig ledobog a Nap
fullasztó gyönyöre, — csak *sejtve* és
nem *tudva*: a világban mennyi Szép
lakik. —

(XXIV.)

Eredménye a valóság egészéről való lemondásért annak egy-egy szektorára való kiterjeszkedés (természet, szerelem). Jellege: részleges hódítás. Ebből következik a kötet optimális célpontja: a *hódítás nyugalmi állapota*. Ezzel próbálja „a gyehennát a maga számára temperálni. ... itt vélt egy kis lélegzethez, egy kis ősemberi boldogsághoz jutni, vagyis Baudelaire példájára meg akart alkudni a lánggal.”⁷

A háború és forradalmak megpróbálta, kiábrándította nemzedék nyugalomra áhítozott. Francis Jammes éppúgy ezt a reakciót jelzi, mint Verlaine természet-verseinek megújuló népszerűsége vagy George költészete, nálunk Kosztolányi vagy Babits resignált természetlírálja. Különbözik ez az avantgard lázas, lázadó életkultuszától, a naturalizmus természetesség-igényétől is. Azok *kitárulkozó, nyílt világképével szemben ez zárt, befelé forduló*. Szabó Lőrinc mindkét

⁷ ILLYÉS GYULA: Szabó Lőrinc... Sz. L. Válogatott versei. Magvető kiadó, 1956. 8—9.

irányban elindult. Korábbi prózaversei, majd a *Kaliban*, de méginkább a *Fény, fény, fény* kötet az előbbi képviseli. Ebben a kötetben Babits és George tanítványaként az utóbbi utat járja szinte koravénen, és ehhez tér vissza majd a harmincas években, a *Te meg a világ* kötet idején.

Míg a társadalomban az egyedül maradt ember útja a korlátozottság felé vezet, a természetbe szabadulva épp ellenkező mozgást végez mindaddig, míg az előzőkben jelzett harmonikus állapotba jut. Az efelé vezető út azonban még a kötetben belül sem egyforma.

Legegyszerűbb formájában a költő kimegy a természetbe, és ott nyugodtan, boldogan érzi magát. A természet megmarad barátságos *környezetnek*, és az ember benne otthon találó, *tőle különálló, reális alaknak*. Ez a változat a bukolikus költészet szellemével és kifejezési formáival tartja a rokonságot: Jellemzője a részletek kidolgozottsága és *elrendezettsége*.

Példaként épp a kötetnyitó verset említhetném, vagy a Radnóti és Halász Gábor⁸ által is dicsért zárását a III. versnek:

Menjünk talán, menjünk mi is; — kövessük
a jóságos teheneket s a súlyos-
léptű bikát, mely leghátul halad,
időnként komoran megrázva ringó
nehéz szarvát és nagy, sötét heréit.

A mellérendelési viszonytal szemben a fölé-, illetőleg alárendeléssel is találkozunk. Ez esetben megszűnik az egyéniség különállása a természettől, *alakja reális határait feladja* és egyesül vele. Ezen belül is két ellentétes folyamat játszódik le.

A „természet rovására megy”, mikor expresszionista prózaverseinek utódaként a természettel hódítóként találkozik. Mihelyt felgyorsul a vers lüktetése, lemállik a klasszicizáló dísz, és közeledik az expresszionista szabadvershez, mindinkább felzabadul a hódító, a természetben megjelenik a szuverén úr (XII. vers). Előbb még csak játékosan, a kedves előtti kamaszos hengegessé: „Szép tarka gombák bújnak elő, — játékszereim”. Majd képileg bukik ki szónoklatában az azonosság mellett a felette állás: „boldog tenyészés, ártatlan erdő és egyszerű élet vagyok én: acélos levegő, isteni Kert és isteni Kertész”.

A következő kérdés-sor fokozásával épp az egyéniség értékét hangsúlyozza, növeli végtelenre:

erdő vagyok én, vér és csira, élet: mi lenne nélkülem az Isten?
Mi lenne nélkülem e ragyogás: Mi lenne a földalatti
harangok döbrent zokogása? s a hajnali boldog cinege-dal?

Az egyéniség jelentőségének ilyen felduzzasztása után már csak az következhet, hogy felette állóból elsődlegessé, meghatározóvá váljon a természettel szemben:

— Óh, csak az én szívem dobog a fényben, lobog a szélben, izgató
fűszerekkel mennyei zenévé szöve a színtelen földi zajt!
Mert nincs öröm, mi nem az enyém, mert bánat sincs, mi nem én vagyok;

Innen már csak egy lépés, hogy a kör bezáruljon. A természet meghódítására induló költő kitágult öntudatával mértékét elveszítve, *magát méri önmagával*: „mert hang vagyok én, visszhang vagyok én: magam visszhangja.” Ez esetben a lelkesedés, a még erősen feltűnő pátoz megátolja, hogy tudatosodjon benne a végeredmény. *A visszahulló magányt pedig feloldja az itt*

⁸ RADNÓTI MIKLÓS: Különbéke, — Szabó Lőrinc új verseskötönyve, Nyugat 1936. II. 47.
HALÁSZ GÁBOR: Szabó Lőrinc Válogatott versei, H. G. Válogatott írásai. 1959. 122—123.

jelenlévő szerelmes. Bár lendületével végigviszi a gondolatmenetet: „Te vagyok én!” kiált fel, és a vers zárása is önmagába visszatérő görbe: „... Az én szemeimből csókolod szemembe a napot, a csöndet, a vért s a vidám mogyoróbokrokat.” Ekkor még távol van tőle a filozófáló hajlam, s e képeknek, kifejezéseknek csak az *élményoldalát* látja, csak sablonként használja. A vers megmarad a szerelem élményénél, mely ekkor még erősebb a kamasz szemében az individualista magánynál.

Ellenkező esetekben pedig önmagát oldja bele az impresszionistán érzékelt természetbe. Az expresszionista megoldásnál az ember a meghatározó, e feloldódó kitárulkozásban pedig a befogadó természet. Ebben is jelentkezik a korlátozás egy fajtája. De itt az ember személyiségét nem külső kényszer rombolja le, hanem belső vágytól hajtva önmagát szünteti meg:

... — előttetek ledobom emberi
álarcomat s magamba süllyedő
lélekkel, talán léttelen, de boldog
nyugalmatok életnél több s nagyobb
fenségébe temetkezem...

(XXXVII.)

Valójában csak ez esetben beszélhetünk kifejezetten pantheizmusról (melyet a kötet jellemzőjeként szoktunk emlegetni), mert az így összeolvadó ember és természet csak itt válik egyben az isten megjelenési formájává is.

De az idilli természetközelség sem marad konfliktusmentes, hamar jelentkezik az elmentét a végtelen természet és a társadalmi csalódásokkal is megterhelt halandó ember között. Ezek a konfliktusok éreztetik, mennyire ingatag alapon áll, mennyire csak az illúzió szülötte a George-tól tanult természetidill, mely Szabó Lőrincnél a sírban porladó ember és az örök-egy természet ellentétévé torzul. A természet titkaihoz „nem ér el ember kutató keze” (XXVIII.). Ebben a természetben is csak a megalázás folytatódik. A természet közömbösen fogadja az emberiség csalódásait. E csalódást jelző képeiben a szentimentális költészet expresszivitására emlékeztet. Nem a szentimentális érzés sablonná merevedett megformálására, hanem a csalódás, csapások, a hirtelen zuhanó magány friss élményű megfogalmazására (ahogy az mondjuk a Wertherben megjelent). Egy lényeges különbség mégis van köztük: a szentimentális költő a természetben társát és vigasztalóját keresi, és a hangulatának megfelelő állapotában ábrázolja. Ebből következően a természet nem válik idegenné a költő számára, legfeljebb a várt halál felé vezető barátságos híddá. Szabó Lőrinc ellenben az élet igényét sohasem adja fel. Épp ezért a természet el nem ringathatja, az elveszettért kárpótlást nem nyújthat, *a költő magányára csak értelmetlenségével felelhet: a természet visszavette önmagát.* Ebben a formájában már idegenné válik számára, ahogy a társadalmi kivetettséget panaszolja, úgy jajdul fel a természet idegensége miatt is:

... s kétségbeejt
az önmagának elég anyaföld
egyenletes nyugalma —: jaj, hová
meneküljek e gyönyörű tavasz
megfoghatatlan szépsége elől?!

(XXIII.)

Ezzel a kör bezárul. A menekülés egyik útja megmutatta számára fonákját is. Társadalmi csalódását kitágíthatja, az embert és természetet magábanfoglaló világra:

Nem értem a világot, — azt hiszem,
nincs célja;... miért is volna? — És ami
értelmet magam képzerek belé:
nem értelem, csak szokott tévedés lesz.

(XXVIII.)

A természethez forduláshoz hasonlóan, azt mintegy kiegészítve, Erosz is végigkíséri Szabó Lőrinc egész életét. Mégis, kötetben sehol annyira központi helyet nem foglal el, annyira át nem járja és el nem vakítja, mint ez elsőben. Az a kora gyermekkortól (még a balassagyarmati hídttól) datálódó érdeklődés, mely a férfi—nő viszony megértésére ösztönzi, itt kulminál. A *Tűcsökzenében* kísérhetjük végig ennek fázisait, mely a büntudattól a vágy szégyenéig ível. A kötetet átfogó *büntudat* pszichológiai alapjai pedig ide is visszanyúlnak.

A kamasz számára az első sikereig mítosz marad a nő. Ez az az időszak, amikor minden erre emlékezteti, a világ minden felfogott jelenségét egyúttal összekapcsolja vele, erotizálja. A szerelem túlnő önmagán, mindent átfogó mítosszá válik.

A későbbiekben épp ezt a mindent átfogó mitikus jellegét veszíti el, Erosz az érett férfi számára már sohasem ily *feszítő elvontsággal*, hanem ezerarcúságában is *konkrétan*, az élet tényeihez és valóságához jobban kötődve, mintegy az egészben helyére téve jelentkezik. Ez az, ami megkülönbözteti az első kötetet a nagy sikerű utolsótól, a *Huszonhatodik évtől* is. És ezt a kettősséget kísérhetjük figyelemmel, ha összevetjük a kötet eredetijét az átírással. Ebben az összefüggésben az Összes verseiben szereplő változat e kötet *első értelmezésének hat*, és ennyiben megelőzi a *Tűcsökzenét*. Jellemzője a konkretizálás, az élmény kifejtése a körül-folyó általános érzésből. Egyrészt a nem szerelmi témájú verseket kiszabadítja az erotikus képekből, másrészt a szerelmes verseket közelebb hozza a reális élményhez.

A közvetlen szerelmi élményt úgy erotizálja, hogy a legtöbb versben a szerelem a maga beteljesült teljességében jelenik meg. Összehasonlítva az emlék alapján történt javításokkal, úgy látszik, hogy verseiben az élmény helyett a kamaszos óhajt objektiválja. Minden, a beteljesülés felé vezető lépés *a beteljesülésként* jelenik meg ekkor számára. Később, amikor már nem ez lesz élményei kristályosítási pontja, hanem figyelmét a *viszony*, a férfi—nő kapcsolat *alakulása* köti le, az ekkori élményeket is felbontja reális összetevőire. Ez nem egy versben erős hangsúlyeltolódást eredményez. (Legjobb összehasonlítási példának a VIII. vers és átírt változata, a *Zavar* című kinálkozik.) Ekkor még *impresszionisztikusan inkább érzelmeket ábrázol, és nem viszonyokat*. Ennyiben különbözik módszerében is az érett költőtől, melynek *realista szempontjait az átírás érvényesíti*.

7.

A *Föld, erdő, isten* kötetet úgy tartja számon a korabeli kritika és az irodalomtörténet is, mint a korábbi műfordításokon iskolázott költő formailag kiforrott, rutinos alkotását. Ahogy a bukolikus-idilli természet- és szerelem-líra mellett kevesen találtak rá a kötet tragikus alaphangjára, és csak a *Te meg a világ* után vélték e korai kötetbe is belehallani a pesszimista alaptendenciát, ugyanúgy megelégedtek e kötet kifejező készletéről szólva a klasszicizáló hangot és a verselés nyugatos jártasságát megemlíteni. Ezért is vádolhatta a tőle elszakadó költőket Babits azzal, hogy az új generáció csak átvette az általuk kialakított költői nyelvet, melyet azután ellene fordított. Pedig ha Szabó Lőrinc és költőtársai fel is használták az első nemzedék formaalakításának eredményeit, valójában a húszas évek elején egy új költői nyelv formálásának igényét is megtalálhatjuk, elvekben és gyakorlatban is.⁹ A *Föld, erdő, isten* kötet minden zártága, klasszicizáló hangja ellenére előrelépés volt ezen az úton is.

A Nyugat első nemzedéke ráhangolta a magyar vers-nyelvet is a szimbolizmus és impresszionizmus sejtető, a század végi zsúfolt szecessziós mondat- és kép-építkezésére. A külföldön ekkorra már javában elvirágzott irány forradalmi hatalomra juttatása nálunk egybe-

⁹ Lásd: BARÁNSZKY JÓB LÁSZLÓ: Líránk formanyelve a Nyugatos nemzedék után című tanulmányában (Bp. 1944.)

esett az avantgard első külföldi hullámával, amely ezért nálunk csak elszigetelt epizódként tudott jelentkezni a fiatal Kassák vezetésével. A forradalmak rövid ideje alatt ez a lázas avantgard-szellem csak fellobbanhatott, a bukás után legjobb képviselői emigrációba kényszerültek (Kassák, Barta Sándor, Lengyel József, Komját Aladár stb.). Az itthon maradt kezdő, reményvesztett költők nem érezhették továbbra is anyanyelvüknek a lázas, erőteljes duzzadó, a forradalommal ötvöződő avantgard szellemét, mint ahogy Ady jövőváró, forradalmi tüze is idegen hanggá vált a számukra. Becsülték ugyan Adyt, lelkesedtek Kassákért, de tanulni Babits elemző érzékenységetől kezdtek.¹⁰ Az ő izgatott, tépett, utat kereső, az úttalanságot éjszaka-víziókban szenvedő, szecessziós díszektől kopasztott költészetében találtak útmutatást saját útjuk számára is. Az európai avantgard-korszerűségtől lemaradva úgy látszott egy ideig, hogy az új generáció megmarad az előző nagy-nemzedék, főleg Babits epigon-ságának színvonalán. Csak utólagosan állapíthatjuk meg, hogy — a külföldi fejlődést is figyelemmel kísérő — új realista költői nyelv alakításának első mozzanatait találhatjuk már e korai kötetekben is. Az avantgard drasztikus szakítása nélkül alapos, mindenre kiterjedő változás alapozódott ezzel. Hogy ez kevésbé volt a kortársak szemében észrevehető, annak oka az, hogy a *magá módján* a mester, Babits is ezeket az utakat próbálja. De a párhuzamos útkeresés illúziója nem sokára végül is megtörik, szétválík Babits és volt tanítványai útja, két évtized generációs vitái tépik az illúziót, és világítanak rá az alapvető formai látásmód ellentétére is (Szabó Lőrinc, Sárközi, — József Attila — Németh László — Halász Gábor vitái egy-egy fázisát jelentik e folyamatnak.)

Mi az, amiben elszakadóban volt az új generáció az előzőtől? A szavak és gondolatok szimbolikus sokértelműségét hagyják el és szakítanak a mindent kifejezni akaró mondatok szecessziósan zsúfolt, sokszor füledt építményével. Mindkét törekvésükben a természetes beszéd igényéhez közelítenek ismét, legfeljebb az eszményükben különböznek: Szabó Lőrinc Aranyt, Erdélyi Petőfit tartja normának. Szabó Lőrinc már ekkor is úgy követi Babitsot, hogy mögötte ott figyelni kontrollként Arany Jánost is.

A valóság ugyanis lemeztelenítette magát előttük, a borzalmakat (háború, terror, nyomor) elég nevükön nevezni, máris a borzalom hatását keltik; a magában álló ember szét-nézése marad számukra a világban. Amit idegennek látnak, az idegen is, és csak azt mondják elérhetőnek, amit előzőleg kézzelfoghatóan magukénak tudtak. Az elemzés, a szétbontás, a különválasztás költői módszereire van szükségük, hogy téves illúziók nélkül megálljanak e drasztikusan és kiábrándítóan nyers valóságban. Szabó Lőrincet ebben egyéni adottságai leg-feljebb annyiban segítik, hogy ő lett az, aki hasonló törekvésű generációjából az életört, az ő tehetségének a formátuma felelt meg leginkább e törekvéseknek. Ahogy a vele rokon törekvésű Gellért Oszkár az előző generációban háttérbe szorult, úgy vált epizóddá a Szabó Lőrinc-generációból például Fodor József erősen Adyhoz kötődő, szimbolista készségével.

Szabó Lőrinc képszerűsítése épp az ellentéte a szimbolizmusnak. Ott minden szó, kép, gondolat feldúsítódik felhangjaival, a hozzá társítható teljességet kényszeríti képzeletünkbe. Szabó Lőrinc képei leszűkítők, specializálók. Egy-egy tárgyat épp teljességétől fosztja meg, pontosan behelyezve az adott, egyetlen szituációba. A szimbolisták nagy betűvel írt *Élete* így kap nála egy jelzőt, mely látszólag kiteljesíti, valójában elveszi tőle a mindenre-kiteljesedés illúzióját: „sokalaku élet”. És ha még a mondatában vizsgáljuk, az ige-névszói állítmány azzal, hogy a gazdagodásának lehetőségéről beszél, még inkább távolít az eredendő teljesség képzetétől: „még szebb s színebb lett a sokalaku élet.” Az ember minden fenségét, titokzatosságát, egyediségét elveszítette, metaforáját már csak alkatrészeiből rakja össze, és ez nem többet jelent, mint a pusztán biológiai-fizikai léteezést:

por-szülte hus-, csont- s ideggép

¹⁰ Összehasonlításul: SOLTÉSZ KATALIN: Babits Mihály költői nyelve. Akadémiai kiadó, 1965.

Ugyanakkor épp azokon a pontokon, ahol céltalan kiábrándultságát a fiatal kamasz-élet vágya keresztezi, e metszéspontokon kibont néhány szimbólumot. Ezekben hagyja el reális tájékozódó készségét, és adja át az óhaj konkretizálhatatlan világának a terepet. A XXX. vers tragikus tapasztalatai így váltanak át „a Föld, az áldott Anyaföld” megindulásának indulójává. Így veti alá magát a „partatlan jövőendő”-t ígérő „mindenütt egyformán nemes Helios”-nak, „a mindenkori álarc mögött értelmükben változhatatlan Ideák”-nak és „a szivárvány-trónú magas Urania”-nak. (XXXVI.)

Bárha a stilizálás oly beszbeszőkően jelentkezik a kötetben, hogy ez határozta meg mindmáig irodalomtörténeti helyét, valójában a természetességre törekvés a kötet formájának fő erénye. A szimbolizmussal való leszámolás a kor irodalmi követelménye is volt, de ez a természetesség-igény ekkor még korántsem volt olyan általános. Főleg Szabó Lőrinc költői alkataból következik, mely minden megálmodhatóval szemben a meglátható valósághoz ragaszkodik, és zaklatott, zilált, lényegretörő egyéniségéből, amely szétrontr minden bonyolítást, zsúfolt-sűrített képépítkezést. Ezért semmisíti meg korai parnasszista verseit a lüktető prózai szabadverekért, majd tördeli szabályos rimtelen, legtöbbször öt, öt és feles, konzervatívan használt jambusi sorokba ez utóbbiak indázó sorfolyondárait.

8.

Mondatait is az élő beszéd természetességével szövi. Távol áll Babits bonyolultan szőtt, mégis világossá kerekedő alárendeléseinek pontosan kimunkált sűrítésétől. A legegyszerűbb és legtermészetesebb közlési módokat választja. Megszólalása nem a próféta kinyilatkoztatása, de nem is az áldozatot celebráló pap szertartása, hanem mindenivel közösnek érzett érzelmek baráti vallomása. Nagy részében kamarazene ez a kötet, a magánéletbe kényszerült ember beszél a benne és körülötte látottakról; nem pódiumon szaval, hanem a kirándulás sétéiben, a kávéház asztala mellett, avagy az elalvás előtti félálom őszinteségében. Sokszor még a megszólítást is halljuk: „Nézd csak, testvér, —:” (III.) „...Nézd,” (XII.), „...de mondd, barátom”... (XXII.) „Bizonny, barátom” (XXXII.). De a többi versében is az egyesszám második vagy a többes első személy világosan utal a jelenlévő, vagy a költőt búcsú nélkül elhagyó társra, szeretőre. Ez a *beszélgető forma* határozza meg a mondatépítkezését is. Nem a szemmel egybeolvasható, hanem a halk beszéd közben megérthető határig tágíthatja csak a mondat szövevényét. Így aztán nem az alárendelések, hanem a *mellérendelés*, az *és*-sel, *s*-sel, vesszővel, pontosvesszővel vagy kettősponttal elválasztott, külön is értelmes egységet képező tagmondatok a gyakoriak. Alárendeléseiben is a legegyszerűbb tárgyi, idő- és helyhatározói mellékmondatok a leggyakoribbak. Míg jelzős, határozós szerkezei, ígéinek megválogatása a jellemzés, ábrázolás eszköze, a belőlük összálló mondatokat pongyolán göngyöli egymás után.

A kusza, ismétlésekkel összetartott mondatszövecs a jellemzője. Nem az ismétlődő elemekkel való könnyed játék ez, hanem a kész versben próbálgatja — mint beszéd közben is — megkeresni a legpontosabb megfogalmazást; mindaddig kapkod, keres, amíg végül egy megtalált gnómaszerű összefoglalásban le nem zárhatja az egész benne élő élményanyagot. Pl. a XXX. versben a jövő reménytelenségének kifejezésére keresi a végső összegezést. Előbb az év múlását az undorral és szégyennel hozza össze, ezt kapcsolja az *újjal*. Majd a remény-reménytelenség, jó és rossz látszólag az előzőtől független gondolataiba csap át, hogy végül a reménytelenséget, undort és változatlanságot egyetlen kifejezésbe sűrítse:

Jön s megy az idő: megint ránk öregszik
egy újabb év, az undor s szégyen éve.
Mi lesz az új? Új undor, újra szégyen.
Beláttuk: remény és reménytelenség,

jó s rossz itt egyformán felesleges.
Óh, a remény már útált unalom:...

De valójában minden mondata kicsiben a Szabó Lőrinc-i vers egészének szerkezetét is magában hordozza: a versek első sora rendszerint rövid kijelentő mondatban vázolja a hangulatot és az alapszituációt; majd a sok mellérendelés, azok kinyúló, egymással általában egyenértékű mellékmondatai végül a verszárás poénszerű nyugópontján oldódnak. Ebben a szerkesztésben az Omar Khájjám, de főleg a Shakespeare-szonettek iskola-gyakorlata érződik.

Mindezek izgatottá fokozzák a verseket, a nyugalmas képeket pedig megóvják a révületbe ejtő zsongitástól. Közölni és nem altatni-gyönyörködtetni akar ez a költészet. Tépett gondolatmenettel torkollik a feloldó, az elemzés összefoglalását jelentő pontosan kimunkált zárómondatig.

A kettős mondatépítésnek megfelelően kettős szerepet töltenek be a Szabó Lőrincnél oly gyakori enjambement-ok is: egyrészt a szaggatottság fokozására, a dallamosság eltépésére használja; másrészt ezzel védi a lazán-ismétlő szerkezeteket a primitív párhuzamosságtól. (Például a XXVII. vers első három időhatározó mellékmondatának különböző sortördelésében.) Máskor az enjambement védelmet szolgál: a gnóm-amondatok zártságát biztosítja a sorvégek metszésével szemben. Például:

... Nem löki a sors
jövőbe a multat és a jelent;

(XXIX.)

Ezzel eljutottunk a Szabó Lőrinc-i dallamtalan vers forrásvidékéhez. Versszerkesztésének két típusát különböztethetjük meg, és ezek egyike sem törődik a verssor és mondatösszetétel kimunkálásával. Amikor zaklatott, habzsoló egyéniségét szabadjára engedi, mindent összemarkol egyetlen jelzősorba, egyenértékű tagok halmozó felsorolásába gyűjti össze a látott, talált dolgokat. Mellérendelt kijelentő és felkiáltó mondatokban kapkod, tárgyakat és tulajdonságokat sorol szédült iramban. Főleg prózaverseiben és szabadjára engedett strófás verseiben találunk ilyeneket. (XI., XII., XXXIV.) De ahol felveszi a jambusvers kötöttségeit, ott sem hagyja el a lihegő felsorolást, ha mást nem, költőszavakat ismételt az elfulladásig.

De ennek a gyorsan fulladó, habzsoló, a díszletezéstől, felesleges színezésektől szabadulni akaró alkotnak a korábbi prózaversek kígyózó, hosszú lélegzetű, szecessziósan zsúfolt világa mégsem volt való. Tehát sem a bonyolultan kimunkált strófákban, sem a szabadjára kígyózó prózaversekben nem érezhette természetesen magát. Ezért zárkózik be a tagolást, kisebb szakaszokat biztosító, nagyobb kimunkálást nem igénylő rímtelen jambusversbe.

Ugyanakkor egy másik, ezzel ellentétes tendencia is jelentkezik: a lázas halmozással szemben a pontos, reális elemzés. Ez a mondaton belüli szerkezetek (jelzős, határozós, főleg a gondolatjel közé zárt határozói igeneves szerkezetek); az ige kifejezőerejének és szóösszetételének kimunkálásával következik be. A zárt jambus-versekben már inkább ez dominál. Elemző, analízáló természetének jelentkezése ez.

Tehát mindkét esetben a mondatrendet és a verssor helyett létrejövő egyéb egységeket érzi verse alkotóelemének. Ezek a mondatnyi elemek azonban zártak, nem terjednek ki bonyolult összetételekbe. A költő törekvése nem ezek szuverenitásának felbontása, hanem csak egyszerű összekapcsolása, melynek legmegfelelőbb gyakorlati megvalósítása a mellérendelés. Rendszerint két metszet között épít fel egy-egy összefüggő tagmondatot, melyet a sorvégen enjambement-nal köt össze, így a sorvég helyett a metszetek irányítják a vers tartalmi építkezését. (Ez lesz majd a későbbi Szabó Lőrinc-i szabadvers alapja is: ott elmarad a szótagszámláló kötött jambusi keret, és marad a metszetek által határolt, sorokba tördeelt gondolat.)

Az itt talált tendenciák alakítják Szabó Lőrinc egyéni verselését a továbbiakban is. A húszas évek lázadó világában a halmozó, hánytorgó száguldás, az évtized végétől a realitások-

hoz pontosan ragaszkodó elemzés kerül fölül; de mindkettő végigkíséri költői pályája egészét, csak legfeljebb keverési arányában változik.

Ласло Кабдебо

ПОЭТИЧЕСКИЙ МИР НАЧИНАЮЩЕГО ЛЁРИНЦА САБО

Первый том Лёринца Сабо под названием «Земля, Лес, Бог» вышел в свет в 1922 году и носит характерные черты мыслей и поисков юноши, но в то же время ответы, которые поэт дает на свои собственные вопросы, уже во многом предвещают мировоззрение зрелого классического поэта. Кроме своего индивидуального значения том важен как первый взгляд нового поколения после первой мировой войны и подавления революций; это начало позднее развернувшихся тенденций. Жанр тома — идиллия полная трагических элементов. Выступая против террора поэт не выходит за пределы оценки событий с буржуазных позиций. Историческое разочарование поэт обобщает и превращает в переживание, которое наложил свой отпечаток на всю жизнь, последствия которого были бессмысленность судьбы человека, и бесцельность как состояние жизни. Время, в котором уже не зреет перемена, становится бессмысленным; человек принужден к одиночеству где его мучает бессмысленное сознание виновности, затем теряется самооценка человека, а поприщем его деятельности остается только рабский бессмысленный труд. В то же время молодой, полный жизни поэт, стоящий на пороге своих успехов, со страхом отворачивается от этого метного мира, и взвешивает возможности двух форм жизни: 1. принять данные ограниченные пределы и только пассивно возражать против них, или 2. повернуться спиной ко всему этому во имя мира, земли, леса, бога, любви. Последнее является тем миром, где впервые вспыхивает необузданная юность поэта, и одна из самых характерных его черт — чувственность. Мировоззрение тома, сформированного в единый цикл, проникнуто теми же тенденциями. Для стихотворений этого тома в основном характерен классицизм стиля, но из-под оболочки буколической и любовной лирики уже в двадцатых годах заметны первые зачатки формирования нового анализирующего и реалистического поэтического языка.

A Pray-kódex egy helyének megfigyeltése

A Pray-kódex 12. lapján, ahol a húsvét-jegyzék befejeződik, egykorú kéz az üresen maradt helyre egy (a szentföld felszabadításáért mondandó) könyörgést írt be, ez alá pedig egy Mária-officium vázlatát jegyezte oda egy másik kéz. A szövegrész Mária-officium voltát már Kúhár Flóris megállapította, de pontosabb megjelölését, elolvasását nem végezte el: „... kibetűzni nehéz, átírva még nincsen” — írta.¹ Radó Polikárp is csak Kúhárnak ezt a megállapítását vette át, a szöveg elemzésére nem tért ki.²

A nehezen olvasható textus néhány könnyebben kibetűzhető részletéből nem nehéz megállapítani, hogy a későbbi oly divatos óraskönyvekből és a breviáriumok függelékében közölt Mária-officiumokból ismert szövegekkel van dolgunk. Sőt, az is kiderül, hogy szövegünk nem más, mint az ádventi és karácsonyi időre való officium, nevezetesen az éjjelre való matutinum és a hajnali laudes vázlata. Az esztergomi Breviárium hasonló jellegű officiumaival meggyezik például mind a hat lektció, olvasmány, s a többi kisebb szövegeknek is mindnek megtalálható a megfelelője, de jobbra más elrendezésben.³

Itt adjuk a bejegyzésnek a breviárium szövegei segítségével megfigyelt olvasatát, majd irodalomtörténeti vonatkozásaira térünk ki. A rövidítéseket zárójelben oldjuk fel, ugyancsak zárójelben közlünk néhány szükséges megjelölést.

(In)vitator(ium): Ave maria. (Antifóna:) Missus est Gabriel angelus a deo in civit(atem) nazaret ad virginem desponsatam viro cui nomen erat ioseph. v(ersiculus:) specie tua ... kirie, chr(iste), k(irie). diffusa est gratia. Jube Domine ...

(Lectio I.) Proferam vobis de ystoria veteris testamenti necessarium exemplum contra perfidiam iudeorum quomodo sonuit auribus nostris. dominus sancto moysi precepit de singulis tribus virgas afferri. allateque sunt duodecim virge, inter quas etiam una(?) erat que aaron fuerat sacerdotis, (positeque?) sunt a sancto moyse in tabernaculo testimonii. virga aaron post alterum diem invenitur produxisse flores et frondes ac peperisse nuces. T(u autem...) Missus est G(abriel) (V(ersiculus:)) Ave ...

(Lectio II:) Virga illa aaron unde agebamus virgo Maria fuit: que nobis christum verum sacerdotem concepit et peperit. de quo david cecinit dicens tu es sacerdos in eternum secundum ordinem melchisedech. In superiore versu namque dixerat: virgam virtutis tue emitte dominus ex syon. et isayas propheta apertius sanctam mariam designat dicens: exiet virga de radice yesse et flos de radice eius ascendet et requiescendet et requiescet super eum spiritus domini, spiritus sapientie et intellectus, spiritus scientie et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini. R(esponsorium:) Ave maria ... (versiculus:) quomodo fiet istud ...

(Lectio III:) Quod autem hec virga nuces produxit, imago dominici corporis fuit. nux enim in suo corpore primam habet substantie unionem: corium, testam et nucleum. In corio caro, in testa ossa, in nucleo interiore anima comparatur. in corio nux carnem significat salvatoris, quem habuit in se asperitatem vel amaritudinem passionis. in nucleo interiore declaratur dulcedo deitatis qui tribuit pastum et luminis subministrat officium. In testa lignum interferens ligni interpositione sociavit. dicente apostolo: qui ipse per sanguinem crucis pacificavit omnia que in celis et que in terris sunt, Jesus Christus dominus noster. (Responsorium:) Suscipe verbum ... In laudibus (antiphona:) Angelus Gabriel dixit marie ecce concipies et paries filium cuius nomen erit iesus. (Psalmus:) Dominus regnavit ... Ymnus: Beata mater munere ... A(ntiphona ad Benedictus) Spiritus sanctus in te descendet Maria. Benedictus ...

¹ KÚHÁR FLÓRIS: Mária-tiszteletünk a XI. és XII. század hazai liturgiájában. Bp. 1939. 19.

² RADÓ POLIKÁRP: Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariæ. Bp. 1947. 33.

³ Breviarius Strigoniense. 1515. (RMK III. 206.) 393–396.

(Karácsonyi időre való officium:) In(vitatorium:) de nativitate Domini: Christus natus est nobis. A(ntiphona:) Virgo dei genetrix, quem totus non capit orbis in tua se clausit viscera factus homo, vera fide genitus purgavit crimina mundi et tibi virginitas inviolata mansit. (Psalmus:) celi enarrant... A(ntiphona:) Homo natus est in ea et ipse fundavit eam altissimus. (Psalmus:) Fundamenta eius V(ersiculus:) Speciosa... Ki(rie), Ch(riste), Ki(rie), Pater... Et ne... V(ersiculus) Gaude maria... Jube Domine... Alma...

(Lectio I:) Natus est nobis frater ex maria virgine dei filius, ut germane carnis nostre conceptione productus creato a se homini et pietatem paternam et fraternum largiretur affectum. et natus sane ab intacta est femina ut hominem testaretur partus humanus, et deum probaret eterna virginitas. Tu autem... Sancta et immaculata... v(ersiculus):Benedicta...

(Lectio II:) Quod autem mystico conceptu mundum visitare dignatus est dei filius, nostre hoc salutis necessitas flagitabat, nimirum ut celestis tandem generatio repararet, quod nativitas terrena perdiderat. Tu autem... Continet in gremio celum terramque regentem virgo dei genetrix, proceres comitantur eriles, per quos orbis ovans christo sub principe pollet. v(ersiculus:) Maternis vehitur qui matrem vexuerat (!) ulnis, angelici proceres quem stipant agmine fido. Per quos...

(Lectio III:) Cum ergo Christus natus predicatur de femina dum iacere contentus est in presepio, dum lacrimosis concrepat vagitibus, dum maternis lactatur uberibus, per hec fratres advertite eum ut hominem infirma pro infirmis pertulisse, et ut deum exercuisse celestem (potentiam) Tu... Nesciens... V(ersiculus): Domus... laudes: o admirabile... Capitulum: Charissime... a(ntiphona:) Glorificamus.

Érdekes a szöveg irodalomtörténeti vonatkozása. Közismert tény, hogy a Festetich-kódex is Mária-officium fordítása, s annak is van ádventi és karácsonyi része. Nos, a Festetich-kódex vonatkozó szövegei közt jórészen megtaláljuk az itt közölteket, magyarra fordítva természetesen és az apróbb részeket más elrendezésben. A hat lekciónak közül megegyezik:

Pray-kódex

Proferam vobis...
Virga illa aaron...
Natus est nobis...
Quod autem mystico...
Cum ergo christus...

Festetich-kódex

Ky mondok neekthek... (234. l.)
Aaz aaronnak wezzeye... (238. l.)
Zyletewt neekewnk... (319. l.)
Hogy kedygh ees thytkon... (321. l.)
Mykor azerth christos... (323. l.)

A rövidebb szövegek egyezései sorban:

Missus est Gabriel...	Kyldethek gabriel angyal... (325. l.)
Ave Maria... Quomodo fiet...	Idvezlegy maria... Mykeepen leezen eez (237. l.)
Suscipe verbum...	Fogady ygeet... (240. l.)
Christus natus est nobis...	Christus zyletewth neekewnk... (312. l.)
Sancta et immaculata...	Zenth ees zepletelen zyessessegh... (322. l.)
Benedicta...	Aldoth the... (322. l.)
Continet in gremio...	Tarth eleeben... (329. l.)
Nesciens...	Nem thwdwan... (324. l.)
O admirabile...	O chwdaalatos... (327. l.)
Carissime, apparuit...	Jeleneek... (327. l.)

Ismét egy bizonyíték arra, hogy kódexeink szövegei sokszor milyen régi gyökerekre nyúlnak vissza és évszázados gyakorlatot örökítenek meg.

Szabó Flóris

Balassi Bálint szídlalmazó szavairól

Úgy gondolom, hogy Balassi Bálint bizonytalan írású és homályos értelmű szídlalmazó szava — *ficha, jita?* — helyesen *fikán* olvasandó, (tehát semmi köze sincs a „fitos, fintor” szavakhoz, ahogy Eckhardt Sándor véli.)¹

¹ ItK 1966. 157–158.

A „fika” szó értelmét (többféle értelmét is) megtaláljuk az Értelmező Szótár II. kötetében. Eszerint nem irodalmi, hanem népi eredetű *tájszó*, amelynek jelentése: takony, illetve taknyos (kisgyerek stb.) Gyermekkoromban a Borsod megyei Mezőkeresztesen magam is sokszor hallottam a szót bár nem ebben az értelemben, nálunk az orr váladékának pörk-szerűen, varasan megszáradó anyagát jelentette).

Lehet, hogy ez a szó Balassi korában, a XVI. században is abban az értelemben volt használatos, amelyet az *ÉtSZ* is jelez, így használta ő is, bár némileg kibővített értelemben: „taknyos” jelentésben.

Így a Ján Kloc idézte szövegrészlet a „rejtélyesnek látszó” kifejezés feloldása után a következőképpen olvasandó: (mai helyesírással) „Ebben is hazudtak mind, tisztességemnek vesztő pór, *taknyos, hitvány*, híres kurvájuk.” (Ti. a tisztességére, becsületére törő aljas, hitvány emberek: személyes ellenségei.)

Az Eckhardt Sándor által közölt eredeti latin nyelvű levélben pedig így olvashatjuk a szöveget: „Nem hogy valami (efféle) pór, *taknyos, aljas*, rossz, beste kurvafi, de még az ország pástora (királya, vezére) sem dultná (ti. dülhatná így) az én jószágomat.”

Mint láthatjuk, a keresett szó értelmileg nagyon jól beleillik Balassi szidalmazó szavai sorába. Az idézett helyeken a *fitos* (= pisze, tömpeorrú) szónak korántsem lenne az a súlyosan becsmérítő, lealázó jelentése, mint a fenti értelmű *fika* szónak. (A „fentő” szó magyarázatára elfogadhatjuk a gyorsági gyerekek beszédéből feljegyzett értelmezést: hitvány, becsstelen, értéktelen, valaminek az alja, silánya).²

Ábra János

Tallózások Madách Gáspár körül

A kései magyar reneszánsz-irodalomnak érdekes dokumentuma az a verses és prózai anyag, mely az ún. *Rimay–Madách-kódex*ekben maradt ránk.¹ A különálló füzetekből és lapokból a századforduló táján összeállított kolligátumok kisebb részét Radvánszky Béla Madách Gáspár verseiként,² nagyobb részét pedig Rimay János műveiként tette közzé.³ Rimay műveinek kritikai kiadása munkálatai közben Eckhardt Sándor azt állapította meg, hogy a Madách Gáspár kezeírásában ránk maradt írások közt Rimay alkotásainak a száma csekély, többségük Madách Gáspár szerzeménye. Csak a *Balassa János éneke solymocskájáról* című versről állítja határozottan, hogy az nem lehet sem Rimayé, sem Madáché. Rajta kívül még 3 versről nyilatkozik óvatosan. Ezek: a *Sodomához hasonló* („szintén Madáchénak látszik”), *Pöngését koboznak* („Madách legsikerültebb verse – ha ugyan tőle való”) kezdetű és a *Bendő Panna éneke* („Madáché is lehet”) című.⁴ E 4 vers közül *Balassa János énekéről* – mint a régi magyar latrikánus költészetnek *Bendő Panna éneké*-vel együtt fennmaradt emlékérről – újabban Gerézdi Rabán mutatta ki, hogy azt nem szabad Balassi Bálint apja számlájára írni, s bár bizonyítását nem érzi „százszázaléki kielégítőnek”, „Madách Gáspár szerzőségét” tartja valószínűnek.⁵ Míg Gerézdi a *Balassa János éneket* visszerperi Madách számára, Bóta László egy dolgozatában⁶ igen érdekesen bizonygatja, hogy a *Rimay–Madách-k.* 15 szerelmes éneke nem lehet Madách Gáspár szerzeménye. (Külön vizsgálatot tart kívánatosnak az *Orvosság az dögös pestis halálban* és *A parázna életről* szóló elmélkedés – számos versbetéttel – szerzőségéről is.)

Ki írta a *Rimay–Madách-k.*-eknek azokat a darabjait, melyeket Eckhardt Sándor nem adott ki Rimay neve alatt?

² A „taknyos” kifejezésnek egy másik, átvitt értelmű – de ide is kapcsolható – jelentését olvashatjuk *Hevenesi* Gábor 1685-ben megjelent latin nyelvű ifjúsági „regénye” (az „Aucupium innocentiae...”) 1762-ből való, ismeretlen jezsuita szerzőtől származó magyar nyelvű fordításában: „Melly Poétát olvasod, jól meg-nézd elsőben... (mert például) *nem elég törölt orru* Násó, Titullus és Katullus...”

A „nem elég törölt orru” (vagyis kissé taknyos) kifejezés értelme itt nyilván a. m.: nem elég jól nevelt, nem jó modorú, nem eléggé válaszképes, illetlen beszédű, tehát más szóval parlagi (póri, paraszti) magatartású, s az ilyen írótl minden jól nevelt vagy jó neveltségre törekvő keresztény ifjúnak tartózkodnia kell. (ItK 1966. 167.)

³ OSzK quart. hung. 3245–6.

⁴ Sztrégoval Madách Gáspár versei. ItK 1901.

⁵ Rimay János munkái. Bp. 1904.

⁶ Rimay János összes művei. Bp. 1955. 163, 165.

⁷ Balassa János éneke solymocskájáról. ItK 1965. 692. Gerézdi dolgozatában mint műfaji problémával foglalkozik a verssel, és nem szándékozott egyéb kérdéseket tárgyalni, mint pl. a Balassa-testvérek egymás közötti vagy Madách Gáspárral való viszonyát.

⁸ A Madách–Rimay kódexek szerelmes versei. ItK 1967. 1–24.

A probléma vizsgálatát sürgette, hogy a RMKT XVII. századi sorozatában hamarosan sor kerül Madách Gáspár verseinek sajtó alá rendezésére. Nem szándékunk itt részletesen foglalkozni az egyes darabok aprólékos filológiai vizsgálatával, csak az eddigi vizsgálódások eredményét szeretnénk summásan ismertetni.

Feltételezhető — bár nincs rá bizonyítékunk — hogy Radvánszky azoknál a verseknél, melyeket Madách Gáspár neve alatt adott ki, a sajkózási levéltárban talált kézirat-csomagban az egyes verseket kísérő záradékon, bevezető megjegyzésen kívül egyéb, a szerzőséget igazoló tényezők alapján is döntött, mikor Madách verseit elválasztotta a Rimaynak vélt terméstől. A Madách versekként publikált anyagban ugyanis egyedül a *Wesselényi Ferenc uram ő nagysága nevére szerzetelt versek* esetében támadhat kétségünk, mivel ez a Balassi-strófában, a végvári katona-énekek hangnemében írt szép vers témájával is kéri a többi Madách-vers közül, és verstehnikájával is jóval azok felett áll.⁷ Itt Radvánszky bizonyára azért következtette ki Madách szerzőségét és azért datálta az éneket 1646-ra, mert úgy tudta, hogy ebben az évben Madách Gáspár „élénk levelezést” folytatott a Wesselényi szolgálatában álló fiával. Költőnk azonban már évekkel 1646 előtt meghalt, a szóban forgó levelek nem a mi Madách Gáspárunk levelei.

Erre az énekre vonatkozólag némi fenntartással élve, a *Radvánszkytól* Madách Gáspár verseiként kiadott darabokat hiteles Madách verseknek tartjuk az őket kísérő szerzői megjegyzések, a bennük szereplő dátum, az egyazon lélőhely, a tisztázatlan és fogalmazványban való kétszeri előfordulás, a szerzői javítgatások, valamint a Madáchra annyira jellemző verssoroknak ingadozó szótagszáma, bizonytalan ütemezése miatt. A hiteles Madách-versekhez csatolhatjuk az *O Jehova szent Istenem* kezdetű éneket is, melyet Radvánszky Rimay verseként tett közzé⁸ (Lásd Eckhardt érvelését Rimay ÓM 165.).

Ezeknek a hiteles Madách-verseknek az ismeretében, a vizsgálatukból merített tanulságok alapján igazolható a *Rimay-Madách-k.* anyaga jórésztének Madáchtól való származtatása. A kolligátumok mai állapotukban is azt mutatják, hogy Madách az egyes füzetekben általában egynemű anyagot másolt, nem keverte össze Rimaynak vagy saját magának a verseit. Az általa lemásolt versek összetartozó külön csoportját alkotják a Catoi mondások hosszabb lélekzetű fejtegetései (II. 7–16.). Ebből a tematikailag egynemű 12 versből a *Ne hid mindenkor* és a *Feleséget ne végy* kezdetűek⁹ két feldolgozásban is ránk maradtak. A *Ha te jól élsz* kezdetűnek¹⁰ 14 közös sora van a *Kronika etc.* című hiteles Madách-verssel. A versek szótagszámának széles skálájú ingadozása, a bizonytalan ütemezéssű sorok, a gyenge rímek, a szövegen végzett simítgatások — egyéb nyelvi és stílikritikai érvek mellett — kétségtelenné teszik, hogy ezeket a fejtegetéseket Madách Gáspár írta.

Madách rövidebb formában is megpróbálkozott a Cato-féle mondások magyarításával. Az I. könyv 33 distichonát „fordította” le 4–4 soros strófákban (I. 89–95.).¹¹ Hogy ezeknek versekbe öntését is Madách végezte, az előbbiekhöz hasonló tartalmi, nyelvi, formai érveken túlmenően az is mutatja, hogy Cato I. könyve 8. distichonjának magyarítása itt ugyanazzal a szöveggel szerepel majdnem, mint a hosszabb fejtegetésben. Ebben a füzetben egyébként egy Catoi mondás hosszabb lélekzetű fejtegetése is olvasható, a *Feleséget ne végy* kezdetűnek¹² a hosszabb változata (81–83.). Közte és a rövid Cato-versek közt foglal helyet *Az hit remélendő dolgoknak állatja* kezdetű vers (I. 84–87.).¹³ Egyik strófája más változatban is ránk maradt (I. 79.). Az ének részben Pál apostolnak a zsidókhoz intézett levelét önti versbe, olyan jellegű szövegátvételekkel, mint ahogy ez a Catoi mondások esetében tapasztalható. A témát egyébként Rimay is feldolgozta az „igaz hit”-ről szóló *Nem lehet szebb dolog* kezdetű éneken.¹⁴ Nem látszik valószínűnek, hogy Rimay a témát egyszer kifogástalan technikájú versben dolgozta fel, máskor meg olyan fogyatékos technikával, hogy a számos ütemezési vétség mellett a sorok 1/4 részének szótagszáma hibás. Ez a jelenség, a két változat, a szövegen eszközölt utólagos javítgatások arra vallanak, hogy ezt a kevés költői eredetiséget felmutató, gyengén kidolgozott verset is Madách írta.

A *Rimay – Madách-k.* II. kötete 1. füzetébe, a Catoi mondások hosszabb fejtegetései elé Radvánszky beragasztott egy levelet, melynek egyik oldalán *Az gonoz Aszoni alatról* címmel egy más változatból már ismert Catoi mondást, a másik oldal pedig ennek ellenverseként *Az io Aszoni alatról* közös cím alatt két rövidebb verset olvashatunk. (II. 5–6.) Ezek közül a *Nagy Isten ajándéka* kezdetűnek egy másik változata is ránk maradt.¹⁵ Az ugyanazt a témát

⁷ Bizonyos kétséggel nézte a versnek Madáchtól való származtatását BÓTA is. Vö. i. m. 22.

⁸ RJ munkái. 139–40.

⁹ Kiad. uo. 209–12, 215–8.

¹⁰ Kiad. uo. 229–31.

¹¹ Kiad. uo. 235–45.

¹² Kiad. uo. 216–8.

¹³ Kiad. uo. 133–5.

¹⁴ Eckhardt: RJÖM 64–5.

¹⁵ Mindkettő kiad. RADVÁNSZKY: RJ munkái. 212–3.

megszólaltató Asszony embernek szemérmessége csak egy kidolgozásban ismert.¹⁶ Benne az egyenmű tizenegyes sorok az összesnek mindössze 55%-át adják, a többinek a sótagszáma 9 és 13 között váltakozik. A vers ütemezése rossz, rímei gyengék. A ragrímek mellett ilyen asszonáncokat találunk: ágai – neveli – ékesgeti – szelidíti. A versek Madách írásai.

A Cato-distichonok hosszabb fejtegetését tartalmazó füzetben olvasható az *O családri világ* kezdetű¹⁷ elmélkedés 6 strófás változata, mely elé Radvánszky beragasztotta ugyanennek a versnek 8 strófás kidolgozását (II. 21–23.). A kétféle kidolgozás, a másolás közben eszközölt szerzői javítás, a sótagszámhibák (az egyöntetű tízes sorok aránya: 88%), a ragrímek mellett a gyenge asszonáncok (cselekeszel – nemzettel – gyönyörködötél – dicsőséggel) Madách kezére vallanak.

Ebben a füzetben olvasható a 4 „kritikus” vers: *Balassa János éneke*, *Bendő Panna éneke*, a *Sodomához hasonló* és a *Pöngését koboznak* kezdetű (II. 19, 31–33.).¹⁸ Egy bokorba tartozásukat mutatja, hogy Madách egyszerre másolta le őket az 1629-ből származó, kétségkívül hiteles *O Jehova szent Istenem*-mel. Verstechnikailag mind a 4 vers kezdetleges alkotás, csak az utolsó jobb valamivel. Balassa János énekében az egyenmű tizenegyes sorok aránya mindössze 55%, *Bendő Panna éneke*-ben és a *Sodomához hasonló* kezdetűben pedig nem tesz ki az összesnek a felét. A rímek legnagyobb része rag- vagy képzőrim. Egy-két jól össze-csengő sor (vagyon – nagyon, Panna – hanna) mellett csupa rossz asszonáncot találunk (attyafiak – származandódtak – házasságnak – parázsnaságnak; matéria – marja – kina-ira – katonáira; apertúra – tisztítja – fara – világa).

A 3 verset a gyenge verstechnikán, azonos lelőhelyen, a Madách-másolatokra jellemző javítgatásokon kívül az egyéb formai és a tartalmi jegyek is szorosan egybe kapcsolják; „nemcsak műfajilag, hanem stilbilleg” is annyira rokonok, „hogy egyazon szerzőre kell gondolnunk”.¹⁹ A rokonságot és a szerző azonosságát Gerézy csak a *Balassa János éneké*-re és a *Bendő Panna éneké*-re vonatkozólag említi és vizsgálja, de „az obszcur variációk egy témára” szerzőjét kereshetjük a *Sodomához hasonló* kezdetű ének mögött is. A nagyjából ugyanazon szó- és képkezelés azonban Madách itt nem határozottan malackodásra alkalmazta, hanem a paráználkodás és egyéb fertelmességek ostromozására.

A *Balassa János éneke* és a *Bendő Panna éneke* „vérrokonságáról”, műfaji és stiláris párhuzamairól Gerézy szólott. Az általa felhozott „filológiai érvet” még erősíthetjük. Az *Orvosság az dögös pestis halálban* ragyogó jelentésben ugyanúgy használja a *ragiado* szót, mint a *Balassa János éneke* és a Czobor Anna nevére készült 4. ének 17. sora. A szó Madách mellett bizonyító erejét azonban ennek ellenére lerontja az a tény, hogy használja azonos jelentésben Rimay is (Eckhardt, Rimay ÖM 17. sz. 7. sor; 66. sz. 189. sor), és előfordul a *Rimay – Madách-k.* 15 szerelmes versében is (*Ne gondold szerelmem* 22. sora, *ragiagasa* származéka pedig a *Szerelemtől csak kár* 6. sorában).

A *Bendő Panna éneké*-nek Madáchtól való származását mutatja egyik sorának a *parázna életéről* szóló értekezés versbetétjével való párhuzama: Csak *telhessék* nyers bőrrrel *hiveled*; megfelelője a 13. versbetétben: *Telhessék* eleven késsel *hivele*.²⁰ A 26. sornak *disznó*-hasonlatára analógiaként a 36. versbetét sorát idézhetjük: Mint az *disznó* sárral mikint mocskos.²¹ A 33. sorban Cleopatrát emlegeti Madách, éppúgy, mint a *Sodomához hasonló* kezdetű versnek a 2. sora.

Ez utóbbinak Madáchra jellemző fordulatai: állhatatlanság *jésze* (12. sor); parázsnaságnak *jékemlő* (32. sor); *hohár* (43. sor), mely hasonló rímhelyzetben a *Jó szerencsében* kezdetű versben olvasható.²² A 3. sor Semiramis királynéjáról pedig a *parázna életéről* szóló értekezésben olvashatunk.²³

Míg e 3 latrikánus vers szerzőjét Madáchban látjuk, a *Pöngését koboznak* kezdetű versben ez ellen szól az a körülmény, hogy jóval felette áll művészi hatás tekintetében a Madách verselményeknek. A kitűnő szerkezetű versből egységes hangulat árad.²⁴ A hatásos ellentétpárok, a nyelvileg is pontos megjelölések (hárfazengés, sípszó, hegedűhang, kobozpengés), az epigrammatikus csattanó miatt az a kérdés merül fel az emberben, hogyan írhatott volna ilyen szép költeményt az a Madách, akinek versei, néhány kivétellel, messze az átlag alatt vannak. Ajánlatosabbnak tartjuk ezt a költeményt a Wesselényihez írttal együtt a *Rimay – Madách-k.* ismeretlen szerzőjétől származó írásának elkönyvelni.

¹⁶ Kiad. uo. 214.

¹⁷ Kiad. uo. 88–9.

¹⁸ Kiad. uo. 35–6, 127–30.

¹⁹ GERÉZDI: I. m. 690.

²⁰ RADVÁNSZKY: RJ munkái. 336.

²¹ Uo. 362.

²² Uo. 220.

²³ Uo. 347.

²⁴ Vö. A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Bp. 1964. 36–7.

Az azonos jellegű versek elkülönülő egységét alkotja a *Rimay – Madách-k.* I. kötete 2. füzetének 15 szerelmes verse (I. 31–41.).²⁵ Mikor velük kapcsolatosan kételkedünk Madách szerzőségében, döntő bizonyítéknak nem azokat a stílusbeli egyezéseket, képi és gondolati, párhuzamokat tekintjük, melyek Bóta érvelésében olyan fontos szerepet játszanak. Bármilyen meggyőzőknek tessenek ugyanis Bóta gondolati, nyelvi, stílári páralelírásai, a Rimayra jellemző egyedi, vagy az általa túlságosan gyakran használt szavaknak, fordulatoknak megléte a 15 szerelmes versben és hiánya vagy jóval ritkább előfordulási aránya Madách Gáspár verseiben; a szerelmes versek és a Rimay, továbbá a Balassi-versek közti tematikai, műfaji hasonlóság, a tartalmi és formai rokonság még nem zárja ki feltétlenül, hogy ezeket a verseket Madách ne írhatta volna. Az ilyen jellegű vizsgálódások határozottabb bizonyítékokat csak akkor szolgáltatathatnának, ha Madách Gáspárnak is ismernénk legalább annyi szerelmes versét, mint amennyit ismerünk Rimaytól, Balassitól. Ezek hiányában a 15 szerelmes vers stílusaíjait, képi, kifejezésbeli elemeit Madáchnak csak más műfajú verseivel lehet összevetni. Az istenes, oktató, elmélkedő, gondolati költészet pedig egész más szó- és képanyaggal dolgozik, mint a szerelmi. Elsősorban ezért nem fordulhatnak elő a manierista szerelmi költészet képei, kifejezései, formai elemei Madáchnak ránk maradt oeuvre-jében. De még így is megtalálható a Bótától Rimayra jellemző szóként, képként idézett példák jórésze Madáchnál is, de természetesen sokkal kisebb számban. A 15 közül az egyetlen, kissé szabadabb szájú darab pedig éppen nagyon is jellemző párhuzamot mutat a Madách szerzeményének bizonyuló latrikánus versekkel, és „A parázna életéről” szóló értekezés egyik versbetétjével.²⁶

Hogy a *Rimay – Madách-k.* szerelmes verseit valószínűleg nem Madách írta, ennek legfőbb bizonyítékát nem a Bóta által alapos utánjárással, aprólékos gondnal felhozott, első pillanatban meggyőzőnek ható példákban látjuk, hanem abban az általa is említett körülményben, hogy az a botfülű Madách, akinek alig volt ütemérzéke, aligha írhatta ezeket a kifogástalan ütemezésű, azonos szótagszámú sorokból álló metrikailag jó strófákat, melyeket a nem egyszer mesterként jó rimelés, egyszerűen a formai kidolgozottság is jellemez. A 15 vers 309 sorában mindössze 5 esetben találunk szótaghibát (1,2%).

Madách szerzősége ellen szólnak természetesen azok a rossz olvasatból eredő torzulások, melyeket Madách a másolás közben elkövetett.²⁷ Ezek száma azonban nem nagy, és saját szövegében is követett el hozzájuk többé-kevésbé hasonlókat.²⁸

Bóta érvelését nem tartjuk elég meggyőzőnek ahhoz, hogy az I. k. 2. füzetének szerelmes verseit Rimay nevéhez kössük, de elegendőnek tartjuk ahhoz, hogy e verseket elválasszuk Madách Gáspár nevétől. Ezeket az írásokat a *Rimay – Madách-k.* ismeretlen szerzőtől származó versei közé soroljuk.

Az *Orvosság az dögös pestis halálban és A parázna életéről* szóló elmélkedések versbetétjeit (49 db.) teljes mértékben jellemzi az egyéb Madách-versek formai kidolgozatlansága, ütemezési bizonytalansága, a verssorok szótagszám ingadozása, a művészietlen rimelés. A kéziratban található tömöttlen áthúzás, betoldás, simítás, a lapok alján és a lapszéleken olvasható vagylagos fordításrészek semmiképpen nem erédhetnek a pusztán másoló Madách kezétől. Madách szerzőségére vallanak a paráznaságról szóló értekezés versbetétjeinek és Madách egyéb verseinek gondolati, kifejezésbeli párhuzamai, átvételnek tetsző stílári egyezései, mint amilyeneket találunk a 12, 13, 36, 47. betét meg a *Feleséget ne végy magadnak*, a *Balassa János éneke*, a *Bendő Panna éneke*, *Az mi lehetséges*, *Az gonoz aszoni alátrol* versek között.

Madách Gáspár verseinek tartjuk a ma lappangó, RadványSZKYtől „Sajo-kazai c. III.” néven emlegetett kézirat darabjait is.²⁹ Az apró versecskék két ciklus részei. 7 két-kétstrófás verseike az erényekről szól, 6 változó terjedelmű rövid vers pedig a főbűnökről. E versikéknek ugyanolyan vagy éppen ugyanaz a képsorozat lehetett az alapja, mint amelyikről Rimay két kidolgozásban is elkészítette az *Encomia virtutum* c. munkáját. Az „Okosság is vette kezében tükörít”, „Mérő serpenyőjét igazság is tartja”, „Az égből emelte az ő két szemét”, „Negyedik rendben látod az oroszlánt” kifejezések határozottan képleírásokra mutatnak. A Rimay költemény és a Madách-versikék tematikai és kifejezésbeli párhuzamaiból nem következtethetünk arra, hogy itt Rimaynak egy harmadik feldolgozásával állunk szemben Madách kezeírásában. A párhuzamok a Rimayt utánzó Madáchra vallanak. A versikék a félben maradt sorokkal, javítgatásokkal, szótagszámhibákkal — Madách első fogalmazványai. E verscsoport utolsó tagjában³⁰ megtaláljuk a *Borral szerelemmel* kezdetű Catoi elmélkedés 17–20. sorait.

²⁵ Kiad. RADVÁNSZKY: RJ munkái, 23–35.

²⁶ A *Szerelmitől csak kár* kezdetű vers utolsó strófájára utalunk. Vö. a „Bendő Panna éneke” 10. vszával és „A parázna életéről” 13. versbetétjével.

²⁷ Vö. BÓTA: i. m. Elsősorban: *Siklos oruiuel: Sű keseruiuel helyett (Ne gondold szerelmem 3. sor)* és *Bochiassat: Bukással helyett (Ércnél kősziklánál 20. sor)*

²⁸ „Könyka etc.” 44. sorában: Harom pintes fazekban helyett; *Borral szerelemmel* 11. sorában: ragalmazásra okot nem adhatnál helyett: okol nem adhatnál stb.

²⁹ Kiad. RADVÁNSZKY: RJ munkái, 109–14.

³⁰ *Reszegek embernek czégre az pohár Uo.* 114.

A *Rimay – Madách-k.* terméséből tehát az Eckhardt által Rimay műveként nem publikált anyagból az I. kötet 15 szerelmes versét, a II. kötet *Pöngését koboznak* kezdetű darabját és a III. kötetből a Wesselényi Ferenc nevére szerzetelt verseket nem költjük Madách Gáspár nevéhez.

*

A *Rimay – Madách-k.* anyaga szerzőségének vizsgálata közben olyan megállapításokra jutottunk, olyan új adatokra bukkantunk, melyek révén leltéssé válik a szakirodalom néhány tévedését kiigazítani, illetőleg néhány részletkérdést kiegészíteni.

1. Eckhardt Sándor Rimay ÖM 172. lapján azt írja, nem tudni, S. Adamovič milyen alapon közölte, hogy Madách Gáspár apját Rimay Jánosnak az apja, Rimay Gergely térítette a protestáns hitre.

Ebben a változatban az adat a magyar szakirodalomban valóban ismeretlen. Palágyi Menyhért,³¹ valamint Radvánszky³² azt írja, hogy az áttérítő maga Rimay János volt.

Az OL Madách-It.-ában egy XVIII. század végi vagy XIX. század eleji, aláírás nélküli, befejezetlen latin nyelvű írásban³³ a sztrigovai templom történetével kapcsolatosan az olvasható, hogy Madách Péter, aki egészen katonás természetű ember volt (erat vir pure militaris), és rokona, Rimay János iránt végtelen bizalommal viseltetett (extrema erga affinem litteratum fiducia ductus), az ő rábeszélésének engedve hagyta el ősei hitét. Madách Péter életének abban a szakaszában lett tehát lutheránussá, mikor még atyafiságos viszony volt közte és Rimay között. Később ugyanis a barátságuk erősen megromlott.³⁴

2. A fenti adatot Latkóczy Mihály losonci gimnáziumi tanár írhatta ki Radvánszky számára, aki személyesen nem tanulmányozta a Madách-levéltárat. Ezért kerülhetett bele Madách Gáspárról szóló tájékoztatásába az a tévedés, hogy azokat a leveleket, melyek a levéltárban Madách Gáspár aláírásával az 1646. esztendőből fennmaradtak, költőnk írta fiához. Ebből következett azután, hogy Madách Gáspár halálát az 1647. évre tette. A szóban forgó levelek azonban a kecsesényi ágból származó orvosiró Madách Gáspár levelei Madách Jánoshoz, „jó akaró *öccseürdhoz*” (A címzésekben „Domino fratri mihi observandissimo” áll.)³⁵

A Madách-levéltárnak költőnkhez fűződő utolsó emléke János fiának hozzá 1641. márc. 19-én Galgócra keltezett levele, melyben apjától otthoni híreket kér.³⁶

A levéltár anyagából nem állapítható meg Madáchnak sem születési ideje, sem halálának a dátuma, de magánéletét és közszereplését is csak hiányosan tudjuk rekonstruálni. Nem nyújt ehhez segítséget a Nógrád megye levéltára sem, mert ennek anyaga részben még Fülek 1682-i ostromakor, részben a II. világháború következményeként megsemmisült. Az 1610–1683 közötti években megmaradt egyetlen iratköteg Madách Gáspárról semmit sem mond. Ami hivatali működését megvilágíthatná: a megyei közgyűlési jegyzőkönyvek, éppen 1602. júl. 23. és 1652. közötti időszakból hiányoznak, a bírósági jegyzőkönyvek csak 1652-től, a fenyítő törvényszékiek pedig csak 1699-től maradtak ránk.

Szerencsére a Madách-It. adatait kiegészíti a Balassa-család levéltárának Madách Gáspár személyét is érintő több irata, köztük Madách kezeírásában fennmaradt adóslevelek, bírósági akták, leginkább az egymással örökre veszekedő Balassa-testvérek, de magának az írónak ügyeiről is.

A különböző helyekről előkerült aktákból kitűnik, hogy Madách Gáspár 1617–1620 között Nógrád m. egyik szolgabírája volt. Páréves házag után, az 1625–1631 közötti időben a megye esküdtjeként sűrűn találkozunk a nevével. Ezután megint néhány éves űr következik: 1635. jún. 18-tól a másodalispáni tisztséget viseli. 1639-ben is még szerepel ebben a minőségben. 1640-ben újra mint a megye egyik esküdtje ír alá aktákat.

A Balassa-It.-ban található Madách Gáspár kezeírásában Balassa Imréné, Bosnyák Judit ellen jobbágyainak a Madách jobbágyaival szemben elkövetett hatalmaskodásai miatt benyújtott 3 kereste.³⁷ Mindegyik külzetén, ugyancsak Madách fogalmazásában, az alispáni utasítás 1640. jún. 23-i kelettel. Ezek – eddigi ismereteink szerint – Madách Gáspár kezeírásának utolsó emlékei. Az eljárások végét már nem érte meg. Mindhárom íratra rávezették: „Ezekről, miuel hogy ez ideő alatt megh talalt halnj Madats Gáspár Vram, a’ Relicta más Terminust foghia jeövendeoben kérettny.” A perekben a döntést az özvegynek 1643. ápr. 17-én újra megindított eljárására 1643. jún. 6-án hozták meg (a 3 közül csak egyben pozitív eredménnyel).

³¹ Madách Imre élete és költészete. Bp. 1900. 32.

³² I. m. ItK 1901. 129.

³³ RADVÁNSZKY uo. Madách Sándor feljegyzésének mondja. Madách. It. IV. cs. 52.

³⁴ Lásd erről Rimay leveleit ECKHARDT: RJÖM 234, 235, 333.

³⁵ OL Madách-It. I. cs. 22, 24.

³⁶ Uo. I. cs. 25.

³⁷ OL Balassa-It. 9. cs.

A Balassa-It.-ban van Balassa Imrénének egy 1643. febr. 26-án kelt, Bene Anna, *néhai* Madách Gáspár özvegye ellen beadott keresete.³⁸ Ekkor tehát már Madách Gáspár nem élt. 1641. márc. 19-én a fia még levelet írt neki. E két időpont között, 1641-ben vagy 1642-ben kellett meghalnia.

3. Semmiképpen sem írhatta tehát a *Wesselényi Ferenc nevére szerzettetett versek*-et 1646-ban. Madách azonban kapcsolatban állhatott Wesselényivel. Füle, melynek Wesselényi kapitánya volt, csak néhány km-re fekszik Alsósztrégovától. 1640. jan. 5-én Jákoffi Ferenc hagyatéka ügyében pl. együtt szálltak ki a rahói kastélyba és folytattak le divisionális eljárást.³⁹ A füleki kapitány számára vagy az ő nevében Madách elvileg írhatott verset, bár ez lenne az egyetlen vitézi tárgyu írás.

4. Mint annak idején Rimay, Madách is állott a Balassák szolgálatában. A Besztercén lakó Simon bizalmasa volt, őt szolgálta. 1636. ápr. 10-én az ő gondviselőjeként láttat törvényt Nógrád megye úriszéke előtt. A szófagadatatlanságért elítélt jobbágyok büntetéséből a Balassa Simon 2/3 része mellett, ő kap 1/3-ot.⁴⁰ 1637. dec. 22-én Balassa Menyhért ír neki, mint Balassa Simon kékkői jószágai prefektusának.⁴¹ Simon jószágai gondviselőjeként emlegeti őt Balassa Ferenc is az 1639. dec. 11-én bátyjához intézett levelében.⁴² Ebből az esztendőből Balassa Simonnak 3 hozzája írt levele is fennmaradt.⁴³ Mindháromban érdekeinek kíméletlen védelmére biztatja, és kéri oltalmazza gonosz ellenségei, a hatalmaskodók ellen, hogy azok „ne poczkazzanak tebbé rajta.” Balassa Simon gonoszakarói bizonyára legfőbbképpen a testvérei és nagybátyjának Balassa Imrénének az özvegye. Az erőszakosságok, hatalmaskodások, jószágelhajtások, jobbágyölések, jogtalan szénakaszálások, dézsmaborok visszatartása stb., stb. miatt a megindult eljárások tömegéről vallanak ugyanis ezeknek és a következő éveknek a Balassa-It.-ban fennmaradt iratai. Leveleiben Balassa Simon haláljáról biztosítja Madách Gáspárt. „Valami haramlik en samomra, annak harmad reset Kdnek adtam” (Az 1639. máj. 5-i levélben). Biztatja, szolgálataiért elégitse ki magát a keze alatt lévő pénzből, állapotokból: „Egi soual, valamibül akar, abbul tegyen Kd satisfactiot maganak” (1639. máj. 25-i levélből). A Balassa-It.-ban számos akta bizonyítja, hogy a Balassa Simon nevében protestáló, ügyeiben prokurátorként szereplő költő rászolgált ura bizalmára.

Madáchnak a Balassa-család tagjaival való kapcsolatai megerősítik azt a feltevést, hogy ő írta a *Balassa János éneké*-t. Balassa János, akiről a családi levéltár szintén gazdag forrásanyagot tartalmaz, Balassa Zsigmondnak volt a legkisebbik fia. A legidősebb Simon volt.⁴⁴ Őt emlegetik az iratok „director bonorum, frater natu major”-ként. A testvérek rengeteget pereskedtek, veszekedtek egymással; együttesen és külön-külön nagybátyjukkal Balassa Imrével, majd ennek özvegyével. A testvérek közti viszony illusztrálására és némileg a *Balassa János éneke* aláfestésére idézzük Balassa Ferencnek Jánoshoz intézett egyik levelét 1633-ból. (Az aláírás olvashatatlan, jobban mondva csak a kezdőbetűket tartalmazza, de az írás jellegéből kétségtelenül megállapítható, hogy Balassa Ferenc írta.)

„Balassi Janosnak, ha annak merem neuezni, illendöben Zolgalatomat irom.

Te feslet Erkölczü Balasa Janos Irod nagi erdemletlenöl leuelemre Valast s irod hamisadat lennem, kiben tekeletlenöl hazuds, mert soha sem retet kasalo kasasod nem uoltam, sem compromissumnak bontoya nem tapastaltadtam, de el hid ez trifalassert el nem megis [megysz] , megh teglazot Balasi Ferenc Uram, de bizoni Jobban megh teglazznak. Iggel Jaro baguli Attiafi Isten terichen Jora ha uised. Solgalok mind attiafi s ha nem, el lehetek nalad nélkül.

Beszterce 27 Aug. Ao 1633.

Amicus talis, qualem me esse uoluerit
(Aláírás)⁴⁵

A *Sodómához hasonló* kezdetű verset olvasva, lehetetlen nem arra gondolni, hogy az a vár, melyről Madách a 41. sorban beszél (Nem illien Vala ez előt ez e Vaar), melyen erőt vett a „veres semeő hohar”, ahol most a sok rossz lakik — nem a tolvajkodó, prédáló, paráz-

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ OL Madách-It. I. cs. 13.

⁴¹ Uo. 14.

⁴² OL Balassa-It. 9. cs.

⁴³ OL Madách-It. I. cs. 16a és b, valamint 18.

⁴⁴ ECKHARDT Simont mondja a legfiatalabbnak, András a legidősebbnek (RJÖM 406.). GERÉZDI Balassa Zsigmondnak 3 fiáról tud (i. m. ItK 1965. 690.)

⁴⁵ OL Balassa-It 8. cs.

nálkodó, egymást büzlő Balassák vára. Ez ideig nem sikerült még megállapítanunk, kire vonatkozhatik a 42. sorban a „Zold publican Madara” utalás, akinek a várban lakása idején ismeretlen volt a sok fertelmesség. Talán Balassa Zsigmondné, Zborowsky Erzsébetre? 1623. szept. 21-én, kevéssel Balassa Zsigmond halála után Rimay azt írja neki, nem akaródzik Kékkőre mennie, ott nagy ellentétek vannak a testvérek közt. „Ki tudná megírni hogyan és miként megy ott minden összevissza, hogy történik minden lehetetlenül, az összes dolgok visszajukra mennek”.⁴⁶

Madách, Balassa Simon kékkői prefektusaként jól ismerhette az ottani állapotokat. Már a *Kronyka etc.* című versében is, mintha a kékkői udvar hazudozóit vette volna célba. Balassa Ferenc levelében az imént olvastunk a „feszlett erkölcsű”, „tökéletlenül hazudozó”, „baguli atyafi”-ról. A családi levéltár gazdag anyagot őrzött meg a testvérek egymás közti viszonyáról. Elsősorban zálogleveleket, hatalmaskodásokról, erőszakosságokról, osztozkodásokról, tehát gazdasági természetű ügyekről, perekről. Az a kép, melyet az akták a testvérekről dokumentálnak, összevág azzal a portréval, amit Madách fest:

Minden roz gaz erkolts te benned Vagion
Tokelletlenszeg benned neő Nagion
Hazugsagnak akla hiwatol mondom,
Alhatatlansagnak feske Nagi Vagion.

Latorszagnak fiai benned lakosnak.
Kik tsak őrwínek az Tolwailasznak,
Tagulasza ninczen az Szok lopasnak,
Fiaid merwínek nagí predalasznak . . .

Attiafiuszagnak benned Nagi romlasza.
Fertelmesegnek benned bomlasza,
Attiafiak kozőt Valo rut Agiassa,
Egjk mint masik kuttiat vgí assa.

Balassa Jánosnak Palojtán lakó solymocskájára gondolva, említést érdemel egy 1632. márc. 12-i keletű irat, mely szerint Balassa János Vásáros Palojtán egy házhelyet juttat Kudán Imre nevű szabadosának tartozékaival, hogy ezért neki Kékkőn szolgáljon.⁴⁷

Ferencnek éveken át familiárisa, ispán-prefektus-féléje Palojtai Imre, aki 1631-ben Palojtán lévő kuriáját, jószágát zálogosítja el Ferencnek, mely jószág azután éveken át csereberek tárgyat képezi a Kékkő várban keltezett és nem egyszer Balassa János aláírásával is ellátott iratok tanúsága szerint. Ez a Palojtai Imre Jánosnak is tett szolgálatokat: pénzt vett át tőle, holmi aranygyűrűk kiváltására (1632. febr. 13.), megbízásából bort vásárolt neki (1636. márc. 27.).⁴⁸ Talán Kudán Imre vagy ez a Palojtai Imre és a palojtai jószágok is valami szerepet játszottak Balassa Jánosnak „solymocskájával” való dolgában.

5. Eckhardt Sándor Balassi Bálint OM 6. lapján, mint Balassi és Rimay költészetének propagátoráról, említést tesz Ráday Andrásról, aki a „XVII. század végén nógrádi alispán volt”, és „felesége, Madách Zsófia révén sógora volt Madách Gáspárnak”. Ez a Ráday András nem a század végén élt, hanem a század első felében. Már 1620 táján felesége volt Madách Zsófia, aki 1642-ben vagy 1643-ban halt meg. Ráday András (Ráday Gedeon öse!) tudósít egyik levelében⁴⁹ a Madách Gáspárnál meglevő 37 Rimay istenes-versről. Személyével kapcsolatosan a Madách-lt.-ban, Madách Gáspár kezeírásában olvasható egy memoriale,⁵⁰ mely fontos család-történeti dokumentum, fényt vet a Madách-család vagyoni állapotára, illetőleg a testvérek közt a jószágok miatt keletkezett torzaskodásokra.

Eszerint Madách Gáspárék négyen voltak testvérek: Zsófia, Gáspár, György és Anna. Közöttük az első vagyonfelosztás 1620-ban, anyjuk halála után ment végbe. 1631-ben, a legkisebb testvér férjhez menetelekor Ráday András sógoraitól az apai és anyai jószágok „egyenlő igazsággal való” megosztását kérte.⁵¹ Ez meg is történt. Anna azonban hamarosan meghalt. Ekkor Rádayék a részből rájuk eső örökséget követelték. Meg is kapták. Ennek ellenére 1636-ban újabb követeleléssel léptek fel, miután új osztozkodási rendeletet eszközöltek ki a nádortól. Ez a fellépésük bírta rá Gáspárt a memoriale megírására és arra az elhatározásra, hogy nem hagyja tovább néniének a kezén a régebben „atyafiságból” neki átengedett, de a leányágot

⁴⁶ ECKHARDT: RJÖM 406–7.

⁴⁷ Nógrád m. lt. Acta antiqua 1. cs.

⁴⁸ OL Balassa-lt. 8. cs.

⁴⁹ Lásd ECKHARDT: RJÖM 161.

⁵⁰ OL Madách-lt. V. cs. 21.

⁵¹ Uo. I. cs. 9.

nem illető jószágokat. (Említés történik a memorialében bizonyos alsósztrigovai házhelyekről is, melyek Rimay Jánoséi voltak, s melyekért a Madáchok pereskedtek!)

6. Rimay János haláláról egy ismeretlen levélíró tudósította Madách Gáspárt.⁵² A levélben többek között szó van egy Debrecenben nyomtatott Dictionariumról, mely Rimay tulajdonában volt, melyhez hozzá volt foglalva Cato morális könyvecskéje. A levélíró azt kéri Madáchtól, hogy más apró könyvvel együtt juttassa el hozzá ezt a könyvet a Rimayra való „jó emlékeztül”.

Kétkedünk benne, hogy Madách Cato morális könyvét elküldte a levélírónak. Valószínűleg megtartotta magának, és a Cato mondások versbe szedésekor ezt a debreceni nyomtatványt⁵³ használta. Nemcsak a latin szöveget vette át ugyanis a debreceni kiadásból, hanem az annak idején iskolai használatra készült magyar prózai fordítást is felhasználta, belegyömszölte a maga verses feldolgozáiba. Ennek illusztrálására álljon itt az I. könyv 28. distichonjának debreceni fordítása és Madách Gáspár verse.

„Az mi alaulo, te azt ittelied draganak, az mi penig draga, azt alaulonak. Ez keppen sem magadnak fösuen nem leszesz, sem penig egebek fösuennek nem tartanak teced.”

„Mi az ala walo, Te itild dragának,
Es az mi dragha, azt ala walonak,
Ekeppen fösueni nem lehets magadnak,
Sem penig egiebek fosueninek nem Tartanak.”

Varga Imre

Teslér Lászlóról

Nevét minden rangosabb Vörösmarty életrajz megemlíti; fontosságára maga a költő figyelmeztet, amikor sajátkezü önéletrajzában ezeket írja: „Teslér' biztatása és Kisfaludy Károl' darabjainak előadása megkedveltették velem a' színjátékokat.” „Teslér László művelt, német, francia, olasz nyelvet értő literátor volt, levelezett Kazinczyval...” —írja Tóth Dezső⁵⁴ — „A drámai érdeklődésű Teslér... ismertette meg Vörösmartyt Shakespeare-rel, Schillert, Goethet is ő adta a Perczel-fiúk nevelőjének kezébe.” Am Vörösmarty és Teslér barátságának már Gyulai is jelentőséget tulajdonított, hangsúlyozva, hogy „Teslér leginkább az újabb kor irodalmát tanulta, melyből az ifjú költő majd semmit sem ismert... Teslér nemcsak idősb, hanem miveltebb is volt...”⁵⁵ Szokás a vele foglalkozó néhány sorban még azt is megemlíteni, hogy pap volt, és drámákat írt, amelyek azonban nem maradtak fenn.

Életrajzírója, Hajas Béla⁵⁶ és nyomában Horváth Károly⁵⁷, valamint Brisits Frigyes⁵⁸, egy művelt, tudományos érdeklődésű literary gentleman sima életpályáját rajzolják meg, aki szép csendesen elégedett vidéki magányában, levelezett jeles írókkal, köztük Vörösmartyval —akit egy időben a biztos kenyeret jelentő ügyvédségre is rá akart beszélni⁵⁹—muzsikált barátai-val, sőt zenekart is szervezett, és ezt az idillt csak 1848 zavarta meg, amikor „bükkösi öregemberek tanúsága szerint tüzes beszédeivel nagy csapatot tudott verbuválni honvédnek, s maga vezette le Palánkára. Hazafias érzelmei azonban szomorú sorsra juttatták. A bécsi kormány ellenséges szemmel nézte működését, 1849. február közepén megfosztották plébániájától s börtönbe hurcolták. Scitovszky püspök közbenjárására szabadon bocsájtották ugyan, de állását nem nyerte többé vissza... Egy ideig Pécsen lakott, tavasszal helesfai szőléjébe költözött, itt érte utol a halál 1849. augusztus 22-én. A bükkösi halotti anyakönyv kolerát jelöl meg a halál okának.”⁶⁰ Műveiről és könyvtáráról egyértelműen azt állítja Hajas Béla, hogy elvesztek.

Téved azonban Gyulai Pál, amikor Teslért úgy jellemzi, mint akit leginkább az újabb kor irodalma érdekel; és alapvetően tévesek azok az életrajzvázlatok is, amelyek Teslér zökkenőmentes életét (negyvennyolcig) és kiegyensúlyozott egyéniségét sejtetik. Ránk maradt

⁵² Lásd ECKHARDT: i. m. 168.

⁵³ Libelvs elegantissimus... Az az igen szép könyveczke... Debrecen 1591. RMK I. 239. (A második kiadás ugyanitt jelent meg 1597-ben.)

⁵⁴ TÓTH DEZSŐ: Vörösmarty Mihály. Bp. 1957. 17.

⁵⁵ GYULAI PÁL: Vörösmarty életrajza. Franklin-Társulat, é. n. 30.

⁵⁶ HAJAS BÉLA: Teslér László. ItK 1932, 88–89.

⁵⁷ HORVÁTH KÁROLY jegyzete Vty. Akad. Kiad. I. köt. 624–626.

⁵⁸ BRISITS FRIGYES jegyzete Vty. Akad. Kiad. XVII. köt. 329.

⁵⁹ TÓTH DEZSŐ i. m. 113.

⁶⁰ HAJAS BÉLA i. m.

ugyanis Teslér néhány érdekes és értékes műve; valamint Vörösmartyhoz, Kazinczyhoz és Horváth Istvánhoz írott leveleinek egy része, amelyek mélyen bevilágítanak e jobb sorsra érdemes férfi szerencsétlen életébe.

A Tudományos Gyűjtemény 1817. évfolyamában két T. betűvel jelzett tanulmányt és egy hasonlóan szignált „közleményt” találunk. Széphalom, Január 6. d. 1818. keltezésű, Teslérhez írott levelében Kazinczy megkérdezi a címzettet, hogy ő írta-e a Tudományos Gyűjtemény előző évfolyamában a „szép két Historiai Értekezést”; majd mindjárt meg is dicséri Teslért: „Az előadás is szép, mint a' hogy a' dolog figyelmet érdemlő. — Jankovich aligha az Urra nem célozott, midőn a' Pázmány életének írására buzdítván írónkat, azt kötél-ki, hogy a' beküldendő Munka érthető Magyarssággal legyen írva.”⁸ Biztosra vehetjük, hogy Kazinczy igenlő választ kapott Teslértől, mert március elsején már a következőket írja a Tudományos Gyűjteményről Kis Jánosnak: „A' tavalyi kötetekben néhány Historiai értekezés állott T. betűvel signalva. Az Teslér László Bonyhádi Káplán, Szekszárd mellett. Jó fej, tiszte fej, s' tolla szép. Histor, és Dramat. Írónk akar lenni.”⁹ A szóban forgó értekezések közül az egyik a Herehoviczai Dudics András életéről szól és a IV. füzetben jelent meg (36—57. l.); a Töredék, Telegdi Miklós életéből című pedig a X.-ben (71—76). Mindkét cikk komoly kutató munkára épül, és adataikat később Toldy Ferenc is használja. Úgy tűnik, Teslér mindent felkutatót, amihez a pécsi Püspöki Könyvtárban hozzáférhetett. Levelekből és reformáció korabeli szerzők műveiből egyaránt sűrűn idéz, pontosan megjelölve forrását. Különösen a Dudics életrajzot ítéltethetjük a XIX. század elejének mércéjével sikeres munkának. Kritikusai és vitaszellemben ismerteti a kalandos sorsú, hajdani pécsi püspök rendkívül fordulatossá életét; s megkísérli a termékeny szelleméből sarjadt művek nyomán jellemét, lelkivilágát fölvezetni, sőt leírja testi vonásait is. Kevésbé alapos munka a Telegdiről szóló, életének első szakaszát nem ismeri, elsősorban is műveit sorolja föl, és részletesebben, csak azzal foglalkozik, miért nem lehetett Telegdiből esztergomi érsek. Érdekes, hogy a legtöbbre Mosóczy Zakariással közösen írt törvény-gyűjteményét értékeli, s ezzel kapcsolatban írja: „A' Corpus Jurist házánál ki nyomtatni, s a' reá fordított költségeken Mossóczival felelni, vagyon-e ennél szebb példa, nagyobb buzgóság, 's Haza szeretet? — Vajha Hazai nyelvünk Herczegjeiben Grofjaiban, 's mostani Püspökjeiben hasonló Meczenásokra akadhatna!” A Postillákra ugyan hivatkozik, de valószínűleg nem olvasta őket. (Nincs róla tudomásunk, Szabó Károly sem tud róla, hogy Telegdi műve megvolt a pécsi Püspöki Könyvtárban.) A Telegdi tanulmány után jelent meg (76—77. l.) említett „közleménye”, Tinódi akkor még ismeretlen, *Hadnagioknak tanosagh vers fejek* című szerzeménye, amit Teslér fedezett fel a pécsi püspökség iratai között.

A huszonhárom éves Teslér tehetséges irodalomtörténésznek látszik, és vitathatatlanul érdeklődik az irodalmi múlt iránt; nyelvére, stílusára vonatkozóan azonban Kazinczy dicsérete erősen túlzott. Teslér, amint azt levelei is tanúsítják, fegyelmezetlenül tollú író; áradó gondolat- és szóbozóságát rendszerint túlságosan szabadon engedi, gyakran megszegi a nyelvtan és a logika elemi szabályait is; írásai nemcsak nehezen érthetők, de sokszor-zavarosak is. Részben a fenti stílusjegyek alapján kell az ő művének tulajdonítanunk a Tudományos Gyűjtemény 1819. II. kötetében megjelent úgyszintén T. jelzésű kritikát Horváth Ádám *A' Tényi Ledny Mátyás Királynd* című vigjátékáról, amit eddig általában Teleki József gróf művének tulajdonítottak.¹⁰ Teleki, aki az 1817-es évfolyamban a kor egyik legigényesebb drámakritikáját írta,¹¹ nemcsak mélyebb képzettségű esztéta a fenti kritika szerzőjénél, de sokkal fegyelmezettebb író is. Stílusát az egyenes vonalú logikai felépítés, a pontosan megfogalmazott, világos tagolású mondatok, és a szokatlanul puritán, de annál szigorúbb, következetesebb nyelvi igény, az idegen kifejezések következetes magyarítása jellemzik. A mikrofilológia szóösszehasonlítások is Teslér szerzősége mellett szólnak. Teleki sohasem használja Teslér néhány — itt is előforduló — kedves szavát (pl.: nékie), Karakter helyett Karaktert ír, és Shakespeare nevét angolosan „Sh” val kezdi, ellentétben Teslérrel, aki németesen Schakespeare-t ír.¹² Teslér szerzőségét támasztja alá a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségi gyakorlata is, ahol meglehetősen ragaszkodtak a kialakult betű-jelzésekhez, így Teleki József mindig T. J.-vel, Thaisz András Th.-val, Trattner János Tamás Tr.-rel jelezte alá nem írt műveit, Teslér pedig T.-vel Arra nézve, hogy Teslér miért nem írta alá nevét, noha szerepel a szerzők évenkénti összesítőjében, egy Horvát Istvánhoz írott, Pécsen, 1816. augusztus 10-én keltezett levelében találunk választ. „Egygyért könyörögk aláztatosan”, — írja Teslér — „ha Philosophiai Dolgozásaim fel vétetnének a Tud. Gyűjteményben tellyes bizodalommal kérném aláztatosan a T betűt vagy a' Teslér nevet kitörölni és helyette ezt íratni: »Grävell után». Ezen Autort olvasgatni vagy a' mi több fordítani nékem

⁸ Kazinczy Levelezése XXIII. 259.

⁹ Kazinczy Levelezése XV. 194.

¹⁰ Vö.: PINTÉR: Magyar irodalomtörténete V. köt. 177.

¹¹ Tudományos Gyűjtemény 1817. VI. 86—94.

¹² Vö.: Levele Vörösmartyhoz 1823. III. 20. Vty. Akad. Kiad. XVII. köt.

Pécsett *anathema* . . .¹³ (A szóban forgó cikk nem jelent meg.) Alighanem nyugodtan föltételezhetjük, hogy ha más irodalmi törekvéseit nem is vették olyan szigorúan az egyházi hatóságok, mint Gräwell olvasgatását, tudományos és írói kísérleteiért dicséretre sem nagyon számíthatott.

Maga a kritika azért érdemel figyelmet, mert módszerében erősen emlékeztet a Salamon király későbbi bírálatára.¹⁴ A tartalmi ismertetést a szerepek, a „charakterek” részletes elemzése követi. A kritikus számos részletben vitába száll a szerző megoldásaival, és helyette jobbat javasol. Hangvételére a következő félmondat jellemző: „... a karakterek benne (már-mint a darabban, T. E.) elég szerencsével vannak találva, csak hogy Juli néhol nagyon is sokat okosodik, midőn Mátyás király nagysághoz 's eszéhez képest némelly helyeken gyengélkedik, 's ennyiben Juli elveszt együgyű elmességéből a' mit leginkább akarna a' T. Szerző benne tündököltetni, Mátyás pedig philosophusi méltóságából vesz.” Akárcsak Ernyeinel a Salamonban, itt Szilágyinál kifogásolja, hogy „elbeszélései egy kisség hosszúak”.

Amint látjuk, Teslér érdeklődését semmi esetre sem lehet a „legújabb” irodalomra leszükiteni, s Vörösmarty minden bizonnyal többet kapott tőle — legalábbis a húszas évek elején — néhány könyvvel. Teslér nagy szellemi nyugtalansága, óriási érdeklődési köre minden bizonnyal hatással volt rá. Barátságukat sem szabad felhőtnennek elképzelni. 1825 végén, úgy látszik, csunyán összevesztek, mert 1826. január 31-én Kazinczy együttérzéséről biztosítja levelében Teslert, és így vigasztalja: „Hogy Vörösmarty neked sokat köszönhet, maga beszél egy barátjának, Fiscalis Stettner György Urnak; 's ez nekem ír meg. Rettenetes dolog, édes barátom, ha a' jobb lelkek egymást megszűnnek szeretni. Hát még ha semmiért! Mert nem semmi e az a' bolondság, hogy én ragyogjak, és ne más . . .”¹⁵ Persze mire Teslér e sorokat megkapta, már megírta kibékülő levelét Vörösmartynak; ¹⁶ amelyben egyébként arról is panaszkodik, hogy kedve „majd mindentől megszakadt”, és itt számol be félig kidolgozott dráma-terveiről is. A tervek azonban valószínűleg nem valósultak meg. A papi szolgálat az elmaradott vidéki falvakban nem segítette elő szellemi fejlődését. A tudományos élet be nagy lelkesedéssel belevágó fiatalember hamar kedvét veszítette; 1820-ban írta utolsó cikkét a Tudományos Gyűjteménybe, majd 1825-ben a Hébe hozta néhány kisebb munkáját; de 1823-tól már nem szerepel a Tudományos Gyűjtemény előfizetői között sem, és amint az Kazinczynak egy későbbi, plébánosi kinevezéséhez gratuláló leveléből kitetszik, nagyon el volt keseredve a káplánkodás miatt is.¹⁷

Teslér ismert munkái alapján is nyugodtan állíthatjuk, hogy egy többre hivatott ember sikkadt el személyében. Ennek oka egyrészt bizonyára szertelen, kitartásra képtelen egyéniségében rejtett, másrészt a körülményekben, a falusi pap nehéz sorsában, amint ezt Teslér maga írja Horvát Istvánnak¹⁸: „Én azzal kecsegtetem magamat, hogy a Tekéntetes ur emlékezik még azzal, kit Pécsett lettekör, Dudics élete leírása miatt magához méltóztatott hivatni az ebéd felett, 's utána aztán Farkas, akkor még Studiorum Professzor Ur szobájában hozzája mondani: hogy én is a' többi falusi papokkal ájult tehetetlenségben fogok süllelni. Van a' falusi életnek annyi terhe, és akadályja, hogy ezt valóban a' jobb's munkásabb lélekkel is érezteti 's ez oka hogy Én is annyira el maradtam. Mindazon által a' csendességben és homályban dolgozgatok lassanként 's édes örömet le fizetem a' Hazámnak azt, á' mivel tartozom, 's erről fogva a' jövőndőben kötöttestett lépésekkel fogok iparkodni annak végben hajtásával a' mit már el kezdtem. — Dudicsnak élete a Tud. Gyűjteményben, Tekéntetes úrtól az akkori érdemem felett való megtiszteltetés; könyveim, és Litteratori foglalatosságaim ram a megyében mint több más ifjakra kik a' henyélés helyett ezekre adják magokat, rossz következtetéseket hoztak. S attól az időtől fogva mióta (esztenedeje már) archivariusnak kineveztetődtem a' Judások benn összeülének és felkiálták: csak azt az Istentelent nem kell a Secretarioba hozni” a'hol ők vannak, mert' ők győztek—nékem mint a' szegény Tesslernek, hol a' Jezsuiták voltak, kalászom nem nyílott. Azonban inkább fogok még is az igazságban koldulni, mint az hamisságban Királyok királya lenni . . .” Nem tudjuk pontosan, mi volt az az állás, amire Teslér pályázott, több más jel is arra mutat azonban, hogy felettes egyházi hatóságaival nem a legjobb viszonyban volt. A nemesnek vélt ügyek iránti lelkesedésére azonban mi sem jellemzőbb, mint említett levelének a befejezése, melyben közli Horvátal, hogy bár neki csak évi 100 forint jövedelme van, Magyarok eredete című könyvére mégis följárni 50 forintot.

Taxner Ernő

¹³ Levele Horvát Istvánhoz, kézirat, OSZK

¹⁴ Vö.: Vörösmarty Levelezése. Vty. Akad. Kiad. XVII. köt.

¹⁵ Kazinczy: Levelezése. XXIII. köt. 357.

¹⁶ Levele Vörösmartyhoz, 1826. jan. 28. Vty. Akad. Kiad., XVII. köt. 72. 136.

¹⁷ Kazinczy: Levelezése XXIII. köt. 366. (1827. dec. 2.)

¹⁸ Levele Horvát Istvánhoz. Szekcső, 1826, jan. 22. kézirat OSZK

Egy ismeretlen Krúdy regény

Az 1882–1883-as vérvád anyagának összegyűjtése során – Bary József volt vizsgálóbíró témabavagó könyve alapján – bukkantam Krúdy Gyula egy elfelejtett művere. „A tiszaszlári Solymosi Eszter” című alkotást Óbudán írta 1931-ben, 101 folytatásban a „Magyarország” nevű mérsékelt polgári lap számára.¹ Az irodalomtörténet, sajnálatos módon sehol sem tesz említést e regényről, jöllehet nemcsak érdekfeszítő volta, de politikai jelentősége miatt is publikációt érdemelne s helyet a Krúdy-művek „Köchel-jegyzékében”.²

Egy regény megalkotásával kapcsolatban mindig felvetődik a kérdés: vajon honnan vette az író az „alapanyagot”, honnan merített ösztönzést, élményeket a mű életrekeltéséhez? Ennek megértése indokolja a Krúdy-család élete néhány mozzanatának felfedését.

Krúdy Gyula 1878-ban született Nyíregyházán – abban a városban, ahol a világraszóló koncepciók pert lefolytatták. Ötéves tehát mindössze, amikor a Korniss-vezette törvényszék az ügyet tárgyalta. Ennek következtében személyes élményei akkor aligha, vagy csak igen halványan-gyérően lehettek, de a családot az események – mint abban az időben Nyíregyháza, sőt az ország valamennyi polgárát – élénken foglalkoztatták.

Az író mondja:

„Gyermekkoromban mindenki Tiszaszlárról beszélt. A korabeli gyerekek a tiszaszlári gyilkosság változatait hallgatták gyermekmesék helyett.”

Szülei és nevelői minden bizonnyal az ő fejét is telebeszélték e középkori fantazmagóriákkal. Ezeket a közvetett élményeket elraktározta, hogy évtizedek múltán visszaadja – de a művész és humanista módján.

Hogyan került a család közvetlen kapcsolatba a perrel? Szeffert Ede, a végtárgyalás ügyésze nem hitt a vérbűnben. Vádbeszéde sokkal inkább kiállás volt az ártatlanul meggyanúsítottak mellett, mint vádaskodás. Ez a szokatlan s a per értelmi szerzőinek elgondolásait keresztező magatartás felháborította a közvélemény antiszemita részét. Az író apja, idősebb Krúdy Gyula – aki ebben az időben Nyíregyháza egyik tekintélyes ügyvédje volt – menten összehívta a Brenner-féle vendéglőbe jogásztársait, hogy közös erővel egy memorandumot szerkesszenek Pauler Tivadar igazságügyminiszter címére. Ebben az erélyes hangú levélben követelték a „zsidóbérenc” Szeffert Ede azonnali leváltását.

Ifjabb Krúdy Gyula, az író tehát ilyen családi miliőben nőtt fel s ilyen örökséggel indult el viszontagságos útjára. Emberiességét bizonyítja, hogy nem cipeli magával a ballasztot, hanem elhatárolja magát apja-környezete szellemétől és később regényt ír – talán az utolsót – a tiszaszlári drámáról. Vitatkozni lehet az alkotás műfaján: regény e, vagy publicisztikai munka? Az elsónél kevesebb – az utóbbinál több. Olyan műfaj, mely tulajdonképpen mindkettőből egyesít valamit. Hiányzik belőle a „szabályos” regényre jellemző dramatizáció, a hősök belső, lélektani megjelenítése. A szereplőket, mintegy kívülről mozgatja, ennél fogva nem tudni pontosan – ám sejteni lehet – mit éreznek és gondolnak? Miután a jellembrázolás külsődleges eszközökkel történik, az egész cselekmény a kívülről elbeszélésén keresztül elevenedik meg. A diszkrét és árnyalt belső világ lényegében rejtve marad az olvasó előtt – így csak a pozitív és negatív hősök magatartása enged némi bepillantást abba.

Krúdy egyrészt gyermekkori emlékeire, másrészt Eötvös Károly könyvére támaszkodva dolgozza fel a történetet.³ Kár, hogy nem használta fel Scharf Móric egykori koronatanúnak akkor már ismert visszaemlékezéseit, mert ennek figyelembe vétele nagyobb mértékben léptette volna túl a műt az eötvösi kereteken. Ennél fogva „csak” a közvetlen és közvetett élmények azok a momentumok, melyekkel többet nyújt „A nagy per...” alkotójánál.

Krúdy a krónikus hűségével követi az eseményeket Solymosi Eszter titokzatos eltűnésétől a nyíregyházi felmentő ítéletig. Minden során kiérződik, hogy mentes a szívós középkori előítéletektől s a korában is divatosá váló retrográd szenvedélyességtől. Színes, eleven portrékban vonultatja fel a szereplőket, néhány jellemző és frappáns adattal, képpel érzékelteti a kor atmoszféráját, hangulatát. Olyan részletekkel gazdagítja a témát, melyeket csak szabolcsi ember ismerhet igazán – az, aki már zsenge korában magába szívta megyéjének levegőjét, szellemét. Kétségtelen, ez az a plusz, mellyel meghaladja Eötvös nagyszabású munkáját. Vitathatatlan az írás igazságkeresésének és tárgyilagosságra törekvésének dokumentális ereje.

Nem lehet közömbös a regény megjelenésének időpontja sem, mert ez adja meg politikai jelentőségét.

A mű 1931-ben készült Óbudán, csaknem két esztendővel az író halála előtt. Olyan

¹ Magyarország. 1931. március 1–július 4.

² Legjobb tudomásom szerint BARTHA ANDRÁS Krúdy-kutató az egyetlen, aki ismeri és számontartja e folytatolagos regényt.

³ EÖTVÖS KÁROLY: A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége.

társadalmi konstellációban tehát, amikor tombolt a kapitalizmus egyik legnagyobb gazdaság megrázkódtatása s a megrettent uralkodó osztályok a terror fokozásával, valamint az antiszemitizmus előterbe állításával akarták elkerülni a közeledő „kataklizmát”. Filantrópnaq bizonyult ezúttal is, mert állást foglalt az embertelen faji- és felekezeti gyűlölködéssel szemben.

Krúdy alkotása irritálta a szélső jobboldal képviselőit. 1933-ban Bary József hátramaradt rokonai könyvet írtak, melyben védelmükbe vették a Krúdy által is „megragalmazott” vizsgálóbíró s egyúttal részt kértek — a tiszaezlári eseményeknek tendenciózus meghamisításával — a mindjobban éleződő felekezeti uszításból. A könyv összeállító — az előszóban — nem tagadták, miszerint „A tiszaezlári Solymosi Eszter” folytatólagos megjelenése is szerepet játszott az említett memoár elkészítésében.⁴ Krúdy Gyula, a Horthy-rendszer ember telensége idején e művel és kiállításával hozzájárult a fasizmus elleni harchoz. Méltánytalanság érné az íróat, ha „A tiszaezlári Solymosi Eszter” című alkotást még sokáig elrejténé a feledés vaskos pora.

Hegedűs Sándor

József Attila *páncélvonalának* forrásához

A *páncélvonal* szó József Attila verseiben — a verscímbe való előfordulást is az adatok közé számítva — összesen hatszor fordul elő (vö. Wacha I.: Mutatvány a készülő József Attila-szótárból. Nyr. 83 : 287). Maga a *páncélvonal*-motívum pedig — nyíltan megemlítve — csak két versben a *Páncélvonal* (korábban: *Kígyulladt*) címűben és *A mennyei páncélvonal*-ban (ÖM² 1 : 267, 439–40 és ÖM² 1 : 270, 440) fordul elő, rejtetten pedig — mint ezt Lengyel Béla József Attila és az Októberi Forradalom című cikkében kifejti (Magyar Tudomány 1957. 380–1) — az *Acélgömb föl! föl! emelkedj!* és a *Bődülj torony* című versekben (ÖM² 1 : 264, 439, ill. ÖM² 1 : 274, 442).

Mindegyik vers 1926 tavaszának születte. A *Páncélvonal* című verset Bécsben írta a költő és 1926. április 23-án Mikes Lajosnak küldte el levélben, — kezdetlegesebb kidolgozásban — a *Ballagok lassan hazafelé* című verssel együtt. Április 24-én ugyanezen vers kíséretében, — némiképpen átdolgozva — egy Deák Hajnalkának írt leveléhez mellékelte. A vers egyébként a Diogenes 1926. május 8-i számában jelent meg először (vö. ÖM² 1 : 439–40). A *mennyei páncélvonal*-ot, mely a költő életében nem látott napvilágot, szintén egy Mikes Lajosnak küldött kéziratból ismerjük. Itt a vers kísérői az *A világ ha elbujdosat*, a *Pohár*, a *Virágos* és a *Bődülj torony* (vö. ÖM² 1:440). Ez utóbbi vers nem jelent meg a költő életében; forrása a már előbb említett Mikesnek küldött kézirat. Az *Acélgömb föl! föl! emelkedj!* sem jelent meg a költő életében; forrása egy Gáspár Endre hagyatékából származó kézirat (vö. ÖM² 1 : 439, 442).

A *páncélvonal*-motívumot Lengyel Béla a forradalom jelképének tekinti, bár mint mondja, a *Páncélvonal* című versben „a szimbólum nem egyértelmű: a társadalmi motívummal a szerelem utáni vágyakozás motívuma keveredik”. A *mennyei páncélvonal*ban pedig ugyan csak szerinte „a két motívum előbb említett sajátos vegyülésével találkozunk. A forradalmiság csak a befejező harmadik szakaszban válik nyilvánvalóvá” (i. m. Magyar Tudomány 1957. 374, 380–1). Gáldi László szerint, aki A legújabb magyar költészet stílusproblémái című cikkében (Stilisztikai tanulmányok 1961. 147–194.) az antropocentrikus, azaz az emberközpon tús képek tárgyalása során említi meg, József Attilánál „a páncélvonal fogalmának szubjektív átértékelése”, „a költő pattanásig feszült lelkiállapotára utal” és a versben „az alagútból zúgva kirohanó páncélvonal a sanyarú sors labirintusából kitörő erő jelképe lett: forradalmi szimbólum, egyben azonban az egyéni boldogság szimbóluma is” (im. 185–6). Magam a József Attila-szótár mutatványában úgy vélekedtem róla, hogy „valószínűleg az akarat mindent elsőpró erejének, illetőleg a forradalomnak a szimbóluma” (Nyr. 83:287).

A motívum forrásaként — elsősorban — Nádass Józsefnek József Attila első találkozá sa a szovjet irodalommal (Szovjet Kultúra 1955. 3. sz. 31–32) című cikke, majd Lengyel Béla idézett műve alapján Vszevolod Ivanovnak az A 14–69. számú páncélvonal című polgárháborús partizántörténetét szokás megemlíteni. Nádass József mint szemtanú elmondja, hogyan ismer kedett meg József Attila 1925-ben Bécsben a szovjet irodalom számos kiváló termékével. „Egyik legelső olvasmánya Vszevolod Ivanov elbeszélése, a 14–69. számú páncélvonal volt. Sokat sokat emlegette később is ezt a megrázó, drámai erejű, a polgárháború partizánjainak hősiességét mély realista művészettel megjelenítő művet” (Nádass J. im. ih.; idézi Lengyel Béla im. ih.). Fenntartás nélkül azonban csak Lengyel Béla fogadja el József Attila páncélvonal- motívumához forrásul Vszevolod Ivanov művét. (Im. ih.). Már a József Attila ÖM. 1955. évi javított kritikai kiadása is óvatos megköttéssel él a motívum eredetét illetően, mikor ezt

⁴ BARAY JÓZSEF: A tiszaezlári bűnper.

írja a *Páncélvonal* című vershez fűzött jegyzetben: „A versnek a szovjet irodalommal való *esetleges kapcsolatáról* személyes élmények alapján Nádas [!] József irt...; állításai még további vizsgálatra szorulnak”. (ÖM² 1 : 440 a kiemelés tőlem.). Magam a József Attila-szótár mutatónyában a következőket írtam: „Nádas József *szerint* a páncélvonal szimbólum forrása Vsevolod Ivanov ... partizánregénye, melyet a költő 1925-ben olvasott Bécsben. Nem lehetetlen azonban, hogy a *szimbólum forrását* a költőnek az *első világháborúval kapcsolatos emlékeiben* kell keresnünk” (Nyr. 83: ih.). Gondoltam ezzel arra is, hogy a költő nem elsősorban irodalmi élmények hatása következtében illeszt egy-egy új szót, motívumot költői nyelvébe, hogy nem okvetlenül — közvetlen és elsődleges — irodalmi élmények vagy más, korábbi költők hatására alkotja meg sajátos és új szimbólumait. Ugyanakkor arra is gondoltam, hogy a háború utáni irodalmi élet „levegőjében” eléggé benne volt vagy lehetett, eléggé közismert lehetett ez a motívum ahhoz, hogy József Attilának ne legyen szüksége közvetlen irodalmi hatásra a motívum megalkotásához. Gáldi László — már említett — tanulmányában a következő megfogalmazással fejezte ki a motívum forrásával kapcsolatos aggályait: „A kép forrását különben Lengyel Béla Vsevolod Ivanov polgárháborús történetében *vélte megtalálni*” (im. ih.).

Anélkül, hogy Vsevolod Ivanov regényének mint ösztönző példának, a motívumnak szimbólumként való felhasználásához lökést adó irodalmi élménynek a „forrásérték”-ét kétségbe vonnám, szeretném a figyelmet egy másik irodalmi alkotásra felhívni. Ez — ha olvasta József Attila — legalább olyan, vagy talán még nagyobb mértékben (korántsem állítom, hogy példaként, hanem csak hogy) ösztönzőként hathatott József Attilára a két versben is előforduló, a vers alapmotívumául szolgáló páncélvonal-szimbólum megalkotásakor. Ez az irodalmi mű René Schickelének *Nagy város* című verse. René Schickele (1883–1940) különben az egyik legismertebb (elszási származású) német, expresszionista költő. 1916–20 között Zürichben kiadta a „pacifista expresszionista beállítottságú” *Die Weissen Blätter*-t. (Vö. Der Große Brochhaus 1956. 10 : 356; Duden Lexicon 1962. 3. 1871). Mivel Schickele a baloldali expresszionizmusnak (az expresszionizmus aktivista irányának) egyik legjelentősebb képviselője volt, a Páncélvonal-versek írásának költői korszakában lévő József Attila érdeklődési körébe nagyon könnyen beilleszkeszheteték Schickelé költészetének tanulmányozása. Schickelé verse, mely Demeter Ödön magyar fordításában — József Attila *Páncélvonal* című versének közlése előtt pontosan egy évvel korábban — jelent meg a *Jel* című irodalmi folyóirat 1925. évi májusi számának 11. lapján, így hangzik:

Nagy város.

ITT KELL MARADNOTOK!

bár fénytelen az ősz és fojtó itt a május
Itt kell maradnotok, mert vár rátok a tér,
melynek kockás vermeiben
lobogó fénynél ünnepet ültök.
Itt hallgatjátok ónos arccal
A parancsokat és úgy mozogtok a háztömbök között
Mint ormótlan gépek furcsa csavarjai.
Innen indulnak a Sarkok felé,
A fénylő testű *páncélvonalok*
Amelyekkel minden nap, újra és újra
Meghódítjátok a világot.
Itt van az AKARAT buzgó forrása
Amely tajtékos hullámmal paskolja hátatokat.
Itt mozgatja millió tagotokat
És habjai a messzi partokat verik.
Itt kell maradnotok
bár fénytelen az ősz és fojtó itt a május
De mégsem üzhet semmi innen el
Mert innen hódíthatjátok meg majd a világot.

A rokonság, a motívumok egyezése Schickele versének magyar szövege és a József Attila versében előforduló páncélvonalok nyelvi környezete között meglepő. Schickele versében *lobogó fényről* olvashatunk, József Attila páncélvonalának, mely a „fények szédítő pályaudvaráról” robot ki (*A mennyei páncélvonal*), „ütegeiben tömített fények” vannak (*Páncélvonal*). Schickele *ónos arcokról* ír, József Attila *járadt harcosokról*, kik közül „a legelgyőrtöttebb a földre puffan” (*A mennyei páncélvonal*). Schickele fénylő testű páncélvonalait a *nagy városból* „indulnak a Sarkok felé” és versének hősei a *nagy városból* „hódítják meg a világot”. József

Attila „jobbharci mennyei páncélvonalat”-a „kíront még zúgva egy elfeledett bús alagútból” (Páncélvonal), „kírobog”, kizúdul a „fények szédítő pályaudvaráról”, ill. a költő szívéből (A mennyei páncélvonal). Schickele harcról, hődításról szól, József Attila pedig küzdelemről, jövőről. Schickele versében az akaratról, beszél — a szedés által is erős hangsúlyt adva a szónak —, József Attila pedig „eltékozolt sok szép” erőről. (Az akarat fontosságát egyébként A mennyei páncélvonal harmadik szakasza is sugallja. A párhuzamok fellelhetők a Lengyel Béla által említett Bódulj torony és az Acélgömb föl! föl! emelkedj című versekben is.)

A rokonság az idézett József Attila-versek és Schickele verse között — már csak az egyezések nagy száma miatt is — nagyon valószínű. A kérdés ezek után már csak az, hogy olvasta-e, olvashatta-e a költő Schickele idézett versét. A kérdésre igennel kell felelnünk. A Jel című folyóirat 1925. évi májusi számában ugyanis egyszerre három verse is megjelent József Attilának. Mégpedig az Együgyű ének, a Rossz volt, elszéledt szívemből (=Szomorú) és az Érik a fény. A folyóirat közepén, egy csak verseknek szánt kettősoldalon, szépen, mutatósan beosztott, látványos tördelésben, olyan tükörrel, mely reprezentatív jelleget ad a versnek is, a folyóiratnak is, jelent meg a három József Attila-vers. Olyan formában, olyan környezetben, olyan elrendezésben, mely azt sugallja, hogy a vezércikk-oldal, az első lap után ez a kettősoldal a lap legelőkelőbb helye.¹

Ugyanezen kettősoldal bal alsó sarkában jelent meg negyedik versként Schickele idézett költeménye. József Attila — ha nem is megjelenése után közvetlenül — minden bizonnyal végiglapozta a kéziratot.² Megnézte a szedést, a vers kiállítását, végigolvasta saját versét — melyik költő közömbös saját verse iránt? — és utána minden bizonnyal elolvasta azt a verset is, mely az övével egy lapon jelent meg. — Mint ahogy én is elolvastam, pedig engem csak József Attila versei érdekeltek, mikor a Jel ezen számát megnéztem.

Ilyen alapon nyugodtan állíthatjuk, hogy a költői ismerte Schickele idézett versét. A vers azután tovább rezeghetett benne, és ösztönzést is adhatott a páncélvonal-szimbólum megalkotásához.

A József Attila — Schickele közötti párhuzam azonban nemcsak a páncélvonal-motívum eredetének szempontjából fontos; az irodalomtörténet és a motívumkutatás szempontjából is elgondolkodtató és tanulságos. Bár az irodalomtörténetírásban az ilyen adatok felhasználására, értékesítésére már több kísérlet történt (pl. Kardos László Tóth Árpád-monográfiájában, Szabolcsi Miklós József Attila-életrajzában és másutt is), mégsem vettük eléggé figyelembe a korabeli sajtónak, a napilapoknak, irodalmi folyóiratoknak rejtett tanulságait, s főleg a kritikai kiadásokban nem gyűjtöttük össze ezeket az adatokat. Az irodalomtörténet és a motívumkutatás, valamint a költő életműve szempontjából ugyanis nemcsak az lehet fontos, hogy egy-egy vers melyik folyóiratban, napilapban jelent meg. Az sem közömbös, hogy az alkotás a folyóiratnak hányadik lapján található. Előkelőnek számító helyen közli-e a lap a verset vagy csak elrejtve; „vezércikk-oldalon” vagy csak a lap belsejében hézagoltónak szánva; mellékletben szerepel-e, (s annak is mely részében) vagy magában a napilapban; szép, gondos tördelésben olvasható-e, elkülönítve a prózai szövegektől, több hasábos szedésben, „levegősen” vagy csak a hasábok közé beszorítva, beékelve olyan formában, mely még a vers-jelleg felismerését is megnehezíti. (Gondoljunk csak a Szép Szóban, illetőleg a Pesti Naplóban, Népszavában, Makói Reggeli Újságban megjelent versek külső formájára, betűtípusára stb.) Nem mellékes az sem, hogy neves szerzők társaságában olvasható-e verse vagy olyanokéban, akik azóta áthullottak az irodalomtörténet értékelő rostáján. Ezeknek az adatoknak, tanulságoknak — (egy kritikai kiadásba való) összegyűjtése által nemegyszer jobban tetten lehet érní — s talán jobban bizonyítani — egy-egy motívum, költői, irodalmi hatás forrását, mint egy vagy más mű elolvadásának — pusztán a motívumok egyezésén alapuló — feltételezésével. Saját művét mindig elolvassa a szerző, s az sem közömbös számára, kinek a társaságában jelent meg alkotása. — Az ilyen adatok egyúttal adalékot, támpontot szolgáltathatnak annak kutatásához is, hogyan értékelték a költőt a kortársak, hogyan, mennyi idő alatt, milyen jellegű folyóirat(ok)-ban tört be az irodalmi életbe, annak élvonalába.

Wacha Imre

¹ József Attila vers — a költő életében — a Szép Szó és a Korunk kivételével ilyen előkelő helyen talán egy folyóiratban sem jelent meg. A versek, különösen a napilapokban, így a Népszavában is rendszerint alkalomszerűen és ott jelentek meg, ahol az aktuális szövegek között a tördelés során üres hely maradt. Ezekbe a hézagokba nyomott bele a tördelőszerszítő egy-két rövid verset. Nyíri Imre volt kollégám, aki a 30-as évek táján a Népszava szerkesztőségének munkatársa volt, említette, hogy József Attila verseit a tördelőszerszítők nem szívesen közölték a lapban, mert gyakran hosszúak voltak, nehezen lehetett őket a tördelőskor fennmaradó üres helyekre beilleszteni. Ráadásul József Attila nem is vette figyelembe a versek ezt a „lapkitöltő” szerepét, s a korrektúrákba is — ha látta a korrektúrákat — a jobb kifejezés érdekében belejavított; ezáltal azután újabb tördelési gondok elé állította a tördelőszerszítőt, hiszen olykor egy-két szó betoldása már sor többet jelentett a lap tükreben.

² József Jolán könyvéből és a költő leveleiből tudjuk, hogy a verseit közlő folyóiratokat — olykor nem közvetlenül a megjelenése után, de — megszerezte. József Jolán a Nyugattal kapcsolatban is ilyen esetről.

Kubinyi András

PESTI GÁBOR CSALÁDI ÖSSZEKÖTTETÉSEI

Ifj. Szinnyei József 1908-ban a következő szavakkal kezdte Pesti Gábor származásáról írott tanulmányát: „Nagyon kevés az, a mit Pesthy Gábornak... élete körülményeiről tudunk. Még a neve sincsen kétségtelenül megállapítva.”¹ Szinnyei megjegyzése részben ma is helytálló. Családjából mindössze — hála Illésy közlésének — nővére Margit, sógora Thorday János, valamint ezek Ádám nevű fiának nevét ismerjük.² Származására vonatkozóan pedig Pesti saját megjegyzését szokták idézni, aki magát Mysser nemzetből valónak nevezte. Ezzel kapcsolatban rámutattak arra, hogy Pesten élt egy Myser Mihály nevű patricius, aki 1503-ban, ill. 1512-ben városi esküdti tiszteletet viselt. Feltételezések szerint ez a Mizsér Mihály lett volna Pesti édesapja.³ Szinnyei nem fogadta el a Mysser elnevezést családnévnek, hanem azt igyekezett bizonyítani, hogy ez népvetet jelent, Pesti tehát azt akarta mondani, hogy a mysser népből származott.⁴ A név más megoldási kísérleteire most nem térünk ki; megjegyezzük azonban, hogy az utóbbi időben Gerézi Rabán — véleményünk szerint helyesen — a somogy megyei Misser nemes családdal hozta kapcsolatba Pesti Gábort.⁵ Gerézi alapján tehát elfogadjuk a Myssert vagy mai helyesírás alapján Mizsért Pesti családnévnek. Semmi indokunk nincs ennek elvetésére, mert ha el is fogadnánk Szinnyei alapján a Myssert népnévnek, akkor is családnévvé kellett volna alakulnia Pest magyar lakosságában a cseh, tóth, németh stb. mintájára. „Pesti” neve viszont nem vezetéknev volt, ez a származását jelentette.⁶

Elfogadva a Mysser, azaz Mizsér családnévet, és a Pesthinus nevet származáshelyére vonatkoztatva, vissza kell térnünk a régi feltevéshez: Mizsér Mihály pesti esküdt és Gábor rokonságához. Mizsér Mihály fennmaradt végrendeletéből erre joggal következtethetünk. Mizsér Mihály volt pesti városi esküdt végrendelete 1537. augusztus 17-én kelt. A függelékben teljes szövegében közöljük. A családi kapcsolatairól a végrendelet a következőképpen tájékoztat. A fő örökös leánya Anna, és annak férje Göth (Gewth), más néven Mizsér Márk. Ők kapják a pesti Búzapiacra álló házat azért, mert Mizsér Márk apósának több mint 400 ft-os adósságát kifizette, valamint ugyancsak több mint 400 ft-ot adott a ház építésére. A végrendeletkező elfogadja néhai felesége, Orsolya végrendeletét, amelyben másik házukról intézkedett, azonban annak ráeső részét leányunokájára, Katalinra és annak férjére, Péter deákra hagyja. Katalin Mizsér Anna leányának leánya. Három pesti szőlőjéből néhai felesége egyet Annára hagyományozott, ő most a másik kettőt is Annára és férjére, Mizsér Márkra hagyja.

Ezekből arra következtethetnénk, hogy Mizsér Mihálynak nem volt más gyermeke. Más megjegyzések azonban ennek ellentmondanak. A búzapiaci házzal kapcsolatban ugyanis megjegyzi, hogyha Márknak és Annának leszármazottai kihalnának, akkor a ház nem szállhat idegenre, hanem csupán az ő saját „generatio”-jára. Buzdítja továbbá vejét, Mizsér Márkot, mint „legkedvesebb fiát”, hogy tisztességesen és békésen bánjon az ő „genealogia”-jával és „consanguineitas”-ával. A legérdekesebb — és számunkra a legfontosabb — végrendeleti intézkedés azonban a következő: ha valaki az ő „genealogia”-ja és „consanguineitas”-a közül meg akarná támadni a végrendeletet, fizessen le a fenti okok (az adósságok és építkezés) miatt Mizsér Márknak és feleségének 900 ft-ot, és akkor birtokba veheti a házat.

Ez a kikötés világosan mutatja, hogy generatio, genealogia és consanguineitas alatt Mizsér nem valami oldalági, vagy más rokonságot, hanem saját leszármazottait értette. A buda városi jog (ami Pesten javarészt érvényesült), valamint a tárnoki jog — ami viszont Pestet mint

¹ Pesthy Gábor származása. MNY 4 (1908) 49.

² Adatok Pesti Gábor életéhez. ÍTK 1893. 334–337.

³ Vö. pl. SZINNYEI i. m. 49–50; HORVÁTH JÁNOS: A reformáció jegyében. Bp. 1957.² 106–107.

⁴ I. m. 52. — Más magyarázati lehetőségekre l. pl.: HORVÁTH i. h.

⁵ Egy költői hírnév története. (A Janus-hagyomány sorsa a Jagelló-korban. (ÍTK 1962. 731.

⁶ Ez különösen világos, ha összehasonlítjuk a bécsi egyetem anyakönyveit az ottani magyar nemzet anyakönyvével. Gyakran az egyikben egyszerűen Pestinek hívnak valakit, és csak a másikból derül ki vezetéknéve. Olykor azonban egyik anyakönyv sem adja meg a vezetéknevet.

tárnoki várost teljes mértékben kötötte — alapján csak a leszármazottak támadhatták meg a végrendeletet. A város nem ismerte az ági örökösödést. A polgár vagy felesége halála után javai az életben maradt házastársra és gyermekeikre szálltak, akik között — nemre való tekintet nélkül — egyenlő arányban kellett felosztani. (A feleség a gyermekekkel egyenlő részt kapott.) A végrendelezési jog kötetlen volt ugyan, de a házastárs ellentmondhatott.⁷ Mindez azt mutatja, hogy Mizersérnek nem lehetett oka tartani attól, hogy eredményesen megtámadhatják a végrendeletet az oldalági rokonok. Egyedül saját leszármazottai támaszthattak igényt Mizersér örökségére, bár a végrendelettel szemben nem sok reménnyel. Mizersér azonban nem bízott meg az egyszerű hagyományozásban, hanem veje biztosítására kikötötte, hogy az adósságösszeg lefizetése fejében „genealogiá”-ja birtokba veheti a házat.

Ki lehetett azonban az Mizersér Mihály leszármazottai közül, akitől elvárható volt, hogy megtámadja, és eredményesen támadja meg a végrendeletet? Itt meg kell jegyeznünk, hogy nem Anna az egyetlen leánya és Mizersér-Götht Márk az egyetlen veje Mihálynak, mert a záradékban a végrendelet végrehajtójául vejét, Mizersér Balázst, a pesti hajósmesterek bíráját, valamint annak feleségét, az ő leányát, Erzsébetet bízta meg. A budai jog a végrendelet végrehajtójának elég nagy hatáskört biztosít,⁸ mert neki kell érvényt szerezni az elhunyt akaratainak. Mizersér Balázs ezek szerint nem lehetett az a leszármazott (ill. annak férje), akinek igényétől félni lehetett, hiszen épp az ő feladata volt megvédeni a végrendelet érvényét. Mizersér Balázst valószínűleg már előzőleg kielégítették, amire a szövegből is következtethetünk. Igaz, Mizersér Márkkal kapcsolatban jegyzi meg, de nyilván Balázs esetében is ez történt: a házasságkötés alkalmával vejenek és leányának adott dolgokat (ingatlanokat?) említ.

Az 1537-es oklevélben említett három Mizersérn kívül csak Gábort (és nővérét Margitot) ismerjük, ezért úgy véljük, hogy Mihály ő reájuk utalt. Margit férje, Thorday János ugyanis ekkor — mint látni fogjuk — a legkeresettebb budai ügyvédek közé tartozott, akitől elvárhaták, hogy megtámadja Mizersér végakarátát, és a pert meg is nyeri. Thorday — elsősorban a főbb bíróságok előtt — befolyásos embernek számított, és ezért vele szemben megbízható támaszról kellett gondoskodni. Mizersér Balázs állásánál fogva is alkalmasnak látszott erre a szerepre. A pesti hajósmesterek céhe ugyanis nem tartozott a helyi tanács joghatósága alá. A hajósmesterek elvileg a budai várnak szolgálatot teljesítő királyi conditionariusok voltak, akik felett a budavári várnagy, ill. udvarbíró gyakorolta a joghatóságot.⁹ A céh élén álló bíró (a városi tanács alá tartozó céhek élén céhmestereket találunk) ezért csak olyan valaki lehetett, aki a budai vár előljáróinak bizalmát élvezte. A budai várnagyai és udvarbírói tiszteket ekkor egy személyben Fráter György töltötte be,¹⁰ tehát Mizersér Balásznak bizonyára módja lehetett apósa végrendeletének János királyi teljhatalmú minisztere segítségével érvényt szerezni.

Mizersér Mihály és Pesti Gábor kapcsolatát — úgy véljük — a fentiek alapján sikerült valószínűsíteniünk. Kétségtelen azonban, hogy Gábor és nővére nem lehettek Mihály gyermekei. Édesanyjuk még él 1538-ban,¹¹ míg Mihály egy évvel korábban özvegyember. Valószínűleg Mihály legidősebb — és bizonyára fiú — gyermekétől született unokái Gábor és Margit. Apjuk már korábban meghalhatott, hiszen az 1538-as levélben Gábor nem tesz róla említést. Bizonyára Budán élt, talán házasság révén szerzett magának házat a Fővárosban, hiszen fia az atyai „lares”-hez tér haza, levele kelte viszont Buda. Hogy hívhatták?

1510. december 6-án sajátkezü végrendeletet írt a temesvári születésű nemes Bodó Mihály pesti polgár, borkereskedő, különben a Szapolyai család egykori budai udvarbírája. Amikor a pincéiben elhelyezett borokat osztja fel, a következő sorrendben intézkedik: „domine Ursule miser cum filio suo Francisco” három (hordó) szerémi bor és 10 ft, Dorottya nevű nőrokonának négy hordó szerémi bor és 10 ft, Bodó Katalinnak 25 ft és két hordó somogyi bor, Ságváry Dorottya apácának egy hordó somogyi bor és 16 Ft. A négy megadományozottból ketten kétségtelenül rokonai Bodónak, és így fel kell tételeznünk ezt a másik kettőről is. (Egyéb javait is csak rokonainak osztja szét.) Orsolya asszony közel álló személy lehetett, hiszen szerémi borokat kapott, Magyarország akkori legdrágább, legjobb minőségű italát. Neve mellett kisbetűvel van írva a miser, ami azonban a középkori helyesírás alapján bizvást lehet a Miser vezetéknev, és semmiképp a miser, misera, miserum, azaz szegény latin melléknév. Ha ez a melléknév lenne itt értve, akkor a latinul jól tudó (Bécsben egyetemre is járt) Bodó megegyeztetve volna a hozzá-

⁷ Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn, hgsg. von KARL MOLLAY. (Mon. Hist. Budapestinensia I.) Bp. 1959. 163. 313. §. — KOVACHICH MARTINUS GEORGIVS: Codex authenticus iuris tavernicalis. Budae 1803. 226 és 228. (CXXXI és CXXXIII. caput.)

⁸ Das Ofner Stadtrecht i. m. 161–162. 309. §.

⁹ KUBINYI ANDRÁS: Budafelhevíz topográfiája és gazdasági fejlődése. Tanulmányok Budapest múltjából 16 (1964) 104–106. — U. ö.: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). Levéltári Közlemények 35 (1964) 78.

¹⁰ KUBINYI: A budai vár... i. m. 95.

¹¹ ILLÉSY i. m. 336.

tartozó főnévvel nemben, számban és esetben, és azt írta volna, hogy „domine Ursule misere”.¹² Bizonyos tehát, hogy Mizers Orsolya és fia Ferencre gondolt. Ez vagy született Mizers leány vagy egy Mizers felesége lehetett. A fentiekben láttuk, hogy Mizers Mihály néhai feleségét Orsolyának nevezték. Nem hiszük, hogy nagyon tévedünk, ha ezek után a két Orsolyát azonosítjuk, és Ferencet Mihály fiának tartjuk. Akkor pedig igen valószínű, hogy ez a Ferenc volt Pesti Gábor apja és Orsolya — talán született Bodó lány — a nagyanyja.

Hátra van még annak vizsgálata, hogy milyen társadalmi réteghez tartozott Pesti Gábor. Gerézdi — egyébként helyesen — nemesi nemzetségből származó pesti patricius fiúnak tartja. Mi volt azonban a patriciátus jellemzője, valóban igazolható-e ez, mert meg kell jegyeznünk, hogy nem nevezhetünk minden — bár vagyonos családból származó — iskolázott polgárfiút patriciusnak. Ismeretes, hogy ezt a kifejezést középkori városi okleveleink nem ismerik, és — legalábbis látszólag — a német típusú családuralom nem mutatható ki a magyarországi városokban. Más helyen rámutattunk arra, hogy valójában volt nálunk is egy, a többi polgárságtól elkülönülő városi vezetőréteg, amelynek tagjai a Krisztus teste céhekben szervezkedtek, és akik közé leggyezyerűbben a fentebb már ismertetett örökösödési rendszer segítségével házasság útján lehetett bejutni.¹³ A városi tanácsot közülük választották, ha azonban valaki nem oda tartozott egyszerű beválasztottak az esküdtek közé, a továbbiakban ő is „patricius”-nak számított. A Buda és Pest városok által kiállított oklevelekben pontosan megkülönböztették a patriciusokat a polgárok nagy tömegétől. Míg a királyi, bírói vagy hiteleshelyi oklevelek minden városi polgárt „prudens et circumspectus”-nak, a jobbágyokat viszont „providus”-nak nevezik, addig a budai és pesti tanács a bíróviselt férfiaknak és néhány tekintélyes patriciusnak adja csak meg a prudens et circumspectus címet, a többi patriciusnak a circumspectus, míg a közpolgárságnak a providus címzés járt ki.¹⁴

Mizers Mihály végrendelete tanulságos ebből a szempontból. Bár a plébánosi oklevelek nem ragaszkodnak szigorúan a városi kancellária nomenklatúrájához, annyi mindenestre bizonyos, hogy míg Mizers Mihály és Balázs, valamint a két tanú¹⁵ patricius, Mizers — Göth Márk még nem az. Pedig Göth nem volt szegény ember, de valóban nem tartozott a pesti városi vezetőréteghez. 1519-ben iratkozott ugyanis be a bécsi egyetemre, mint Marcus Geth ex Buda.¹⁶ Ha tekintélyes, gazdag polgár lehetett is, de Budán sem mutatható ki sem ő, sem családja a városi vezetőrétegben. Azáltal azonban, hogy beházasodott a Mizers nemzetségbe, jogot szerzett apósa ingatlanrészéhez, és amennyiben azt ellentmondás nélkül megkapta, juthatott be a patriciusok közé. Valószínűleg Mizers Balázs is felesége nevét vette fel, és eredetileg más-ként hívták.¹⁷

A Mizers Mihályra vonatkozó oklevelek teljes mértékben igazolják, hogy Pest legtekintélyesebb patriciusai közé tartozott. Mint azt már az eddigi irodalom is megállapította, 1503-tól több ízben mutatható ki a városi tanács tagjaként.¹⁸ 1511-ben egy pesti szűcsmesternek a szűcséhen előjárói ellen tett panaszával kapcsolatban olvashatjuk nevét. Úgy látszik, két társával, Szegedy Pállal és Beke Ferencel együtt a céh előjáróinak fogta pártját.¹⁹ Szegedy a város sok éven át bíróságot viselt patriciusa,²⁰ Beke viszont igen gazdag pesti patricius, valószínűleg Beke Jakab bíró fia, akit 1525-ben törökbarátsága miatt támadt Geszti László.²¹ Bizonyára őket küldte ki a tanács a szűcséhen vizsályának elintézésére, ők viszont a céh előjárói pártját fogták. 1512-ben mint esküdtt tesz bevallást a tanács előtt Mizers. Előadja, hogy

¹² DL. 61980. — Megjegyezzük, hogy Bodó végrendeletének egy 1511. január 13-i átirata is fennmaradt (DL. 61983.), amelyben a másoló kijavította a miser-t — paupercule-re. Bizonyára nem ismerte fel a Mizers vezetéknévet, és azt híve, hogy a szegényt akarta Bodó kifejezni, most már nyelvtanilag helyesen, de szinonimáját alkalmazva írta le. Egy szegény asszonynak, épp első helyen, ha rokon is, nem szerémi borkat, hanem készpénzt adott volna. A nehezebben olvasható eredeti végrendelet helyett általában az átiratot használták a kutatók, és mivel ezt adták ki a Hazai Okmánytárban (I. köt. Győrött 1865. 402.), nem is jöhetek rá arra, hogy a „paupercula” Orsolya asszony neve alatt egy Mizers rejtőzik. — Temesvári Bodó Mihály 1472. október 13-án iratkozott be a bécsi egyetemre. Die Matrikel ... alább i. m. II. köt. 136.

¹³ Die Nürnberger Haller in Ofen. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 52 (1963 — 64) 83.

¹⁴ L. kéziratban a GEREVICH LÁSZLÓ szerkesztette Budapest Története I. köt. Jagelló- és Szapolyai-kori fejezetét.

¹⁵ Igazolja azt címzésük is, de Nagyszájáról más adatok alapján is tudjuk. Már atyja, idősb Nagyszájú Márton városi esküdtt volt, aki a város környékén ingatlanokat is szerzett. (Ol. Filmtár, Pozsonyi káptalan levéltára, Protocollum Budense, a továbbiakban: Prot. Budense, 83, 479 — 80, 491 — 2, 517 — 8.)

¹⁶ Die Matrikel der Universität Wien i. m. III. köt. 1518/II — 1579/I. I. Lieferung. Graz — Köln 1959. 8. — Göth veje, Péter deák „circumspectus” címe alapján viszont patricius volt.

¹⁷ Számos analóg esettel lehetne ezt igazolni. Egy példa: Kömlödy Gál budai polgár özvegyét (!) feleségül vette Kreus György, akit azóta többnyire Kömlödynek neveznek, noha Gálnak is maradt fia. Kreus-Kömlödy patricius, városi tanácsos volt. KUBINYI: Die Nürnberger Haller ... i. m. 87. I. 54. j.

¹⁸ Vö. SZINNYEI i. m. 49 — 50.

¹⁹ Prot. Budense 55.

²⁰ Vö. pl. 1492-ben: Ol. Filmtár Kassa v. It. Schwartzbach gy. 699. — 1493: DL. 46241. — 1494-ben: Ol. Filmtár Egri kápt. magánlevéltára 29. 4 — 5. 4. — 1497: DL. 61905. stb.

²¹ GERÉZDI RABÁN: A magyar világi líra kezdetei. Bp. 1962. 106 — 108. — Beke Ferencre l. még pl. Prot. Budense 539 — 541.

negy évvel azelőtt, Beke Jakab bírósága idején, előtte mint tanács tag előtt adta el Désy Imre özvegye pesti házát Podmaniczky Jánosnak.²² Valamikor a tizes években a pesti hajósoknak a szigeti apácák jobbágyai elleni perében a hajósok javára tesz tanúvallomást.²³ 1516-ban azután Buda és Pest városoknak az esztergomi káptalan ellen a kakati vámszedés ügyében folytatott perében tűnik fel. Nagy Péter bíró, Mizers Mihály, Szűcs András, Farkas Tamás és Hassy János képviselik a király előtt a várost. Köztük — a bírót nem számítva — Mizers lehetett a legtekintélyesebb, hiszen őt említik első helyen.²⁴ Pedig társai sem jelentéktelen személyek. Szűcs később többször viselte a városi bírói tiszteletet,²⁵ Farkas és Hassy pedig nagykereskedők.²⁶ Mizers — mint aki a hajósok ügyében és a kakati ügyben járt el — valószínűleg maga is kereskedő lehetett, aki azonban végrendelete tanúsága szerint több szőlőt is szerzett, és legalább két, központi fekvésű ház birtokosa volt.²⁷

Mizers Mihály valószínűleg Szegedről került Pestre. A Tisza-parti városban a XV. század második felében kimutatható egy Myser, Myzer, ill. Miser nevű bíróságot is viselt patrícius család.²⁸ Rokonsága nemes Bodó Mihállyal is ezt bizonyítja. Szegeden is élt egy Bodó család, akikkel rokonságot tartott a valószínűleg szintén ebből a családból származott nemes Szegedi István deák, volt csongrádi fő- és sókamaraispán, későbbi pesti bíró.²⁹ Maga Bodó Mihály pedig unokája volt a szegedi bíróságot viselt híres patrícius-család, a Szilágyiak egyik tagjának: nemes Szilágyi Antalnak.³⁰ A szegedi származás viszont újabb támpontot ad Gerézi feltevése helyessége mellett, hogy Pesti Gábor őseit a Bő nembeli Messer családnál, Somogy megyében kell keresnünk. Ez a familia ugyanis a XV. században egy szegedi polgárcsaláddal tartott fenn házassági kapcsolatot.³¹

Mizers rokonságát tehát mind Szegeden, mind pedig Pesten azok között a nemességgel rendelkező családok között találjuk meg, akik patríciusként mindkét város vezetésében tevékeny szerepet vállaltak. Ugyanilyen társadalmi környezetben találjuk azonban Budán Pesti Gábort is. Világosan következtethetünk erre az Illésy által közölt leveleiből. Láttuk, hogy sógorát Thorday Jánosnak hívták. Ebben az időben mindössze egy Thorday Jánost ismerünk a fővárosban, az egy alkalommal deáknak is nevezett híres budai ügyvédet, aki 1522 és 1536 között kimutathatóan a legelőkelőbb személyek jogi képviselőjét látta el.³² Budai patrícius is volt azonban, ott találjuk abban a fővárosi tanácsban, amely hőiesen kiállt János király oldalán az 1530-as őszi ostrom idején, és ezért — név szerint említve — számos kiváltságot nyert a hálás uralkodótól.³³ Ezeket tudva úgy véljük, másként kell értelmeznünk Pesti Gábor levelének sógorára vonatkozó szakaszát. Az „agit . . . cum rege in partibus Transilvanis” nem jelenti okvetlenül azt, hogy Thorday az uralkodó szolgálatában állott volna. Ügyvédi hivatása gyakorlása miatt kellett tárgyalnia a királlyal, de az is lehet, hogy a fővárosi tanácsot képviselte.

Ugyanebbe a patrícius körbe tartoztak Pesti nővéreinek megszólói is. Bor Tamást már Illésy azonosította a gazdag kereskedő és patrícius Bornemissza Tamással, de ugyanide kell számítanunk Sankónét, a „meretrix impudentissima”-t. Bizonyára a nagykereskedő Sankó Miklós feleségére gondolt Pesti, mikor megírta levelét Pereginek. Csak olyan személyről lehetett szó, aki Pesti és Peregi köreiben közismert. A dubrovnikai származású Sankó Miklós a déli, velencei és török kereskedelemre specializálta magát. Az esztergomi érsek és Batthyány bán kereskedelmi ügynöke volt, ez utóbbinak több mint 20 000 ft-ját forgatta üzletében. Szerémi

²² LUKINICH IMRE: A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára. II. köt. Bp. 1939. 69–70.

²³ Dl. 26166.

²⁴ Ol. Ft. Esztergomi kápt. magánlevéltára Lad. 25. fasc. 3. nr. 2.

²⁵ L. pl. egy 1524–1526 közti keltezetlen oklevelet, amelyben volt bírónak nevezik. Dl. 32685. — 1537-ben bíró: Ol. Nemzeti Múzeum lt. Törzssanyag, Pecsétes 1537 évi 7. sz. stb.

²⁶ Farkas és Hassy üzlettársak voltak, valószínűleg borkereskedők. Hassy 1503-ban Mizersrel együtt ül a pesti tanácsban. KUBINYI ANDRÁS: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagelló-korban. Budapest Régiségei 19 (1959) 116. l. 150. j.

²⁷ A Búzapiac volt a város legfontosabb tere. SALAMON FERENC: Budapest Története. II. köt. Bp. 1885. 588. — A másik ház helyére a Szt. Katalin ház ad felvilágosítást, amely egy oklevél szerint „in teatro, aliter wasarhel dicto” feküdt. Prot. Budense 496.

²⁸ REIZNER JÁNOS: Szeged története. IV. köt. Szeged, 1900. 48, 54, 57–58.

²⁹ KOVACHICH MARTINUS GEORGIUS: Formulae solennes styli, Pest, 1799. 284–85.

³⁰ Prot. Budense 26. (1511. június 16. Az itt említett Bodó Péter az időközben meghalt Bodó Mihály edestestvére, l. rá a fenn 12. jegyzetben idézett végrendeletét.) Szilágyi Antalra és családjára l. REIZNER i. m. I. köt. Szeged 1899. 69–71., azonban téved, midőn a horogszegi Szilágyi családdal azonosítja.

³¹ Magyar Történelmi Társulat 6 (1859) 64. — A Mizers-család szegedi kapcsolataira Gerézi Rabán és Székely György hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton is köszönetet mondok. Megjegyezzük, hogy a Kürtői Messer család egyik tagja, István 1517-ben a Budán is háztulajdonos Báthi Czyko család egyik nőtagjának férje, tehát ennek a somogyi családnak nemcsak Szegeddel, hanem a fővárossal is kapcsolata volt. (Prot. Budense 400–401.)

³² 1522. május 4: Pozsony város (Ol. Filmtár, Pozsony v. lt. 2612. sz.), 1523. szeptember 15: Sárkány Ambrus országbíró és Koriáthkövy Péter főudvarmester (Magyar Történelmi Társulat 6 (1859) 10, 48, 54) ügyvédje. Utolsó ügyvédi említése 1536. szeptember 2. (Károlyi Oklevéltár III. köt. 201–202.) — Különösen jelentős sógora, Pesti Gábor pályája szempontjából, hogy az erdélyi püspök jogi képviselőjét is ellátta: 1523. március 29. Dl. 89172.

³³ Egyetemi Könyvtár kézirattára, Litterae et epistolae originales, O. 39.

még azzal is meggyanúsította, hogy török kém. Az olasz származású Szilveszter királyi orvos leányát vette feleségül.³⁴ Nemes firenzei Figini Szilveszter a budai patriciátusba is bejutott. A budai tanács egyszer igazolást adott neki, mint „nobilis et circumspetus Silvester italicus”-nak, királyi „cirolgus”-nak, hogy polgártársuk, akire a budaiak vámmmentessége vonatkozik. Tehát kereskedéssel is foglalkozott. Két leánygyermeké volt, Erzsébet és Cecilia, 1520-ban még mindkettő kiskorú.³⁵

Nemcsak a Mizsér és Bodó családok esetében lehet kimutatni, hogy a fővárosi patriciátus szoros kapcsolatokat tartott fenn a középnemességgel. Sok királyi tisztviselő, köztük középbirtokos nemesek is, költöznek be hivataluk lejártá után a városba, és olvadnak be az itteni patriciátusba. Akár Szegedi (Bodó) István deák, a birtokos nemes Bajoni Lőrinc deák volt alkincstartó Budán, Báthi Szabó György egykori sókamarás Pesten lesz városbíró.³⁶ A középbirtokos nemesség és a budai, ill. pesti patriciusok kapcsolata házasságaikban is megmutatkozott: a két város vezetői gyakran vettek nemes kisasszonyokat feleségül, de patricius asszonyok is mentek nemes urakhoz férjhez.³⁷

Összefoglalva: Pesti Gábor családja valószínűleg ahhoz a részben nemesi eredetű, részben nemesekkel összeházasodó gazdag városi polgársághoz tartozott, amely a két testvérváros vezetésében is tevékeny részt vállalt. Rokonsága mind Pesten, mind pedig Budán a patriciusokhoz számított, és többen közülük értelmiségiek voltak. Ezekből a körülményekből világosan megmagyarázható mind Pesti saját előmenetele (erdélyi kanonok, és sógora többek közt az erdélyi püspöknek is ügyvédje), mind a Peregihez és más főtisztviselőkhez fűződő kapcsolata.

FÜGGELEK

1537. augusztus 17.³⁸ Mizsér Mihály volt pesti esküdt végrendelete.

Nos Franciscus episcopus Epiphaniensis et plebanus ecclesie parochialis civitatis Pesthiensis, suffraganeus et canonicus ecclesie Quinqueecclesiensis, necnon canonicus ac vicarius in spiritualibusque generalis auditor causarum in ecclesia sanctissime trinitatis in suburbio civitatis Budensis ad Thermas superiores fundata³⁹ memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod in anno domini Millesimo quingentesimo tricesimo septimo, decimo septimo die augusti, prudentes et circumspeti viri Ioannes Naghzaýow⁴⁰ alias iuratus et Dominicus Zabo cives civitatis Pesthiensis ad requisitionem et citationem nostram legitimam (!), de antiqua dicte ecclesie nostre consuetudine factam coram nobis comparentes et constituti per nos interrogati ad conscientiam bonam et fidem deo debitam tactis sacrosanctis evangelii vive vocis oraculo unanimiter retulerunt fassique sunt in hunc modum: quod in eodem anno domini suprascripto, decimo sexto die augusti, hoc est feria quinta inter octavas Assumptionis beatissime virginis Marie providus et circumspetus Michael Mýser alias iuratus civis dicte civitatis Pesthiensis in lecto egritudinis decumbens, quamvis eger corpore, mente tamen per omnia sanus et integer, de bonis a deo sibi collatis et sua industria aquisitis ex sua propria ac deliberata voluntate tale, quod sequitur, fecisset, ordinasset stabilissetque testamentum:

Item imprimis, cum ipsa anima omnibus aliis rebus huius mundi sit preciosior ac nobilior, itaque ipsam summo deo ac eius genitrici virgini Marie corpusque suum sacre terre sepellendum (!) commendavit.

Item domum suam totalem hic in Pesth in platea Bwzapýacz vocata situatam et habitam legavit provido Marco Gewth alias Mýser dicto civi dicte civitatis Pesthiensis genero suo ac honeste domine Anne consorti eiusdem, filie videlicet sue, heredibus et posteritatibus eorumdem universis perpetuo habendam, tenendam et possidendam, et quod ex illis, que ipsis tempore nuptiarum donaverat, nihil omnino restituere teneantur, et hec ob eam causam, quia idem Marcus Mýser debitum suum plusquam ad quadringentos florenos sese extendentia solvisset, et insuper ad edificationem dicte domus plusquam quadringentos florenos exposuit; tali tamen sub conditione, quod si ipsos simul cum heredibus suis decedere ex hoc mundo et

³⁴ Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról, közli WENZEL GUSZTÁV. Magyar Történelmi Emlékek II/I. köt. Pest 1857. 47. — KUBINYI: Budai kereskedők... I. m. 104.

³⁵ Dl. 22607. — Prot. Budense 530.

³⁶ L. a 14. j.-ben idézett kéziratunkat.

³⁷ L. Ugyanott. Nehány példa: nemes Aszuvoľgyi Zsófia feleségül ment Thethemy István budai patriciusához, Thethemy Péter bíró fiához, aki ezen a réven négy zala- és hat somogy megyei részbirtok ura lesz. Prot. Budense 388—89. — Kanczlyr János budai bíró özvegyét Gibárti Keszér István alnádor vette feleségül. Uo. 125.

³⁸ Országos Levéltár, Kamarai lt. Acta Monialium Posoniensium fasc. 55. nr. 26.

³⁹ A mai Mártírok útja 5. sz. helyén.

⁴⁰ L. fenn 15. j.

penitus deficere contingat, tunc dicta domus ad neminem alienum, sed ad suam generationem condescendat et devolvatur.

Item, quod testamento condam domine Vrsule consortis sue, quam ipsa de domo penes domos sancte Caterine⁴¹ ab una et condam Blasii pictoris ab altera partibus situata fecerat, non contradicit, verum portionem suam, que sibi ab ea cederet, legavit dari honeste domine Caterine filie dicte domine Anne consortis dicti Marci Mýser, uxori videlicet circumspecti Petri litterati.

Item, quod de tribus hortis vinearum in territorio Pesthiensi existentibus dicta condam domina Vrsula uxor sua unum legaverat dicte domine Anne uxori dicti Marci Mýser, et testator duos alios hortos suos legavit dicto Marco Mýser et dicte domine Anne consorti eiusdem, heredibus et posteritatibus eorundem universis.

Item ad edificationem ecclesie claustrum sancti Petri hic in Pesth fundati legavit unum baltheum argenteum et unam cuppam argenteam.

Item testator in hac ultima sua voluntate exhortatus est dictum Marcum Mýser generum suum tamquam filium charissimum, ut cum sua genealogia et consanguineitate honeste et pacifice conversetur.

Item legavit et commisit, quod si qui ex sua genealogia et consanguineitate contra hanc suam testamentariam⁴² de dicta domo factam contradicerent, tunc tales deponant de facto eidem Marco Mýser et domine Anne consorti eiusdem, heredibus et posteritatibus eorundem universis florenos noningentos propter causas et rationes prescriptas, et ita in dominium eiusdem domus ingredi et eam possidere possint et valeant, et non aliter.

Item executores et testamentarios suos legavit et fecit et constituit circumspectum Blasium Mýser iudicem magistrorum nautarum Pesthyensium, generum suum et dominam Elizabet consortem eiusdem, filiam videlicet suam.

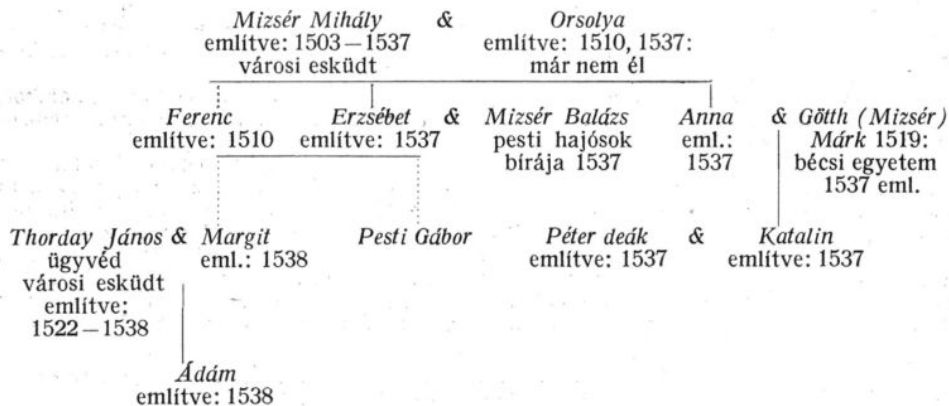
In quorum omnium fidem et testimonium has litteras nostas sigillo dicte ecclesie nostre iuxta veterem et antiquam consuetudinem munitas et roboratas dicto Marco Mýser et domine Anne consorti eiusdem iuste et rationabiliter petentibus dandas duximus et concedendas, presentibus ibidem honorabilibus viris Barnaba presbitero gratiano, Luca presbitero sacristario, Michaela et Blasio parvo presbiteris capellanis nostris, ceterisque fidedignis personis ad id specialiter vocatis, rogatis et requisitis.

Acta sunt anno, die, mense et loco quibus supra.

Lecta etc.

(Eredeti, hártya, alul a pesti plébánia papírfelzetes homorú alakú rányomott pecsété.)

Pesti Gábor feltételezhető családjája

A szaggatott vonallal jelzett leszármazás a fenti dolgozatunk adatai alapján valószínűsíthető.

⁴¹ L. fenn 27. j.

⁴² Kimaradt: voluntatem.

GYULAI PÁL EGY KIADATLAN CIKKE

A Zilahon megjelent Szilágy c. hetilap, amely az irodalomtörténetben Ady első írásainak publikálása, valamint Ady költői, eszmei fejlődésére gyakorolt jelentős hatása révén vált nevezetessé, 1894. jan. 28-i számának tárca rovatában „Vörösmarty b. Wesselényi Miklósról” címmel rövid cikket közölt Gyulai Páltól. A cikk megírásának előzményeire a Szilágy akkori felelős szerkesztőjének, Petri Mórnak „Diákom, Ady Endre” c. kéziratoss visszaemlékezése nyújt fogódzót.¹ Ez utóbbi szerint Gyulai cikkének keletkezése a zilahi lap fennállásának tízéves jubileumával függ össze. A jubileum alkalmából a Szilágy szerkesztői 1893. máj. 7-én terjedelmes ünnepi számot adtak ki, amelybe a lap helyi erőin kívül nem egy országosan ismert költő, író, küldte el írását. A tízéves évforduló messze Zilahon túl is a Szilágyra terelte a figyelmet. A tágabb érdeklődés a lap nívós szerkesztésén túl azzal is magyarázható, hogy a Szilágy addig is több rangos író (pl. Benedek Elek, Gárdonyi Géza, Endrődi Sándor, Palágyi Lajos, Zempléni Árpád stb.) munkáját közölte. A Szilágy ünnepése eltartott egész a következő év elejéig s Gyulai cikke még ez ünnepelés jegyében jelent meg.

Nincs adatunk rá, de bizonyos, hogy Gyulai Petri Mór felkérésére írta meg cikkét. Feltehető, hogy részben a témát is Petri sugallta, aki mint a zilahi Wesselényi Kollégium tanára s mint szerkesztő is egyik buzgó ápolója volt Wesselényi örökségének. A cikk, amely sem a Gyulai írásait tartalmazó régebbi kötetekben, sem a Bisztray Gyula és Komlós Aladár által szerkesztett s Gyulai valamennyi kiadatlan cikkének, tanulmányának közzétételére vállalkozó *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. Bp. 1961. (Fontes, 5.) c. kötetben nem jelent meg, az irodalomtörténetíró Gyulairól nyújt érdekes adalékot. Maga a cikk tárgyát tekintve már megjelenésekor is csak részben, s kevésbé jelentős részében hozott újat. Legfontosabb, Vörösmarty *Árpád ébredése* c. művével kapcsolatos adata csaknem szószerint található meg Gyulai 1866-ban megjelent Vörösmarty életrajzában (I. 114. l.). Ami a cikket mégis fontossá teszi, az Gyulai vallomása irodalomtörténeti tevékenységének egy belső titkáról épp ez adattal kapcsolatban. A cikk szövegét a Szilágy után betűhíven közöljük, csupán a cz-eket helyettesítettük c-vel s a Vörösmarty idézet első kiemelt sorában javítottunk ki egy nyilvánvaló sajtóhibát „fen” helyett „fenn”-t írva.

Vörösmarty b. Wesselényi Miklósról

Mindenki tudja, hogy Vörösmarty az *Árvízi hajósban* 1838-ban Wesselényit énekelte meg. De azt igen kevesen tudták a maga idejében s most sem sokan tudják, hogy *Árpád ébredésében* néhány sor szintén Wesselényire vonatkozik. Midőn 1863-ban kiadtam Vörösmarty összes műveit, találgattam e sorok vonatkozását s hol Kölcseyre, hol Wesselényire gondoltam; de nem lévén bizonyos benne, az illető kötet² jegyzeteiben a magyarázatot kénytelen voltam mellőzni. Azonban amidőn hozzáfogtam az életrajzhoz s Vörösmarty barátai- és kortársaitól életének némely pontjára fölvilágosítást kértem, Gaál József, a *Peleskei nótárius* szerzője, megmagyarázta nekem e sorok célzatát, amint azt magától Vörösmartytól hallotta.

Vörösmarty bennök egyenesen Wesselényire céloz, mint a ki a jobbágyok felszabadítása érdekében tartott beszédéért fogságra ítéltetett,³ midőn a sírjából fölkelt Árpádnak, a többiek között, a következőket mondatja a költővel:

Oh, fejedelem, mi újra éledünk,
Buzogva küzdünk egy jobb életért,
Nem látva, nem segítve senkitől,
Bár kis sikerrel, még sem csüggedezve;
De hőseink nem vérben fürdenek:
Ölelni készek embertársokat,
És túrni mindent szent hazájokért.
Köztünk is fenn van még Prometheus,

¹ Petri Mór munkája a MTA Könyvtárának Kézirattárában található. Vonatkozó részét közölve I. KOVALOVSKY MIKLÓS: Emlékezések Ady Endréről. I. köt. Bp. 1961. 549.

² Vörösmarty minden munkái. Rendezte és jegyzetekkel kísérte GYULAI PÁL. VII. köt. Pest, 1863. Ráth M. kiad.

³ Wesselényi szóbanforgó beszéde 1834. dec. 9-én a szatmári megyegyűlésen hangzott el. Az örökváltságot, a jobbágyok felszabadítását sürgető szenvedélyes hangú beszédért a királyi tábla hűtlenségi pert indított Wesselényi ellen. A négy évig elhúzódó per, amelynek fő célja Wesselényi politikai félreállítása volt, a királyi tábla 1839. febr. 1-i, s a hétszemélyes tábla febr. 9-i jóváhagyó ítéletével zárult. Az ítélet három évi börtönt szabott ki.

*Kinek szívét az üldözö kajánság
Kányái marják, mert szelíd vala
Embernek nézni embertársait;
S ő őriási fájdalomában is
Oly törhetetlen most, mint valaha.*

Vörösmarty kiváló tisztelettel és szíves barátsággal viseltetett Wesselényi iránt, a kivel a harmincas évek elején Bártfay estélyein ismerkedett meg.⁴ Meg is látogatta őt Zsibón 1845-ben, Deák Ferenc társaságában.⁵ Valahányszor Wesselényi Pesten mulatott, mindig híven fölkeresték egymást. Egyszer a negyvenes években — a mint Deák beszélt nekem — ő és Vörösmarty meglátogatták Pesten Wesselényit, de nem találták otthon. „Ha hazajő a báró — mondá Deák a Wesselényi komornyikjának — adja tudtára, hogy kereste Deák és Vörösmarty”. Midőn Wesselényi haza jött, a komornyik elmondja, hogy kereste a bárót Deák és Zöld Marci. „Zöld Marci, ki lehet az?” Deák világosította föl másnap Wesselényit, hogy nem Zöld, hanem Vörös Marcival (Vörösmartyval) kereste.

Bocsánat, hogy a kegyeletos emlék mellett e tréfát is megújítom. Deáknak kedvenc adomája volt.

Buda-Pest, 1894. jan. 21.

Gyulai Pál

Ficzay Dénes

ADALÉK PAPP DÁNIEL IRODALMI KÍSÉRLETEIHEZ

Véletlen folytán, egy tanítványom révén, érdekes folyóirathoz jutottam.

A tipikusan múlt századi önképzőkori folyóirat, a szegedi piarista főgimnáziumban szerkesztett *Tanulók lapja. Szépírodalmi ifjúsági folyóirat. Szerkesztette: Vass Géza főgymn. 7. oszt. tanuló. Szeged Nyomt. Beck A. könyomdájában. 1884.*

A litografált lapnak 1884. január 1-től június 15-ig 24 száma jelent meg. Szerkesztője, Vass Géza — később aradi vasúti tisztviselő és lapszerkesztő* írta „autograph alá”. A „Főtisztelendő Cserép Sándor tanár úr” vezette önképzőkör hírei mellett, a szokványos századvégi „zsengéket” közli. Van diákmunkatársa Szabadkáról, Zentáról, Újverbásról és Pécsről. Érdekes szerb népdalfordítást is közöl Jeftics Boldizsár tanulótól. (Címe: *A Tisza partján*. Radicevits B. után, 28. l.)

Az 1884. április 13-i, 15. számban (120–121. l.) közli Papp Dániel (Zombor) *Új szerelem* c. következő versét:

Már oszlik a téli lehellet a földről,
Elhordja a tájról a lágy kikelet,
Már ébred a szívem a bús szerelemből,
Ébreszti egy enyhe sugár idebent.
Dermesztve syréni szem néma fagyától
Volt keblem, amíg havazott odakint,
Most, hogy tavasz árja kibontja a bimbót,
Nyíljál te szívem szerelemre megint!...

Még látom a büszke tekintetet arcán
És azt a hideg kacagást ajakán,
Amint kinevette az esdve könyörgőt,
Látom, de nem érzem a tompa hatást...
Mert most nekem egy kicsi angyali lény lett

⁴ Bártfay László (1797–1858) a reformkorban ismert tudós, ügyvéd, irodalmi szervező. A kor majd minden jelentős írójával szoros barátságot tartott. Pesti lakásán rendezett estélyei a haladó politikusok, írók kedvelt találkozóhelye. Bártfay estélyeiről Vörösmarty életrajzában Gyulai részletesen ír. I. Pest, 1866. évi kiad. 113–114.

⁵ E látogatásról Gyulai Vörösmarty életrajzában 1879-ben megjelent 2. javított kiadásában is beszámol. I. 142. Az első kiadásban e rész még nem szerepel.

* Vass Géza (1866–1910) előbb az Arad és Vidéke munkatársa (1889-től), majd az Aradi Közlöny elölös szerkesztője. L. Függetlenség (Arad) 1910. VIII. 9.

Úrnóm, s noha ettől a példa elint,
Csak szíjjad az isteni mámorítalt és
Csak nyilj te szívem szerelemre megint!...

A bérczről, a büszke tetőről a kis tó
Olvasztja ölébe a kis patakat:
Egy gyermeki lány szerelemre fogadja
Kit asszonyi, durva csel eltaszított...
Oh, hogyha remélhet az elhagyatott is,
Az én útaimra virágot ki hint?
Csak ő leszen az egyedül, akiért most
Nyilott a szívem szerelemre megint.

Ez a vers tehát kiegészíti Juhász Géza közleményét (ItK 1965. 363–368.), mely az első nyomtatott Papp Dániel verset. 1884. május 11-ről keltezi.

József Farkas

ÚJABB DOKUMENTUMOK KIRÁLY GYÖRGY 1919/20-AS ÁLLÁSFOGLALÁSÁRÓL

A Kritika 1966. évi 3. számában egy jelentős 1919-es dokumentum látott napvilágot, Király György *Tudományos feladataink az irodalomtörténeti kutatások terén* című, Babits Mihály, Benedek Marcell, Turóczy-Trostler József és mások közreműködésével készített tervmunkája, Ladányi Andor közlésében. A Tanácsköztársaság idején kimunkált tervezet megjelentetése 1920 elején, irodalomtörténeti dokumentumértéke mellett, a tudományos meggyőződéséért bátran kiálló Király György erkölcsi magasrendűségének is szép bizonyítéka. E kis füzet megjelenése természetesen nem kerülte el az ellenforradalom rendőrségének és ügyészségének figyelmét. Nemrégiben került elő a Király György ellen 1919 őszén lefolytatott fegyelmi vizsgálat jegyzőkönyve és az ezt követő rendőrségi nyomozás iratcsomója (Párttörténeti Intézet Archivuma, Bp. ügyészségi iratok IV/13–4247–1920.); ennek ismeretében még határozottabban rajzolódik ki e progresszív tudós következetes állásfoglalása a felülkerekedő ellenforradalommal szemben. Alábbiakban, mint kiegészítő dokumentumot, abból a megfontolásból adjuk közre a vizsgálati jegyzőkönyv és annak kérdőívszerű melléklete teljes szövegét, hogy érzékeltesük azt a politikai-erkölcsi felfogást, amelynek indítékából Király György a Tanácsköztársaság idején kidolgozott tervezetet 1920 elején – szinte demonstratív módon – megjelentette. A jegyzőkönyv szövege után ismertetjük a rendőrségi nyomozás fontosabb mozgatait jelző iratokat is.

*

Jegyzőkönyv

felvétel Budapest 1919. évi október hó 3-án a vallás és közoktatásügyi miniszternek 103505 B. XI. sz. rendelete alapján dr. Király György tanár ellen elrendelt és lefolytatott fegyelmi vizsgálat alkalmából.

Jelen vannak alulírottak.

A főigazgatóság képviselőjében Pintér Jenő van jelen.

A vizsgálat alatt álló tanár képviselője

Elnök ismerteti a tanári testület jegyzőkönyvének a vizsgálat alatt álló tanárra vonatkozó részét, valamint az egyéb, idevonatkozó iratokat, amelyek alapján a vizsgálatot megindítja.

A bizottság előtt megjelenik Király György és a tárgyalás előtt kijelenti, hogy esküt tett a magyar köztársaságra s ennél fogva nincs abban a helyzetben, hogy törvényesnek ismerjen egy főhercegi kormánytól kibocsátott rendelkezést.

A bizottság úgy határozott, hogy a kifogásnak helyet nem ad.

Vállalkozott az egyetemen a régi magyar irodalom tanszékére. Cseh Lajos bizottsági tag kérdezi, milyen a nemzetiségi felfogása.

A kollektív társadalmi rendszer híve, a magyar faj életérdekében. Oszttja teljesen e tekintetben Szabó Dezső „A forradalmas Ady” c. műben kifejtett felfogását.¹

Király György

[A jegyzőkönyv hátlapján:]

A bizottság egyhangúlag megállapítja, hogy a proletárdiktatúra alatt egyetemi tanárságot vállalt, a szellemi termékek országos tanácsának lektora volt, saját szavai szerint nem is képes a mai rendbe beilleszkedni, amiért is a bizottság a tanári kar képviselőjének egy szavazatával szemben, ki nem tartja őt beszámíthatónak, azonban tovább tanításra ő se tartja alkalmasnak — javasolja, hogy a III. fokú fegyelmi büntetéssel, állásától való elmozdítással sújtassék.

Eneszlery [?]

Vajdinger Gyula
Cseh Lajos
Sajó Sándor
Kerékgyártó Emil
Schandl Béla

Melléklet a jegyzőkönyvhöz

A tanár neve: Dr. Király György

A tanár születési éve 1887.

A tanár vallása: *róm. kath.*

Van-e a bizottság tagjaival szemben érdekeltsége? *nincs*

Az eskü szentségére, a hamis vallomás következményeire való figyelmeztetés után az alábbi kérdések tétettek fel:

1. 1918. okt. 31-én hol, milyen intézetben, milyen minőségben működött?
IV. k. közs. főreálban.
2. 1919. március 31-én hol és milyen minőségben teljesített szolgálatot?
Uo., de a tanács által szabadságolva a magyar anyagának elkészítése végett.
3. A proletárdiktatúra alatt milyen ügykörben — és minőségben szolgált?
Május 3-án a bölcsészettudományra a régi magyar irodalomtörténet előadására s irodalomtörténeti gyakorlatokra kinevezést kaptam.
4. Minő a) megfontolások készítették régi ügykörének elhagyására és a 3. alatti új ügykörének elfoglalására? b) esetleges kényszerítő körülmények?
Nem látott semmiféle példát az ellenállásra a polgárság körében, egyetemi kinevezése ellen ezért, de meg azért se tiltakozott, mert a népbiztosság élén olyan emberek álltak, mint Lukács Gy., Antal Márk, Fogarasi, Kármán T., akik biztosítékot nyújtottak arra, hogy az egyetemen az amúgy is elhanyagolt régi magyar irodalmat sikeresen művelheti.
5. A 3. alatti ügykörben volt-e valamely különleges megbízatása. Ezt a megbízatást a) saját kezdeményezéséből — b) kizárólag felsőbbje intézkedése alapján — vagy c) minő más okból vállalta?
6. Az 5. alatti megbízást (vagy berendelést) adókkal volt-e magánösszeköttetése?
Nem.
7. A diktatúra alatt vállalt új munkakörben jutott-e valamely anyagi előnyökhöz; a) saját kérése — vagy b) kérés nélkül, hivatalból tett intézkedésre — érte el?
Nem.
8. Fejtett-e ki, és milyen agitációt a proletárdiktatúra érdekében? Ha résztvett a) ez alkalmi volt-e vagy rendszeres? b) előadást, beszédet (konferenciát) tartott avagy irodalmi, művészeti működést fejtett ki?
Nem.
9. Részesült-e önmaga vagy valamelyik hozzátartozója rendkívüli külön javadalmazásban (a hozzátartozója kapott-e valamely alkalmazást)?

¹ SZABÓ DEZSŐ: A forradalmas Ady. Bp. 1919. Ebben Szabó Dezső még a szocializmus nemzetköziségétől várja a magyarság faji értékeinek felszabadítását és „a minden emberit szabad természetbe védő kommunista világrend” előkészítését propagálja. Mindenesetre érdekes momentum, hogy Király György éppen az ellenforradalmi vezérré előlépett Szabó Dezső Tanácsköztársaság alatti megnyilatkozását idézi fel az őt faggató bizottság előtt.

Végül

10. A tanítói, nevelői feladattal, a magyar tanár hagyományos nemzeti érzésével miként tartja összeegyeztethetőnek a proletárdiktatúra alatti magatartását?

A magyarság régi, progresszív tradícióival összeegyeztethetőnek tartotta.

Alkalmasnak, képesnek tartja-e magát arra, hogy részt vegyen a magyar tanárok építő munkájában?

Nem; amíg ez az éptől munka a mai irányban folyik, — olyan időben, mikor az állam rendőrállammá alakul és a denunciació szellemét viszi az iskolába, — le is vonta mindéből a konzekvenciát... amennyiben nyugdíjaztatását kérte.

*

A fegyelmi bizottság fentebbi döntését és annak indoklását a vallás és közoktatásügyi miniszter 108088 B. XI. sz. 1919. december 29-én kelt, Király Györgynek megküldött végzésében csaknem szósz szerint megismétli, s — nyugdíjaztatása iránti kérelmét elutasítva — őt állásvesztésre ítéli: „Minthogy ön védelmében nem tudta megcáfolni a fegyelmi tanács elé hozott vádakat, az 1883: XXX. t. c. 36.-a alapján a III fokú fegyelmi büntetésre, állásától való elmozdításra ítélem” — hangzik a miniszteri végzés. A minisztérium a fegyelmi vizsgálat iratait bűnügyi nyomozás lefolytatása céljából 1920. márc. 22-én az államügyészségnek is megküldte, s megindult a „törvényes” bűnügyi eljárás Király György ellen:

Bp. Kir. ügyészség IV/13—4247—1920.

Rendőrfőkapitányság

Bpest.

Szabaddlábban levő dr. Király György bűnügyében megküldöm az ide áttett fegyelmi iratokat s detektív nyomozás megejtését kérem arra nézve, hogy terheli-e gyanúsítottat a kommun idejéből valamelyes bűncselekmény?

Nevezetesen megállapítandó lesz, hogy gyanúsított egyetemi előadásai során, vagy más alkalmakkor mondott-e izgató tartalmú beszédeket?

Bpest, 1920. április 12.

dr. Bartha György
kir. ügyész

A rendőrségen Sárdy János detektívet bízták meg az ügyel, aki 1920. június hó 4-i jelentésében megállapítja, hogy dr. Király György elvállalta a kommun alatt a régi magyar irodalom tanári kinevezését, de erre „állítása szerint kénytelen volt”, és megállapítja, hogy az egyetemen „politikával nem foglalkozott”. 1919 őszén „a tanév kezdetén jelentkezett a IV. ker. főreáliskola igazgatójánál, akitől megtudta, hogy fel lett függesztve, mert elvállalta az egyetemen való tanítást. Az egyetemi működéséről összeállított könyvekből 1 példányt jelentésemhez mellékelem. A tudományos egyetemen dr. Királyra terhelő adatokat beszerezni nem sikerült. Sárdy János dtv.”²

1920 nyarán, a fehérterror közel esztendősz tobzódása idején — mint az a detektív előtt tett vallomásából kitűnik — Király György már óvatosabb magatartásra kényszerül. Az ügyészség végül a következő határozattal szünteti meg az ellene indított nyomozási eljárást:

A budapesti államügyészségtől

81351/1920. á. ü. sz.

A dr. Király György ellen folyamatba tett nyomozást a Bp. 101. §-ának 3. pontja alapján megszüntetem, mert bűnössége nem bizonyítható.

Erről a m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter urat f. évi március hó 22-én 102808/920 B. XI. számú átiratára hivatkozással a vonatkozó fegyelmi iratok egyidejű visszaküldése mellett értesítem.

Budapest, 1920. aug. 27.

Dr. Bartha
k. ü.

² A mellékelt könyv: Tudományos feladataink az irodalomtörténeti kutatások terén. Összeállította KIRÁLY GYÖRGY. Budapest, 1920, Király György kiadása. — Szövegét lásd a Kritika 1966. 3. számában.

MÓRICZ ZSIGMOND ISMERETLEN LEVELE KEZDŐ KORÁBÓL

Nagyságos Wodiáner F. és Fiai (előbb Lampel Róbert) cs. és kir. udv. könyvkereskedő Cégnek. Budapest.

Nagyságos Uraim!

Hivatkozva arra a beszélgetésre, mely folyó hó 11-én nagybátyám Dr. Pallagi Gyula kisújszállási főgymnásiumi igazgató s a Czég tekintetes Üzletvezetője között lefolyt, van szerencsém felajánlani munkásságomat Nagyságotoknak.

Anyagi körülményeim miatt rá vagyok kényszerítve, hogy kénytelen legyek sürgősen kérni valami alkalmazást.

Szépirodalmi és irodalomtörténeti irányban fejlesztem ismereteimet és tehetségemet már évek óta s a mennyiben lehetséges, efféle körben kérnék valami megbízatást.

Pár hónap óta nagy szorgalommal és már is szép eredménnyel dolgozom Reviczky Gyula életrajzán. Nagy tömeg adatot sikerült már összeszednem, és úgy hiszem közel állok ahhoz, hogy e kitűnő költőnknek, kinek költészetét csak akkor lehet megismerni és méltányolni, ha életét ismerjük, — teljesen igaz képe alakuljon ki előttem.

Mindeddig nincs Reviczkyról életrajz. Olyan ismertetés sem jelent meg a mely több oldalról tüntetné fel őt igaz színben.

Két kisebb tanulmányt van szerencsém mellékelni róla. Azzal a szándékkal írtam meg ezeket, hogy valamely lap tárczarovatában közzé adhatók legyenek.

Méltóztassanak elolvasni, s ha Nagyságotoknak is ez a meggyőződése ez ügyről a mi nekem, hogy a Reviczky Gyula életrajza kedves lenne a magyar közönség előtt, — s ha Nagyságotok hajlandók megbízni engem ez életrajz kidolgozásával — nagy örömmel vállalkoznám a munkára, s igaz ambícióval végezném azt.

Ha ez nem volna lehető, akkor szívesen és köszönettel fogadnék pl. egy olyan megbízatást is, hogy németből fordítsak le valamely szépirodalmi munkát. S bízom benne hogy sikerrel végezném e feladatot is.

Sürgős és kedvező döntést kérve — Maradok Nagyságotoknak
alázatos szolgálja

Budapest. 1902. április 14. —

Móricz Zsigmond

Lakásom: Kispest. Petőfi utca 70 szám

Az ismeretlen levél érdekes adatokkal egészíti ki Móricz Zsigmond írói pályája kezdetének történetét. A fiatal író — mint ismeretes — irodalomtörténeti tanulmányokkal kezdte pályáját. Első dolgozata az *Uránia* 1902. június elsejei számában jelent meg Reviczky Gyuláról. Eddig is tudtuk, hogy nagy gonddal és alaposítással készült ennek a nagyterjedelmű tanulmányának a megírására¹ és az is ismert tény volt, hogy anyai nagybátyja, Pallagi Gyula támogatásával került tanulmánya az *Uránia* szerkesztőjéhez, Szász Károlyhoz, mint ahogy fiatal éveiben egyébként is Pallagi révén került kapcsolatba az irodalmi élet számottevő képviselőivel.

A most előkerült fotókópia alapján tudjuk meg, hogy a fiatal Móricz Zsigmond önálló életrajzi művet is szeretett volna írni Reviczkyról. Mint ismeretes a tervből nem valósult meg semmi, csak az *Urániában* megjelent dolgozat készült el, amely életrajzi feldolgozás is és ugyanakkor esszé is Reviczky költészetéről. Nyilván a Wodiáner kiadó nem bízta a fiatal író az életrajz megírására.

A levélnek az a megállapítása, hogy Reviczky költészetét csak akkor lehet megismerni és méltányolni, ha az életét is ismerjük, nagyon jellemző a fiatal Móricz Zsigmond felfogására, több alkalommal is megfogalmazta a gondolatot, hogy egy író alapos megértésének előfeltétele életének, élettörténetének részletekbe ható feldolgozása.

A levél fotókópiája magánkönyvtáram rendezgetésekor került elő.

¹ A fiataalkori Reviczky-tanulmány létrejöttéről: MÓRICZ MIKLÓS: Móricz Zsigmond indulása. Bp. 1959., CZINE MIHÁLY: Móricz Zsigmond útja a forradalomig. A tanulmányt elemzi VARGHA KÁLMÁN: Móricz Zsigmond és az irodalom. Bp. 1962.

KARDOS TIBOR: AZ ÁRGIRUS—SZÉPHISTÓRIA

Bp. 1967. Akadémiai K. 415 l.

Kardos Tibor könyve, ez az esztétikai, filológiai, mitográfiai-szimbológiai, összehasonlító irodalomtörténeti könyv nem is egy monográfiát ölel magába, hanem legalább hármat, és szerzője talán nem is a leglényegesebbet jelölte meg az első sorokban céljaként, mikor azt írta, hogy az Árgirus-széphistória folyamatát és valószínű útját akarja felvázolni a görög régiségtől kezdve napjainkig. Azt is persze; de ezt a célképzetet mélyebb problémaérzékenység mozgatja, annak felismerése, hogy a XVI. századi költői remeklés jelentését és esztétikumát csak akkor fejthetjük meg, ha az évszázadok által belézsűfolt, régesen is egymásra préselt ősi képzetek mitológiai, de történelmileg, társadalmilag kondicionált mitológiai értelmét óvatosan, gondosan kibontjuk a XVI. századi szövegből és a fejlődés különböző fokainak szigorú tiszteletben tartása mellett megmutatva az ősi-modern vízióknak azt az eszmei egységét, mely az i. u. II—III. század mediterrán misztérium-novellájától a XVI. századig — alkotó elemeinek megszüntetve megőrző továbbélésével — szilárdan fennmaradt. Tehát az a szerény célkitűzés, melyre utaltam, egy mély művelődéstörténeti rétegbe alászállásra kényszerítő probléma megoldásának, egy esztétikai rejtély napfényre hozatalának forró vágyából fakad. Nem ez világosodik-e meg véglegesen a tudós *descensus* végzetével, mikor a „szent beszély” ősi kialakulásának bizonyítása után megint a XVI. századba érkezünk, s egy ponton minden így összegeződik: „Amikor a nagy vándorutat megtett mese magyar földre érkezett, ókor és renaissance együttesen szinte elemi erővel hatottak benne. Aki magyarul hallotta énekelni a megindító történetet, nem is sejtette, hol vetették el az aranyalma magját, hol nőtt fel. Amikor az Árgirus eredetileg mítikus anyaga a »szent beszély« formájában emberi cselekménnyé vált, új fejlődés útján indult meg, s a nép alakító génusza szakadatlanul gazdagította emberi motívumokkal. A titkos misztérium-jelentés elhomályosult, elmaradt a távoli századokkal, de minthogy emberi módon a boldogságra, a jóra irányult,

mivel a történet emberi valóságként jelent meg, nyitva álltak előtte a hosszú századok, mert családi érzés és szerelem ütközött benne össze, siratás és bújdosás váltakozott fellelész és boldogsággal. Valamit azonban örökölt a történet a mítoszoktól: azt, hogy alakjai a természeti erők sürített erejével hatnak.” (263. l.) Kardos Tibor a csak a műre vonatkozatható genezis marxista módszerével meggyőzően bizonyította be, hogy az Árgirus legelső sorban azért nagy alkotás, mert másfél évezred sokféle embersége tömörítette össze benne a létre és a halálra, az emberi érdemre és boldogságra vonatkozó alapképzeteit.

E bizonyításhoz kellett a legalább három monográfiányi anyag, ehhez kellett egy oly nagyszabású irodalmi „archeológia”, amilyenre minálunk tudtommal senki nem vállalkozott még, az az összehasonlító — tárgytörténeti módszeresség, melynek komplex voltával Kardos a bevezetésben pontosan számot vet. Módszere leginkább J. G. Frazer és még inkább N. Frye archetipus-vizsgálatainak termékeny, történetivé tett alkalmazásában jelölhető meg, ami tudománytörténeti és módszertani szempontból úttörő irodalomtörténetírásunkban. A könyv jelzett eredményeit meghatványozza a módszer, mely maga is eredmény tehát, s több pontján annyira példamutató, hogy a bírálatnak ezúttal egy kissé kommentárrá kell alakulnia.

Ismétlem, talán igazabb lett volna úgy jelölni meg a célt, ahogyan felvázoltam. De megérteni Kardos Tibor eljárását, akinek e téma — minden ponton érzik — valami oly mélyen személyes élménye, hogy ezúttal vissza akarta fogni a vallomás hangját — ne zavarja a szigorúan tárgyilagos tényközlést és elemzést. De ha valaki nem venné észre a könyv stílusán, az *Előszó* szerény figyelmeztetése eligazítja őt e „vallomásos” jellegről: az Árgirus, melyet Kardos oly lenyűgözően interpretál könyvében, három és fél évtizeden át nyűgözte le őt problematikájával, görög és olasz földön végzett kutatásokkal és töprengésekkel. Kimondhatjuk: ritka az oly szerencsés találkozás, mint ez itt, személyes-

lírai érdekelttség és tudományos alkotó erő, pedagógiai erosz között.

Egyik monográfia maga az, amelyik az olasz renaissance-ban meglevő *Argirus-széphistóriáról* szól. Egy másik a görög antikvitásban élő, alakuló Argirus-mítoszt tárgyalja igen alaposan, százharminc lapon, és bár közvetlen köze a látszat szerint ennek van a legkevesebb a magyar Argirushoz, valójában nemcsak a legszuggesztívebb, hanem az egész konstrukciót megalapozó rész éppen ez. Egy harmadik részben a magyar irodalom Argirusát vizsgálja meg Kardos alaposan, finom ritmikai elemzések és találóan összefoglalt utótörténet kíséretében is, melyekkel a magyar irodalomtörténet specialistáinak is van mit mondania. Ez az a legalább három monográfia, melyet említettem, s azért a legalább megszorítással, mert egy-egy oly nagyszabású fejezet, mint az olasz Argirus-történet ikonográfiája (67–91. l.) vagy a történetnek a késő-antik misztériummal s annak küproszai változataival való összefüggéseit előadó rész (154–201. l.) — az előbbi pl. megérdemelné átfomálva szépirodalmi esszéként való kiadatását is — tárgyának elkülöníthetősége miatt szinte önálló monográfiába kívánczik. Nem kell talán hangsúlyozni, hogy a XVI. századtól a XIX.-ig élő s a Palladio-hagyomány erejét mutató terraferma-i villakultúra ismertetése, ezen belül — az 1912-i (de Gyulay Ferenc 1703–1704-es leírásán alapuló) híradás nyomán — Argirus kertjének felkutatása a pontonei Niclesola-villában, az Argirus-freskó megtalálása és elemzése, a *Negrar* helynév esetleges szerepének sejtetése a monda *Fekete Városának* lokalizálásában együvé tartozó, szinte önálló kultúrtörténeti fejezetet alkotó új tények, melyek Kardos felfedezései fényében a villakultúrával behatóan foglalkozó olasz művelődéstörténeti kutatást is befolyásolhatják.

Abból azonban, hogy több monográfia egyesül a könyvben, semmiféle töredékesség nem következik, a magától a szerzőtől elkülönített három rész csak az analízis szükség-szerű, előbb a történelemben visszafelé, azután megint előre, a modern kor felé teendő lépéseit mutatja, a három rész tartalmilag a legszorosabb egységbe komponált — a tanulság levonása, mely a harmadik részre esik s amelyet részben már idéztem, pontosan ezt mutatja.

Célmeghatározásról és mélyebb okáról, genetikus marxista módszerről, analitikus fejezetek és monográfia összefüggéséről beszéltünk eddig és még nem hangsúlyoztuk azt, ami pedig mindebből sejtethető már: a könyv meghökkenítő és helyenként csakugyan az „embarras de richesse” veszélyét felidéző anyagbőségéről. S arról, hogy ez a bőség némelykor meg is zavarja a szerzőt, kombi-

nációban pedig nagyon is indokolt óvatosságra készteti (pl. a 185. lapon szinte ő maga karikírozza azt a furcsa tanulságot, melyet Iszisz alakjának háromszorozódása jelentene; a 199. lapon óv a belemagyarázástól stb.). Ha ezt is figyelembe vesszük, jobban megértjük, mily nehéz feladata volt e végtelen bőségű mitológiai-művelődéstörténeti anyag racionális, tárgyát egyre pontosabban körül-szorítani hivatott rendezésével.

Ami már most az első rész eredményeit illeti, ki kell emelnem azt a minta szerű elemzést, melyet Kardos az olasz *bella storia*-kat jellemző közös állandó mozzanatokról ad, szerkezeti, ábrázolási, stilisztikai (technikai terminológiai) összevetések útján vitathatatlanul bizonyítva, hogy az *Argirus széphistória* tipológiailag az antik tárgyú, ill. novellisztikus olasz széphistóriákhoz kapcsolódik (az elemzés persze sokkal gazdagabb ennél, szól pl. a leírt férfi és nőalakok korszerű stíluskarakteréről és társadalmi jellegéről is). Eddig nem tudott, de fennálló és igen figyelemre méltó tematikai rokonságok felfedezése mellett (így pl. a *Hypnerotomachia Poliphili*-vel, melyben egy ősi Argirus-monda részletei tűnnek fel) különösen fontos az a megállapítás, hogy az eddig ismert *Leombruno-mese* is rendkívül régi, valószínűleg egyidős az *Amor–Pszükhé-történettel* és az *Argirus*-sal, melyek így állandó viszonyítás tárgyaivá tehetők. Mivel pedig az olasz széphistóriákkal fennálló szerkezeti-stilisztikai egyezések is, a *Leombruno-mese* maga is Velence vidékére vallanak (ahová bizonyíthatóan átkerültek görög témák), az olasz Argirus keletkezésének helye velencei területen fekszik, ideje pedig az 1500-as évek eleje. Filológiai és kiadástörténeti adatok lokalizálják a helyet, ahol a monda szövegbe öltözött; de nem ugyanezen a helyen találkozott-e Gyulay Ferenc két és félszáz évvel ezelőtt az Argirusról szóló helyi mondával? Kardos Tibor, aki most nemcsak Pontonet (melynek eddig csak a nevét gyanította Márki) fedezi fel, hanem az ottani villa Argirus-freskóját is, már az ikonográfia érveivel folytatja a lokalizálást.

Filológia, földrajz, ikonográfia — igazán távoleső tudományterületek, és elmondható: ritka az az alkalom, mikor ennyire logikus láncolatba fűződve így kerülnek egy kompozíció, egy központi értelem teljes kifejtésének szolgálatába. S mi több: az ikonográfia ezúttal a gondok s gondolatok forgószinpadává lesz ezen az Arcadiává átszellemült tájon. Mert az ikonográfiai elemzés, mely a *Villa Niclesolanak* az Argirus alapjelenetét ábrázoló freskójától továbbmegy az egész képsorozaton, már nem a lokalizáció érveivel fordítja vissza, hanem előre, és egy újabb irányban a mítosz sötét szakadéka felé hajlítja a tekintetet. Annyi

bizonyos, hogy az Árgirus-kép az élet és a halál erőinek ábrázolásai közt kapott funkciót. „Ilyen körülmények között a Meduza-mitosz ismételt megjelenése a Nicheola villában, a Poszeidón-Meduza-kettős az Árgirus szomszédságában talán nem is véletlen” — mondja óvatosan Kardos (83. l.). Ezzel azonban már messze kerültünk az újjászülés helymegállapításának gondjától, most már többek között az bizonyosul be, hogy az Árgirus-szöveg szerzője a venetói villa-freskók egy részének antik elemekből táplálkozó sajátos ikonográfiai megkülönböztetését tette magáévá, és még egy újabb szál vetül előre: feltűnik maga az ősi mítosz, áldó és rontó erőivel s felsejlik az ősi színhely, az, amelynek bizonyos tanulságait Michele Sanmicheli építész, aki évekig dolgozott Ciprus szigetén, az Aphrodité-templom tözsomszédságában, magával hozhatta onnan. S ez nem is Ciprus már, hanem Kiprosz, a szent hely, ahol először született meg a „szent beszély”.

Kevés ilyen bravúros — művészien finom, bár nehéz páncélzatban mozgó — fordulatot ismerek irodalomtörténeti könyvekben, mint ez, amely pl. az ikonográfia egzakt felhasználásával ily távlatok közt tudna lényegi kapcsolást létesíteni: a lokalizáló funkcióból az ikonográfia lassan az antitetikusan szerkesztett freskók félelmesen mítikus világának ébresztésébe vált át, újabb utat nyitva előttünk: a görög ókor mítoszaihoz való lezárláshoz.

A könyv törzsrésze éppen e mítoszokról szól. Nehéz róla a beszámoló: e sorok írja nem szakembere a mitológiának, s (ezért talán?) ezt a részt véli a legbonyolultabbnak. E bonyolultság oka elsősorban maga a tárgy: mitológiai kézikönyvekből tudjuk (pl. Trencsényi-Waldapfel Imre: Mitológia. 1963. 308. l. Kelet istenei Nyugaton), mennyifele istenakal mosódik egybe kultúrák közti közvetítő állomásokon. Kardos az Árgirus név útját nyomozva jut el a következtetéshez, hogy a mai szöveg őstípusát a hellenisztikus szinkretizmus idejére helyezze — teljes joggal —, de ez azzal a reális nehézséggel jár, hogy pl. az Adóniszt, Osziriszt, Endümiónt stb. mind magába olvasztó Attisz-figurációval kell szembenéznie. Az állandó kitérő a tűkör-figurára, a rokonra, arra, akire emlékeztet — szükséges is, farszító is, gyakran pedig ismétlésekhez is vezet. A monográfia egyenesvonalúsága itt bonyolultabb szöttezé válik, melynek az a paradoxona, hogy bár a késő-antik pantheon „alig három-négy istenalakra zsugorodik össze” (115. l.), a tudós kénytelen visszanyúlni arra a végtelen változóságra, amelyből azonosítások révén a komplex figurák kialakultak. Miért kell így tennie? Mert különben a régi s beolvasztott alakok később — más figurációkban — fel-

támadó, differenciáló vonásait nem tudná értelmezni s így önkényessé válhatnék. Sajátos, de így igaz, hogy az önkényességet éppen azzal kerülheti el a szerző, ha az összeolvadóban levő, még disztinválható alakok egymásbajátszásának folyamatát, ill. mozgató okait, az azonosításnak módjait tárja fel az olvasó előtt, amivel persze az önkényesség látszatába is keveri magát, holott éppen ezt akarta elkerülni. E látszat csak itt-ott tűnik fel. De akkor is érdemes figyelni arra, hogy Kardos nem mindent mond bizonyosnak, amit az előadás tartalmának érdekessége és stílusának szuggesztivitása miatt a gyanútlan olvasó talán ilyenként fogad el, s a figyelmetlen kritikus — kritikátlan előadásnak tarthat. Csak „úgy látszik”, hogy a hatyú-tündér (az Árgirusban) a halhatatlan sasmadár leszármazottja, mint az „Ezüstös” Árgirus a „halhatatlan sárkányé”: a kérdés nincs eldöntve (141. l.). Ilyenre vagy az ambivalens értelmezések elősorolására számos példa akad.

A legnyilvánvalóbbnak tetszik a genuin görög nevek vizsgálatából való kiindulás és ezek megfejtése (pl. Medéna—Meduza, Akléton—„Non Vocatus” — Hádész, Árgürosz—Phoszphorosz—Attisz stb.), mely hol szorosabban a hagyományozás szerinti kötöttségben történik, hol szabadabb döntés szerint (s melyet, pl. a Nagy Ember—Küklopsz + Aiolosz, vagy a Sánta Ember—Héphaisztosz, szellemes és okos gondolatnak találunk). Viszont az Árgirus-mitosz kiindulópontjaként felfogott engesztelő áldozat melletti érvekben számos a feltételezés, melyet ugyanannyi problémajelző kérdés kísér (120—125. l.), talán mert annyi itt az ambivalencia. Kiváltképp meggyőző és igen szép két fejezet szól — röviden, mert a bizonyítóanyag egyértelmű — a hatyúleány és a thériomorf isteni lények sorsszerűségéről, az életfa és az aranyalma sors kijelölő szerepéről, és az Árgirus-témán is túlmutató módszertani jelentősége van annak a magyarázatnak, melyet Kardos (némileg óvatosan) a befejeződés kétféle (világi és túlvilági) megoldásának okáról ad (149. l.). A „szent beszély” értelmezését a Pszükhé-történet alapján indítja el, igazolhatóan, és a már említett, monográfiaszerű és talán legizgalmasabb fejezetben (a történet kapcsolata a késő-antik misztériummal s annak küprosi változataival) fejti ki teljes egészében az Attisz (Árgirus) azonosítást, a Tündér Szűzleányét (Aphrodité—Izisz) s a névmagyarázatok égitest, fém, állat-vonatkozásait. A bonyolult motívum-szövedékek az Aphrodité-kultuszú, almasígetű Küprosz körül zárulnak össze, és ha az itteni „szent házasságok” szokása egyfelől megalapozza (csodálatos kертben, aranyalmával) az Árgirus-történetet, másfelől a misztérium-vallásoktól megokolt cselekményrészletek egész rendje, akciója a Mithrasz-misztérium elő-

írásainak fényében világosodik meg (az istenhez hasonlús hét fokozata és Árgirus öngyilkossági kísérletei, melyekben persze Attiszemlékek is jelen vannak). Végeredményben az Árgirus-széphistória „szent beszély” volt, véglegesen (mint prózai szöveg) az i. sz. II-III. században és Kúproszon alakult ki, valószínűleg a XIII. század folyamán már versben dolgozták fel, a téma-csoport pedig a XV. század dereka tájt (bizonyára az ide menekülő görögökkel) került át Itáliába (ahol Ciprussal a legerősebb kontaktusban Velence állt).

Kardos gondosan rámutat a téma alakításában érvényesülő népi hatásokra is, és valószínűsíti, hogy a széphistória a nép igazságkeresésének is hangot adott. Mérlegeli ezt hazai sikerében is, melyet társadalomtörténeti érvekkel alapol meg. Mindez azonban már a harmadik rész témája, mely az Árgirus-széphistória magyar fordításáról és sorsáról-örökségéről szól.

A magyar fordításról szóló fejezetek közül fel kell hívunk a figyelmet arra, amelyekben a széphistória társadalmi értékét, kifejező erejét, szerkezetét elemzi Kardos. Itt összegeződik legszembetűnőbben a célkitűzés mélyén izgató megérteni akarás, mely oly hosszú útra vitte a szerzőt. Népiesség, dallam, virágének-stílus vizsgálata után Kardos a varázslat és a realizmus ölelkezését mutatja be újszerűen a jellemek és a szerkezet analízisével, a misztériumbeli okoknak és a humanisztikusan (társadalmilag) átértelmezetteknek elválaszthatatlan egységére tapintva rá. A széphistória vers-tani vívmányait tárgyaló ritmikai kísérlet a versszerző művészi tudatosságát igazolja, és kár, hogy a kísérlet nem terjed tovább: igazán így lehetne bebizonyítani, hogy Gergei valóban önálló versrendszert alkalmaz. Kevésé tartom meggyőzőnek a Gerézi nyomán továbbfuttatott gondolatot arról, hogy Balassi költeményeinél kifejezetten az Árgirus hatásáról volna szó. Természetesen nem zárom ki ennek lehetőségét. De egyrészt a Júlia felé mentében angyalra majd Isten asszonyára rácsodálkozó költő szava kontextusát tekintve más, mint az Árgirusé, ahol az „isten-asszonynak vélel” igazán nem kapcsolódik szükségképp a Balassi-sorokhoz; másrészt Balassi Margarétya kert-jelenetét a három Árgirus-beli együttvéve sem magyarázza annyira, mint egy nagyon híres Boccaccio-

emlék: ismeretes a *Teseida* második énekéből *Emília* híres kertjelenete; nos azok az elemek, melyeket Kardos szellemesen és bizonyos fáradsággal válogat össze az Árgirusból (a koszorúkötés motívumát pedig máshonnan, Petrarcatól eredeztetve) egy bokorban megtalálhatók, szerves összefüggésben egymással, a *Teseida* mondott helyén (többször is; ogni mattina, levata... In un vago giardino, tutta soletta... Entrava in giubba, iscalza, e gia cantando Amorse canzon, se diletando — továbbá: Colla candida man talor cogliendo D' in sulla spina la rosa novella, E poi, con quella più fior congiungendo, Al biondo capo fece grillandella stb.). A *Teseida* e helyén nemcsak a kert, a fű, a mezitlábás séta, a virág-szedés, a koszorúkötés, a szétterült haj, az énekszó van meg együtt, hanem még az a motívum is, mely szintén innen — Arcita és Palemone leselkedéséből, majd párbajra keléséből — kerülhetett át Balassi versébe („bokrok megül Nézvén... Már ezután azért Ez egészségeért Sok jó kópia romol” stb.). Amivel csak azt akarom mondani, hogy Balassi reális szerelmi históriájának képével — mikor a reális tény versbe transzponálódik — szinte elválaszthatatlanul összeolvad Emilia híres esetének emléke. Tehát mégis jobbnak látom azt az óvatosságot, mellyel Klaniczay nyúlt a kérdéshez.

A könyv az Árgirus-széphistória sorsának és örökségének összefoglalásával zárul, az eddigi eredmények áttekintésével, s nem az a lényeges, hogy adatait szaporítani lehetne (pl. Hattyú Ilonával I. Magyar Merkurius 1788. nov. 22): hanem az a minden tekintetben hitelt érdemlő tanulsága, hogy „az Árgirus-széphistória története egyike a legszebb, legtanulságosabb emberi dokumentumoknak, és a magyar népnek tisztos része van benne, hogy az emberiség »szent beszéle« fennmaradt”. Tegyük hozzá: úgy, ahogy ezt Kardos Tibor hitelt érdemlően bizonyította.

A könyv tehát (melynek apró hibáira, pl. egy-két, rossz nyomtatás miatti hibára, a név- és tárgymutató hiányára szükségtelen kitérni) nemcsak a magyar irodalomtudományé, melynek valóban nagy nyeresége; hanem a nemzetközi is, és kívánni kell, hogy legalább java részében idegen nyelveken is kiadassék.

Szauder József

CSÓKA J. LAJOS: A LATIN NYELVŰ TÖRTÉNETI IRODALOM KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON A XI–XIV. SZÁZADBAN

Bp. 1967. MTA Irodalomtörténeti Intézete—Akadémiai K. 683 1. (Irodalomtörténeti Könyvtár, 20.)

Tizenhárom évvel Horváth János szintézist teremtő monográfiája után (Árpád-kori latinnyelvű irodalomunk stílusproblémái. Bp. 1954.) újabb kísérletnek lehetünk tanúi. Csóka J. Lajos apparátusában, terjedelmében egyaránt tekintélyes könyve méltán igényelheti magának azt a tudományos rangot, ami az új módszert alkalmazó, új szintézist teremtő műveknek jár. Horváth J. könyvét nem véletlenül említettük; eltekintve attól a jelentős szerepétől, amit a magyar középkorkutatás történetében játszott és fog játszani még sokáig, eltekintve attól, hogy szerzőjének, az ott megvetett alapokra építvén, sikerült azóta megtalálnia igen sok kérdésre a végleges választ — Csóka könyvével kapcsolatban nem hallgathatjuk el azt a sejtésünket, hogy — többek között — Horváth koncepciójának antitéziséül is felfogható. A szerző igen sokszor hivatkozik Horváth stíluskutatásában elért eredményeire, épít ezekre; egyszersmind azonban — a történeti fejlődés megrajzolásakor, a művek genetikus és időbeli viszonyának megállapításakor — vitába száll vele, és gyakran jut gyökeresen más, új eredményre. „Arra a meggyőződésre jutottunk — írja (5. l.) — hogy a ... közhasználatú felfogások közül sok javításra, kiegészítésre, azaz módosításra szorul”, ezért megkísérel megrajzolni egy új „szintetikus összefoglalást”. A könyv újdonságul szolgál tehát, mind módszerét, mind eredményeit tekintve; ennél fogva érdemes mindkét tekintetben alaposabban megismernünk.

Csóka könyvének felületes végiglapozása vagy tartalomjegyzékének átfutása is fölhívja figyelmünket arra a módszerre, amelyet a szerző — mondhatni: teljes — közvetkezőtességgel alkalmaz a vizsgált korszak valamennyi művének elemzésében. Ennek a metódusnak a kidolgozásában valószínűleg kezdeti meglátások, „meghallások” vezették: olyan szavak, frázisok, gondolatok és gondolatmenetek ismételt előfordulása középkori irodalmunk alkotásaiban, amelyeknek egy másik szellemi és irodalmi körből való származására szinte önkéntelenül fölfigyelhetett. Ez a másik művelődési terület a bencés kolostorok kultúrája, pontosabban és — Csóka meglátása szerint — kézzelfoghatóan, Szt. Benedek Regulájának, valamint Nagy Szt. Gergelytől megírt életrajzának, esetenként egyéb, bencés szerzőktől származó műveknek a szó- és kifejezőkészlete és természetesen szelleme. „Nemcsak az Intelmeket és a legendákat, hanem ... a XIII. század közepéig még a történeti műveket is bencéséktől, főleg

Pannonhalmáról eredeztetjük. Más szóval azt is mondhatjuk, hogy románkori irodalmunknak ... kifejezetten bencés színezete volt” (6–7. l.). Majd alább: „a bencés Regula ... nemcsak a szerzetesi, hanem a középkori állami és társadalmi élet kialakulására is nagy hatást gyakorolt. Ezt a hatást ... azok a bencés írók közvetítették, akik Regulájukat igen jól ismerték, akik annak minden részletét 'memoriter' tudták s így annak eszméi és szavai önkéntelenül merültek fel lelkükben s futottak tolluk alá” (15. l.).

Ha ennek a felismerésnek a birtokában áttekintjük a könyv tárgyalt irodalmi anyagot, akkor csakugyan újnak, jelentősnek kell minősítenünk Csóka J. Lajos munkáját. Bizonyítási eljárása ugyanis arra az eredményre vezet, hogy az *Intelmek*, az *összes legendák* (a Margit-legenda kivételével), a *XI–XII. századi krónikasöszvegek*, a *Szt. László-kori Gesta Ungarorum*, *Anonymus Gestája*, a *rekonstruált XIII. század eleji Nemzeti Krónika*, végezetül a *Hun Történet* — mind bencés scriptoriumban, a legtöbb Pannonhalmán készült. Ez a felismerése pedig — ha csakugyan helytállónak bizonyul — módosítja az Árpád-kori művelődéstörténetre vonatkozó eddigi ismereteinket, nem is kis mértékben. Igaz ugyan, hogy a bencés művelődés nagy hatását eddig sem tagadta irodalomtörténetírásunk, másfelől azonban többek között Buda, Veszprém, Székesfehérvár jelentőségét is hangsúlyozva, rávilágított a világi papság szerepére is, a káptalanok tagjaira, a királyi klerikusokra. Ha ezeket megfosztjuk korábban nekik tulajdonított szerepüktől, akkor revízióra szorul egész középkori művelődés-, sőt bizonyos fokig társadalomtörténetünk is.

Ahhoz, hogy a tulajdonképpeni történeti irodalom vizsgálatához megfelelően széles alapot teremtsen, a szerző végiglemzi a XI–XII. század nem szigorúan történeti tárgyú irodalmát is, az *Intelmeket* és a magyarországi szentek legendáit. Ennek a vizsgálatnak (amely véleményünk szerint túlságosan nagy: 50 százaléknyi terjedelmet foglal el a könyvből) kettős jelentőséget tulajdoníthatunk: tartalmukat tekintve erősebben hatott rájuk a bencés szellemiség, mint a krónikákra és gestákra; másfelől pedig ezek a művek hatottak a történeti tárgyú irodalomra, s így mintegy közvetítői is voltak a bencés hatásnak, illetve közvetett bizonyítékot szolgáltathatnak a bencés hatás tovább sugárzására. Ezek a fejezetek sok tekintetben újat mondanak, és nem lesz

főlölesleg ezeket megemlítenünk. Mindjárt az Intelmek vizsgálata (I. rész) szép eredménnyel zárult: nagy valószínűséggel sikerült ugyanis Csókának kimutatnia, hogy a mű szerzője *Thancmar*, korábbi hildesheimi kanonok volt, aki megírta püspök-barátjának, Bernwardnak életrajzát is, és akinek 1022 után nincs többé nyoma Hildesheimben. Az Intelmek keletkezése — ezek szerint — 1024 tájára teendő. A Bernward-életrajznak az Intelmekre gyakorolt hatását olyan meggyőzően mutatja ki Csóka, hogy végkövetkeztetésének elfogadásától sem zárkózhatunk el. Ami vizsgálódásainak másik eredményét illeti, hogy ti. *Thancmar kanonok* azonos volt a korábbi hasonló nevű *Korvey-i szerzetessel*, nem látjuk kétségtelen bizonyítékát. Erre a kérdésre azonban később térünk vissza.

A II. részből, vizsgálódásai közül figyelemre legméltóbbnak a két Gellért-legendára vonatkozó fejezetet ítéltük. Tudjuk, hogy Horváth J. — idézett könyvének ide vonatkozó fejezeit továbbfejlesztve — három tanulmányt szentelt e kérdéseknek. Kimutatta, hogy a korábbi felfogással ellentétben, a nagyobb legenda szövegét kell eredetibbnek elfogadnunk, amely — leszámítva a XIV. századi interpolációkat és toldásokat — a XII. század derekán készült, míg a kisebb legenda nem más, mint a bővebb szöveg sok helyütt értelmileg is megcsonkított kivonata. Ezt a nézetét Horváth bőségesen és meggyőzően igazolta. Csóka azonban — főként szövegösszehasonlító módszerrel — kimutatja, hogy a nagyobb legenda nem készülhetett 1336 előtt, míg a rövidebb szöveg, mind nyelvben, mind fölépítésében olyan egyezéseket mutat Szt. István kisebb legendájával, hogy azt kell mondanunk: egy szerzőtől származnak, mégpedig a XI–XII. század fordulójáról. Először ez utóbbi megállapításával foglalkozunk. A kis legenda egyezéseit az István-legendával bizonyítottan fogadjuk el, ez azonban nem kényszerít bennünket arra, hogy szerzőjük azonosságát is feltételezzük, hiszen a Gellért-legendát jóval később is formálhatták az István-legendá mintájára. Egyházi célra készült hagiografikus mű lévén, nem csodálkozhatunk azon, ha más, vele azonos műfajba tartozó írást vett példaképül az írója. Hiányoljuk viszont Csóka gondolatmenetéből Horváth megállapításainak cáfolatát: ő ugyanis kimutatta, hogy a kis legenda szövegcsonkulásai a bővebb szövegből könnyen megmagyarázhatók, s ha vannak is problémák a hosszabb szövegben, ezek súlyukban nem csökkentik azokat az érveket, amelyek ez utóbbi prioritását bizonyítják. Ami Horváthnak a nagy legenda korai keletkezése mellett felhozott érveit illeti, Csóka elveti őket, nem csupán a tárgyi, hanem a stílusból merített bizonyítékokat is. (E te-

kintetben, sajnos, túlzásba esik, amikor Horváthot azzal vádolja, hogy „a XI. század végéről való *Kisebb legenda* szövegének rímeivel bizonyítottan oldalakon keresztül [i. m. 173–176. l.] a *Nagyobb legenda* XII. század eleji származását” [316. l.]. Az idézett oldalak ismételt átvizsgálása meggyőzhet Horváth korrekciójáról: azon a *néhány* helyen, ahol csakugyan egyezik a két legenda szövege, egyszer sem mulasztotta el ennek jelzését! Szemére veti Horváthnak „hiszékenységet” is, amikor hitelesnek fogadja el, hogy Gellért milyen *sermokat* mondott el Magyarországra történő megérkezése után. Azt, hogy a XI. században az egyházi prédikáció *formája* nem a tételes beszéd [későbbi megkülönböztetés szerint *sermo*] volt, hanem a *homília*: elfogadjuk. Azt azonban nem, hogy Gellért beszédeit ne jelölhette volna *sermoval* a legenda szerzője. Ezt a szót használta 'szent-beszéd' jelentésben Augustinus is, akinek műveit a középkori egyházi szerzők bizonyára jól ismerték, hiszen épp Csóka említi azt a tényt, hogy „volt a XI. század végén a pannonthalmi könyvtárban egy *«Sermo sancti Augustini»* jelzésű kötet is” [127. l.]. Bár Horváth érveit nem veszi sorra cáfolatában, vizsgálódása így sem járt haszon nélkül, hiszen sikerült megtalálnia azt a művet, az 1336-ban kelt „Summi Magistri” kezdetű pápai bullát, amelyiknek szövegszerű hatása kimutatható a legendában, és így fogódzót nyertünk a Horváth által is elismert későbbi betoldások datálására. Kevésbé meggyőzőek azok a szövegpárhuzamok, amelyek az Anonymushoz való viszonyt lennének hivatva bizonyítani. Még ha föltételezzük is a két mű közötti közvetlen hatást, a két mű datálásában uralkodó bizonytalanságok miatt a legellenőrzhetőbb eredményekre juthatunk.

A legendák problémakörével kapcsolatban csak röviden kívánunk foglalkozni azzal a fejezettel, amelyben Csóka a Hartvik-féle legendát elemzi. Hartvik pályarajza, egyéniségének, egyházpolitikai szereplésének és törekvéseinek jellemzése, a legenda szövegelemzése, a „szent korona-tan” kidolgozásának a korba való beállítását véleményünk szerint a könyv egyik legsikerültebb és legátgondoltabb fejezetévé tessük.

Kevésbé mernénk ezt állítani a Szt. Imre-legendát tárgyaló fejezetről, ennek is elsősorban nyelvi bizonyítékairól. Tudjuk, hogy a kutatás ezt az íratot Kálmán király uralkodásának második felére, 1140 körülre datálta, Hartvik püspök legendáját pedig néhány évvel későbbre. Csóka J. Lajos nagy figyelmet szentel e két mű szövege közötti viszonyra, és ennek elemzése kapcsán úgy véli: bizonyítható, hogy az Imre-legendá írója merített Hartvik művéből, tehát később keletkezett, mégpedig — egyéb nyelvi és történeti bizonyítékok alapján — 1150 körül, és hogy

szerzője valószínűleg azonos az 1157. évre keltezett ún. Walfer-oklevél írójával. Csóka egyik bizonyítéka Hartvik szövegének prioritására az a mondat, amelyben elmondja, hogy Szt. Imre halálának órájában egy szentéletű görög püspök látomásban szemlélte, mint viszik a mennybe az angyalok Imre lelkét. Ugyanez a jelenet szerepel az Imre-legendában is, azzal a különbséggel, hogy a legenda írója a látomásról Görögországban szerzett tudomást, a látomásban viszont a caesareai Eusebius részesült, aki ráadásul hallotta is az angyalok énekét. „Ha tehát (Hartvik) ... forrásként használta volna Szt. Imre legendáját, akkor megnevezte volna Eusebiust is és biztosan elmondta volna nemcsak azt, amit Eusebius érsek látott, hanem azt is, amit hallott” (184., vö. 217. l.), — mondja Hartvikról, és megállapítja, hogy e jelenet forrása ugyanaz a Nagy Szt. Gergely-féle Szt. Bernát életrajz, amelynek hatását másutt is ki tudta mutatni Hartvik művében.

Úgy látjuk, nem feltétlenül kell a két hely kapcsán Hartvik elsőbbségét feltételeznünk. Könnyen elképzelhető ui., hogy az Imre-legenda írója maga alkotta elbeszélésének csodás részletét, súlyosítva egy kronológiai melléfogással is (Eusebius a XI. sz.-ban). Továbbá el tudjuk gondolni, hogy Hartvik, aki művelt és racionális ember volt, ezt a „valószínűtlen” csodát mérsékelte a maga egymondatos közlésévé, talán épp a Benedek-vita segítségével. Ezzel szemben sokkalta nehezebb hinnünk, hogy Hartvik józan közlését később változtassa meg és színezzé ki valószínűtlen elemekkel egy másik legendairól. — A *carta sigillata* említése ugyancsak nem túl korai a XII. század első évtizedében, hiszen egy 1093 körül kelt oklevél (PRT VIII. 590) vagy Kálmán 1111-es és 1113-as oklevele is ismer megpecsételt, pecséttel hitelesített *chartát*, *sigillum* pedig szerepel már 1055-ben, 1091-ben, az első esztergomi zsinat határozataiban vagy a zsidókról hozott capitulumok szövegében, kapcsolatosan az oklevél megerősítésével. A *cancellarius* legendabeli előfordulása sem kényszerít a legendát kb. 4 évtizeddel későbbre helyoznunk. Elképzelhetetlen-e, hogy egy író a XII. század elején, amikor tehát az ország már egy évszázada élénk kulturális kapcsolatban állt Nyugattal, ismerjen és használjon olyan terminust, amelynek tollunk nyugatra való meglétéről akár királyi, akár pápai, akár káptalani kancelláriával kapcsolatban, lehettek alapos értesülései? — Csóka több lapot szentel annak bizonyítására is, hogy az Imre-legenda közelebb áll Hartvik szövegéhez, mint a Hartvik előtt írt nagyobb István-legendához, tehát Hartvik nymán készült (214–216. l.). Mi a szövegegyeztetés módszerének nem tulajdonítunk túl nagy jelentőséget; ha mégis bizonyító erőt látunk

benne, csak akkor tesszük ezt, ha a párhuzamok minden kétségünket eloszlatják. Ezúttal azonban nem oszlatnak el minden kétséget, hiszen az idézett Hartvik-helyek egy része lényegében megegyezik a nagyobb legenda szövegével, s így nem szolgáltatnak bizonyítékot arra nézve, hogy melyiket használta „forrásul” az Imre-legenda írója. (SRH II. 403, 8–9=379, 2–3; 405, 29–30 és 406, 1–2=380, 21–23; 412, 3–5=383, 12; 427, 22=390, 29.)

Csóka könyvének imponáló apparátusát és bőséggel adott filológiai elemzéseit fölösleges lenne ilyen részletkérdésekkel elhomályosítani; olyan sok újat hoz ez a monográfia, annyira megváltoztatja a hagyományos szemléletet, hogy az egyes tényeken való vitázás lényegtelennek látszhatik. — Ehelyett inkább arra a kérdésre vonatkozólag vesszük vállat a könyvet, hogy a *szövegösszehasonlítás mint módszer* mennyiben jogosult; hogy lehet-e várni tőle kielégítő eredményeket; hogy nem rejt-e magában olyan veszélyeket, amelyek még a legfelkészültebb kutatót is tévútra csábíthatják.

Módszeréről így nyilatkozik a szerző: „Munkánk folyamán főleg a *szöveg- és stíluskritikai módszert* alkalmazzuk. Elsősorban annak segítségével igyekszünk megállapítani az egyes művek forrásait, azok egymással való összefüggését, szellemi és társadalmi környezetét s kiletét.” Alább pedig: „Hogy a szöveg- és stíluskritikai módszer veszedelmeit lehetőleg kikerüljük, tudatosan törekszünk arra, hogy a stílári egyezések, kifejezésbeli mefelelések mellé komoly értékű *tárgyi bizonyítékokat, tartalmi vonatkozásokat* állítsunk” (6. l.). Csóka az itt lefektetett alapelveket mindvégig hűen követte, talán csak annyi engedményt téve, hogy a szöveg- és stíluskritikai módszernek nemcsak elsőbbséget, hanem feltétlenül döntő szerepet juttatott. Vonatkozik ez elsősorban az idézett szöveg-párhuzamok *nagy számára*. Aki olyan fölényes ismeretekkel rendelkezik a középkor irodalmának világában, természetesen őntja magából a hivatkozásokat, allúziókat éppúgy, mint a döntő szövegegyezéseket; így észrevétlenül nő, dagad az anyag, és a hivatkozások mennyiségi ereje — úgy tűnik fel — szinte átcsap minőségivé. Ezzel együtt nehezen azonban a könyv olvasása, és válik terheessé a két-, olykor három- és négykolumnás párhuzamok összemérése. Nem lett volna sokkal gazdaságosabb eljárás e „bizonyítékok” megrostálása, hogy csak az maradjon, ami *feltétlenül bizonyít* is? Mert — hogy néhány példát idézzünk — mennyiben bizonyítja a *beneficium praestare* közös előfordulása azt, hogy Hartvik volt írója a Monte Cassino-i apáthoz küldött 1091-es levélnek? A *beneficium* eléggé sűrűn előfordult liturgikus és jogi szövegekben, a *praestare* pedig egyik leg-

gyakoribb ígéje a liturgiának, így tehát bármely papi scriptor használhatta, akit e fontos levél fogalmazásával megbíztak. (161. l.) — Ugyanennél a műnél maradvá: kétségtelen bizonyítéka-e Hartvik szerzőségének az *apostolicus* előfordulása legendájában és az 1091-es levélben? Igaz, legendáinkban ez a szó Hartvikén kívül nem használatos. De ne tudhatta volna egy királyi klerikus Szt. László idejében a pápának ezt a titulását? László I. törvénykönyvének 3. pontja „domini apostolici paternitas”-t említ. A *Micrologus*-ban többször is előfordul: „omnes apostolicos a beato Petro usque ad Simplicium”; „iuxta sententiam huius apostolici”, de recitálták a miseszövegekben is: „dominum apostolicum, episcopos et abbates” (Pray-k. 105v), „apostolicum nostrum N., quem ecclesie tue preesse voluisti” (uo. 107v—108). Vagy talán a Pray-kódex összeállításáig e szövegek ismeretlenek voltak? (161. l.) — Érdemes volt-e foglalkozni az Intelmekben előforduló *senator* szóval Thancmar szerzőségének bizonyítékaként? A szó ugyanis nem minősíthető „a középkori magyarországi latinságban alig szereplő”-nek (88. l.), és Thancmar Bernward-életrajzában sem fordul elő, csupán a vele azonos többől származó *senatus*. Ha viszont magyarországi rokonait keressük, rábukkanunk a *senatusra* István I. törvényének 14., 15., 31. és II. törvényének 2. fejezetében. Persze föltételezhetjük, hogy ezek írásba foglalója is Thancmar volt... — Lehet-e Szt. Adalbert búcsúbeszédének (Canaparius-féle életrajz) nyomát meglátunk Gellért-legendáinkban a *fratres*... *scitote*, ill. *fratres*... *scitis* fordulat alapján? (295. l.) — Ki kell-e emelni ugyanennek a Canapariusnak az ismeretét egyfelől Hartvik részéről (181. l.), másfelől a nagyobb Gellért-legendá szerzője részéről (295. l.) csak azért, mert mindkettőben megtalálhatjuk az *archanum* szót? Ha a szó használata valószínűsíti is, hogy Hartvik Canapariustól vette, miért ne vehette volna a Gellért-szöveg írója Hartviktól, akit amúgy is bőségesen felhasznált? — Szabad-e következtetést levonnunk az Imre-legenda „ut ex utraque regali linea regis posteritas succederet” mondata és a minden körülmények között korábbi kis István-legenda „duximus posteritatem transmittere. Nec... grammaticorum lineas” szövegezésének azonos szavaiból? Hogy az Imre-legenda írója ismerhette az István-legendát, nem érdemel bővebb bizonyítást; hogy épp ebben a szövegrészben hatott volna rá, teljesen valószínűtlen és nem is lényeges: az *utódok* illetve az *utókor* egészen más vonatkozásban szerepelnek a két idézett helyen, nem is beszélve a *leszármazási ágról* és a grammatikusok *szabályairól*! (217. l.) — A bencés Regula középkori irodalmunkon lemérhető hatására alább még visszatérünk; ezúttal csak két olyan helyre

szeretnénk rámutatni, ahol Csóka feltűnőnek minősíti a Regula és az Intelmek egyezését. 23. l.: „A «pro certo scire» kifejezés oly ritkán fordul elő, hogy Du Cange szótára... nem is tartalmazza.” Ehhez annyit jegyezhetünk meg, hogy Du Cange *Glossarium* bizonyára tartalmazná abban az esetben, ha a kifejezés csakugyan — mondjuk — a Regulában bukkant volna föl először, s fontos műkifejezés lenne. Szerzője azonban bizonyára ismerte már Liviusból (pro certo scire: 25, 10), Ciceróból (pro certo habere: Att. 10, 6; pro certo dicere: Brut. 3) vagy Sallustiusból (pro certo credere: Cat. 15), s így meg volt győződve a kifejezés általánosabb ismeretéről és használatáról. — Az Intelmek 2. fejezetében fordul elő az *augmentum capiat* — *detrimendum patitur* ellentétpár. Csóka rámutat ugyan a *detrimendum patitur* szentirási származására, de hozzáfűzi: „Ezt fejlesztette ki Szt. Benedek ellentétpárra: «augmentatio — detrimendum» s már így jelent meg az Intelmekben” (24. l.). Mi ezzel szemben nem így, hanem abban a *rövidebb formában* látjuk megjelenni, ahogyan Szt. Pál leveleihez írt és Ambrosiusnak tulajdonított kommentárban is már *mint ellentétpár* olvasható: in II. Thess. 2, 12: „*augmentum fidei faciunt, non detrimendum*”, vagy in Phil. 2, 26: „*non ad detrimendum... sed ad augmentum*”. — A párhuzamok halmozása olyan tévedésre is vezethet, ami nyilván nem volt a Szerzőnek sem szándékában. Így vélte fellelni Anonymus „transire *annem* Temes” frázisának megfelelőjét a nagy Gellért-legenda egyik helyén. Ez a hely a SRH II. 491. lapján így olvasható: „in *omni* Canysa”, és az Index is *locus*-nak minősíti Kanizsát. Nyilván véletlen elnézés révén vált belőle *in omni Canysa* a könyv 297. lapján, és lett bizonyítékká a két szöveg „nagy hasonlóságának”.

Adalékaink, melyekből talán kissé sokat is soroltunk fel, nem a könyv vitathatatlan érdemeit akarják csorbítani, csupán az adatok kellőbb megrostálásának szükségességére kívánják felhívni a figyelmet. Azt a vonatkozást, amelyik elsősorban a Regula révén kapcsolja a magyarországi középkori irodalmat a bencés „világirodalomhoz”, ezek az észrevételek alig érintik. Azt sem vitatjuk — nehéz is volna vitatnunk —, hogy ennek a kapcsolatnak hazai ápolója és központja Pannonhalmá volt. A bencés művelődés részben a rend elterjedtsége, részben magas kulturális színvonala következtében — közvetlenül vagy közvetve — döntő befolyással volt az egész középkori kultúrára; ennek bizonyítékait látjuk bőségesen dokumentálva Csóka könyvében, egybehangzóan „A magyar irodalom története” I. kötetének (Bp. 1964.) megállapításaival (36. és 47. l.).

Legfőbb egy kérdés merülhet fel: *közvetlenül* vagy *közvetve*? A bencés Regulának oly általános ismerete, amelyre Csóka is

utalt, és a bencés irodalmi termékeknek az olvasottsága fölveti azt a kérdést, hogy vajon minden esetben egy-egy mű közvetlen ismerete és használata volt-e oka a nyelvi, stiláris, szövegszerű hatásnak? Nem bonyolultabb-e a folyamat annál, mint amit Csóka megrajzolt? Egyáltalán: alkalmas-e a filológiai módszer annak meghatározására, hogy mikor van dolgunk közvetlen műismerettel, és mikor egyszerűes vagy esetleg többszörös áttétellel? — Rokon ezzel, mégis némileg más természetű kérdés: nem rendelkezett-e a középkori világi papság olyasféle szabályzattal, mint amilyen a szerzetesek számára a Regula volt? Más oldalról vetve föl a kérdést: létezett-e a Szentírásón és a liturgikus könyvekben kívül olyan általánosan elterjedt írásmű, amelynek ismeretét a középkori világi papság köreiben fel kell tételeznünk, és amelynek ugyanúgy kimutathatók a nyelvi-stiláris nyomai középkori szövegeinkben, mint a bencés szövegekben a Reguláé? Ha a kérdést így vetjük fel (és ez igen lényeges!), akkor valószínűleg nem kell válaszolnunk: szöveg- és stílusvizsgálattal valószínűleg nem mutatható ki ilyen más, szabályzat jellegű mű ismerete a középkor eme szakaszában. Csóka biztos anyagismerete és bőségszerű is bőségesebb szövegelemzései nem hagynak kétséget afelől, hogy valóban Szt. Benedek Regulájának nyelve és szelleme hatott minden elemzett műben. — Gyökeresen más azonban a válaszunk az első kérdésre: *igenis létezett* ilyen regula, amelyik a világi papság életét bizonyos mértékben, a *kanonokokét* pedig teljes mértékben szabályozta: Szt. Chrodegang regulája, amelynek használatát VIII. századi első megfogalmazása után 817-ben az aacheni zsinat Amalarius átdolgozásában az egész frank birodalomra, a II. Miklós pápa (1059—61) idején tartott lateráni zsinat az egész egyházra kiterjesztette. Ennek a regulának Magyarországon is ismert voltát Békefi R. igazolta: „A szent László korabeli esztergomi zsinat ... három esetben (5., 27. és 56. fej.) egyenesen hivatkozik — ha nem nevezi is meg — Chrodegang szabályzatára. Világos jele, hogy ez nálunk is közérvényű volt” (A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája. Bp. 1901. 24. l.) — tegyük hozzá: bizonyára már az első káptalanok megalakulása óta. — Ha mármint bizonyított a kanonoki regula ismerete Magyarországon, fölvehetjük azt a kérdést is: *milyenek nyelvi-stiláris sajátosságai?* — Bár módszertani kritikánknak talán legfontosabb pontjához érkezünk, bevalljuk, hogy erre a kérdésre csak hosszabb filológiai vizsgálat után mernénk a magunk nevében válaszolni. Elképzelhetetlennek tartjuk ezzel szemben, hogy Csóka J. Lajos föl ne döntötte volna a kérdést, s *magában* el ne döntötte volna. Mivel azonban, nyilván terjedelmi okok

miatt, a könyvében ezzel a problémával egyáltalán nem foglalkozik, kénytelenek vagyunk — ha már fölmerült a kérdés — régebbi tekintélyek alapján megválaszolni. „Chrodegang úgy tervezte, hogy a papsága szerzetes módra együttéljen” — írta Békefi (i. m. 5. l.). — „Egész természetes tehát, hogy alapul szent Benedek reguláját választotta. Ezen csak annyit változtat, amennyit a dolog természete és a viszonyok követeltek. Így azután elmondhatjuk, hogy szent Benedek regulája nemcsak a szerzetes, hanem a világi papság jórészenek is *törvénykönyve* lett.” A Migne-féle Patrologia Latina Luc D'Acherynek, a XVII. század jeles bencés történészének korábbi redakciója alapján közli a Chrodegang-regula szövegét (89, 1055—1096); ugyanitt olvashatjuk az ő megállapítását, melyet fordításban ide iktatunk: „Chrodegangnak annyira lelkébe és elméjébe ivódott szent Benedek regulája, hogy a kanonokok számára készíthető törvényei megalkotásakor magáévá tette annak szavait, mondait, periódusait, sőt egész fejezeteit...”

Talán túlságosan is hosszan időztünk Csóka J. Lajos könyvének első két részénél, holott tulajdonképpen tárgyával, a *történeti irodalom* kialakulásával csak a harmadikban foglalkozik. A könyv első felét kitevő részek azonban nagyon is a tárgyhöz tartoznak. Utaltunk már arra, hogy a bencés szellemiség hatása sokkal jobban lemérhető legenda-irodalmunkon, mint történetírásunkon. Ha tehát a szöveg- és stíluskritikai módszer segítségével sikerül bizonyítani a legendák bencés, túlnyomó többségükben pannonthalmi származását és sikerül tisztázni kronológiájukat, akkor a legendáknak a történeti irodalomra gyakorolt hatásából, illetve a nyelvi-stiláris és tárgyi érintkezésekből megrajzolható a történeti irodalom kialakulásának képe is. Minthogy pedig Csóka — nem „a priori”, hanem „a posteriori” kialakult — eredményei szerint a XIII. század közepéig a történeti műveket is bencések írták, első-sorban pannonthalmiak (6—7. l.), ezzel igazolta annak helyességét is, hogy oly sok teret szentelt a bencés hatás stiláris vonatkozásának kiderítésére. (E helyt utalunk rá, hogy — mivel a szerző a történeti irodalom XI—XIV. századi kialakulását, nem pedig a pannonthalmi scriptorium történetét akarta taglálni a könyvében — őszintén fájjaljuk olyan fontos történeti íráskor elemzését, sőt szinte említés nélkül maradását, mint *Rogierius* váradi főesperes *Carmen miserabile*-je vagy a domonkos *Ricardus* Relatio-ja.) — Nézzük meg ezeket, mint sikerült megoldania a szerzőnek könyve fő célkitűzését, egyszersmind középkori irodalomtörténetünk *cruxát*: a krónika- és gestaszerkesztések kialakulását az eltűnt, de nyomaiban mégis kimutatható

őskrónika és Szt. László-kori Gesta elhatárolását, korhoz kötését.

A harmadik rész első fejezetei igen tanulságosan mutatják be azokat a nyugati történetírókat, akik a magyarság őstörténetének és XI. század eleji történelmének írásos megajzolásában közvetlen forrásai voltak vagy lehettek meginduló hazai történetírásunknak. — Történetírásunk kezdeti központja természetesen éppúgy Pannonhalma volt, mint hagiografikus irodalmunké. Rendkívül meggyőző és szuggesztív bizonyítékai vannak a XI. század 60-as éveiben írott *Chronica Hungarorum* meglete és tartalmi elhatárolása mellett (amelyet azután ugyanott folytattak a XII. sz. folyamán is). Tartalma felölelte a 970-es évektől az 1060-as évekig a magyarság történetét, tehát a kereszténység kezdeti szakaszát. Ez a krónika nem tartalmazhatta, Csóka szerint, a magyarság kialakulásáról és „pogány” őstörténetéről szóló fejezeteket, mert közvetlenül a pogány-lázadások után elképzelhetetlen egy ilyen, a „pogány” ősoket dicsőítő krónika létrejötte. Mi ezzel szemben úgy véljük, hogy a Vata-féle utolsó lázadás leverése és ezzel a feudális társadalomnak végleges megszilárdítása nem csorbult volna sem eredményeiben, sem ideológiájában, eme krónika-részek megírása révén. Úgy hisszük viszont, hogy a „lovag” Szt. László királynak és környezetének a rajza kissé elromantizálódott Csókánál ahhoz, hogy meggyőzően bizonyítsa: csakis az ő idején, sem előbb, sem később nem készülhetett az a *Gesta Ungarorum*, amelyik már tartalmazta a pogány-kori magyarság történetét (399. l.). Ennek a nem nagyon megalapozott nézetnek a nevében veti el azután Horváth J.-nak azt az elképzelését, hogy a *Gesta Ladislai regist* Kálmán-kori szerző alkotta. További érvei — hogy ti. a budai minoriga „de gestis eiusdem” utalása nem erre a Gestára, hanem a László-legendára vonatkoznak; továbbá hogy az Imre-legenda nem Kálmán-kori, tehát a XII. sz. első évtizedében még nem lehetett forrásként használni — részben a már fentebb mondottak alapján revízióra szorulnak.

Ismét csak meggyőző és logikus Csóka bizonyítási eljárása az Álmos-ág uralkodása idején virágzásnak indult történeti irodalom kikövetkeztethető nyomainak elemzésében. Lényeges pontja e kérdés megoldásának, hogy — szerinte — „csakis ekkor, Kálmán után alakulhatott ki és kaphatott hangsúlyt az időnevezés elve, vagyis Salamonnal szemben Géza és László uralomhoz való joga, míg korábban, Kálmán alatt, szigorúan átértékeltek a XI. század időnevezésén alapuló jogrendjét, kiegészítve a „szent korona-tan” kezdeti formájával és a legitimitás elvével. — Hangsúlyozzuk: a szerző bizonyítékainak aprólékos és pontos alkalmazása, világos okfejtése

azt a meggyőződést keltik bennünk, hogy itt nagyon átgondolt, szilárdan megalapozott fejezetekkel van dolgunk. A problémákör persze bonyolult és rendkívül nehéz. Sokkal nehezebb valamit biztosra állítani, mint a korábban, másoktól valószínűsített nézeteket megcáfolni. Ahhoz, hogy Csóka most vázolt eredményeit fölépíthesse, le kellett bontania a tudományban korábban készült, saját eredményeivel ellenkező elméleteket. Ezt a munkát a függelékben végzi el; részletes és meggyőző cáfolatát adja mind a „Szt. István legkorábbi életirata” elméletének, mind a Hóman-féle „Szt. László-kori Gesta” létének. — Éppen azért, mert Csóka meggyőzően vitázik és bizonyos elméletek tarthatatlanságát kétségtelenül tudja bizonyítani, hiányoljuk, hogy Gerics József könyve (Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezés-rendjének problémái. Bp. 1961.) III. fejezetének nem szentel elég figyelmet akkor, amikor saját elméletét előadja a Kálmán- és Álmos-ág-kori történetírásra vonatkozólag. Gerics elmélete röviden a következő: Kálmán idejében dolgozták ki a korona-tant, ezzel karöltve azonban az időnevezés elvének hódoltak, hiszen Kálmán már csak a saját uralma érdekében is szükségét érezte a Béla-ág uralmának jogosultságát bizonyítani. Ennek a Kálmán alatt kialakult jogi elvnek az átértékelése az Álmos-ággal indult meg, de legelőbbin III. Istvánnak volt arra szüksége, hogy a legitimitás elve alapján álljon. (107. skk.)

A XII. századi történeti irodalom vizsgálata során szükségképp szembe kell néznie minden kutatónak az utóbbi években is hevesen vitatott, de annál népszerűbb Anonymus-kérdéssel. Nem csodálkozhatunk, ha Csóka J. Lajos is igen sok teret szentel a kérdéskör bogyozgatásának, s talán az sem szolgál meglepetésül, ha a Gesta szerzőjét egy XII. század derekán élt pannonthalmi bencés szerzetesben véli megjelölhetni. Érvétele, gondolatmenete rendkívüli figyelmet érdemel, ráadásul olyan szempontokat is érvényesít (bencés monostorok a „honfoglalók” leszármazottainak birtokain, Pannonhalma és a Pannonhalmának adott 1102. évi pápai oklevél ismerete), amelyeket az ezutáni kutatás többé nem kerülhet meg. Mi ennek ellenére is szívesen lemondanánk e fejezet méltatásáról, hiszen már megjelenése pillanatában túljutott rajta a kutatás. A könyv kolofónjának tanúsága szerint kézírata 1966. szeptember 9-én került a nyomdába; márpedig az ItK 1966. évfolyamában, még az év első felében napvilágot látott két olyan tanulmány, amely — véleményünk szerint — véglegesen eldöntötte a legfontosabb problémákat: Horváth J. P. *mester és műve* című dolgozata (1—52; 261—282. l.) és Súlyom K. *Új szempontok az Anonymus-probléma megoldásához* című tanulmánya (54—83. l.).

Horváth munkájának futólagos ismeretéről tanúskodik ugyan egy jegyzete, alaposabban azonban aligha tanulmányozta, máskülönben nem kérné számon P. mester püspöki címét! (451. l. 187. jz.), Solyomét azonban szemmel láthatóan nem méltatta figyelemre. Mivel tehát lemondott Horváth és Solyom elméletének bírálatáról, ezúttal mi is lemondunk nézeteik szembesítéséről, s csupán egy-két kisebb részletet veszünk szemügyre, amelyek azonban fontos bizonyításként szolgálnak Csóka gondolatmenetében.

A szerző teljes bizonyossággal állítja azt, hogy Szilágyi Lorándnak az a törekvése, hogy P. mester működését a XII–XIII. század fordulójára helyezze, részben önmagában hordozta, részben Horváth J. stílusvizsgálatának eredményében kapta meg cáfolatát. Állításának főként ez utóbbi fele kelthet meglepetést azokban, akik Horváth könyvét és azóta megjelent, most idézett tanulmányát ismerik. Való igaz: problémát látott abban hogy a III. Béla-kori kancelláriai stílus és az anonymusi rimés próza közötti különbségek nem könnyen magyarázhatók meg; azt is bebizonyította, hogy P. mester nem lehet azonos Szilágyi jelöltjével, Péter esztergomi préposttal — az azonban nem áll, amit a szerző ír róla: „Szilágyi állítását és általában III. Béla korabeliségét ... támadta meg Horváth J. — mégpedig igen nagy sikerrel.” (441. l.) — Kevés bizonyító erőt találunk azokban a szöveg- és stílusösszehasonlítás alapján tett megállapításokban is, amelyekkel Csóka a Szilágyi-féle koncepciót, mintegy belülről támadja. Ezek közül az egyik legcsatánosabbat vesszük elő. „III. Béla kora ellen, illetőleg II. Béla és II. Géza kora mellett igen súlyos érv, hogy az Anonymus által igen gyakran, 24 esetben alkalmazott *primates* szó előfordulását Szilágyi csupán 1172-ig tudta kimutatni. Ha ugyanis a *primates* szó III. Béla uralkodása idejére már teljesen eltűnt az okleveles frazeológiából, akkor nehéz elhinni, hogy ezt a szót éppen III. Béla egykori jegyzője használta volna oly feltűnően nagy számban. Ugyanezt mondhatjuk a szintén főurat jelentő *nobilis* szóról is. Szilágyi szerint ezt a szót a »XII. század utolsó harmadáig általában még egyenlő értelemben használták a többi, főmértőságot jelentő kifejezésekkel«. Ám »III. Béla alatt a *nobilis* kifejezés ilyen értelemben többé nem használtatik». S íme, ez, a III. Béla idejére már régi értelmét veszített szó lett »a Gestának leggyakoribb kifejezése« ...” (438. sk. l.) — Szeretnénk idézni most néhány olyan adatot, amelyek ezt a Szilágyi megállapításaira alapozott kijelentést megingatják. A PRT VIII. kötete a 273. sk. lapjain idéz egy 1135-re datált oklevelet, amelyről Erdélyi L. ezt írja: „a tatárjárás után, valószínűleg az 1249. évi szűcsi földosztás alkalmára ké-

szült”; és ebben az okiratban előfordul a *primates*! A *nobilis* („főúr”) szó XII. század utáni előfordulására több adatot is tudunk idézni. A III. Béla magyar király emlékezete 1186-ra datált, de később keletkezett hamis oklevelet közöl (346. l.); ebben említetnek „múlti *nobiles* nostri regni”. Ugyanígy Smičiklasnál (II. 359. l.) egy 1200-ra keltezett későbbi falsumban olvassuk: „*patris nostri et noster fidelis, nobilis* ... *quem ortum de genealogia Ursinorum comitum et senatorum urbis romane* ... *agnovimus fore*”. (Problémánk szempontjából indifferens, kinek a részére lett az oklevél kiállítva!) Vagy hivatkozzunk a szerző által a XIV. századra keltezett nagyobb Gellért-legendára, amelyben ezt találjuk: „*nobiles et magnates*” (II. 494. l.), meg ezt: „*conventio nobilium Pannonie*” (506. l.)? (Ez esetben meg kell kérdeznünk: csakugyan bizonyítható-e a Gellért-legendán minden részéről, hogy a XIV. században íródott?) De talán a legmeggyőzőbb cáfolatot az az oklevél szolgáltatja, amelyre Solyom K. többször is hivatkozik tanulmányában: II. András 1217-ben kelt oklevele ama Péter győri püspök számára, akiről Solyom oly meggyőzően bizonyította P. mesterrel való azonosságát. Ez a diploma többek között ezt mondja: „*P. episcopus, dilectus et fidelis noster inter ceteros nobiles et primates regni nostri fideliter* ... *servivisset*.” (i. m. 71.; kiadva: ÁUO VI. 383) — Valóban: e két szó „III. Béla uralkodása idejére már teljesen eltűnt az okleveles frazeológiából” ... Meghalt, de 1217-re feltámadott! És a *primates* élt még Mátyás király, sőt Szerémi idejében is ...

Természetes, hogy azok a fejezetek, amelyek számunkra nem hagynak kétséget, amelyek egy-egy „telitalálattal” szinte egy csapásra megoldani látszanak régóta vitatott kérdéseket (ilyen Csókának a Hun Történettel kapcsolatos felfedezése és bizonyítási eljárása), aránytalanul kevesebb helyet kapnak ismertetésünkben, mint a vitatottak. Elismerjük, hogy félrevezető és kissé talán méltatlan is lenne, ha elhallgatnók, mi mindent tanulhatunk ebből a könyvből, és ha valaki a felsorakoztatott konkrét kifogásainkat általánosítaná. Az az egyetlen, a könyv általános egészére vonatkozó kritikánk is, amit a bencés és a kanonoki regula viszonyával kapcsolatosan mondtunk, úgy értendő, hogy e két regula-szöveg pontos egybevetése után és a bencés regula Chrodegang-féle szabályzatba át nem került szövegrészeinek elkülönítése után újra el kell végezni a pontos szöveg-egybevetést forrásainkkal, és a sok (megítélésünk szerint mintegy 30–40 százaléknyi) gyengébb allúzió és a kritikát nem mindenben kiálló szövegpárhuzamok elhagyásával kell megkísérelni e tanulságos és gazdag szintézis megalkotását.

Boronkai Iván

Nyilvánvaló Szalay Károly törekvése, amelyet e kötetével is bizonyítani szándékozik: az irodalmi szatíra és humor vitathatatlanul érteke akar lenni. Az 1963-ban megjelent könyve, a *Szatíra és humor* című első sorban az alapfogalmak tisztázását és elemzését tűzte ki céljául. Már akkor és abban a munkájában kitűnt, hogy számtalan buktatóval kell szembenéznie e téma kutatójának. Előttünk lévő könyve pedig világosan bizonyítja, hogy a konkrét elemzéseket nem a világirodalmi távlatokra kell irányítania a szerzőnek, hanem elsősorban a magyar irodalomtörténetírás elért és nemrégiben hatalmas vállalkozásban is rögzített eredményeihez kell alkalmazkodnia, de — minden bizonnyal — egyes megállapításaival vitatkozni is lehetséges. Vagyis: a magyar irodalomnak több, változatos irányzatokat és stílusokat magába foglaló korszakát vette figyelembe. Szembe kellett néznie olyan, a szűkebb tematikát tágitani igyekvő tendenciákkal is, amelyekre ő maga már könyve elején felhívja a figyelmet: „A szatirikus, humoros irodalom történetének vizsgálatahoz a nem szatirikus, nem humoros, de bíráló művek története is hozzátartozik, mert nagyrészt azok a témák, motívumok, jellemek, amelyek a szatíra és humor tárgyai, előbb vagy egyidőben nem komikus formában is fölbukkannak — éppen a bíráló jellegű alkotásokban” (5.). Mindezzel csupán azt szeretnénk jelezni, hogy — a magyar szatíra száz évéről szólva, azt elemezve — ilyen nagy tematikát aligha lehet szigorúan rendszerezett felépítés és elemző módszer nélkül, akár szűkítetten is egyetlen kötetben elvégezni. Szalay Károly a fentebb említett korábbi kötetében lefektetett bizonyos — általa is elért — eredményeket, kiváltépp arra törekedve, hogy a szatírárt, a humort és a komikumot elkülönítse egymástól. Érdekes időznia *Szatíra és humor* című kötetének egyik fontos tételét, amely szerint „a szatirikus és humoros ábrázolás közötti döntő különbség, hogy a szatirikus osztályfogalmakban gondolkodik, az emberi hibákat, gyarlóságokat a közösség szémszögéből, a társadalmi fejlődés szempontjából ítéli meg. Az egyes emberi fogyatékoságok így módon egy-egy osztály tulajdonságaiként kerülnek be a szatirikus műbe. — A humoros író ezzel szemben az emberi hibákat mint általános és osztálytársadalmak szempontjából független jelenségeket ítéli meg. Főleg a kapitalizmus nyújt erre sok példát...” (401.). Mindegyiknek célja és feladata tehát a kinevetetés, és ennek elérése érdekében nem közömbös az író magatartása, világnézete stb. Ebbe a képbe kell szervesen beillesztenie azt a már korábban

megállapított tételt, hogy ti. a szatíra *ábrázolási mód* (Szalay Károly előtt ezt néhány év előtt részletesen elemezte Mészáros István) amely nagyonis függ az író magatartásától. Tökéletesen igazoltnak is látszik ez, ha a világ- vagy a magyar irodalom szatirikus műveire gondolunk.

Eddig inkább Szalay Károly *korábbi* megállapításaival foglalkoztunk, hiszen jelen munkája azokhoz kapcsolódik szervesen, hiszen mindmáig hiányzott a szatíra-, humor- és komikumnak a magyar irodalomban való vizsgálata, azoknak a mi irodalomtörténetünkben való elhelyezése és elemzése.

Mivel könyve és módszere elsősorban irodalomtörténeti, helyes lett volna bizonyos esztétikai igényű, általánosabb érvényű megállapításokat is az elemzés menetébe illeszteni; annál inkább, mivel — elsősorban — a korszakok változó stílusait állítja a középpontba (ebben lényegesen el is térve korábbi könyvének tárgyától, illetve módszerétől, amely művében — célkitűzésének megfelelően — a szatíra, a humor, a komikum és a műfajok kapcsolatát elemezte). Ennélfogva nem úgy hiányoljuk az elvi megállapításokat, mint a könyvhöz csatolható, de el is hagyható függelékét, — hanem mint mondanivalójának szerves részét. Ennek kellett volna sokkal inkább helyet biztosítania, mint a néha és néhol bosszantóan eluralkodó tartalmi ismertetéseknek. Szalay Károly — ez aligha tagadható — sokkal jobban birtokában van anyagának, hogysem a legjellemzőbb vonások felvillantása helyett egyes művek tartalmait ismertesse, még ha a szatíra szempontjából is! A lényeges mozzanatokra így jobban ráirányítaná az irodalmilag ugyan iskolázott, de nem mindenben egyenlő intenzitással tájékozódni képes olvasó figyelmét, másfelől helyes támpontot adna a további kutatások számára, a szakkutatók részére.

Ilyenformán feladata e művében most már legalábbis hármas rétegződésű: a világirodalomhoz képest szűkebb területen mozog; az elvi megállapításokat a konkrét nemzeti irodalom jelenségeinek elemzése nyomán kell megszövegeznie; figyelembe kell vennie azt, hogy — a téma iránti szélesebb érdeklődésnél fogva — nemcsak a szűkebb szakmai köröket tarthatja szem előtt, hanem az irodalmilag művelt szélesebb közönséget is. Szalay Károly kísérlete úttörő jellegű, magán viselve az ilyen vállalkozás többnyire tapasztalható erős és gyöngye oldalait, hálás és gyanakvó fogadtatásokat.

Szintézisre törekvése részben járt sikerrel; többnyire sejteti azokat az erővonalakat, amelyeknek kitapintása még további kutató-

munka feladata lesz. A tárgyban alapos ismerete, jártassága biztosította számára, hogy élesszeműen és találóan ismerjen fel egész sor jelenséget, ilymódon híván fel a figyelmet a szatíra, a komikum és a humor egyezéseire és különbözőségeire, s mindezek kapcsolatát pl. az egyes korszakok stílusával. Persze, mindjárt hozzá kell tennünk, ez mindennek előtt a szigorúbb rendszerezést tenné kötelezővé a szerző számára, amely egyben fel is mentené őt a leírásoktól, s műve sokkal elvibbé válna. Azt várja az olvasó, hogy Szalay Károly műve, elemzése és rendszerezése nyomán is nyilvánvalóvá váljék: melyek is voltak irodalmunknak kiemelkedő, felfelé ívelő szakaszai, melyek a mélypontok; erőteljesebben kellett volna bemutatni, hogy a felvilágosodás és a nyelvújítás korában, majd követő reformkorban, a történelmi feltételeknek is megfelelően, mely mértékben alakult ki a szatirikus ábrázolási mód lehetősége (Besseyei, Csokonai, Kazinczy műveiben, Kölcsey elméleteiben, Kisfaludy Károly vígjátékaiiban, Petőfi munkáiban), de bemutatva azt is, hogy 1849 után — éppen az előző korszakok nagyszerű és társadalmilag is indokolt felfelé íveléseire képest — mily mértékű volt a zuhanás, mily talajtalanná vált a szatirikus ábrázolás lehetősége. Ennek erőteljes kidomborítása nem történt meg kellő mértékben. Pedig ennek a munkának az alapvetéseit Szalay Károly elvégezte, számos problémára irányítja a figyelmet, olyanokra, amelyek a legutóbbi időben is foglalkoztatták a szakembereket: a műfaj kérdései, a realizmus problémái, a polgári és reakciós szatíra, mindezek társadalmi gyökerei és íróikban fellelhető s műveikben elemezhető feltételei, ízlés- és stílusirányok váltakozásai stb., stb. Sajnálni való, hogy elemzéseik közben pl. csak a „reakciós szatírárt” elemzi (persze ez esetben is jobban támaszkodva megalapozott és helytálló irodalomtörténeti megállapításokra), de olyan belső problémákat legfeljebb csak jelez (ha ugyan jelez), mint pl. Bessenyei és Könyi kapcsolata (éppenséggel Bessenyei nyomán).

A megalapozott és elfogadott, bevett és helytálló, a legkényesebb igényeket is kielégítő irodalomtörténeti megállapításoktól való indokolatlan eltávolodás azért néha meg is bosszulja magát. Ti. kialakul egy olyasfajta szatíra-központúság, amely gyakran családka távlatokat alakít ki, megbontja az egészséges arányokat. Ez visszahat a módszerre is. Kármán szentimentalizmusát tekintve pl. Szalay Károly téved, amikor az író műveiben sokkal kevesebb racionalitást feltételez, mint volt ténylegesen. Elegendő, ha Waldapfel József úttörő monográfiájára, Szauder József megjegyzéseire utalunk, s felhívjuk arra a figyelmet, hogy csak a *Fanni hagyományai*-ban lehetők fel egyértelműen a szentimentá-

lis vonások, más műveiben csak igen csekély és annak távoli hatásával számolhatunk. Az alapvető feltételek elemzéséhez és tisztázásához — műfaji problémákat vizsgálva — aligha szerencsés dolog *A magyar regény kezdetei* című mű egyes megállapításaira hivatkozni, holott azok korántsem vezetnek megnyugtató álláspontra, inkább futó ötleteken alapulnak (a humoros próza elterjedésének jelenségeire gondolunk).

Szalay Károly törekvése tiszteletre méltó. Úgy érezzük azonban, hogy bizonyos helyes megállapításai és következtetései mellett, tulajdonképpen nyersanyagot adott. Helyes a kérdésfelvetése, de ilyen összetett probléma megoldásánál nem a legszerencsésebb az elemzési módszere. Gondoljunk csak arra, hogy a stílusirányok stb. mellett, különösen az 1840-es években és 1849 után olyan kérdések kerülnek erőteljesen napirendre, mint politikum és irodalom, társadalom és irányzatosság, család és műfajválasztás stb. dialektikus kapcsolata.

Részletmegfigyeléseit dicséri, hogy Szalay Károly mily helyesen mutat rá olyan korábbi egyszerűsítésekre, aminő pl. Révai József volt a Kölcsey-tanulmányban, s amelyet — a romantika irányait vizsgálva — már a korábbi években Szauder József jónéhány ponton korrigált (227. skk 1.). Más korszakról szólván: helytállónak kell tartanunk, mint *részletmegállapítást*, amit *A nagyidai cigányokról* mond el (Arany lényeges pályafordulót is bemutatva és értékelve), vagy amit megállapít az *Aranytombitóról*, megmutatva a mű jelentőségét és kijelölve irodalomtörténeti helyét. Úgy tűnik, hogy Szalay Károly sokkal több helytálló következtetésre jut az 1849 utáni korszakra nézve, mint az azt megelőzőről; így nagyon találó, amit *A civilizátor*-ról elmond, kiváltképp Széchenyi dőblingi műveinek *A civilizátorral* való hasonításai érdemelnek több figyelmet (de talán több kontrollt is).

Szalay Károly úgy vizsgálja a szóban forgó száz év magyar irodalmát (az 1760-as évek és az 1860-as évek közötti korszakot), hogy gyakran magára hagyja olvasóit az ő számára magától értetődő terminusok érdekében, egymást váltó korszakok útvesztőiben. Bizonyos, hogy átgondoltabb, leszűrtebb, jobban tömörített, a magyar irodalom főirányait kellőbben szem előtt tartott elemző munkában ezek az útvesztők csökkennének. Lehetőséges, hogy egy új, a XIX. század utolsó harmadát és a XX. század elejét tárgyaló műben sok minden tisztázódna, hiszen a szerzőhöz — ez tagadhatatlanul érezhető, könyvét olvasva — ez a korszak közelebb áll. Mert való igaz, hogy bár főkéntesen bánik tárgyával, s kétségtelenül elismert szakember a szatíra- és humor-kutatásnak, azért nem lehet a sémákat mechanikusan alkal-

mazni minden korszak irodalmi stb. jelenségeire. Úgy tűnik, ez az oka annak, hogy az egymást követő, s a satíra és humor tárgy-körébe tartozó művei közül a *Karinthy Fri-*

gyesről szóló (1961) sikerült a legjobban. Távolodva a XX. századtól — megállapításai elbizonytalanodnak, elnagyoltakká válnak. Pedig törekvése és célkitűzése helyes!

Kovács Győző

DSIDA JENŐ: VERSEK

A bevezetőt írta: Szemlér Ferenc. A bibliográfiát összeállította: Réthy Andor. Bukarest, 1966. Irodalmi Könyvek. 557 l.

Dsida Jenő első kötete, a *Leselkedő magány* 1928-ban jelent meg; a második, a *Nagycsütörtök* 1933-ban, a harmadik, az *Angyalok citeráján* 1938-ban, már a költő halála után. 1907 májusában született, 1938 június elején halt meg; mindössze harmincegy évet élt. „Élete rövid volt, azt is súlyos szervi szívbaj árnyékolta — írja Szemlér Ferenc. — Mégis olyan költői művet hozott létre, amelyet figyelmen kívül hagyni megbocsáthatatlan könnyelműség lenne.”

De ilyen „megbocsáthatatlan könnyelműséget” nem akar, nem is akart elkövetni senki. Dsida Jenő irodalmi tudatunk mindig számontartotta, és mindig nemzedékének és korának legjobbjai közt. Már 1944-ben megjelentek *Válogatott versei*; a közismert irodalompolitikai holdfogyatkozás után az elsők között volt, akik „a helyükre kerültek”, egy újabb és bővebb válogatott kötettel, a *Tóparti könyörgés* cíművel, 1958-ban. Hét év múlva újabb kis válogatás látott napvilágot, *Arany és kék szavakkal* címmel, egy olyan sorozatban, amely többek között egy-egy költő népszerűségét is tanúsítja. És természetesen nem feledkezett meg Dsida Jenőről az új magyar irodalomtörténet sem. „A két világháború közötti erdélyi magyar irodalom egyik legnagyobb költői tehetsége” állapítja meg mindjárt első mondatában a róla szóló, természetesen sommasságában is okos és helytálló cikk. Mentésnek érezhetjük tehát magunkat a megbocsáthatatlan könnyelműség bűnétől; és nemcsak „sejtjük” (bár „helyesen” sejtjük), mint Szemlér Ferenc mondja, hanem nyilván tudjuk, és a róla való — többé-kevésbé kényszerű — hallgatás idején sem felejtettük el „a tény, hogy Dsida Jenő költészete szellemi örökségünk elvitathatatlan része, és hogy saját múltunk gyanánt eltéphetetlen szálakkal kapcsolódik irodalmunk jelenéhez és jövőjéhez”. Épp ezért különös öröm számunkra ez a most megjelent, minden eddigénél jóval bővebb, bár sajnos, nem teljes gyűjtemény (Dsida néhány hiányteltelen és néhány jelentős versen kívül hiányzik belőle a — valószínűleg befejezetlenül maradt — *Tükör előtt* című verses önéletrajz, mely annak idején az *Angyalok citeráján* egyik „meglepetéseként” gyanítanunk enged-

te, merrefelé folytatódott volna a költő útja, ha hirtelen be nem rekeszti a halál). A teljesség (főlhetőleg) csak Réthy Andor lelkiismeretes és nagyon hasznos versjegyzékére és bibliográfiájára vonatkozik, ami egyben egy valamikor talán mégiscsak megvalósuló teljes kiadásnak is alapja lehet. S bár lenne több óhajnál és tanácsnál Szemlér Ferenc megjegyzése „egy eljövendő monográfiáról”, főként pedig Dsida prózájának és levelezésének kiadásáról.

A kötetnek mintegy a harmadát eddig könyvben kiadatlan, majdnem felerészben kéziratos hagyatékból származó versek adják. 1923-tól 1938-ig, *Rettenetes virágének* címmel. Nem módosították a költő eddig is ismert képét. Többségük a *Leselkedő magány* előzménye vagy annak anyagával egyidejű; legjelentősebbek az utolsók, a betegség, kórház, haláltudat versei, mint a *Már majdnem elfeledted*, vagy a *Lássuk, vajon itt kezdetű*, ezzel a tragikus legyintésű végső szakasszal:

Boldog lennék már, de zokogva boldog,
bárha eljutnék rogyadozva, mászva
bús betegszobám napos ablakáig.

Ez se lehet már.

A jární már „rogyadozva” sem igen bíró költő, — barátja, Kiss Jenő tanúsága szerint — a *Tükör előtt* korrektúráját még maga nézte át. „Olyan érettnék vágyom ezt a versem, — mint izes alma szeptemberi fán”: ez az intonálás bizonyára nem pusztán a műfaj, az ilyen stanzákban írt verses regény hagyományos kelléke; Dsida Jenő alighanem ösztönén úgy érezte, hogy ezzel eljutott valamiféle „érettségre”, teltségre, élet és költészet, *Dichtung und Wahrheit* valamilyen szintézisére. Jó férfigangszert emleget; „lassan készülj el, szépséges, komoly — nagy költemény, magadat szövögetve”, írja, és „megfontolt és bölcs gazdagodásról” beszél. Mindenesetre ebben a költeményben fogalmazta meg a legvilágosabban a maga *ars poetikáját*, ebben határozta meg a legtudatosabban költészetének természetét is, esztétikai szándékát is, mintegy erénnyé váltva az alkata adta kényszerűségét, s büszkén vállalva a maga „kicsinyi lantját” és könnyed közvetlenségét.

Nem lehet nem idézni a második fejezet (vagy ének) két utolsó szakaszát, Dsida egész lírájának egyik „kulcsát”, ahogyan az „érett” magát ismerő és válláló költő a kezükbe adja. Sok tarka-barka dolgot kellene még följegyeznie, mondja, de tiltja egy „döntő érv”: a magyar vers közismert „komolysága”, ami mellett ez a könnyed csevegés „szin-padi bohóságnak” minősül. „Jaj, ha hallaná Ady!”

Az ő tusázó, véres szellemének hatása, hogy a játszi hangulat megvetve bujdosik a magyar ének berkeiben és többé nem mulat. Kik vigat irtak, szemlesütve félnek, mint csempészek, ha zubbonyuk alatt tilos bankókat rejtjenek a ráncok, s matatják őket vizslató fináncok.

Kicsit nagyképek vagyunk, s olyan jelmondatunk is: „Századokra termelj, s tekintsd magad halálós komolyan!”. Lantunk nyögesztő, félmázsás teher, mely úgy zeng, mint jégzajlaskor a folyam, s nem pengi ki a habzó, fűre csermely ezüstkövek közt zirrenő neszt.

Pedig be szép a könnyű, halk beszéd!

Nyilvánvaló a vallomás rokonsága az *Esti Kornél* énekével (mint ahogy, éppen ennél az alkati-esztétikai rokonságnál fogva, a legmélyebb és legasszimiláltabb hatással mégiscsak Kosztolányi volt Dsidára, nem pedig, mint gyakran mondják, Tóth Árpád). Mint ahogy félreismerhetetlen Dsida Jenő (titkosabb, rejtettebb) kapcsolata Csokonai-val is. Ám ezeket a szálakat költészetének bontatlan szövetéből majd bizonyára a Szemlér Ferenc remélte eljövendő monográfiá (vagy legalább egy-egy, művével, alakjával alaposabban foglalkozó tanulmány) fogja kifejteni, ugyanúgy, mint a sokkal közismertebb Poe-hatást, ami az esetek többségében – jellemzően erős tudatosságára is, játékoságára is – a hatásnak mintegy bravúros mimus-játékig menő vállalása. (Ez is egyik jellemvonása Dsida költészetének.)

Azoknak a vádaknak, vagy mentegetéseknek, amelyek Dsida „passzivitását”, „befelé fordulását”, „pesszimizmusát” emlegették, hol jogosan, hol túlozva, jórésze egyben általában tévedett: nem vették figyelembe, hogy egy

költő, ha igazi költő, végtére is nem léphet ki magából, nem tagadhatja meg legsajátabb természetét, nem cserélheti ki alkatát, szervezetét, sejtjeit. Dsida súlyos szivbajos volt, a halál folytonos árnyékában élt; ahogy ezt a nyomasztó élményt és terhet csak a maga módján, személyesen oldhatta és oldotta meg (mintegy saját halála fölé varázsolva – magának is – valami játékos-könnyű, nehéz-kedést föloldó „rokó” világot): úgy a korra is csak a maga hangján és a maga hangulatán át adhatott választ; mihielyt más-ként próbálta és a más hangján és példájára akart „állást foglalni”, erőltetettnek, hamisnak éreztük, hiteltelennek, mint a sokat emlegetett *Bútorok* félreisikerült (és átmeneti) kísérletében. A kor „igazi” vallomásai Dsidánál éppen legszemélyesebb vallomásai: a *Leselkedő magány* reménytelensége, „ezer-kilencszázhuszonnyolcban, – mikor az emberek megőrülnek, – mikor a tükrök össze-törnek”, az elidegenedés kafkaian mély és nyomasztó kórképe (*Nincs többé ember*), s az egyetemes szenvedés és reménytelenség személyes vállalása, átélése, a kor szinte tapint-hatóan egybesűrűsödött hangulta, például a *Tóparti könyörgésben*: „Már nem sírok és nem menekszem, történjen bármi mindenek-kei, – fáradt vagyok, a padra fekszem, – nézd: a megtestesült betegség, – gigász beteg a törpe padkán; milliárd ember várja benne, – hogy könnyes kinja elapad tán!”

A magyar líra közismert „realizálódása” a harmincas években őt sem hagyta érintetlenül; de ő valami egészen sajátos, valóban tündéri, mert a valót tündéresítő, a tündérit a valóban fölcillantó lírai realizmust terem-tett magának, legkivált két epikus-lirikus, tudósan naív, játszin reneszánszos remeké-ben, a *Kóborló délután kedves kutyámmal* „lírai riportjában”, meg a *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* nyári délutánjának „csodálatos történetében”. Ezekben is, mester-ként, éppen a gyöngéiből csinált erényt: másutt néha zavaró „rokókós” ékítőmenny-ezése itt tündöklő humorra érik, és az a bő-beszédűség, amely egy-egy olyan, egyébként nagy versét, mint *Harminc év közelében*, vagy a *Hulló hajszálak elégiája*, kissé elnyújtja, itt „műfaji” indoklást nyer, akárcsak a *Tűkőr előtt* elbűvölő stanzáiban.

Rónay György

PETR RÁKOS: RHYTHM AND METRE IN HUNGARIAN VERSE

Praha, 1966. Universitas Carolina. 102 p. (Philologica Monographia, XI.)

Ha arra gondolunk, hogy Gáldi László francia és Lotz János angol nyelvű munkáit kivéve a verstan külföldi szakembereinek

mindaddig nem állt rendelkezésére magyar vonatkozású forrásanyag, csak üdvözölhet-jük Rákos Péter vállalkozását, hogy tanul-

mányát angolul jelentette meg a prágai Károly Egyetem kiadványaként, csaknem tizoldalas cseh nyelvű összefoglalással is megtoldva. Bár saját bevallása szerint nem szándékozott teljes és rendszeres monográfiát írni a magyar versről, könyve alkalmas arra, hogy a külföldi — elsősorban cseh — kutatóknak hasznos, érdekes, az általános ritmuselmélet elvi problémáit is érintő adalékokat, problémafelvetéseket szolgáltatson. Ha biztosak lehetnénk benne, hogy a szerzőnek ez és csak ez volt a célkitűzése, elég lenne a művet néhány elismerő mondattal nyugtáznunk, legfeljebb annyit fűzve hozzá, hogy előnyére vált volna a még átfogóbb, több kérdésre (pl. az időmértékes metrumokra is) kiterjedő tematika és a világosabban tagolt, határozottabban polarizált feldolgozás.

Már az előző programadása figyelmeztet azonban bennünket, hogy Rákos Péter nem csupán a magyar verstani szakirodalom eddigi eredményeinek nyelvi „frontáttörését” kívánta elősegíteni, hanem önálló, tudományos igényű mondanivalóval jelentkezett. „Kitűzött célom volt — írja a szerző — a) felvetni a magyar versritmus régóta vitatott problémáit, megkülönböztetve a fontos és a mellékes szempontokat, valamint a vita legfőbb részvevőinek nézeteit; b) saját kutatásaim alapján állást foglalni a magyar versritmus vitás kérdéseiben; c) rámutatni a magyar verselés specifikus és a verstani általános problémái közötti összefüggésre; d) tekintettel arra, hogy ez a tanulmány Csehszlovákiában készült, de egyben objektív okokból is, számitásba venni — ahol helyénvaló — a cseh költészet verselését; és végül e) megjelölni a további kutatások néhány feladatát” (6. l.). Izgalmas és igényes program, mely szinte kötelező érvényű határozta meg a recenzor feladatát: lássuk, mi valósult meg belőle, milyen mértékben, milyen eredménynyel!

A vitás kérdések felvetését első fokon a nyitófejezet tartalmazza, mely tömör, lényegre törő tudománytörténeti áttekintést ad a magyar verselés elméletének, problematikájának kialakulásáról, fejlődéséről a XVIII. század prozódiai vitáitól kezdve egészen napjainkig. A szerző itt még tudatosan kerüli az egyéni állásfoglalást, nem értékeli, nem vitatkozik, csupán a ritmus „nyelven kívüli”, ill. „nyelvi” eredeztetésének híveit igyekszik két szembenálló táborba tömöríteni. A felsorolás — de még inkább a könyv végén található 90 tétele, magyar, cseh, lengyel, német, angol, francia és orosz műveket felölelő bibliográfia — széles körű, alapos, sokoldalú szakmai tájékozottságról tanúskodik. Épp ezért különösen sajnálatos, hogy két, elvi szempontból igen jelentős munka is elkerülte a szerző figyelmét: László Zsigmondé (*Ritmus és dallam*. Bp. 1961.), valamint

Péczy Lászlóé (*Tartalom és versforma*. Bp. 1965.).

A problémák részletekbe menő, lényegi tárgyalását módszertani megjegyzések előzik meg, melyek során világosan kitűnik a további feldolgozás alapvető szempontja: a *ritmus lélektani jellege*. „... A felfogott ritmus lélektani jelenség. ... Vizsgálatunk tárgya elsősorban a ritmusnak mint érzékelt jelenségnek a szubjektív aspektusa, ... a ritmusélmény” (24. l.).

Ha a könyv címéből és a bevezető részekből nem is nyilvánvaló, a harmadik fejezettől kezdve nem lehet kétségünk afelől, hogy „magyar versen” mindvégig a „nemzetinek”, esetleg „hangsúlyosnak” nevezett metrumrendszer kell értenünk, bár a tanulmány más helyén figyelemre méltó megállapítást olvashatunk arról is, hogy „a „nemzeti” verselésnek a többi, a magyar költészetben elfogadottá vált formához való viszonyában nem magyar és külföldi (vagy éppen idegen), hanem csupán régebbi és újabb jelenségek viszonyáról van szó” (88. l.).

Érdekes és eddigi verstani irodalmunkban szokatlan jelenség Rákos Péter igyekezete, hogy a szerteágazó viták véleményzuhatagában megkeresse a legkevésbé vitatható, általánosan elfogadott alapelveket. E törekvés jegyében szó esik az ütemek időbeli kiegyenlítődéseről („isochronism”), a szótagszám szerepéről („syllabism”), a metrum és a nyelvi anyag viszonyáról, felvetődik a hangsúly („stress”), a hangsúlyeltolódás („stress shift”), a sorozatosság („serial repetition”), „metric impulse”) és az „árnyalás” („shading”) kérdése, külön fejezetet kap és egyébként is a figyelem középpontjába kerül a „magyar alexandrin” (vagy szerencsésebb és találhatóbb nevén „felező tizenkettős”). Sajnos, e fontos és időszerű problémák ahhoz túlságosan is összetettek, ellentmondásosak, hogy a szerző fáradozása sikerrel járhatott volna: alapvetőnek hitt tételei vagy tovább vitathatók, vagy csupán periférikus jelentőségűek, a lényegi megoldáshoz nem visznek közelebb.

Hol a hiba? Véleményünk szerint abban a hallgatólagosan elfogadott feltételezésben, hogy a korábbi nézetek pusztá összegezéséből — az élek letompítása és a szélsőségek elhagyása után — analitikusan felszínre hozhatók a magyar verstan valóban vitathatatlan alapelvei. Megdőbbsé az a két-, sőt többbarúság, amely — a dialektikus szintézis igénye nélkül, az előszóban ígért egyéni állásfoglalást mellőzve vagy bagatellizálva — csaknem minden probléma tárgyalását jellemzi. Hadd utaljunk itt néhány szembevetendő jelenségre!

A magyar „nemzeti” verselés jellemző vonásait kutatva két „vitathatatlan” sajátosságot állapít meg a szerző: a) „... a vers-

sor változatos szótagszáma, azonos időtartamú ütemekből (isochronic bars) épül fel" (33. l.); ... és b) „a magyar „nemzeti” verselés szótagszámláló (syllabic)” (36. l.). Hangsúlyról nincs szó, az ütemeket „az időbeli kiegyenlítődés szubjektív impressziója” teremti (34. l.). A következő fejezetben már ilyen meghatározást olvashatunk: „Az ütemek általában a verssorok megközelítőleg azonos időtartamú szakaszai (isochronic sections) két ritmikai hangsúly között” (38. l.), később pedig — a hangsúly helyéről, fokozatairól, lehetséges eltolódásáról szóló részletes fejtegetések után: „A ritmus döntő kritériuma a verssor tényleges hangsúlyeloszlása (the actual distribution of stress in the line)” (87. l.). Hogy ez a — feltehetően — harmadik kritérium alá-, főlé- vagy mellérendelő logikai viszonyban van-e az előző kettővel, arra nem kapunk magyarázatot.

Hasonló ellentmondásokat rejt a szerzőt talán jelentőségét meghaladó mértékben is foglalkoztató „alexandrin”-probléma. A népballadától kezdve Gyöngyösi, Gvadányi, Csokonai művein keresztül egészen Arany epikájáig 1000 verssor statisztikai vizsgálatából nyert adatokat közöl a tanulmány, a következőket állapítva meg: „A magyar alexandrin hangsúlyeloszlásában nincs kiemelkedő formaváltozat. Csupán a félsorok első szótagjának hangsúlyozása ... és utolsó szótagjának hangsúlytalansága mutat világos tendenciát. ... Mégis (talán véletlenül) némileg erősebb tendencia tapasztalható a 3/3-as mérték követésére” (57. l.). És íme egy másik, a maga különös ötletpárosításában rendkívül eredetinek látszó, merész megfogalmazás, mely a hangsúlyeltolódás magyarázata kapcsán merült fel: „A magyar nemzeti versben — hangzó szöveg esetén — a sorok ritmikai elrendeződésében két tendencia érvényesül: egy sajátos, mely a hangsúlyrendben (stress pattern) alapszik; és egy általános, melynek alapja a hangra és más, értelmi funkció nélküli ritmusos folyamatokra egyaránt érvényes primér, négy-részes ritmus (primary four-part rhythm)” (68. l.). Vagy az Összefoglalásból idézve: „... a „nemzeti” ritmusban írt magyar versek olvasatában a „négy plusz maradék” (four plus the remainder) felosztás világos tendenciája ismerhető fel” (88. l.). E „kettős aspektus” eredetét kutatva Rákos Péter úgy véli, hogy a XVI. századtól kezdve a „nemzeti” verselés „primér” metrumainak egyhangú csilingelését, táncserűségét akarták a költők különféle „ánnyalási” módszerekkel ellensúlyozni. (Vö. 68. l.)

Nem kétséges, hogy önkényesen kiemelt idézetek segítségével bármely műre rábizonyítható az önellentmondás vádja, itt azonban — véleményünk szerint — olyan alapvető szemléleti bizonytalanságról van szó, mely nem csupán a kiszakított részekre,

hanem a tanulmány egészére is érvényes. Ez a tisztázatlanság két vonatkozásban különösen nyilvánvaló.

Az egyik: a *történeti nézőpont* kérdése. „A magyar nemzeti vers olyan régi, mint maga a magyar vers” (68. l.) — írja a szerző, de könyvében említést sem tesz arról, hogy a „nemzeti” vers nem volt mindig olyan „kristályos”, „csilingelő”, „táncserű”, mint amilyennek válogatott példái — főleg Gyöngyösi óta írt tizenkettős sorok — mutatják. (Egyetlen Zrínyi-sort idéz, megállapítva, hogy a maga 7/5-ös osztásában is „hibátlan”.) Mintha Horváth János óta nem volna minden jelentős verstani monográfiának egyik központi kérdése a „rég” magyar versek (a *Mária-siralom*, a *Szent László-ének*, a *Sabác viadala*, a *Pannóniai ének*, a zsoltárok, virágénekek, históriás énekek és a Zrínyi-eposz) ritmikai elemzése! Nem vitatjuk, hogy volt időszak, amikor a magyar költészet „háttal fordított” a „nemzeti” formáknak (vö. 75. l.), de ugyancsak a verstörténet tényeire támaszkodva egyértelműen cáfolnunk kell e szabályos, kötött metrumok elsődleges, „primér” voltát. Az „alexandrin” éppúgy, mint a többi véglegesen kialakult sortípus történeti fejlődés eredménye, önmagában, diakron szempontok érvényesítése nélkül nem alkalmas tehát a magyar verselés általános sajátosságainak szemléltetésére.

A másik, talán leginkább szembeötlő bizonytalanság a versritmus nyelvi vagy nyelven kívüli eredetével kapcsolatos. Ez már tulajdonképpen az *általános ritmuselmélet* körébe tartozik, sőt, „... a különböző prozódiai nézetek mögött gyakran a filozófiai megközelítés különbségei húzódnak meg” (61. l.). Említettük, hogy tudománytörténeti áttekintésében a szerző éppen ezen az alapon sorolta két táborba a magyar verstan teoretikusait. Joggal vártuk tehát, hogy ezek után dönteni fog a kétféle szemléletmód egyikének helyessége mellett, vagy olyan szintézist teremtsen, amelynek legalább belső logikája szilárd és egyértelmű. Sajnos, nem így történt.

A „nemzeti” verselés két „vitathatatlan” alapelvéről a következőket olvashatjuk: „... az időbeli kiegyenlítődés (isochronism) nem eredeti sajátossága a nyelvi anyagnak, hanem felhasználásának egy külső tényezőből eredő módja (an external way of dealing with it); indítéka nem-nyelvi szférából származik, és mint jelenség függetlenül lép fel a nyelvi tényektől, melyek — bár nem szükség szerűen — elősegíthetik érvényre jutását” (36. l.). Eredetét tekintve a szótagszámlálás („syllabism”) is „... a nyelvi anyagra kívülről alkalmazott törvényszerűség” (37. l.). Ugyanez vonatkozik a négyes osztás („four-part division”) már említett, „minden ritmizomenonra érvényes” tendenciájára, az ún. „primér” ritmusra (vö. 68. l.), valamint a

„ritmikai impulzusra” vagy sorozatosságra, mely „... valóban megváltoztathatja a sorok valóságos ütemrendjét, vagyis azt, ami magából a szövegből adódik (which is inherent in the language itself)” (41. l.).

Mindez — bár korántsem meggyőző — eddig legalább következetesnek látszik. A Horváth János-féle „ritmusideál” elvét kommentáló megjegyzés már bizonytalanabb: „... nem egyszerűen (vagy legalábbis nem kizárólag) egy lelki fülelnek hallott metrikai vagy zenei ideál befolyásol bennünket, hanem nyilvánvalóan a nyelvnek azok az elemei és hangjelenségei, amelyek a fonológiai jelek szerepét betöltik” (39. l.). És íme a másik pólus: „... semmi sem befolyásolhatja a ritmust, ami nem szükségszerű velejárója a nyelvnek (nothing can affect the rhythm that is not a necessary attribute of the language)” (61. l.). A sorozatosságról is kiderül, hogy „... ha az egyes sorok ritmusának eredete nem kereshető e sorok nyelvi anyagában, akkor szükségszerű, hogy az egész vers nyelvi anyagában keressük” (42. l.). A „primér” ritmus négyes osztásával szemben áll a természetes „hangsúlyrend” (vö. 68. l.), az „alexandrin” prozódiai sajátosságai „egyesen következnek a magyar nyelv természetéből” (59. l.), „... a „ritmikai” vagy „zenei” ideálnak, a metrumnak csak akkor van önálló, valóságos léte, ha a nyelvi anyag hozzá igazítható” (41. l.), sőt, ami a leginkább meglepő: „a „nemzeti” ritmusú vers írója ... nincs kötve semmilyen sémához szótagszámláló sorainak belső eloszlását illetően. ... Az egyes sorok ritmusát a hangsúly adja, és ha ... felmondjuk őket, valójában egyúttal skandalizáljuk is. Ahol nincs norma, ott nincs tökéletes eltérés sem. ... A reális és ideális ritmus közötti különbségtételnek itt nincs semmi jelentősége” (70. l.).

Ez utóbbi néhány mondat, mely a metrum pusztán létét tagadja a magyar „nemzeti” versben, kétségesse teszi annak a megállapításnak az értékét is, amelyet pedig örömmel üdvözlénénk, mint a dialektikus szintézis — szerintünk — legcélravezetőbbnek látszó lehetőségét: „Az érzések bizonyos eleme megvalósítható ugyan a versben, ez azonban a nyelvi anyag előzetes kényszerítésében és nem valami utólagos ráhatásban realizálódik. Az elképzelt metrum hatása a vers születése előtt érvényesül, a szöveg nyelvi keretein belül, és nem utólag, a nyelvvel ellentétbe kerülve.” (72. l.) Úgy véljük, ezen az ismeretelméleti alapon keresendő a metrum-probléma megoldásának archimedesi pontja. Ha a metrumok költői felhasználásának és egyéni érzékelésének konkrét alkalmait (ontogenezis) létrejöttük absztrakciós folyamatával (filogenezis) vetjük egybe, talán sikerül megnyugtatóan összehangolnunk a nyelvi, ill. nyelven kívüli eredetre vonatkozó ellent-

mondások véleményeket. Természetesen soha nem téveszthetjük szem elől, hogy a metrum a versritmusnak csupán egyik, nem szükségszerűen jelenlevő eleme.

Ugyancsak az általános ritmuselmélet problémakörét érintik Rákos Péter *módszer-tani megjegyzései* („considerations of method” 24. l.). Itt érvényesül leginkább a ritmusélmény már említett „lélektani aspektusa”. „... Ahol az objektív és szubjektív szempont nem egyezik, az utóbbit vesszük figyelembe” (25. l.) — írja a szerző, majd megállapítja, hogy az eszközfontikai és a statisztikai vizsgálatok is csak akkor értékesek, „... ha egy introspektív módszer alátámasztására szolgálnak” (26. l.).

Ami az *eszközfontikai mérések*re illeti, nem érthetünk egyet a szerző túlságosan tartózkodó álláspontjával. Ha elfogadjuk, hogy a ritmus nem a leírt, hanem a hangzó vers tulajdonsága, nem vonhatjuk kétségbe, hogy keletkezésének és érzékelésének minden szubjektív mozzanata ellenére a ritmusos szöveget objektív hangrezgések továbbítják versmondótól verhallóig. (Fónagy Ivánt idézve: „A nyomaték jelzése nyilvánvalóan megoldható akusztikai szinten is, hiszen mi is hangos ismérések alapján ismerjük fel a nagyobb erő kifejtést.” A *nyomaték hangos vetülete*, NyTK. 1962. I. sz. 169. l.) Ha sikerülne megtalálnunk a hangjelenségek tudatosulásában kétségtelen érvényesülő objektív törvényszerűségeket, olyan egzakt, tudományos módszer birtokába juthatnánk, mely egyúttal maximálisan figyelembe veszi a „lélektani aspektus” követelményeit is. (Rákos Péter éppen akkor téved, amikor Hegedűs Lajos hangnyomás-mérésének számadataiból közvetlenül, az objektív-szubjektív ártérítelés kísérlete nélkül von le következtetéseket. Vö. 47–48. l.)

A *statisztikai vizsgálatokat* láthatóan több bizalommal alkalmazza a szerző. A *Családi kör* 100. sorának hangsúlyeloszlását 8 nyelvésszel és 20 egyetemi hallgatóval elemezte, összesen 1000 sornyi „alexandrint” pedig ő maga dolgozott fel az ütemtagozódás szempontjából. Adatait elismerésre méltó óvatossággal, mértéktartással kezeli, azt is kockáztatva, hogy a belőlük levont következtetések nem lesznek elvi jelentőségűek. Módszeréhez csupán három rövid megjegyzést szeretnénk fűzni. Először: talán célszerűbb lett volna kísérleti alanyaival nem írott, hanem hangzó szöveget elemeztetni, mégpedig minél több, versszerűen felolvasott változatban. Másodszor: úgy véljük, hogy a versérzékenységek mértéke személyenként meg lehetősen változó, a tudatosítás, sőt, írásbeli rögzítés képességét pedig semmiképpen sem szabad túlbecsülnünk. Az eltérések magas százalékarányát kommentálva ezt is figyelembe kellene venni. Harmadszor pedig: futó-

lagos említésnél mindenképpen többet érdemelt volna a hanglejtés („intonation”) versbeli szerepére vonatkozó megjegyzés az egyik kísérleti alany részéről. (Vö. 53. l.) Meggyőződésünk, hogy az „áthidaló dallamemelkedő” László Zsigmond-i elmélete — és általában az akusztikai ritmustényezők komplex vizsgálatának igénye — nélkül aligha léphet előbbre a magyar verstudomány. Még csak annyit, hogy a mű legötletesebb, legszemléletesebb statisztikai felmérése, mely a frapáns, bizonyító értékű illusztráció erejével hat, Arany tizenkettőseinek „megmértékélésével” kapcsolatos (80–83. l.).

Külön érdeme és érdekessége a tanulmánynak, hogy minden kínálkozó alkalmat megragad a magyar és a cseh „nemzeti verselés” problémáinak egybevetésére. Megtudjuk, hogy a cseh szavakban is az első szótag hangsúlyos, a magánhangzó-hosszúság szintén fonémaértékű (10. l.), a hangsúlytalan simuló- és toldalékszók („proclitic, enclitic”) használata pontosabban rögzíthető, mint a mi nyelvünkben (45. l.), a hangsúlygócok közelebb esnek egymáshoz, így az ütemek rövidebbek (58. l.) stb. Különösen szemléletes és találó a Kisfaludy-stanzát tudatosan átvevő František Ladislav Čelakovský verselésének statisztikai összehasonlítása magyar eredetijével (59–60. l.). Elgondolkoztató Lotz János magyar származású amerikai tudósnak a műben idézett véleménye is, mely szerint a magyar „nemzeti” verselés „... valójában megegyezik a Duna-táj általános metrikájával, így ez a terület ritmikai-földrajzi egységet alkot” (10. l.). Önként adódik az ötlet: vajon nem lenne-e hasznos egy összehasonlító ritmikai monográfia a Duna-táji népek „nemzeti” verseléséről?

Igazságtalanok lennének Rákos Péterrel szemben, ha elhallgatnánk, hogy az egyes részproblémákról szóló fejtegetéseit igen

gyakran ő maga is a tisztázatlanság, megoidatlanság nem titkolt érzésével zárja, körvonalazva a *további kutatások* feladatait. Honnan ered a kiegyenlítődés, a szótagszámlálás, a sorozatosság „nyelven kívüli” tendenciája? Egyszerű vagy összetett jelenség-e a hangsúly, mit tudhatunk fokozatairól, helyéről, érzéklésének mechanizmusáról? Milyen összefüggés tapasztalható a nyelv fonetikai tényezői között, kölcsönhatásukban vannak-e tipikus, ismétlődő jelenségek? Mi a helyes versmondás titka? Hol a tényleges határ vers és próza között? S talán a legsürgetőbb, legalapvetőbb probléma: az egységes elméleti bázis és terminológia igénye. (Vö. 23. l.) (Hadd említsük itt meg, hogy szívesen vettük volna a könyv címében is szereplő „ritmus” és „metrum” következetesebb megkülönböztetését, l. pl. „rhythmic scheme” — „metrical scheme” vagy „rhythmic impulse” — „metric impulse”; 75., ill. 63. l. stb.) Hozzátehetnénk még, hogy nagyobb szerepet kaphatott volna a tanulmányban a ritmikai hatások esztétikai funkciója.

Összefoglalva: Rákos Péter könyvét haszonnal forgathatják mind a külföldi, mind a hazai szakemberek. Gazdag ismeret- és idézetanyaga, széles körű problémafelvetése, statisztikáinak nagyszabású precizitása elismerést érdemel. Úgy hisszük azonban, ő maga sem vitatja, hogy a magyar verstani irodalom ijesztő bizonytalanságainak, makacs ellentmondásainak megoldását csak minden eddiginél magasabb szinten, egységesebb, szilárdabb elvi alapon, nem az aprólékos axióma-teremtés vagy a jóindulatú összebékítés, hanem a mérés, de feszes logikájú dialektikus szintézis perspektívájában találhatja majd meg a tudományos kutatás.

Keckés András

Magyar széphistóriák. Irodalmi tájékoztató: Végh Ferenc. Néhány szó az illusztrációkról: Soltész Zoltánné. Bp. 1965. Magyar Helikon. 211 l.

Reneszánsz epikánk öt reprezentatív, remek darabját foglalja magába e pompás kiállítású, közel 5000 példányban megjelent kötet. Öröm kézbe venni, öröm olvasgatni. A szép tállás étvágyat csinál.

Van is mire. Itt ugyanis nem avult, poros irodalmi relikviákkal traktáltatik a „kegyes olvasó”, hanem költészettel. S a jó költészet, ha valóban az, patinát kap ugyan, de el sosem avul. E széphistóriákban a magyar költészet minden kedvelője méltán lelheti örömét.

Pedig az *Eurialus* és *Lucretia* pontosan négyszáz esztendő, az *Argirus* kb. tíz évvel fiatalabb, a legidősebb meg 1560-ból való. A magyar reneszánsz irodalom fénykorának

termékei, ugyanabból a talajból nőttek ki, mint a kortárs Balassi költészete. Sőt azt is joggal mondhatjuk: Balassi szerelmi lírája ennek az epikának sokat köszönhet. Itt találta készen, innét vette a szerelmi költés teljes fejlettségben pompázó magyar terminológiát. Kiváltképp az *Eurialus* és *Lucretia* volt döntő hatással az induló, fiatal poétára, de a későbbi nagy költő is bele-belemarkol e kincsesárba. Hogy csak egy példát mondjak: mindnyájan ismerjük, idézzük egyik legnagyobb versének csodás indítását: „Isten veled hazám, te szép Magyarország.” A széphistória Eurialusa pedig imígy búcsúzik szerelmesétől: „Isten veled lelkem, te szép Lucretia...” S arról szinte fölösleges szólnunk, hogy az úgynevezett Balassi-strófa is ehhez a kútforráshoz megy vissza.

Egy időben szokás volt hangoztatni, hogy Balassi minden komolyabb hazai előzmény

nélkül, idegen példáktól illetve szökelett magasba, pedig már a tanítvány Rimay megírta, hogy sas volt „az több apró madarak előtt”. E széphistóriák olvastakor önkéntelenül felötlik az emberben: nem is voltak olyan aprók azok a madarak...

A kötet címlapján nincs föltüntetve a sajtó alá rendező neve, csupán a könyv végén helyet foglaló „Irodalmi tájékoztató”, illetve „Néhány szó az illusztrációkról” van névjelezve. Az első Véghe Ferenc, az utóbbit Soltész Zoltánné írta. Ebből úgy gondoljuk, hogy a gondos, példás sajtó alá rendezés Véghe Ferenc munkája. Teljesen rendjén való, hogy a címlapon nem tüntették föl Véghe Ferenc nevét, hisz e kötet lényegében második, javított kiadás. Ugyanez az öt széphistória ugyanezen cím alatt 1955-ben már megjelent a Magvető kiadónál Stoll Béla mintaszerű gondozásában, mint ahogy erről a könyv kolofonjában említés is történik.

Gerézy Rabán

Büky Béla: A Jankovich Miklós-féle katalógusgyűjtemény, mint ismeretlen, 1712 előtti régi magyar könyv- és variánsadatok forrása. Székesfehérvár, 1966. Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár. 28 l. (B. sorozat. Tanulmányok, 1.)

Az idézett dolgozat forrása a *Catalogi, et Elenchi Bibliothecarum, et Collectionum Rerum Hungaricarum. Vol. I.* című kéziratot kolligátum, amely a műgyűjtő Jankovich Miklós tulajdonából származott a székesfehérvári Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtárba. Ebben a kerek háromszáz főlíót tartalmazó és egykori tulajdonosa által összekötött gyűjteményben huszonkét vegyes tartalmú irat között egy 1666-ban és tizenhárom 1800–1817 között összeírt könyvkatalógus található. Ezeknek irodalom- és könyvtörténeti vizsgálatához többféle szempont kínálkozik. Érdekelheti a kutatót, hogy mi késztette a kéziratok egykori gyűjtőjét az iratok megőrzésére. A jegyzékek alapján elemezhető az egykori posszessorok könyvműveltsége. Akadhat a katalógusok sok száz könyvcíme között néhány régi magyar vagy magyar vonatkozású műről szóló és máshonnan nem ismert bibliográfiai adalék is.

A szerző e szempontok közül bevezetőjében érintette az elsőt: a könyves jegyzékek leírása, bemutatása mellett összefoglalta Jankovich Miklós műgyűjtői pályáját. Ennek során kimutatta, hogy a katalógusokban található árbejegyzések és egy könyvvásárlásról írt levél részben az adás-vételt szolgálta. Ugyanakkor azonban Székelydobai Andrásnak 1666-ból származó lajstroma, Carolus Wagnernek a régi bártfai nyomtatványokról

és egy névtelennek a XVI–XVII. századi brassói nyomtatványokról szóló összeírása, Schedius Lajos magyar történelmi tárgyú olvasmányjegyzéke vagy az ugyancsak anonim *Magyar nyelven ki nyomtatott* (nevezetesebb) *Könyveknek Laistroma* már inkább bibliográfiai anyaggyűjtést célozhatott.

Kár hogy a szerző adós maradt Jankovich könyvgyűjtésére és bibliográfiai terveire vonatkozó és hozzáférhető adatokkal. Összevethette volna például a székesfehérvári kéziratot Jankovichnak más, így a Széchenyi Könyvtárban őrzött katalógusaival. Bemutathatta volna könyvtárát is, amelyet Fejér György már 1819-ben a Tudományos Gyűjteményben nagy részletességgel ismertetett. Meg lehetett volna említeni, hogy a Tudományos Akadémia könyvtárában lévő mintegy 30 000 címet tartalmazó hatkötetes bibliográfiai kézirat anyagát Jankovich *Közönséges Magyar Könyvtár* címmel ki akarta adni és a kétkötetesnek tervezett kézikönyvének közeli megjelenését nemcsak a Magyar Kurir 1832. szeptember 25-i számában hirdette előfizetési felhívással, hanem azt kétféle szedésben is ismert plakátszerű egyleveles hirdetésben részletesen le is írta.

Annál inkább hiányolható mindez, mivel a dolgozat címében feltüntetett, az ismeretlen bibliográfiai adatokra vonatkozó vizsgálat csak nagyon csekély eredménnyel járt. A szerző a tizennégy könyvjegyzék közül mindössze csak hatban talált, összesen huszonkét magyar vagy magyar vonatkozású adatot. Ezeket csoportosítva 1712 előtti magyar nyelvű nyomtatványról 4, nem magyar nyelvű magyarországi nyomtatványról 3, magyarországi szerzők által írt külföldön megjelent nyomtatványról 4, magyar vonatkozású külföldi szerzőnek nyomtatványról 6, és az adatok hiányos volta miatt nem csoportosítható egyéb mű címén 5 adalékot közölt. Csak az első két csoportban levő hét szorosan magyarországinak tekinthető adalékot figyelve, minden kétségen felül ismeretlen kiadványnak egyedül a *Catonis praecepta moralia* Löcsén 1660-ban nyomtatott latin-német kiadása tekinthető.

A szerzőnek egyéb kisebb megjegyzéseit a régi magyarországi könyvek bibliográfiai feldolgozásában kell majd figyelembe venni. Félreértésre adhat azonban okot Sztárai Mihály irodalomtörténeti szempontból jelentős *Historia de vita beati Athanasii* című művének állítólagos debreceni 1558-i kiadásáról szóló adalék. E krónikás ének az utolsó versszak tanúsága szerint 1557-ben készült és egy évszám nélküli, debreceni impresszummal (*Debrechini, Lupulus*) ellátott XVI. századi kiadásból ismert. Ezt Varjas Béla azok közé a debreceni kisnyomtatványok közé sorolta, amelyeket Komlós András 1570 és 1573 között János Zsigmond erdélyi fejede-

lem cenzúrarendelete miatt a korábbi vita-
iratok helyett és óvatosságból évszám nélkül
adott ki (Heltai Gáspár: Cancionale...
Bibliotheca Hungarica Antiqua V. Bp. 1962,
20–21, 29. l.). Mivel pedig Sztárai énekének
1551–1565. sorában egy Melius Juhász
Péterrel való vitájára is utalás történik, ez
a vers Debrecenben 1572. december
15-e, vagyis Melius halála előtt aligha jelen-
hetett meg. A *Magyar nyelven ki nyomtatott*
(nevezetesebb) *Könyveknek Laistroma* című
jegyzék összeállítója tévesen úgy következtet-
hetett, hogy a verset a szerzés után egy évvel
ki is nyomtatták.

Meg kell végül említenünk, hogy Büky
Béla sok türelemről és odaadó kísérletezés-
ről tanúskodó írása a székesfehérvári Megyei
Könyvtár új kiadványosorozatának első tag-
jaként jelent meg. Kíváncsok volna, hogy
ebben a jelentőségében eléggé nem méltatható
vállalkozásban minél több olyan dolgozat
lásson napvilágot, amely Fejér-megye régi
könyvtárainak és nyomdáinak történetét az
eredeti források, a megyei és más levéltárak
hagyatékai leltárai, könyvtári összeírásai
alapján kutatja.

Holl Béla

József Attila: Irodalom és szocializmus.
Válogatott esztétikai tanulmányok. Válogat-
ta, az előszót és a jegyzeteket írta: Forgács
László. Bp. 1967. Kossuth K. 269 l. (Esztéti-
kai Kiskönyvtár)

Az *Esztétikai Kiskönyvtár* két nagy szocia-
lista művész, Gorkij és Siqueiros esztétikai
gondolatait mutatta be eddig, harmadiknak
József Attila művészetére vonatkozó elméleti
fejtegetéseiből ad bő válogatást. A költő e
sorozatban való szerepeltetése több szem-
pontból is nagyon indokolt. Költői rangján
és teoretikus műveinek ars poetica voltukon
való túlmutatásán kívül e válogatás meg-
jelentetése mellett szól az is, hogy költészeté-
hez képest esztétikai írásai aránytalanul
szűkebb körben ismertek, ráadásul a kritikai
kiadás megfelelő kötetének publikálása óta
csaknem egy évtized telt el. Ez a kiadvány
József Attila tanulmányainak – számukat
tekintve – körülbelül kétharmadát teszi
újra- és még könnyebben hozzáférhetővé.
Az összeállítás a József Attila-specialisták
egyikének számító, a költő esztétikáját mono-
grafikusan is feldolgozó Forgács László mun-
kája.

A sorozat profiljából és a kötet arányai-
ból kikövetkeztethető, sőt a bevezető tanul-
mányból – *József Attila és korunk esztétikája*
– egyértelműen ki is olvasható, hogy For-
gács nem a költő világnézetének fejlődés-
rajzát akarja dokumentálni, hanem elsősor-
ban mint irodalomesztétát és határozott elvi

alapokon álló kritikust szeretné bemutatni.
Ennek a célnak van alárendelve a kötet
kronológiával nem sokat törődő tematikus
beosztása, amely négy csoportba fogja József
Attila igen szerteágazó tematikájú írásait.
A csoportosítás azonban nagyon problemati-
kus: egyrészt vitatható az adott csoportok
megkülönböztetésének jogosultsága, másrészt
nagyon pontatlan a köztük levő határ kijelö-
lése, és az egyes cikkek besorolása. Az utób-
bit illetően jogos kérdésként merül fel: miért
nem a központinak szánt második részben
(*Esztétikai elmélet*) kaptak helyet az olyan
esztétikai, sőt még általánosabb jellegű filo-
zófiai tanulmányok, mint a *Hegel, Marx,*
Freud vagy az *Egyéniség és valóság*, ha a
dolog – az adott beosztás mellett nagyon is
indokoltan – oda került? Ugyancsak be-
sorolási probléma az is, hogy az utolsó részbe
(*A mai költő feladatai*) kíváncsok az „*Új*
Szellemi Front”. A kötet egészének beosztásá-
val kapcsolatban merül fel az, hogy logiku-
sabb lett volna a következő felépítés: a kötet
élére állítani a történelmi materializmus köré-
be illő tanulmányokat és töredékeket, utánuk
az esztétikai fejtegetéseket és a teoretikusabb
hangvételű egyéb részleteket, végül a konk-
rétabb, közvetlenebbül a korhoz szóló írások
csoportjával zárni a kötetet. Most ugyanis a
harmadik (*A kultúra az idegen világban*) és a
negyedik részben foglalt darabok nem mutat-
nak egymáshoz képest akkorra minőségi kü-
lönbséget, mint amekkorát a fejezetcímek
jeleznek.

A kötet szerkezeti tagolása mellett, sőt
bizonyos fókig azzal összefüggésben újabb
problémákat vet fel az egyes cikkek lerövi-
dítésének Forgács által végzett módja. A vá-
logatás a kritikai kiadásban közzétett szöveg
terjedelmének körülbelül a felét tartalmazza,
ami bizonyos darabok elhagyása mellett
abból is következik, hogy a közölt tanul-
mányokból több bekezdést elhagyott Forgács.
A mellőzött részek következtében aztán nem-
egyszer megváltozik a mű értelme, eredeti
mondanivalójának szinte az ellenkezőjét fe-
jezi ki. Például a *Magyar Mű és Labanc Szem-
lé*-ben József Attila azt próbálja bizonyítani,
hogy semmiféle idegen, így a német kul-
túrális fejlődés alapján sem lehet megérteni
a magyar szellemi viszonyok alakulását,
azonban a válogatás nyomán úgy kerülnek
egymás mellé a francia vonatkozású példák,
mintha a francia fejlődésből mégis meg lehet-
ne világítani a magyart. Ebben az esetben
csak egy cikk profilja torzul el, de van példa
arra is, hogy a kihagyások a gondolkodó
József Attila szellemi arculatán is torzítanak.
Így *Az istenek halnak, az ember él*, valamint
A művészet kérdése és a proletárság a költőt
„kompromittáló”, idealista tartalmú bekezdé-
seket hagy el. És van példa arra is, hogy –
bármiféle elképzelhető indok nélkül – fontos

elméleti fejtegetéseket tartalmazó szakaszok maradnak ki (az *Ady-vízió* több részlete, *A művek alkotóinak és kiadóinak* 7–10. pontja). Főleg az első rész (*Művészet és társadalom*) darabjai vannak erre a sorsra kárhozhatva, mivel „alkalmi írás” mi voltuk ellenére kénytelenek általános esztétikai elveket reprezentálni.

A szerkezeti aránytalanság és az erőltetett dokumentálás hibájában szenved a bevezető tanulmány is. Amilyen jól érzékelteti József Attila elméleti írásainak elviségét és témagazdagságát, olyan vitathatóan mutatja be esztétikájának aktualitását. Különösen bántó, hogy József Attila fokozatosan tisztuló marxizmusának szilárdágával a vallás kérdésében ingadozó Garaudyt állítja szembe, mintha a kettőnek lenne valami köze egymáshoz. Mintha József Attila Garaudy és Fischer ingadozásaitól függően lenne kisebb vagy nagyobb mértékben aktuális. Arról viszont nem szól — pedig sokkal inkább ide kívánczok, már a Crocéval való vita kapcsán is —, hogy a költővel egyidőben hasonló művészetfilozófiai felismerésekhez Gramsci jutott el.

József Attila egyes alapvető esztétikai elveit, kategóriáit meg sem kíséri elemezni az előszóban Forgács, sőt egyenként a legfontosabb tanulmányokról sem szól. A jegyzetanyagban viszont minden elképzelhető alkalommal utal a költő esztétikájáról írott könyvére (*József Attila esztétikája*). Már-már úgy tűnik, hogy ez a válogatás mindössze Forgács említett könyvének kiegészítő szöveggyűjteménye. Pedig az alighanem vitathatatlan, hogy melyik könyv van a másikért.

Kaposi Márton

László Lajos: Sorsunk. A pécsi Janus Pannoni Irodalmi Társaság folyóirata. Pécs, 1966. Pécs mj. város Tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya. 270 l.

A második világháború éveit a népi mozgalom történetében a polarizálódás időszakának szokás nevezni. A munkásmozgalom felétájékozódó, néprfront létrehozására törekvő csoport és a jobboldali nézetek vonzásába kerülők útja ekkor válik el határozottan, s nincs sikerük a népiek és urbánusok egységét célzó kísérleteknek sem. A pécsi Sorsunk című folyóirat felszabadulás előtti évfolyamainak ismeretében ezt a képet némileg módosítani kell; László Lajos monográfiája olyan vállalkozást ábrázol, amelyben az antifasiszta összefogás erősebb a különféle széthúzó csoportérdekekénél, a népiek tábort megosztó és a népieket az urbánusokkal szembeállító véleménykülbségek háttérbe szorulnak a közös nemzeti és demokratikus küzdelmek mögött.

Az ellenzéki folyóirat kiadása a Janus Pannoni Társaság 1940 utáni radikalizálódását jelzi, ezt a szerző az értelmiség zömét jellemző, országos elégedetlenségi hullámmal és egy különös, helyi veszély fokozódásával magyarázza. A magyarországi németek nacionalista szervezete, a Volksbund, a Dunántúlon s éppen Pécsen tevékenykedett legkivívóbban. A pécsi egyetem bölcsészkarának áttelepítése nyugtalanította a város szellemi vezetőit, ezért alapították 1941-ben a magyar irodalom és művelődés erős koncentráltni hivatott Sorsunkat. Az indulás és kibontakozás folyamatát, általában a folyóirat történetét illetően László jobbára megelégszik a folyóirat néhány egykori munkatársa (Várkonyi Nándor, Lovász Pál) visszaemlékezései nyilatkozatainak összefoglalásával; munkája döntő része a folyóirat profiljának megrajzolása. A történelmi tagolódást követve két keresztmetszetet készít, egy főlzsabadulás előttit meg egy főlzsabadulás utánit.

Az első szakaszra (1944-ig) az irodalmi bezárkózás elkerülése, a szociális és nemzeti kérdések lekiismeretes boncolása jellemző. A szépirodalmi anyagot magas színvonalú szociálpolitikai, magyarságot feltő, művelődéspolitikai, esztétikai értekezések egészítik ki. Esztergár Lajos polgármester jó szándékú reformizmusától Erdei Ferenc paraszti polgárosodást hirdető elgondolásáig és Nagy István szocialista programjáig terjed a munkatársak társadalmi-politikai hitvallásainak köre. A dunántúli német terjeszkedésre figyelmeztető és a demagóg pángermán eszmékkel leszármoló cikkek némelyike (Várkonyi, Kuti Balázsé) olyan szókimondó volt, hogy a külügyminisztériumi cenzúra kijátszásával lehetett csak közölni. A népiek meg az urbánusok „felekezeti” különbségeinek kiegyenlítését példázza, hogy — bár a lap irányításában szándékaik különböztek — a közös munkát sikerült megszervezni, abban az összeomlás pillanatáig kitartani, s legalább a magyarság létét érintő döntő kérdésekben együttműködni. A Pécsen tömörülő munkatársak más dunántúli városokon kívül Budapest, Debrecen, Kolozsvár íróival is kapcsolatot teremtettek. A szerző céloz a Sorsunknak az erdélyi irodalomra tett hatására, de a tények föltárására sajnos nem vállalkozik (113. l.).

Mindebből többféle következtetés is adódik. Az elsőre már a bevezetőben céloztam: a népi mozgalom polarizációját a Márciusi Front fölbomlása utáni időszakban nem szabad mereven értelmezni; a gyökeres szocialista átalakulás gondolatához közeledők és a fasizmust kiszolgáló kevesek között van egy németellenes-nacionalista, demokratikus, az antifasiszta erők tömörítésén dolgozó közbülső csoport, ennek küzdelmei beletartoznak az országos néprfront-törekvésekbe, vagy legalábbis párhuzamosak velük. A Sorsunk törté-

neti jelentősége — ez a második konzekvencia — épp ezért igen nagy: „a felszabadulás előtt az ország egyik legjelentősebb szépirodalmi folyóirata volt” (213. 1.), a Magyar Csillag, a Szabad Szó egyenrangú társa. S harmadszor e monográfia újabb illusztrálása annak a gondolatnak, hogy csak a csoportosulások, szervezetek, folyóiratok, helyi mozgalmak beható vizsgálata után lehet a két világháború közti magyar irodalom, s azon belül a népi mozgalom hű képét adni.

A felszabadulás után föltámasztott Sorsunkat rövid átmenet után immár a Batsányi Társaság vállalja, s új programját főleg a dunántúli gondok föltámasztásában és a szomszéd népekkel való barátság kiépítésében találja meg. László szerint ebben a szakaszban a folyóirat a „kezdeti eszmélés után alig vetett számot a történetekkel”, az új helyzetben a vitatható népi és polgári ideológia „retrográd tendenciái kerültek előtérbe” (215. 1.), tehát az adminisztratív megszűntetés 1948-ban indokoltan vetett véget az „évek óta tartó és egyre fokozódó sorvadásnak” (213. 1.). Ez a sommás ítélet túlságosan elfogult, és talán a szerző is csak azért teszi magáévá, mert — már említettem — a folyóirat történelmi sorsát nem vizsgálja olyan gondosan, mint a benne megjelenő írásokból kirajzolódó arculatát. Hiszen maga is elismeri, hogy a későbbi vidéki folyóiratok „igényesség tekintetében nem érték utól” a Sorsunkat (216. 1.). Másrészt a mégis kétségtelen sorvadás okai között nem említi a koalíciós korszaknak véget vető idők központosító művelődési politikáját, amely az anyagi támogatás megvonásával, nemegyszer türelmetlen támadásokkal akadályozta a szerkesztők politikai fejlődését. Személyek elleni kifogások és állforradalmi türelmetlenség is bomlasztották a régi munkaközösséget (vö. a Jelenkor 1963. évi 9. számában megjelent emlékiratokkal). E kérdések tárgyilagos történelmi mérlegelése izgalmas adalékokkal szolgálhatott volna a fölszabadulás utáni évek alakuló-útkereső művelődéspolitikájának megítéléséhez is.

A szépirodalmi műveket elemző-értékelő megjegyzésekben néhol kritikának beidegzett, de alig ellenőrzött sémái ismétlődnek. Kodolányi tatar korról szóló történelmi trilógiájával kapcsolatban például László Lajos felújítja a XX. századi magyar valóságtól való elfordulás vádját (108. 1.). Egyébként a kötetben feltűnően sok a sajtóhiba, és nyelvi-stiláris botlások is zavarják az olvasót.

Némely hiányosságai ellenére azonban a monográfia felhívja a szakemberek figyelmét az érdeme szerint eddig alig méltatott folyóirat jelentőségére, rendszerezi anyagát, rezümét és elvi bírálatot ad minden fontosabb közleményről, s így föltétlenül segíti a folytatódó kutatásokat. A Dokumentumok c. függelék 108 levelet vagy levélrészletet tar-

talmaz a szerkesztő postájából. E személyek néhány kivétellel először jelennek meg nyomtatásban, de a válogatás így is csak keveset mutathat meg abból az élelnek belső munkából, amely a nyilvánosságtól eltekerve e fontos kis műhelyben folyt.

Végezetül külön dicséretet érdemel a pécsi városi Tanács Művelődési Osztályának áldozatkészsége, amely a könyv megjelenését lehetővé tette. Ha a kitűnő kezdeményezés folytatódna, mindenképpen ajánlatos volna a példányszám emelése: országos érdekű tárgyról lévén szó, 700 példány nem lehet elegendő a szakközönség és az érdeklődők igényeinek kielégítésére.

Merhán Miklós

Berde Mária: Tüzes kemence. A szent szégyen. Két regény. A bevezetőt írta Jancsó Elemér. Bukarest, 1967. Irodalmi Könyvk. 333 l.

Berde Mária nem tartozik a korszakjelző nagy írók közé, de igényes, problémaérzékeny művész — életműve jelentős a két világháború közötti romániai magyar irodalomban. Erről győz meg most megjelent kötetének máig időszzerű, eleven hatású két regénye is, a *Tüzes kemence* és *A szent szégyen*. Mindkettő lényegig ható kérdést dolgoz fel, méltóan reprezentálja Berde katalizáló hatású, gondolatindító, mozgalmal életművét.

A kötet elé Jancsó Elemér írt tájékoztató jellegű bevezetőt, melyben — különösen a korszak romániai magyar irodalmának általános kérdéseit tárgyaló részekben — a magyar irodalomtörténetírás legfrissebb eredményeit is értékesíti. Az íróról portréját rajzolja meg, vázolja életpályáját, állomásait s igyekszik rámutatni a Berde-életmű fontosabb jegyeire. A mind műfajilag, mind szemléletileg, mind az írói-irodalmári attitűd kiforrálását illetően izgalmas utat bejárt író arcképe azonban e tanulmányban nem elsősorban a művek alapján rajzolódik ki. Az életrajzi tényanyag és a kortársi idézetek együttese teszi ki e kísérő tanulmány zömét s kissé a margóra szorítja még az ilyen bevezetőkből szokásos „nagyvonalúbb” műelemzéseket is. Az elemző részek gyéren — jobbára az illető alkotások témaismertetésével — vannak jelen. Különösen feltűnő, hogy a kötet két regényének egyike, *A szent szégyen*ről a tanulmányban egyáltalán nem esik szó.

A kötetet olvasva, ma már szembeszökőek Berde írásművészetének gyenge pontjai: stílusában valami templomi fellengzősség a hangadó, s a dagályos fogalmazások, a modorosságba hajló, túlhazsnált jelzők helyenként csaknem a hiteltelenségig deval-

válják művei igazát; a cselekmény menetével is van baj, gyakran lomha a tempó; párbeszédeiben nemegyszer erőszakolt hangnemi stilizáltság zavarja az olvasót, s érzelm-ábrázolásában sem ritka a túlsőppenő atmoszféra-teremtés. Ám e hibák ellenére: műve egészének anyaga igényes, életigaz mondanivaló kifejezésére gyűlik össze, a teljes alkotás „visszafelé” megvalósuló tartalma szinte rehabilitálja az addigi elcsúszásokat — a mű egésze általában érvényes erejű valóságot revelál.

Ez a szándéka szerint mindig a korszerűt megragadó életmű még alig ismert területe irodalomtörténetírásunknak. A kötet megjelenítése, többek között, erre a hiányosságra is felhívja a figyelmet.

Farkasházi Zoltán

Illés Béla: Pipafüst mellett... Írások irodalomról, írókról, könyvekről, színművekről, filmekről, képzőművészetről. Összegyűjtötte és szerkesztette: Jászberényi József. Bp. 1967. Szépirodalmi K. 661 l.

Az idei könyvhéten nem kis meglepetés érte az olvasót: kézbe vehette Illés Béla publicisztikai írásainak gyűjteményes kötetét. Ez a hetedfélszáz lap olyan írásokat tartalmaz, melyeket még itthon nem olvashattunk, vagy ha igen, akkor jórészt feledésre ítéltettek az újságírás és -olvasás iratlan törvényei miatt. Némelyik írására ha emlékeztünk is, kinek van ideje-módja ismét hozzáférhetővé tenni azokat. Becsülendő és követendő vállalkozásnak tartjuk a kiadó és a szerkesztő munkáját: a szocialista magyar irodalom nagy alkotóinak szépirói munkássága mellé (és nem után) oda kell állítani publicisztikai munkásságukat is. Mert az író vallomása szerint „minden betű, minden szó és minden gondolat harc a szocializmusért”. Így alkotnak szerves egységet ezek az apró írások, hiszen egynek-egynek terjedelme nem több átlagban a 4–5 lapnál.

A kötet mintegy másfélszáz írása irodalomról és színházról, mozirol és képzőművészetről szól, a XX. századi magyar és világ-irodalom nagy alkotóiról rajzol portrét vagy éppen egy művéket ajánlja az olvasó figyelmébe. A szocialista magyar irodalom alkotóinak egész sora jelenik meg előttünk, akikkel Illés együtt élt és dolgozott előbb az emigrációban, majd itthon: Zalka Máté, Hidas Antal, Komját Aladár, Lengyel József, Gergely Sándor, Lányi Sarolta stb. Ebből a cikkgyűjteményből felmérheti az olvasó, hogy Illés mennyit tett a két háború közötti „emigrációs” szocialista irodalom hazai elfogadtatásáért és népszerűsítéséért. Hidas Antaltól szóló cikkében figyelmeztet, hogy „irodalomtudományunk már régóta tarto-

zik egy Hidas-tanulmánnyal, nem annyira a költőnek, mint inkább a magyar olvasónak”. Az alkotó ellen elkövetett méltánytalanságnál nagyobb bűnnek tartja, ha az olvasót megfosztják a mű ismeretétől, élvezésétől — a művet pedig társadalomformáló küldetésétől.

Illés Béla írásai nem itézi tanulmányok, esszék. A példa kedvéért maradjunk a már említett, Hidasról szóló tanulmánynál: „Nem áll módomban akár vázlatosan is leírni Hidas hosszú, mindvégig küzdelmes útját. Csak néhány emléket idézek fel az útnak arról a szakaszáról, amelyet közösen tettünk meg.” Tehát nem pontról pontra filológiai helyes és kritikailag megalapozott írások, vélemények ezek, hanem a kortárs-író közvetlen élménytől átfűtött visszaemlékezései, felidézései inkább, amelyeknek ítéletei gyakran híjával vannak az értékeléshez szükséges, távolságtartó megfontolásnak. Az életművek maradandó értékeinek megláttatásában sokszor biztosabb, mint a filológiai tényektől zsúfolt, elméleti fejtegetésektől kissé nehéz elméleti cikkek.

Emlékező, vallomások írások Illés Béla cikkei, tanulmányai, de legalább annyira önvallomások is. Sokat vall magáról is, és így életművének intenzívebb megértéséhez és irodalomtörténeti feldolgozásához is nagy segítséget nyújt (a *Harmínchat esztendő* című novellaskötete előszava, Élmény és fantázia).

Illés Bélának kedves és szeretett írója Mikszáth Kálmán; a róla szóló írások külön fejezetet is kapnak a könyvben. Ha Mikszáth-értékelése helyenként vitatható is, s itt ott nem is felel meg a szaktudomány mai állásának, Illés tiszteletreméltó egyértelműséggel körvonalazza véleményét a századforduló nagy írójáról. Mivel az életműértékelése körül még ma is nagy viták kavarnak, nem hagyható figyelmen kívül egyetlen határozott, avatott vélemény sem. Sok olyan megfigyelése, észrevétele van, amelyet csak író láthat meg egy másik író művében: intuíción alapuló véleményei néhol értékesebbeknek tűnnek, mint a Mikszáth-életmű politikumának kérdéseit taglaló részek. Méltán és joguk hívja magát a nagy író régi és hűséges szerelmeinek.

Örömünket nem csorbitja az sem, hogy ha a kiadást nem érezzük hibátlannak. Nem követhettük mindig, sajnos, a könyv ciklikus beosztásának logikáját, s miért kerültek egymás mellé a tanulmányszámba menő cikkek és az emlékező, köszöntő írások. Filológiaiul is lehetett volna következetesebb a szerkesztés, mert adja ugyan a könyv végén a gyűjtéshez felhasznált lapokat, a cikkek végén pedig a megjelenés évszámát (csak az évszámot!), de együtt kellett volna közzélni a pontosan. Végül: a meglegedés kere-

kedik felül bennünk, valamint erősödik a remény, hogy további értékes kötetekkel gyarapszik könyvtárunknak az a polca, amelyre szocialista irodalmunk kötetei kerülnek.

Stenczer Ferenc

Bori Imre: Eszmék és látomások. Tanulmányok. Novi Sad, 1965. Fórum K. 235 1.

Nyolc tanulmány olvasható Bori Imre Novi Sadon kiadott *Eszmék és látomások* című kötetében. Valamennyi a mai magyar irodalom alkotóival és jelenségeivel foglalkozik, egyedül „A semmi ágán” című József Attilával. Az *Eszmék és látomások* már ezzel sokatmondó: hogyan látja egy velünk szomszédos államban, de más szellemi közegben élő magyar irodalomtörténész a hozzá mégiscsak közvetítésekkel érkező alkotásokat? Mi ragadja meg a figyelmét, mit tart kiemelendőknek; milyen jelenségekre helyezi a hangsúlyt? Nem véletlenül beszéltünk hangsúlyokról. Az *Eszmék és látomások* fő erőnye a megszerkesztettség. A tanulmányok együtt többet mondanak, jelentősebbek, mint önmagukban voltak, midőn a *Híd* című folyóirat hasábjain sorra megjelentek. Bori Imre már egyes tanulmányaiban is mai irodalmunk középpontinak vélt kérdéseivel és műveivel szembesíti az olvasót; maga a kötet ennél mégis tággab szemhatárú. Az új eredményeket vizsgálva a magyar irodalom jövő lehetőségeibe is nyújt némi bepillantást. Fogalmazhatjuk állításunkat határozottabbra is. Bori Imre nemcsak az egyes műveket látja, nemcsak írógyéniségek és életművek értelmezésére vállalkozik. Élő irodalmunk köré odagondolja az európai horizontot; értéknek az egyetemes jelentésűt tudja elfogadni. Ady igazára gondolna — arra, hogy „az irodalomban nincs jogcíme annak, ami csupán nemzeti, általános emberi vonások nélkül?” Ha így is lehet, akkor sem mondtunk el mindent, sőt a lényegesről feledkeztünk meg. Bori Imre elfogulatlansága a más szellemi klímában élő gondolkodó előnye. Elnéző magatartásra még a hagyományok sem tudják rákapadni. Amit itthonról esetleg a „fájdalmas késésektől” szenvedő ország számlájára írunk s ezáltal az irodalom teljesítményeit is más szemmel nézzük — az Bori Imre számára könnyen lehet vidékies elmaradottság. Olyanféle nemzeti sajátosság, amelyetől hasznosabb megszabadulni, mintsem továbbra is eredetiségünk zálogaként dédelgetni.

A hazai kritikáétól el is tér észrevehetően az *Eszmék és látomások* igénye és rangsora. Támadt is már régebben visszhangja a Kortárs hasábjain, hogy József Attilát a francia egzisztencialisták, elsősorban Camus és Sarte

társaságába utalja, s épp csak érintően szól a különbségekről. De a kötetnek úgy szólván valamennyi tanulmánya értelmezésbe, kommentárba szőtt vitáit. Weöres Sándor lírájáról, Déry Tibor új regényéről, a mai próza lehetőségeiről, Németh László munkáiról szóló tanulmányai perújrafelvételt hirdetnek. Bori Imrének más a nézőpontja és sok tekintetben mások az eredményei, mint az itthoni kritikának. Az általa „humanista neomarxizmusnak” nevezett szemlélet alapján tekint az irodalomra. Vallja a műelemzés tételét, hogy a mű értékét önmagában kereshetjük. Tanulmányaiból kitetsző irodalomelméleti koncepciója nem normatív igényű; inkább az értelmezés, a megértés munkáját vallja.

A határontúli magyar irodalmak némelyike —, mint a csehszlovákiai és a jugoszláviai — kiemelkedő művek híján az esszével, tanulmánnyal kárpótolja magát. A gondolat tájékozódásával frissíti a lassan éledező irodalmat s a fenyegető elszürküléssel szemben a magas eszményekre hivatkozik. A jugoszláviai magyar irodalom néhány éve tartó új szakasza is elsősorban új szellemi közeg létrehozásában ért el nagyobb eredményeket. Sinkó Ervin, Major Nándor, Bányai János, az Új Symposion fiataljainak tanulmányai jeleztek a tájékozódás megalapozottságát és olykor „neoavantgarde” túlzásait, türelmetlen egyoldalúságait. Bori Imre tanulmányaihoz sok vitázó megjegyzést lehetne hozzáfűzni. Ítéletei némelykor közbeszólásra ingerelnek. Ideje is volna erre sort keríteni. A vitáért is, de meg egyebek miatt is. Bori Imre különvéleménye fölött hallgatással nem térhetünk napirendre. A magyar irodalomtörténész középnemzedék egyik legtágabb látókörű képviselője, noha kívülről nézi, mégis a sajátjaként szól a magyar irodalomról. A noviszádi magyar avantgarde megteheti, hogy amolyan megbocsájtó hangnemben írjon a tanulmánykötetről. A mi érdekünk inkább az lenne, hogy részletezve vegyük szemügyre az *Eszmék és látomások* tanulmányait. Új szempontokra is lelhetnénk bennük, s az eszmecserékben ez sem utolsó szempont.

Béldi Miklós

Südosteuropa-Bibliographie. Bd. I. 1945 — 1950. 1. Teil: Slowakei, Rumänien, Bulgarien; 2. Teil: Jugoslawien, Ungarn, Albanien, Südosteuropa und grössere Räume. Hrsg. von Fritz Valjavec. München, 1956. R. Oldenbourg. 91; 263 S. — Bd. II. 1951 — 1955. 1. Teil: Südosteuropa und grössere Teilräume, Jugoslawien, Ungarn; 2. Teil: Albanien, Bulgarien, Rumänien, Slowakei. Hrsg. von Südost-Institut München, Red.: Gertrud

Krallert-Sattler. München, 1960–1962. R. Oldenbourg. 360; 705 S.

A két kötet egy-egy önálló fejezetében tíz év anyagát rendszerező általános magyar bibliográfia található. Az első fél évtizedet Thomas Bogyay és Gertrud Krallert-Sattler, a másodikat Franz Király szerkesztette. Ami az irodalomtörténeti fejezeteket illeti (*Sprache und Literatur* címen, I. köt. 145–156, és II. köt. 295–314.), teljességéről szó sem lehet, ezzel azonban maguk az összeállítók is tisztában voltak. Azt, hogy ennek ellenére mennyire lesz használható a külföld számára, nem tudjuk megállapítani, annyi viszont bizonyos, hogy számunkra semmiféle számottevő újdonsággal nem tudott szolgálni. A bibliográfia jelentősége tehát egyedül az anyag egybegyűjtésének és rendszerezésének pusztá tényében keresendő.

A szerkesztők, munkájuk során, szemmel láthatólag annak az alapelvnek szellemében jártak el, hogy minden tételnek utalások és duplikálások nélkül kell megtalálnia a maga helyét. Ez azonban gyakran a legalaposabb anyagismeret ellenére sem oldható meg sikeresen. Könnyű tehát itt is efféle vitatható pontokra ráutalni. A bizonytalan beosztás eredményeképp kerülhetett a *Geschichte und Politik* c. fejezetbe az István-legenda (I:313. sz.), Anonymus (I:195, 196, 314. sz. II:1006.

sz.) és Bethlen Miklós (II:700.sz.), a *Religion und Kirche* fejezetbe Dévai Bíró Mátyás (II:1354.sz.), Huszár Gál (II:1364.sz.), Szegedi Gergely (I:789.sz.), Heltai Gáspár (II:1362.sz.), Illésházi István (II:1359.sz.), Pázmány Péter (I:732, II:1336.sz.), Zrínyi Miklós (I:746.sz.), Ráday Pál (II:1356.sz.) és Ráday Gedeon (II:1339.sz.) és végül a *Geistiges und kulturelles Leben* c. fejezetben a Codex Albensis (II:1903.sz.), a Pray-kódex (II:1904.sz.), Ráday Pál (II:1688.sz.), Pálóczi-Horváth Ádám (II:2049.sz.), Budai Ézsaiás (II:1671. sz.) és Arany János (II:1912.sz.).

Nem folytatjuk a sort, de talán ennyiből is látható, hogy a bibliográfia kezelése eléggé bizonytalan utalók és kettőzések nélkül (az utóbbira egyetlen példa mégis előfordul: Komjáthy Miklós, I:301. sz. és 823. sz.). Egy részletes névmutató is megoldotta volna a kérdést, de sajnos ez is hiányzik. A gyűjtőköri szélességét és mélységét ezúttal nem kívánjuk mérlegre tenni, a felgyűjtés alaposágában vetett bizalmat viszont nagy mértékben megingatja ama tény, hogy az Irodalomtörténet c. folyóirat szerepel ugyan mind a két kötet anyagában, ennek ellenére kimaradt az első marxista igényű dolgozat Janus Pannoniusról (Gerézdi Rabán, It 1950. 14–30.).

V. Kovács Sándor

Gerézi Rabán

(1914–1968)

Multis ille bonis flebilis
occidit (Horatius, Carm. I. 24)

Bizonnyára ő is így kezdte volna, ha neki kellett volna írnia barátjáról, hiszen csak az antik mértéktartás szigorú köntösében viselhető el az a kínzó gondolat, hogy többé nem látjuk őt, akit annyian szerettek és akit alig lehetett másként látni, mint derült arccal. Gerézi Rabán, a pannon föld, Kaposvár szülőtte, igazi humanista volt tudásban és kedélyben egyaránt. Humanista volt, mert határtalanul lelkesedett a tudományért, az irodalomért és az életért. Egyetemi stúdiumait Horváth János tanítványaként végezte, s ez nemcsak munkásságának egész veretén látszott meg, hanem büszke is volt rá. Mindenre kiterjedő filológiai alapvetéssel dolgozott, a legváratlanabb helyeken képes volt megtalálni a kutatott kor szellemi-irodalmi életére vonatkozó, sokszor nagyon jelentős, világító adatokat. A filológiai aprómunka kedvelése ellenére minden dolgozata élettel volt tele, mert szinte varázsszerű könnyedséggel tudta magáévá tenni elmúlt idők embereinek lelki világát. Számára semmi sem volt régi, mindenben napjaink lüktető, eleven életét érzekelte. Mi, barátai olykor tréfásan bíráltuk is, hogy régi emberi helyzeteket nem egyszer a mai ifjúság színes nyelvén elevenített meg. Horváth Jánostól tanulta a szintézis igényét is. Évekig folytatta egy-egy téma adatgyűjtését, de mindig kész, befejezett, formailag is kimunkált opust tett le a tudomány asztalára. Gerézi Rabán az összefoglaló látás embere volt, s mint ilyen, igazi alkotó irodalomtörténész. Nagy tanulmányai („Bologna és a magyar humanizmus” 1940, „Egy magyar humanista: Váradi Péter” 1942, „Az erasmista Komjáti Benedek” 1944, „Aldus Manutius magyar barátai” 1945, „Irodalmi nyelvünk kialakulása” 1948, „Nagyszombati Márton” 1958) mind ezt bizonyítják. Távol állott tőle az adatokban való öncélú gyönyörködés, noha kevés magyar kutató akad, aki annyira belülről ismerte volna a XV–XVI. századot, mint ő. Szívéhez nőtt stúdium volt Janus Pannonius kutatása: ő szerkesztette, még 1953-ban Janus verseinek mindmáig legszebb, reprezentatív magyar gyűjteményét, pompás bevezető tanulmánnyal kísérve. Janus költői hírnevének utóéletét is ő írta meg (1962). Kiváló nyújtott Székely István „Világkróniká”-jának sajtó alá rendezésével („Bibliotheca Hungarica Antiqua” III). Külföldi szakkörökben is méltó feltűnést keltett annak bizonyítása, mekkora hatása volt Erasmusnak az erdélyi antitrinitáriusok körében. (Ilyenmő első tanulmányát Gerézi 1947-ben írta, a nemzetközi nyugtázás ott található J–C. Margolin 1965-ben megjelent Erasmus-könyvében.) – A haladás ügye is szenvedélyesen érdekelte. Az első magyar demokratikus középiskolai irodalomtörténet (1945) összeállításában tevékenyen részt vett, s fáradhatatlanul buzgólkodott az újjászerveződő magyar irodalomtudomány kibontakozásának szolgálatában. Mint könyvtáros, majd mint a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa, számos kollektív alkotás létrejöttén munkálkodott.

Gerézi Rabán életének főműve mégis „A magyar világi líra kezdetei” c. monográfiája marad. Szellemének legjavát ebben adta. A töredékesen reánk szállott igen kevés egykorú szöveg szinte mikrofilológiai értékelésével Mohács előtti magyar nyelvű világi költészetünk egész területét be tudta mutatni: láttatta a kort, a műfajtipusokat, a fejlődés távlatait, sőt a sokat vitatott magyar *virágének* egész XVI. századi történetét felvázolta. Bizonnyára akadnak a könyvnek olyan részletei, amelyekben az alkotó képzelet teljesítménye nagyobb, mint amennyit a történetírói óvatosság megenged, de ezek a feltevések is szépek, termékenyek, vitára indítók. E sikeres, elismeréssel fogadott könyv még nagyobbra sarkallta szerzőjét: Balassi Bálintról készült monográfiát írni, ez lett volna számára az *opus magnum*. Csak az élettrajzi vázlatot tudta közzétenni (Kritika 1967), a halál kivette kezéből a tollat.

Gerézi Rabánban a kutató tudós mellett ott élt a költő is: a nagy magyar költészetért, klasszikusokért és modernekért rajongott, s a maga szerény módján, egy-egy szép műfordítással áldozott is a Műsáknak. Búcsúzzunk tőle kedvelt latinjainak egy kissé megváltoztatott sorával: „Sit ei terra levis!” Legyen ez a történeti ritmusú sor egy élete delelőjén derékbátort tudós életpálya szimbóluma. Kedves egyénisége barátai szívében él tovább, hatása pedig maradandó művei sorában.

Bán Imre

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1967. október 27 – 29-én Veszprémben tartotta meg öszi vándorgyűlését. A TIT Irodalmi és Nyelvi Szakosztályának Országos Választmányával és a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságával közösen rendezett vándorgyűlés résztvevői kettős évfordulót ünnepeltek ez évben: a Nagy Októberi Szocialista Forradalom ötvenedik és Ady Endre születésének kilencvenedik évfordulóját. Ez a kettős megemlékezés adott külön jelentőséget a háromnapos megbeszélésnek.

A gyűlést *Komlós Aladár*, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke nyitotta meg. Megnyitó beszédében felhívta a figyelmet, hogy Ady Endre és az új típusú szocialista állam születése évfordulójának együtt ünneplése szimbolikus jelentőségű. Hangsúlyozta, hogy Ady Endre nemcsak a magyar, de a világforradalom költője is volt, művészte túlnőtt a szűkebben vett magyar problémákon; annak a nagy változásnak a közvetlen előkészítője, énekesé volt ő is, melyet a Nagy Októberi Szocialista Forradalom valósított meg. Kiemelte, hogy Ady nemcsak mondanivalójában volt forradalmár, hanem kifejező eszközeiben is forradalmat jelentett.

A vándorgyűlés e kettős évforduló jegyében folyt le, s az elhangzott referátumok is ennek megfelelően két témakörrel foglalkoztak: az első napi ünnepi ülés a szovjet irodalommal, a második és a harmadik nap előadásai és hozzászólásai pedig Ady Endre művészetének időszzerű kérdéseivel.

A forradalmi évforduló ünnepi előadását *Kardos László* tartotta „Szovjet irodalom – magyar olvasó” címmel. Történelmi áttekintést adott a szovjet irodalom magyarországi útjáról, fogadtatásáról a Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól napjainkig. Beszélt azokról a szinte áthidalhatatlan akadályokról, amelyek az ellenforradalmi Magyarországon a szovjet irodalom elterjedése és megismerése előtt állottak. A szovjet irodalomból csak Gorkij egyes művei és Solohov Csendes Donja került el a magyar olvasókhoz, azok is gyakran meghamisítva, eltorzítva, s csak egy szűkebb réteghez. Népünk csak a felszabadulás utáni években ismerkedhetett meg a szovjet írók alkotásaival, ekkor fordítottak le minden fontosabb művet magyarra. A személyi kultusz kihatásai és a nem egyszer válogatás nélküli, alacsony színvonalú fordítások miatt azonban az ötvenes évek elejétől átmenetileg csökkent a szovjet művek iránti érdeklődés. A hatvanas évek elejétől azonban – állapította meg *Kardos László*, fejtegetéseit konkrét példákkal is illusztrálva – a szovjet írói alkotások magyarországi elterjedése újabb reneszánszának lehetünk tanúi.

A következő napok referátumai és hozzászólásai Ady Endre életművével és költészetének világirodalmi jelentőségével foglalkoztak. A vita középpontjában az a kérdés állott, színkronban volt-e Ady művészte a kortársi nyugati irodalommal? Elkészett szimbolistának kell-e Adyt tekinteni, Baudelaire, Verlaine, Rimbaud hazai megfelelőjének, aki az elmaradt magyar viszonyok következtében csak évtizedekkel később honosít meg egy Franciaországban már túlhaladott irányzatot, vagy a vele egy korban élő Apollinaire-rel egyenlő értékű, korszerű művészet megteremtőjének? Első esetben Ady – s ilyen nézetekkel még ma is találkozhatunk – csak számunkra jelentett volna újat, provinciálisan magyar jelenség volna. A felszólalók kivétel nélkül egyet értek abban, hogy Ady mind mondanivalójában, mind művészi eszközeiben az élen járt, korszerű volt, helye a világirodalom élvonalában van.

Az Ady-problémák megvitatását *Király István* „A költő értelemkeresése” című, Ady világnézetének alakulását elemző, gazdag példaanyaggal illusztrált előadása vezette be. Azt a kérdést vizsgálta, hogyan függ össze Adynál az istenes versek megjelenése a kor társadalmi problémáival, egyfajta időleges társadalmi elbizonytalanodással. Megállapította, hogy Ady istennel vívódó versei nem a „túlvilágiság” felé mutatnak, hanem nagyonis „világiak”. A hit és a hitetlenség, az istenkeresés, a perlés, az istennel való küzdelem jut bennük kifejezésre, mely végső fokon nem más, mint az „értelem keresése”. Megállapítását Ady-versek elemzésével támasztotta alá, közülük „A Sion-hegy alatt” című költeményt részletesen elemezte. Kifejtette, hogy Ady pályájának nagyobb felében nem volt istenhívő, istenes versei egy meghatározott korszakához kapcsolódnak, mely 1908 táján „Az Illés szekerén” című kötettel kezdődik, s még a világháború előtt végetér. Más értelmet kapnak ezután a bibliai szimbólumok is Ady költészetében.

Király István előadását hozzászólások és vita követte. Elsőnek *Rónay György* szólt hozzá és vitakozott *Királynak* azzal a megállapításával, hogy Ady istenes versei egyetlen korszakhoz kapcsolhatók. Nem értett egyet azzal, hogy Ady bármikor is ateista lett volna s példákat hozott háborús lírájából isten-hitének, isten-élményének bizonyítására. *Bessenyei György*, Révaival vitázva, a statikus Ady-kép helyett Ady költészetének dialektikus értelmezését hangsúlyozta. Szerinte a dekadens témákban is ott van az egészséges élet és az emberség utáni vágy, nem két lelke volt Adynak, hanem a világot dialektikus ellentétben ábrázolta. *Kovács Kálmán* Ady jelkép-rendszerét vizsgálta, finom érzékkel közelítve meg, társa fel annak újszerűségét. Elemzésekkel mutatta meg, hogyan fejezi ki szimbolizmusa modernségét és forradalmiságát, mely

istenes verseiben éppúgy kifejezésre jut, mint úgynevezett dekadens verseiben. Ugyanezzel a problémával foglalkozott *Kardos Pál* is hozzászólásában.

Délután *Kovalovszky Miklós* tartott beszámolót az Ady-filológia helyzetéről. Ismertette az eddig elért eredményeket, részletesen elemezte, hogy a kitűzött feladatok közül eddig mi valósult meg s melyek a legsürgősebb tennivalók. Kiemelte, hogy feltétlenül el kell készíteni egy filológiai pontos, hiteles Ady-életrajzot, és a további munkálatokhoz szükséges egy Ady-szótár készítése is. Elengedhetetlennek tartotta továbbá a kritikai kiadás munkálatainak meggyorsítását, különösen a versek minél előbbi megjelentetését. *Gáldi László* az Ady-szótár mellett Ady versmondattanának elkészítését is javasolta, sürgetve Ady verselése és a francia sanzon egymáshoz való viszonyának kutatását. Fontos feladatként említette a közép- és kelet-európai Ady-kultusz vizsgálatát, mely az itteni esetleges Ady-hatásokra is fényt derítene. *Király István* is hangsúlyozta a hatáskutatások fontosságát. Szükségesnek tartotta egy Nyugat-nyelvújítási szótár elkészítését, mely megmutatná, mennyiben forradalmasította a Nyugat-nemzedék a magyar irodalmi nyelvet. *Nagy Miklós* az 1956. évihez hasonló Ady-értekezlet összehívását javasolta, ahol határozatok születnének a legfontosabb megoldandó Ady-problémákról; hasznosnak vélte Hatvany „Így élt Petőfi”-jéhez hasonló, Ady napjairól szóló kiadvány összeállítását is.

Voigt Vilmos „Ady versművészetének újszerűsége” címmel tartott figyelemre méltó előadást. A nyugati vers-interpretációs módszerek eredményeit gyümölcsöztetve újszerű módon elemzett három Ady-verset („Sírni, sírni, sírni,” „A Hadak útja”, „Az utolsó hajók”). Azt kísérelte meg bemutatni, mennyiben hozott Ady verselése, versépítkezése nyelvében, kifejező eszközeiben is újat, illetve az új mondanivaló hogyan hozta magával szükségyszerűen az új formát is. Referátuma élénk vitát váltott ki, több hozzászólás hangzott el (*Gáldi László*, *Kardos Pál*, *Kovalovszky Miklós*, *Miklós Pál*, *Szabolcsi Miklós*), s többen polemizáltak is interpretációs módszerével, illetve egyes megállapításaival.

A vándorgyűlés harmadik napján *Koczás Sándor* „A megnőtt Ady” címmel a költő művészi nagyságának, egyetemességének, korszerűségének a kérdését vizsgálta. Értékes, új szempontokat felvető referátumában Ady „Mindent akarásából” indult ki, s rámutatott, hogy éppen ebben az egyetemességre való törekvésben van Ady igazi nagysága. Azért tudott Ady fölébe nőni a provinciálisan magyar problémáknak, mert az egyetemesség, az egész emberiség felől közeledett hozzájuk. Így lehetett egyszerre a magyarság és a világforradalom költője, a Magyar Ugar éneke és a legkorszerűbb nyugati irányzatokkal is szinkronban levő művész. Ezután Ady költészetének utóéletével és maiságával, ma is aktuális voltával foglalkozott.

Koczás Sándor előadásához kapcsolódott *Horváth Jánosné*, aki felszólalásában Ady és az ifjúság, Ady és az iskolai nevelés problémáit analizálta; s ehhez szót hozott *Pálmai Kálmán* és *Makay Gusztáv* is. *Szalatnai Rezső* a harmincas években, Csehszlovákiában, az ifjúság körében kialakult Ady-kultuszról beszélt. Hozzászóltak még a vitához, egy-egy részletkérdést érintve: *Bodnár György*, *Kabdebő Lóránt*, *Kardos Pál* és *Szabolcsi Miklós*.

A háromnapos előadásorozat, és a vele kapcsolatos vita érdembeli értékelése nem lehet egy rövid, vázlatos beszámoló feladata. Ez annál is inkább lehetetlen, mert a felvetett problémák annyira sokoldalúak, szerteágazóak, hogy külön-külön is alapos elemzést érdemelnének. Emellett az elhangzott előadások a különböző folyóiratokban egyébként is megjelentek, vagy meg fognak jelenni. Summázásképpen itt csak annyit kívánunk megállapítani, hogy a vándorgyűlés legfőbb érdeme az Ady-kutatások mai állásának felmérése mellett egy korszerű Ady-kép kialakítására való törekvés volt. Napvilágra hozta a vándorgyűlés azokat a kérdéskomplexumokat, amelyek az Ady-kutatókat elsősorban foglalkoztatják, s többé-kevésbé világossá váltak azok a feladatok is, amelyek a közeljövőben megoldásra várnak ahhoz, hogy Ady Endre elnyerje az őt megillető helyet mind a magyar, mind a világirodalomban.

Kispéter András

Az Irodalomtudományi Bizottság 1967. évi munkájáról

A Bizottság 1967. évi ülésein számos időszerű probléma megvitatása és több elvi, tudománypolitikai kérdés napirendre tűzése révén igyekezett elősegíteni szaktudományunk fejlesztését. A Bizottságban már régebben fölmerült egy verstani-stilisztikai munkabizottság létrehozásának gondolata. Az elhanyagolt verstani és stilisztikai kutatások tervszerű mederbe való terelésének, a szétszórótt témák és egyéni kezdeményezések akadémiai összefogásának és irányításának szükségességét nemcsak a különböző vitákon elhangzott hozzászólások sürgették, de az 1967. évi nagygyűlési osztályülésünk vitája is megerősítette. Egy ilyen munkabizottság

főállításának elvi indoklását, melyet Szabolcsi Miklós terjesztett elő, a Bizottság egyhangúlag helyeselte, és határozati javaslatot terjesztett az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Vezetősége elé egy verstani és stilisztikai munkabizottság létrehozásának szükségességéről. Az Irodalomtudományi Bizottság irányítása alatt régóta működő Szövegkiadási Munkabizottság mellett a Verstani-Stilisztikai Munkabizottság 1968 elején megkezdte tevékenységét.

A magyar irodalomtudományi kutatások rendszerezett programjának összeállításakor fölmerült, hogy az intézményekhez nem tartozók s főleg a középiskolai tanárok kutatási témáira nagyobb figyelmet kellene fordítani. Ezek egy részét ugyan nyilvántartja a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, de ez még nem minden. Az irodalomtörténeti kutatásokkal is foglalkozni akaró iskolai tanárok egy része hátrányos és kedvezőtlen helyzetben van; s ráadásul nem minden iskolaigazgató és vezető nézi jószemmel, hogy egyesek a tanári pedagógiai munka mellett kutatással, irodalmi tanulmányok írásával töltik idejüket. A Bizottság javasolja, hogy a Társaság igyekezzék minél hatékonyabb segítséget adni az arra érdemes és alkalmas, elszigetelten is szenvedélyes akarattal dolgozó irodalomtörténész-tanárok munkájához; ahol szükséges, nyújtson támogatást kedvezőbb körülmények (órakedvezmény, kutatónap stb.) megteremtésére. A vándorgyűléseken helyes volna előkészíteni a helyi irodalomszakos pedagógusokkal való találkozást és a kutató munkával is foglalkozó tanárokkal történő eszmecsere-t. Az irodalomtörténész utánpótlással is összefüggő nehézségek megoldásához hozzájárulna, ha a Társaságnak sikerülne elmélyítenie kapcsolatait ezzel a széles, főleg vidéki bázissal.

A külföldi levéltárakban és könyvtárakban végzendő kutatások ügyében Barta János javaslatokat terjesztett a Bizottság elé. A vita során számos olyan probléma merült föl, melyeket mindaddig nem sikerült megoldani. A Bizottságnak az a véleménye, hogy egyes külföldi kutatási lehetőségeket nem lehet a társadalomtudományok területein, így az irodalomtörténeti kutatásokban sem, a kíváncsok mértékben kihasználni. Sajnos egy olyan fontos intézmény is, mint pl. a bécsi Collegium Hungaricum, sem egészen eredeti rendeltetésének megfelelően működik. Az akadémiai összerakaton belül a Kulturális Kapcsolatok Intézete által biztosított évi létszámkeretben az irodalom egész területe érthetetlenül hátrányos, hihetetlenül kevés (1 fő vagy egy se), mértéktelenül alábecsült jelentőséggel képviseltetik. Az MTA I. osztályának erőfeszítései ellenére sem sikerült változtatni ezen a hovatovább tarthatatlan állapoton; azután sem, hogy az MTA Elnöksége a társadalomtudományok fejlesztésének jelentőségét ismételtelen leszögezte. Más vonatkozásban kedvezőbbnek látszik a hazai szakemberek külföldi kutatásainak biztosítása.

Nincs azonban megoldva a külföldön élő, magyar filológiával foglalkozók munkájának támogatása. Pedig az általuk végzett öntevékeny munka eddig is sok eredményt hozott számunkra. Ezt bizonyítják az utóbbi időben napvilágra került különös értékű ritkaságok, hungarikák, s a külföldi levéltári és könyvtári kutatások igen értékes magyar irodalomtörténeti vonatkozású anyagai. A nemzetközi tudományos együttműködést ebből a szempontból meg kellene vizsgálnunk; újra napirendre kellene tűznünk azt a korábban már ismertetett javaslatot, amelyet a Bizottság megvalósításra ajánlott az I. osztály Vezetőségének, a magyar filológiai kutatások nemzetközi szervezeti keretének megteremtésére. (Javaslat egy nemzetközi társaság létrehozására a magyar nyelv és irodalom tanulmányozása céljából.)

Közös munkával el kellene készíteni azoknak a külföldi kutatóhelyeknek a lajstromát, ahol érdemleges munkálatok folynak, illetve ezek végzése kívánatos volna (pl. németországi és ausztriai lelőhelyek, olaszországi, csehszlovákiai és lengyelországi levéltárak, erdélyi kutatópontok, szovjetunióbeli gyűjtemények stb.). Több külföldi ösztöndíjat kellene biztosítanunk és többet kellene törödnünk az ösztöndíjasok megfelelő kiválasztásával és fölkészítésével is.

A Bizottság 1967 májusában tájékoztatást kapott az AILC 1967. évi belgrádi kongresszusának előkészületeiről és a magyar delegáció várható részvételéről. A novemberi ülésen, amelyet a Modern Filológiai Bizottsággal együtt tartotunk, Vajda Gy. Mihály adott részletes tájékoztatást a kongresszuson elfogadott, az európai irodalmak összehasonlító történetére vonatkozó magyar tervezet elvi és szervezeti kérdéseiről. (Ennek az anyagnak ismertetésére itt nem térünk ki, mert az ezzel kapcsolatos részletes dokumentáció, az egész kérdés történetét ismertető, a nemzetközi vállalkozás szervezeti, elvi stb. problémáit tárgyaló anyag megjelenik a Helikon 1968. 2. számában.) A Bizottság egyetértését fejezte ki a nagyfontosságúnak ítélt nemzetközi vállalkozás kérdésében. Helyesli, hogy e vállalkozás keretében különösen szocialista országok tudósai és intézményei között alakuljon ki minél hatékonyabb együttműködés. Támogatja a megindítandó nemzetközi folyóirat tervét, s az idegen nyelvű folyóirat megindítására vonatkozó korábbi konkrét javaslatát az új feladatok jegyében módosítja. Kíváncsúnak tartja, hogy a szervező munka előrehaladtával az MTA Irodalomtörténeti Intézetében működő titkárság az eldöntendő elvi vonatkozású részletkérdéseket szükség szerint terjessze a Bizottság elé.

A közeli évek nagyobb rendezvényeire vonatkozólag a Bizottság elfogadta és támogatta *Király Istvánnak* azt a javaslatát, hogy Ády Endre halála 50. évfordulójának méltó megünneplését nemzetközi jelleggel készítsék elő.

Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya a következő három évi időtartamra 1967 őszén az alábbiakat kérte föl az Irodalomtudományi Bizottság tagjaiul: *Barta János*, (elnök), *Bán Imre*, *Bodnár György*, *Czine Mihály*, *Diószegi András*, *Garamvölgyi József*, *Hopp Lajos* (titkár), *Illés László*, *Keresztúry Dezső*, *Király István*, *Klaniczay Tibor*, *Köpeczi Béla*, *Lakatos László*, *Nagy Péter*, *Nyíró Lajos*, *Pándi Pál*, *Sóter István*, *Szabolcsi Miklós*, *Szauder József*, *Tolnai Gábor*, *Tóth Dezső*, *Waldapfel József*, *Wéber Antal*.

Hopp Lajos

Intézeti hírek

(1967. november 1—december 31.)

Komlós Aladár 1967. december 10-én töltötte be 75. életévét. Irodalmi folyóirataink, heti- és napilapjaink cikkeikkel, híradásokkal emlékeztek meg *Komlós Aladár* 75. születésnapjáról. A Magyar Írók Szövetsége, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a TIT irodalmi-nyelvi szakosztálya 1967. december 11-én, a Kossuth Klubban ünnepi irodalmi estet rendezett *Komlós Aladár* tiszteletére. *Koczkás Sándor* üdvözlő szavai után *Keresztúry Dezső* *Komlós* irodalomtörténeti munkásságát méltatta, *Simándy Pál* pedig költészetét jellemezte. Intézetünk valamennyi munkatársa és az Irodalomtörténeti Közlemények Szerkesztősége nevében ezúton köszöntjük — kollégiais tisztelettel és szeretettel — a 75 éves *Komlós Aladárt*. Erőt, egészséget, a szépirodalom és a tudomány területén további eredményes munkát kívánunk.

*

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Szakosztálya 1967. november 9-i vitaülésén *Baróti Dezső* olvasta fel előadását „A felvilágosodás irodalmának néhány kérdéséről” címmel. Az előadás felkért hozzászólója *Tarnai Andor* intézeti munkatárs volt, a vitában részt vett *Szauder József* főmunkatárs.

*

Klaniczay Tibor, Intézetünk igazgatóhelyettese, aki a Sorbonne vendégprofesszorként Párizsban tartózkodik, 1967. november 18-án a párizsi Magyar Házban előadást tartott „A mai magyar irodalom” címmel.

*

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Szakosztálya 1967. november 22-én rendezett vitaülésén *Szabolcsi Miklós*, Intézetünk ügyvezető igazgatója tartott referátumot „Az irodalmi és művészeti avantgarde, mint nemzetközi áramlat” címmel.

Felkért hozzászólók *Hermann István* és *Sik Csaba* voltak.

*

Jan Reyman, a varsói egyetem professzora, 1967. november 24-én előadást tartott Intézetünkben „Az 'Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus' lengyel fordításának problémái” címmel.

*

1967. november 13-tól 27-ig, Intézetünk vendégeként hazánkban tartózkodott *Josef Ambrus*, a Szlovák Tudományos Akadémia Szlovák Irodalmi Intézetének kutatója. November 17-én a Bibliográfiai Csoport munkatársaival folytatott megbeszélést az Intézetünkben készülő irodalomtörténeti bibliográfiáról.

*

Az MTA Irodalomtörténeti Intézete a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tiszteletére 1967. november 27-én 28-án kétnapos tudományos ülésszakot rendezett. Az ülésszak színhelye az intézet Eötvös-könyvtárának olvasóterme volt. November 27-én délelőtt *Sóter István*, Intézetünk igazgatója nyitotta meg az ülésszakot, majd *Tolnai Gábor* akadémikus „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a világirodalom” című referátuma hangzott el. A referátumhoz hozzászóltak: *Vajda György Mihály*, *Varga László*, *Ludmilla Sargina*, *Sarbu Aladár*, *Botka Ferenc*, *Kenyeres Zoltán*. Délután *Nyíró Lajos* intézeti osztályvezető tartott előadást „A szocialista realizmus elméletének történeti és elvi problémái” címmel; az előadást követő vitában felszóltak: *Miklós Pál*, *Szili József*, *Pirnádt Antal*. Majd *Zoltai Dénes* az MTA Filozófiai Intézetének osztályvezetője olvasta fel „Elidegenedés és művészet” című tanulmányát. Az ülésszak első napjának programját *Bodnár György* mb. osztályvezető „A komplex vizsgálat problémái a modern magyar irodalom kutatásában” című előadása zárta be. November 28-án délelőtt *Szabolcsi Miklós* ügyvezető igazgató tartott vitaindító referátumot „A szocialista

eszmiség a magyar irodalomban" címmel, majd *Tóth Dezső* munkatárs „A szocialista realizmus jellegzetességei a felszabadulás utáni magyar irodalomban” című előadása hangzott el. Az előadásokat követő vitában felszólaltak: *Koczás Sándor*, *Illés Lajos*. Végül *Sötér István* zárszava rekesztette be a kétnapos ülészak munkáját.

*

Sziklay László, Intézetünk munkatársa a Szlovák Tudományos Akadémia Szlovák Irodalmi Intézetének vendégeként 1967. november 27-től 30-ig Pozsonyban tartózkodott.

*

A Csehszlovák Írószövetség és a Plámen Szerkesztősége 1967. december 4-től 6-ig konferenciát rendezett Prágában a szocialista országok irodalmi és kritikai folyóiratainak szerkesztői részére, a szerkesztői munka koordinálása és a közös problémák megbeszélése végett. A konferencián részt vett és felszólalt *Szabolcsi Miklós* ügyvezető igazgató és *Illés László* tudományos titkár is.

*

Rába György, Intézetünk munkatársa 1967. november 21-től december 8-ig Olaszországban volt tanulmányúton. Velence és Bologna könyvtáraiban folytatott kutatásokat a XX. századi olasz költészet témaköréből.

*

1967. december 8-án látogatást tett Intézetünkben *Paul Kárpáti*, a berlini Humboldt Egyetem Finnugor Intézetének munkatársa. *Lukács Sándor* mb. osztályvezetővel Marx-fordításokról folytatott megbeszélést.

*

Rudolf Chmel, a Szlovák Tudományos Akadémia Világirodalmi Intézetének aspiránsa 1967. december 15-én védte meg „Szlovákok és magyarok. A szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok társadalmi és kulturális előfeltételei és történelmi alapjai” című kandidátusi disszertációját. Opponensei *Milan Pišút* egyetemi tanár és *Rákos Péter* egyetemi docens voltak. A vitán *Rudolf Chmel* aspiránsvezetője, *Sziklay László*, Intézetünk munkatársa is részt vett. Mint vendég jelen volt a Csehszlovákiai Magyarisztikai Bizottság ülésén is, ahol az 1968. októberében Nyitrán sorra kerülő magyar irodalomtörténeti konferencia részletei kerültek megvitatásra.

*

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója.

A kézirat a nyomdába érkezett: 1967. XII. 28. — Terjedelem: 10,85 (A/5) ív.

Bojtár Endre intézeti munkatárs 1967. november 16-tól december 16-ig a Német Demokratikus Köztársaságban volt tanulmányúton, a Deutsche Akademie der Künste vendégeként. Berlini, jénai és lipcei szlavistákkal folytatott megbeszéléseket az összehasonlító irodalomtudomány aktuális kérdéseiről, különös tekintettel a belgrádi kongresszus határozataira.

*

Vargha Kálmán, Intézetünk csoportvezetője 1967. december 5-től 19-ig Jugoszláviában volt tanulmányúton. A zágrábi Lexikográfiai Intézet bibliográfiai munkáját tanulmányozta.

*

A Kulturális Kapcsolatok Intézete által szervezett csereegyezmény keretében *Miklós Pál* intézeti munkatárs 1967. december 1-től 22-ig Franciaországban tartózkodott. Párizsi könyvtárakban folytatott irodalomelméleti tanulmányokat.

*

Ferenczi László, Intézetünk munkatársa 1967. december 5-től 26-ig a Szovjetunióban volt tanulmányúton. A moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézetben és a leningrádi Puskin Házban irodalomelméleti kutatásokat végzett.

*

Intézeti kiadványaink közül megjelent: „Italia ed Ungheria dieci secoli di rapporti letterari. A cura di M. Horányi e T. Klaniczay. Bp. 1967. Akadémiai K. 393 l.; „Jöjj el, szabadság!” Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. II. köt. Szerk.: *Szabolcsi Miklós* és *Illés László*. Bp. 1967. Akadémiai K. 705 l. (Irodalom – Szocializmus. Szerk.: *Király István* és *Szabolcsi Miklós*.); „Régi Magyar Költők Tára. XVII. század.” Szerk.: *Stoll Béla*. „4. Az unitáriusok költészete.” Sajtó alá rendezte: *Stoll Béla*, *Tarnóc Márton* és *Varga Imre*. Bp. 1967. Akadémiai K. 719 l.; „Batsányi János Összes Művei.” Szerk.: *Keresztury Dezső* és *Tarnai Andor*. „IV. Der Kampf. (A viaskodás.)” Sajtó alá rendezte: *Zsindely Endre*. Bp. 1967. Akadémiai K. 205 l.; „József Attila Összes Művei. IV. Novellák, önvallomások, műfordítások. Pótlások az I–III. kötetekhez.” Sajtó alá rendezte: *Fehér Erzsébet* és *Szabolcsi Miklós*. Bp. 1967. Akadémiai K. 313 l. (Az Országos Petőfi Irodalmi Múzeum és az MTA Irodalomtörténeti Intézete közös kiadványa.)

СОДЕРЖАНИЕ

TABLE DES MATIÈRES

Дьениш, В.: Литература позднего барокко и народная литература	1
Кирай, И.: Борьба консерватизма с прогрессивной литературой между 1908—1912 гг.	25
Кабдебо, Л.: Поэтический мир раннего Лёринца Сабо	49

Gyenis, V.: Baroque tardif et littérature populaire	1
Király, I.: La lutte du conservatisme contre la littérature progress 1908—1912	25
Kabdebó, L.: Le monde poétique de Lőrinc Szabó á ses débuts	49

Краткие сообщения

Notes

Документация

Documentation

Кубини, А.: Семейные связи Габора Пешти	81
Ланг, Й.: Неопубликованная статья Пала Дьюлаи	87
Фицзи, Д.: Данные к литературным опытам Даниэля Папп	88
Йожеф, Ф.: Новые документы о позиции Дьердя Кирай в 1919—1920 гг.	89

Kubinyi, A.: Les relations familiales de Gábor Pesti	81
Láng, J.: Un article inédit de Pál Gyulai	87
Ficzay, D.: Donnée sur les essais littéraires de Daniel Papp	88
József, F.: Nouveaux documents sur la prise en position en 1919/20 de György Király	89

Обзор

Revue des livres

Кардош, Тибор: «Хиштория» Аргируса (Саудер, Й.)	93
Чока, Й. Лайош: Формирование исторической литературы на латинском языке в Венгрии в XI—XIV столетиях (Боронкаи, И.)	97
Салаи, Карой: Сто лет венгерской сатиры (Ковач, Дь.)	104
Дшида, Енё: Стихотворения (Ронаи, Дь.)	106
Ракош, Перп: Rhythm and metre in Hungarian verse (Кечкеш, А.)	107

Kardos Tibor: Conte en vers d'Argirus (Szauder J.)	93
Csóka J. Lajos: Le développement de la littérature historique en langue latine en Hongrie aux XI ^e —XIV ^e siècles (Boronkai. I.)	97
Szalay Károly: Les cent ans de la satire hongrois (Kovács. Gy.)	104
Dsida Jenő: Vers (Rónay. Gy.)	106
Petr Rákos: Rhythm and Metre in Hungarian Verse (Kecskés. A.)	107

Хроника

Chronique

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓNÁL, Budapest V., Alkotmány utca 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46, csekkbetételési számlaszám: 05.915.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTban, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁban, Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám: egyéni 61.257 közületi: 61.066. MNB egyszámúszám: 2.

Előfizetési díj egy évre 42,— Ft

(Példányonként megvásárolható a posta nagyobb árusítóhelyein is.)

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INDEX: 25.401

Az IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK c. sorozat

(Szerkeszti: *Bodnár György*) újabb kötetei:

52. sz. CSAPLÁR FERENC: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma
Akadémiai Kiadó, Bp. 1967., 186 l., 18,— Ft
53. sz. KÁNTOR LAJOS: Százéves harc „Az ember tragédiájá”-ért
Akadémiai Kiadó, Bp. 1966., 143 l., 14,— Ft
54. sz. SZIGETI JÓZSEF: A Balassi-comoedia és szerzője
Akadémiai Kiadó, Bp. 1967., 215 l., 21,— Ft
55. sz. NIZSALOVSKY ENDRE—LUKÁCSY SÁNDOR: Eötvös József levelei
Szalay Lászlóhoz
Akadémiai Kiadó, Bp. 1967., 259 l., 26,— Ft
56. sz. CSATÁRY DÁNIEL: A Vásárhelyi Találkozó
Akadémiai Kiadó, Bp. 1967., 143 l., 14,— Ft